

BRIST PÅ MANLIGA FÖREBILDER

Dekonstruktion av en föreställning
och dess praktik

Helena Johansson

GÖTEBORGS
UNIVERSITET

Institutionen för socialt arbete

juni 2006

Skriftserien 2006:4
Institutionen för socialt arbete
Göteborgs universitet

© Helena Johansson
Tryck: Intellecta Docusys, Göteborg 2006
ISSN: 1401-5781
ISBN: 91-86796-60-7

Abstract

Title: **Lack of male role models** Deconstruction of a conception and its practice

Author: Helena Johansson

Key words: Male role models, boys, teenagers, single mothers, absent fathers, deconstruction, social constructionism, discourse analysis, discourse, gender, masculinity, social work

Distribution: Göteborg University, Department of social work, Box 720, S-405 30 Göteborg

ISBN: 91-86796-60-7

ISSN: 1401-5781

The thesis takes its starting point in the conception that teenage boys living with a single mother lack male role models and that this lack is related to some of the boys' social problems. The overall aim of the thesis is to analyse and deconstruct the conception lack of male role models within the field of social work. Further to explicitly study how this conception and closely related discourses are reproduced and/or reshaped in the social work services for sons of single mothers.

Social constructionism, a "doing gender"-approach on how masculinities are constructed combined with discourse analysis and genealogy forms the theoretical and methodological framework for the thesis. It combines a quantitative and a qualitative approach and uses three empirical data sets to fulfil the aim. The first is an interview study with 11 informants working directly with teenage boys in open forms of social treatment. The second is a survey using questionnaires directed to key social workers and containing questions both on number of assessments, gendered differences, measures taken etc. and positions in relation to assertions concerning single mothers, their sons and the importance (or not) of male role models. 52 out of 98 social workers selected answered the questionnaire. The third is an analysis of texts published in *Socionomen*, the most influential journal for social workers in Sweden. The 217 texts studied span over a period of 42 years (1958 to 2000).

The thesis concludes that the conception *lack of male role models* has a strong hold on social workers both in assessing and in carrying out care for teenage boys. The conception is understood as closely linked to a number of discourses that, in their turn, cooperate with social practice. Within a *gender equality discourse* with a strong political rhetoric two different discourses on gender can be seen: both *gender as difference* and *gender as sameness*. This ambivalence raises questions on the role of men in female dominated work places and as role models. Are they supposed to be models in a stereotypical and traditional masculinity construction *or* models for transgressing stereotypes?

The constructions of masculinity are multiple and complex. A *man of the body* is constructed from components such as courage, discipline, physical activity and a trimmed body. A *man of the head* is also constructed, consisting of verbleness, sensitivity and care. In the constructions of fathers two main discourses can be identified: fatherhood defined as *biological kinship* and as *child oriented presence and care*. The construction of the lone mothers shows similar complexities and ambivalences. She is both strong and capable but at the same time morally disreputable and burdened under a dominating *mother centred discourse* influenced, in its turn, by psychoanalytical thinking. She is seen as *lacking* in relation to the son. Mothers and fathers are further measured as parents by different gauges. The father is often "good enough" by being the biological father whilst the mother is judged harder.

The discourses presented are interrelated, not least with a discourse where *society is viewed as fatherless* and where *childhood is seen dominated by women*. A fear of the wild teenage boy can be seen that leads to demands for discipline and a traditional form of masculinity within practical social work. *But* alternatives can also be seen and the ambivalences, competition and movements between discourses open a dynamic field. This thesis analyses these movements, different positions and competitions, within both discourses and social practice.

Innehåll

FÖRORD	9
1. INTRODUKTION	11
DET FADERLÖSA SAMHÄLLET	15
SKILLNAD ELLER LIKHET, KROPP ELLER KULTUR	20
JÄMSTÄLLDA FÖRÄLDRAR?	22
<i>Försörjande make eller omsorgsgivande far</i>	23
UPPVÄXT SOM RISK ELLER MÖJLIGHET?	24
FÖRESTÄLLNINGENS PRAKTIK – SOCIALTJÄNSTENS INSATSER	27
ETT DISKURSIVT LANDSKAP	30
AVHANDLINGENS SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR	30
2. FORSKNINGSFÄLT SAMT AVHANDLINGENS DISPOSITION	33
ENSAMMA MAMMOR OCH FRÅNVARANDE PAPPOR	35
KÖN OCH SOCIALT ARBETE	37
SOCIALTJÄNSTENS INSATSER FÖR UNGA	38
AVHANDLINGENS DISPOSITION	39
3. TEORETISKA PERSPEKTIV OCH METODOLOGISKA ÖVERVÄGANDEN	43
SOCIAL KONSTRUKTIVISM	43
<i>En gradskillnad</i>	44
<i>Konstruktion och kontext</i>	46
<i>Dekonstruktion</i>	46
DISKURS OCH SOCIAL PRAKTIK	47
<i>Subjekspositioner och rörelser</i>	49
KÖN SOM KONSTRUKTION – DOING GENDER	51
MASKULINITETER	53
FAMILJ SOM KONSTRUKTION – DOING FAMILY	54
TAL, TABELL OCH TEXT	55
<i>Metodpluralism</i>	55
INTERVJUSTUDIEN	56
<i>Informantval</i>	56
<i>Intervjuernas genomförande</i>	57
<i>Intervjuanalys</i>	58
<i>Etiska överväganden</i>	59
SOCIONOMENSTUDIEN	60
<i>Tidskriften</i>	60
<i>Urval av texter</i>	62
<i>Genealogi och analys av Socionomentexter</i>	63
GENERELLA ANALYTISKA METODER	64
PRESENTATION	66
OM SANNING OCH GILTIGHET	67

<i>Validering genom återkoppling till referensgrupp och informanter</i>	68
<i>Lokalisering, koherens, avvikande fall m.m.</i>	69
4. VERKSAMHETERNA, DERAS MÅL, METODER M.M.	71
VERKSAMHETERNA.....	71
<i>Skolan/Hemmet</i>	72
<i>Lägret</i>	72
<i>Boendet</i>	73
<i>Gruppen</i>	73
<i>Ledare/behandlare och Mentorer/underledare</i>	74
UPPDRAG.....	75
PROBLEMBESKRIVNINGAR.....	77
MÅLBESKRIVNINGAR.....	82
METODER.....	87
MANLIGA FÖREBILDER.....	94
DISKUSSION.....	96
5. KÖN I GÖRANDE	99
MANLIGHETENS ANSIKTEN.....	99
<i>Den stabila och konsekventa mannen</i>	99
<i>Mannen som tar för sig</i>	102
<i>Den aktiva och modiga mannen</i>	103
<i>Den självlärda och ärrade mannen</i>	106
<i>Den beskyddande mannen</i>	107
<i>Den hårda kroppen</i>	108
I FÖRHÅLLANDE TILL ”DE ANDRA”.....	111
<i>Underordnade maskuliniteter</i>	111
<i>... och flickorna då?</i>	115
BEHANDLINGENS KÖN.....	119
<i>Behandlarna/ledarna gör sitt kön</i>	119
<i>Ungdomarna gör behandlarnas/ledarnas kön</i>	125
<i>Beställarna gör behandlarnas/ledarnas kön</i>	128
DE MANLIGA FÖREBILDERNA GÖRS.....	129
<i>Motstånd mot dominerande diskurser</i>	132
DISKUSSION.....	135
6. FAMILJ, FÖRÄLDRASKAP OCH UPPVÄXT	139
DEN ENSAMMA MAMMAN.....	139
<i>Den symbiotiska mamman</i>	141
<i>Den omoraliska mamman</i>	143
DEN FRÅNVARANDE PAPPAN.....	144
<i>Den passiva och utnyttjade pappan</i>	144
<i>Den diskvalificerade pappan</i>	147
FADERSFRÅNVARONS KOMPONENTER.....	150
<i>Försörjning</i>	150
<i>Heterosexuell manlighetsfostran</i>	153

<i>Gränssättning</i>	156
SUBSTITUT.....	157
DISKUSSION.....	161
7. ENKÄTSTUDIEN	165
AKTUALISERING, UTREDNING, BESLUT OCH INSATSER.....	166
<i>Insatsrepertoar</i>	167
TANKEMÖNSTER OCH POSITIONER	169
<i>Orsak och verkan</i>	170
<i>Spelar kön roll?</i>	175
<i>Manliga förebilder?</i>	176
ANSÖKNINGAR, UTREDNINGAR OCH OSKRIVNA MOTIV	177
DISKUSSION.....	178
8. SOCIONOMEN 1958-2000.....	183
FAMILJER OCH FÖRÄLDRAR – IFRÅGASATTA, JÄMSTÄLLDA OCH VILSNA.....	184
<i>Kärnfamilj och välfärdsstat</i>	184
<i>Uppfostran som faderns uppgift</i>	185
<i>Ifrågasatt kärnfamilj</i>	186
<i>Den jämställda familjen</i>	186
<i>Skilsmässor/styvfamiljer</i>	187
<i>Vilken sorts jämställdhet?</i>	188
<i>Alternativt föräldraskap</i>	189
EN MAMMA MED BRISTER/EN FARLIG MAMMA.....	190
EN VILSEN PAPPA MEN EN KROPPENS MAN	196
DET FADERLÖSA SAMHÄLLET	202
KÖN OCH SOCIALA PROBLEM	204
<i>Fas 1: Asocial/störande, brottslig, på fel plats och från stympat hem</i>	204
<i>Fas 2: Också missbrukare, våldsam, invandrare samt i förort</i>	207
SOCIALT UNGDOMSARBETE – EN KÖNAD PRAKTIK	210
DISKUSSION.....	213
9. AVSLUTANDE DISKUSSION	217
BRIST PÅ MANLIGA FÖREBILDER.....	218
MASKULINITETER	219
MÖDRAR OCH FÄDER – OLIKA DISKURSER	220
DET FADERLÖSA SAMHÄLLET	222
PRAKTIKEN.....	224
ÖVERGRIPANDE MÖNSTER.....	225
SUMMARY	229
AIMS AND ISSUES	229
THEORETICAL FRAMEWORK & METHODS FOR DATA GATHERING & ANALYSIS ..	230
MAIN RESULTS	231
REFERENSER.....	239

Figurförteckning

Figur 1: Modell över de två intervjuomgångarnas karakteristika.....	58
Figur 2: <i>Sociomoms</i> utgivning år för år.....	62
Figur 3: Sammanfattning av verksamheternas form.....	74
Figur 4: Positioner i förhållande till påstående 1 och 2 baserade på grad av instämmande.....	173
Figur 5: Positioner i förhållande till påstående 3 och 4 baserat på grad av instämmande.....	175
Figur 6: Positioner i förhållande till uppgiven förekomst av ”brist på manlig förebild” i ansökan, i utredning och tankarna.....	177
Figur 7: Diskurskarta I.....	182
Figur 8: Diskurskarta II.....	216
Figur 9: Diskurskarta III.....	226

Förord

Även om avhandlingsarbetet ofta är ett ensamarbete hade det inte varit möjligt utan en stödjande, kritiserande och uppmuntrande omgivning. Det är många som utgjort denna omgivning under avhandlingens framväxt. Först av alla vill jag tacka professor Margareta Bäck-Wiklund som varit min handledare och för snart 20 år sedan (då hon handledde mig i arbetet med c-uppsatsen) sådde det frö som långt senare ledde till att jag sökte forskarutbildningen och nu har skrivit en avhandling. Tack för din outtröttliga tilltro (ibland starkare än min egen) till att jag skulle greja det, dina glada tillrop, samtal om högt och lågt, dina skarpa förmaningar och din överblick då jag själv förirrat mig!

Läsgruppen med professorerna Ingrid Sahlin och Ove Sernhede tackas å det varmaste för noggrann granskning, lärda kommentarer, stöd och uppmuntran.

Vidare vill jag rikta ett tack till Maria Eriksson, Ingrid Höjer och Torun Österberg för synpunkter och kommentarer i samband med slut- respektive mellanseminarium samt Mona Franséhn och professor Thomas Johansson som jag arbetade tillsammans med i projektet.

Rumskamraterna Margareta Forsberg, Ninni Carlsson och Viveka Enander har bjudit på stunder av ovärderligt skitsnack, spännande diskussioner, språkgranskning och – inte minst viktigt – kaffe och sällskap under en stundtals ganska ensam resa – Tack skall ni ha! Torbjörn Forkby skall också ha ett varmt tack för intellektuell stimulans, teoretiska fördjupningar och idéer, likaså Cecilia Löfstrand för tips, textgranskning och medkännande.

Ingegerd Franzon tackas för utskriftshjälp, Hanna Wikström för hjälp med enkätstudien tillsammans med alla er andra; doktorandkollegor, forskare, lärare och administratörer vid Institutionen för socialt arbete i Göteborg. Varma tankar går också till ”den informella läsgruppen” som med nit och engagemang nagelfarit flera av mina mer eller mindre färdiga texter: Monica Nordenfors, Karin Röbäck och Charlotte Melander.

Tack också till Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap (FAS) som finansierade projektet jag varit en del av.

Alla de behandlare och gruppleddare som lät sig intervjuas och socialsekreterare som besvarade enkäten – ett stort tack för att ni ställde upp!

Och slutligen ett stort tack till mina närmaste – och mest betydelsefulla av alla – som genom att finnas till påminner mig om vad som *egentligen* är viktigt: Maria, Ellen och Oscar.

KAPITEL 1

INTRODUKTION

I dagens samhälle finns en stor avsaknad på manliga förebilder.

Männen behövs inom barnomsorgen, som goda manliga förebilder för barnen, men också som stöd åt papporna.

Det är de allra mest sårade pojkarna, utan pappor och manliga förebilder, som blir nyfascister.

Pojkar behöver manliga förebilder.

Manliga förebilder behövs på dagis.

De har ofta saknat vettiga manliga förebilder. När inga vuxna sätter normer tar kamraterna över och ”uppfostringen” sker i gänget.

Både tjejer och killar behöver manliga förebilder och framför allt en fadersgestalt.

Runt om i Sverige fixar dykare och andra som tycker att dom är bra manliga förebilder äventyrläger och projekt för killarna alla andra har gett upp hoppet om.

Trots prat om behovet av manliga förebilder blir inte männen i skolans och daghemmens värld fler.

Som motvikt till dagens alltmer ”våldsfixerade manliga hjältar” som vissa media lanserar, behöver våra barn manliga förebilder med stort engagemang.

Citaten ovan har hämtats från de 30 första träffarna vid en sökning på ”manliga förebilder” på Internet.¹ Manliga förebilder är idag ett etablerat begrepp.

¹ Google 2003-03-07. De första två träffarna är beskrivningar av det forskningsprojekt som avhandlingen är en del av på FAS hemsida ...

Dess innebörd verkar dock skifta, liksom avsikten med att använda det. Exemplet ovan kan ge några tankar att bära med sig i den vidare läsningen. Några första formuleringar och användningsområden kan initialt identifieras:

- Brist på manliga förebilder kopplas ihop med ”dagens samhälle”. Implicit kan utläsas en referens till ”gårdagens samhälle” där denna brist inte fanns eller var mindre.
- Det är barnen som behöver manliga förebilder, både i hemmet, på dagis och i skolan. I hemmet är pappan den manliga förebilden. Har barnet ingen sådan i hemmet bör skola och dagis ersätta denna brist. *Men* trots behovet av manliga förebilder inom skola och barnomsorg ökar inte den manliga andelen av personalen.
- Speciellt gäller behovet av manliga förebilder pojkarna. Men även flickor och pappor behöver dem.
- Pojkar utan manliga förebilder kan istället ”uppfostras” av kamratgänget och/eller bli nyfascister. *Men* bra engagerade manliga förebilder (som dykare) kan vara en motvikt till våldsfixerade manliga hjältar. De kan ta sig an ”hopplösa” killar genom att arrangera äventyrläger och projekt.

Det är inte svårt att känna igen dessa påståenden. Vi omges av dem. Den manliga förebilden ges olika innebörder, beskrivs på olika sätt, i olika sammanhang och tillskrivs olika funktioner med olika konsekvenser. Det är detta min avhandling kommer att behandla.

Begreppet ”manlig förebild” har fått ett eget liv och används ibland metaforiskt. Det är inte många som, då de hör eller läser om ”manliga förebilder” eller ”brist på manliga förebilder”, inte gör tankemässiga kopplingar som möjliggör en förståelse av begreppet. Det placeras in i ett förståelsesammanhang som får implikationer för hur vi resonerar och handlar, speciellt om vi har till uppgift att arbeta med människor, stora eller små. Som ett underliggande men inte alltid uttalat tema ligger föreställningar om ”den ensamma och otillräckliga modern”. Hon nämns inte i något av exemplen ovan – ändå finns hon där. Hon är ensam och kvinna och kan inte tillhandahålla allt det barnet/pojken behöver. Hon räcker inte till. Bristen är att hon inte är man/pappa och förebild. Något saknas: det ”manliga”.

Både i Sverige och internationellt vidtas ett stort antal åtgärder från samhällets sida för att erbjuda pojkar och unga män ”nya” eller ”bättre” manliga förebilder. Ibland uttalas detta mål tydligt, ibland inte. Organisationen Big Brother i USA som har 5 000 lokalavdelningar och omfattar hundratusentals barn och ungdomar firade nyligen hundraårsjubileum (BBBSA, 2003). Den har som mål att erbjuda barn och ungdomar, främst pojkar, en ”vuxen kamrat” eller ett ”äldre syskon” som förebild. I Sverige finns liknande verksamheter i flera

kommuner, t.ex. ”Brobyggarprojektet”² där äldre män förväntas socialisera yngre män in i en manlighet, samarbeten mellan socialtjänstens ungdomsverksamheter och brandkåren, militära enheter etc. samt Big Brother-verksamhet inom ramen för Fryshuset i Stockholm. HÅFA³-gruppen inom Göteborgs räddningstjänst bedriver killgrupper vars syfte är att ge pojkarna manliga förebilder. Listan kan göras lång. Oavsett om dessa organisationer är offentliga, privata eller ideella strävar de efter att hjälpa ”killar på glid” genom att ge dem en manlig kontaktperson och förebild. Andra verksamheter som vänder sig till pojkar har ofta manlighetsfostran som ett inslag oavsett om det gäller förebyggande eller behandlande arbete. Ambitionen att kompensera fadersfrånvaron med manliga förebilder återfinns även när krav reses på ”Fler män i skolan!” vilket uttrycks både inom rekryteringen till lärarutbildningen och i projekt som ”Klassmorfar”.

Frånvarande fäder har under lång tid beskrivits som ett socialt problem i Sverige (se t.ex. Bangura Arvidsson, 2003; Familjeberedningen, 1956; Hessle, 1988; Lassbo, 1991). För socialsekreterare inom kommunernas socialtjänst under det nya millenniets första år är det ett etablerat problem som skall avhjälpas eller vars effekter skall lindras (Franséhn, 2004). Ändå har inga statliga utredningar genomförts, inga riksdagsdebatter hållits, inga lagar stiftats och inga offentliga dokument publicerats som explicit placerar fadersfrånvaro på kartan över sociala problem. Däremot används fadersfrånvaro, och dess föreställda konsekvens ”brist på manliga förebilder”, ofta i allmän och politisk debatt som förklaring till kriminalitet, upplopp, vilshenhet och psykiska besvär etc. (se t.ex. BARN, 2001; Carlberg, 2002; Göteborgsposten, 2005).

Fadersfrånvaro är inget nytt fenomen och det som ibland kallas ”faderskapets kris” är enligt historikern John R Gillis, ”a repeated theme in western civilization”. (Gillis, 2000:225) Hilda Sachs, aktivist inom rösträttsrörelsen, skrev 1918:⁴

En svårare fiende till väckande av den rätta faderskapets anda finnes ej, än det eviga, ensidiga talet om kvinnan såsom modern. Det första de människor ha att göra som vilja åstadkomma en förbättring för alla dessa, som växa upp mindre skyddade av lag än andra, mindre skyddade av fadersömhet, är detta, att aldrig nämna modersansvar utan att betona att fadersansvaret är lika stort. De unga männen växa nu upp i en atmosfär att barn äro egentligen något, som det uteslutande tillkommer kvinnor att ta hand om (Sachs, 1918:19).

² Bl.a. i Stockholm, Borås, Kristinehamn.

³ Händelsebaserat förebyggande arbete.

⁴ Hon diskuterar och kritiserar i en skrift den då nya Lagen om barn födda utom äktenskap.

Att tankar och föreställningar om fadersfrånvaron i högsta grad är närvarande då ungdomsproblem diskuteras 75 år senare kan illustreras av följande text. Dåvarande socialministern Bengt Westerberg anför i en riksdagsdebatt 1993:

Bakom alla barn som det på olika sätt går snett för finns ofta en brist på vuxenansvar eller över huvud taget en brist på kontakt med vuxna. När man har följt upp s.k. värstingar här i Stockholm har det visat sig mycket tydligt att det är brist på vuxenkontakter som ligger bakom. Ofta saknas t.ex. en pappa i familjerna. Jag tror att det i 90 % av fallen saknas pappa och pappakontakter. Pappa och pappakontakter är mycket viktiga (Riksdagsprotokoll 2/12, 3§, 1993/94).

Följande avsnitt söker ge en bild av den historiska, kulturella och sociala inramningen för dagens beskrivningar av bristen på manliga förebilder genom att, med ganska grov pensel, teckna huvuddragen i några av de diskussioner som har och har haft inflytande på nutida tankemönster. En stor del av de diskussioner jag studerat rör sig inom ett "politiskt" område, ibland också med en lagstiftning som följd. Också resonemang som inte relaterats till politiska beslut men med relevans för avhandlingen presenteras. Diskussionerna behandlas i detta kapitel bl.a. i termer av spänningar inom och mellan tre olika fält nämligen föräldraskap, uppväxt samt kön. Inledningsvis diskuteras också två dimensioner av faderlöshet i relation till det moderna/senmoderna samhället. Avslutningsvis i detta kapitel skisseras ytterligare ett fält inom vilket insatserna för pojkar utan manliga förebilder kan förstås, nämligen den sociala barna- och ungdomsvården. Diskussionerna ryms huvudsakligen i en västerländsk, specifikt svensk kultur, inom området socialt arbete, mer specifikt arbete med barn och ungdomar och inom 1900-talets andra hälft och några år in på 2000-talet.

En stor del av den politik och lagstiftning jag beskriver nedan tar sin utgångspunkt i föreställningen att det föreligger ett socialt problem, vilket vi kunde se i de korta textutdragen i avhandlingens inledning. Att jag använder ordet *föreställning* beror på mitt synsätt att sociala problem konstrueras. Därmed inte sagt att de inte är verkliga. Vår värld är full av problematiska förhållanden, men att somliga av dessa definieras som sociala problem och leder till någon typ av åtgärd är ett resultat av en kamp mellan olika aktörer med olika intressen och värderingar etc. Vad som är "verkligt" är alltid föremål för tolkningar och konstruktioner. Vi har ingen direktkanal till "verkligheten" utan all vår förståelse går via tolkningsramar och värderingar, och i detta "översättningsarbete" är språket centralt. Vi kan inte tala om sociala problem utan språkliga representationer. Dessa är grundstenarna i konstruktionen av problemet, dess orsaker och vad som skall göras åt dem. Politiska ståndpunkter skall förstås

som inslag i en diskursiv konstruktion av problemet (Bacchi, 1999:8). Teorier om bland annat sociala konstruktioner och diskurser utvecklas i kapitel tre.

Det faderlösa samhället

På 1960-talet⁵ utkom en bok som kom att få betydelse för diskussionerna om faderns betydelse under barnens uppväxt men också som förklaringsmodell för både ungdomsproblem och samhällsproblem i det moderna samhället. Författaren var Alexander Mitscherlich (1908-82), neurolog och psykoanalytiker och bokens titel var *The fatherless society*.⁶ Förändringarna i ungdomars överjagsstruktur och psykopatologiska mönster diskuterades under denna tid allmänt bland psykoanalytiker (Sernhede, 1995b).⁷ Begreppet "Det faderlösa samhället" kom att få stort genomslag i västvärlden. Mitscherlich (1993) menar att industrialiseringen och den specialiserade arbetsdelningen medfört en faderlöshet som får konsekvenser både för den unga pojken och för samhället i stort. Bilden av den arbetande och undervisande fadern beskrivs av Mitscherlich som uttunnad i takt med att männen i allt högre utsträckning arbetar separerade från hemmet eller dess omedelbara närhet. *Faderssamhället* har kollapsat och ersatts med ett *syskonsamhälle*. "Its demand for work without responsibility creates a gigantic army of rival, envious siblings" (s. 269). Syskonsamhällets brist på auktoritet har medfört positiva förändringar men, menar Mitscherlich, också brist på ansvarstagande och en ideologiförsvagning. I syskonsamhället ser medborgarna inte längre upp till, eller revolterar emot, auktoriteter. I stället söks omedelbar behovstillfredsställelse i form av både ting och relationer. I faderssamhället kunde auktoriteten kräva försakelse för stunden i syfte att uppnå långsiktiga mål. Att ha en far/auktoritet att revoltera mot menar Mitscherlich är centralt både för individen och för samhället. Genom detta förs utvecklingen framåt men vi lär oss också att stå tillbaka, förlora och komma igen. Ett annat resultat av försvagningen av fadersauktoriteten och syskonsamhällets intåg är enligt Mitscherlich att männen söker utlopp för sin sociala alienation och en förstärkning av sin manlighet genom homosociala aktiviteter som t.ex. sportevenemang.

Mitscherlich kallar förlusten av både den arbetande och undervisande fadern samt den samhällelige fadern för en *dubbel faderlöshet*. Fadern som inte längre har något att lära ut framstår för barnen som en skuggfigur, en oförmögen och svag far, alternativt en aggressiv och bestraffande far. Pojken

⁵ 1963 på tyska och 1969 på engelska.

⁶ På tyska *Auf dem Weg zur Vaterlosen Gesellschaft*. Mitscherlich var engagerad anti-nazist och utsågs av amerikanerna till minister i den tyska regeringen under ockupationen. Flera av hans böcker behandlar tyskarnas förhållande till nazismen. Han blev senare professor vid universitetet i Frankfurt och föreståndare för Sigmund Freud-institutet där.

⁷ Medan vissa menade att den oidipala konflikten återupprepas under adolescensen betonade andra den senare som en "andra chans" eller en "andra individuationsprocess". Och medan Mitscherlich ser en våldsam urladdning under adolescensen när barndomens oidipala konflikt försvagats ser t.ex. Ziehe tvärtom ett undvikande av konfliktsituationen (Sernhede, 1995b).

som inte upplever en närvarande far utlämnas således åt fantasier om honom och får allt svårare att finna en manlig roll då fadern inte längre fungerar som identifikationsobjekt. När fadern betraktas som svag och opålitlig skapas ett tomrum i sonens inre. Tomrummet befolkas av demoner och en önskan att demolera (dekonstruera) all kultur, ordning och alla artefakter som förknippas med fadern/auktoriteten. Samhället kommer att präglas av *regression* till ett primitivt stadium. Denna regression gäller både individer och grupper och kan exemplifieras med våld som konfliktlösning, sökande efter ”kickar”, formeringen av gäng och bevakande av snäva och själviska gruppintressen. ”The result is a breakdown of order, a loss of orientation leading to regression to very archaic experiences, to the fairy-tale level, the conjurer’s magic wand, the satisfaction derived from the mothers breast” (s. 271).

På en individualpsykologisk nivå menar Mitscherlich att fadersfrånvaron gör att allt fler pojkar fastnar i de för-oidipala faserna, d.v.s. de faser som präglas av närheten till modern. Konsekvensen blir att överjaget eller samvetet aldrig utvecklas, instinkterna kommer att styra en stor del av handlingarna och att pojkarna inte kommer att se sig som delar av samhället och kulturen. Mitscherlich gör klart att vi i detta sammanhang talar om personer av kött och blod och med essentiella kvaliteter. ”The child can acquire basic trust with its mother and with no one else” (s. 282). Och något senare ”There is no substitute for the father relationship either” (s. 282). Sönerna kan utveckla två typer av reaktioner på den primära faderlösheten; den ena är passivitet och tillbakadragande in i en fantasivärld, den andra karakteriseras av misstro mot omvärlden och aggression. Båda resulterar i individer som beskrivs som parasiterande och improduktiva. *Oidipuskonflikten*⁸ är således central. Att genomgå den är det enda sättet för individen att utvecklas till en civiliserad människa (s. 161). Att inte lösa konflikten resulterar, enligt Mitscherlich, i störningar vilka han ansåg omfattade så många unga att de kan betraktas som typiska fenomen (s. 153).

Idén att en upplösning av den patriarkala auktoriteten inom och utom familjen har allvarliga konsekvenser för individen är dock långt ifrån ny.⁹ Det är

⁸ Kortfattat innebär den oidipala konflikten att pojken riktar sin libido mot modern och söker obegränsad kärlek från henne. Han är svartsjuk på fadern och hyser en omedveten önskan att han skall dö. Detta möts dock av ilska från fadern och pojken blir rädd att kastreras. Konflikten löses genom att han internaliserar faderns regler och utvecklar ett överjag eller superego. Fadern blir ett identifikationsobjekt och pojken ger upp kraven på moderns gränslösa kärlek och söker den i stället hos andra kvinnor. Oidipuskonflikten (eller -situationen, eller -dramat) förläggs av Freud till femårsåldern och används för att förklara utvecklingen av barndomsneuroser. Begreppet hämtas från den grekiska myten om Oidipus som dödar sin far Laios och gifter sig med sin mor Iokasta. Under adolescensen aktualiseras konflikten, då ”faderns lag” också blir samhället och kulturen, vilkas lagar och regler pojken skall underkasta sig.

⁹ En av den franska sociologins fäder, Frédéric Le Play skrev om det 1855, likaså Emile Durkheim 1921 (Durkheim, 1921/1965; Le Play, 1855/1982). Även den österrikiske psykoanalytikern Paul Federn menade för snart 100 år sedan att social oro har samband med psykiska faktorer: ”When an agency as powerful as the bond with the father is lost in the mind, everything that was maintained by it disappears: above all, the capacity to work, and the interior and exterior spirit of peace” (Federn 1919/1988 i Nobus, 2003).

intressant att notera att symptomen varit förvånansvärt lika; social aggression, våld och identitetsförvirring. Detta trots stora sociala förändringar, inte minst på familjens område. Denna negativa syn på "samtidens ungdom" under de senaste 150 åren och de konservativa tillbakablickarna kan anses vara utmärkande för diskussionerna om det "faderlösa samhället" (Nobus, 2003).

År 1958, alltså före publiceringen av *Det faderlösa samhället*, genomförde den norske psykologen Per Ola Tiller en studie i en norsk kuststad där han jämförde barn vars fäder tillbringade mycket långa perioder hemifrån med barn med hemmaboende fäder. Studiens syfte var att studera barnens personlighetsutveckling och Tiller använde sig av psykoanalytiska och Parsonianskt funktionalistiska hypoteser.¹⁰ Språkbruket präglas av det psykoanalytiska perspektivet och pojkarnas "avvikelser" beskrivs i termer av "feminin identifikation" och "kompensatorisk maskulinitet". Tillers slutsatser kan sammanfattas med att pojkarna med frånvarande fäder blir överbeskyddade, feminina, eller visar kompensatoriska maskulina drag för att dölja feminineringen, och får problem i relationer med jämnåriga barn. Tiller skriver:

We predicted that feminine identification in sailor boys would probably be disguised by the presence of compensatory masculine traits. (...) This hypothesis of compensatory masculinity in sailor boys can be considered as strongly suggested, thus further strengthening the probability of feminine identification in the group (Tiller, 1958:43).¹¹

Är pojkarna således feminina är det ett resultat av fadersfrånvaron, uppvisar de en "kompensatorisk" maskulinitet är det också ett resultat av samma fadersfrånvaro. Tillers artikel från 1958 kan ses som ett typiskt uttryck för den då rådande synen på kön och faderns roll. Hans hypoteser om olösta Oidipuskonflikter och ett "defekt" superego hos sjömanspojkarna är ett bra exempel på hur psykoanalytiska diskurser kan gestalta sig i forskningen. Intressant är också att notera det stora genomslag studien fick då den publicerades (Ø. G. Holter & Aarseth, 1994). Den diskurs studien placerar sig i är möjlig att identifiera även i dag, mer än 40 år senare. Margot Bengtsson använder sig av en studie gjord ungefär samtidigt som Tillers. I den finner hon samma grundläggande tankemönster (Bengtsson, 2001).

¹⁰ Parson lutar sig i sin tur mot Freuds teorier (Knoll, 2005).

¹¹ 27 år senare, 1985, publicerar Tiller en kommentar till undersökningen under rubriken Det kommer så an på... (Det beror på...). Han beklagar där att resultaten från 1958 år studie blev förenklade, övertolkades och låg till grund för att förstärka stereotyper. Resultaten "kommer an på" tiden, platsen och förhållanden i övrigt och borde inte ha generaliserats på de sätt som gjordes. Han menar också att hans avsikt inte i första hand var att diskutera fadersfrånvaro kontra fadersnärvaro utan istället att ge en bild inom spektrat "fadersfrånvaro". Han nämner också att ingen av sjömanspojkarna blivit föremål för någon typ av behandling för sina "störningar"(Tiller, 1985).

Som vi sett gör Mitscherlich en koppling mellan familje- och samhällsförändringar (primär och sekundär faderlöshet) å ena sidan och problematiska beteenden speciellt hos det uppväxande släktet å den andra. Han nämner ett otal yttringar eller symptom som aggressivitet, själviskhet, sökande efter omedelbar tillfredsställelse, inåtvändhet, bristande framtidstro, ständig konkurrens. Han talar dock inte explicit om t.ex. missbruk, kriminalitet etc. Mitscherlich gör inte heller några antaganden om familjeupplösning i form av skilsmässor, barn utom äktenskapet eller ensamstående mödrar. Hans idéer rör sig på ett annat och på ett sätt mer allmänt plan. Familjen håller på att upplösas men inte (i första hand) p.g.a. ett ökat antal skilsmässor eller ensamstående föräldrar utan i stället som en följd av industrialiseringen och arbetsspecialiseringen.¹² Kopplingar till förändrade familjeformer gör dock den amerikanske sociologiprofessorn David Popenoe (1996) och debattören David Blankenhorn (1995) som båda bygger vidare på Mitscherlich teorier om ”det civiliserade samhällets sönderfall” samtidigt som de argumenterar för ett bevarande och stärkande av kärnfamiljen och söker återupprätta faderns auktoritet. Popenoe gör vidare en direkt koppling mellan faderlöshet (ensamstående mödrar) och social problematik i form av ungdomsbrottslighet, våld, tonårsgraviditeter (utom äktenskapet)¹³, barnmisshandel, sexuella övergrepp¹⁴ och kvinnomisshandel¹⁵. Där Mitscherlich lutar sig mot en psykoanalytisk teori, använder sig Popenoe av evolutionspsykologiska, antropologiska och zoologiska teorier. Med hjälp av dessa argumenterar han för att män instinktivt är polygama, deras mål är att föra släktet vidare och att de därför söker befrukta så många honor som möjligt samt måste fostras att bli omhändertagande föräldrar. En liknade argumentation står Blankenhorn (1995) för när han kopplar samman uppgången i ungdomsbrottslighet under 60-talet och därefter med faderns försvagade roll.

Mitscherlich menar att pojken som inte genomgår Oidipuskonflikten inte heller kan utvecklas till en mogen och civiliserad man. Detta utvecklas av Popenoe (1996) som liksom Tiller framhåller att pojkar som växer upp utan en närvarande far får problem med sin maskulinitet. Antingen utvecklar pojken en ”hypermaskulinitet”, eller också en ”protestmaskulinitet”. Denna typ av maskulinitet med inslag av hot, våld och bevisande av fysisk styrka baseras enligt honom på en omedveten rädsla av vara kvinna/kvinnlig som uppstår då fadern saknas. Blankenhorn (1995) å andra sidan fokuserar på länken mellan manlighet och faderskap vilken han menar har tunnats ut och att ”without

¹² Han menar t.ex. att även moderns roll i förhållande till barnen håller på att tunnats ut.

¹³ Popenoe hänvisar till forskning som anger att speciellt flickor med styvfäder lämnar hemmet tidigare än de flickor med ensamma mammor eller en intakt kärnfamilj. Att lämna föräldrahemmet har enligt denna forskning samband med tidig sexualdebut och graviditet.

¹⁴ ”A major reason for the increase in child abuse is that unrelated men, surrogate fathers, are much more likely to abuse children than are natural fathers” (s.65).

¹⁵ Här ser tankefiguren ut på följande sätt: Endast en tredjedel av våldet mot kvinnor begås av familjemedlemmar eller släktingar och det grävsta våldet begås av tillfälliga bekantskaper eller främlingar - alltså ökar våld mot kvinnor i takt med att antalet obundna (unattached) män ökar.

norms of effective paternity to anchor masculinity, the male project itself is increasingly called into question and even disrepute” (s. 17). Effekten av fadersfrånvaron och den svårighet att utveckla en manlig identitet som för pojkens del följer därav är aggression mot modern, mot kvinnor och mot samhället. Han menar att den stora ökningen av kriminaliteten sedan 60-talet inte har sitt ursprung i traditionella manliga normer utan tvärtom i avsaknaden av sådana (s. 31).

Även mer liberala och radikala forskare än Popenoe och Blankenhorn har beklagat och problematiserat det faderlösa samhället. Längtan efter fadersauktoritet, ordning och disciplin är, enligt dem, en av förklaringarna till och förutsättningarna för fascism. Utan ett starkt superego har individerna inte förmåga att motstå externa auktoriteter och kan komma att se en ledare som Hitler som en auktoritetsrepresentant som vågar utmana och revoltera mot andra auktoriteter (Poster, 1984).¹⁶

Popenoe och Blankenhorn möter naturligtvis också kritik från både feministiskt och politiskt liberala eller radikala håll, särskilt avseende deras essentialistiska syn på kön och familj. Psykologiprofessorn Louise B Silverstein dekonstruerar tillsammans med Carl F Auerbach (1999) ”den essentielle fadern”, en diskurs som enligt dem har tre komponenter; 1. *biologiska könsskillnader leder till skillnader i föräldraskapet*, 2. *äktenskapet har en civiliserande effekt*, och 3. *betydelsen av en manlig förebild*. Låt oss granska dessa komponenter i tur och ordning. *Den första* komponenten innebär att kvinnans biologiska erfarenhet av graviditet och amning skapar en stark och instinktiv drift/önskan att vårda. Män som ju inte har denna erfarenhet saknar alltså driften/önskan att vårda barn. *Den andra* bygger på tankefiguren att eftersom mäns bidrag till reproduktionen är begränsat till befruktningen är det svårt att få män i allmänhet att ta en aktiv del i föräldraskapet. Det bästa sättet att få män att ta ett långsiktigt ansvar för försörjning, vård och fostran är att tillhandahålla en social institution (kärnfamiljen) inom vilken faderskapet kan säkerställas. Utan äktenskapet som social institution är det troligt att män befruktar så många kvinnor som möjligt utan att ta ansvar för avkomman. Slutligen *den tredje* och kanske mest intressanta som innebär att om män kan förmås att ta hand om barn och ungdomar kommer deras unika maskulina bidrag att i hög grad förbättra barnens utveckling. Detta gäller speciellt för pojkar som behöver en manlig förebild för att uppnå en sund manlig könsidentitet (Silverstein & Auerbach, 1999).

Mitscherlichs bok kom att få inflytande inom flera områden även i Sverige. Orsaker till det senmoderna samhällets ungdomsfenomen och -problem söktes i familjens och speciellt faderns förändrade roll inom flera fält, såsom socialt

¹⁶ Foucault diskuterar å sin sida hur internaliserade maktstrukturer fyller en viktig funktion i syfte att disciplinera subjektet i den historiska och kulturella kontext vi befinner oss i (se t.ex. Foucault, 2001a, 2001b).

ungdomsarbete och psykologi (se t.ex. Crafoord, 1986; Lasch, 1977, 1982; Ramström, 1991; Sernhede, 1995b).¹⁷

Skillnad eller likhet, kropp eller kultur

Nästa kontext av betydelse för en dekonstruktion av föreställningen *brist på manliga förebilder* utgörs av ett spänningsfält som rör hur vi ser på män och kvinnor, pojkar och flickor. Här spelar begreppet jämställdhet en viktig roll. Den svenska jämställdhetspolitiken är på flera sätt förknippad med familjepolitiken.¹⁸ När det gäller t.ex. bestämmelserna om föräldraledighet och vårdnad finns ett tydligt jämställdhetsperspektiv (Plantin, 2003). 1950-talets jämställdhetsdebatt bedrevs under beteckningen ”kvinnofrågan” och gällde framför allt kvinnans roll som yrkeskvinna och/eller hemmafru. Från USA kom idealet ”den glättigt konsumerande hemmafrun” och konservativa debattörer såg kvinnors yrkesarbete som ett hot mot det traditionella familjelivets värden och barnuppfostran medan andra framhöll kvinnors rätt till en inkomst och en yrkesidentitet. Debatten under 60-talet fördes i termer av *könsroller* som av flera ansågs som starkt segregerade och med negativa konsekvenser för såväl kvinnor som män (Dahlström, 1992). Att diskutera i termer av könsroller har sitt ursprung i å ena sidan rollteorier vars förespråkare argumenterade för att människor är mer eller mindre tvingade att ikläda sig kulturellt tilldelade roller för både sitt eget och samhällets bästa (socialisering), å andra sidan en biologisk könsdikotomisering (Whitehead, 2002). En vision växte dock fram om den könsrolls fria människan och den andra vågens feminism¹⁹ såg till att även sexualitet och föräldraskap sattes under luppen (Hirdman, 2001).

Under 70-talet kritiserades rollbegreppet som alltför statiskt, inte minst från en radikal vänster, och sedan dess kan man urskilja två feministiska vägar. Den ena framhåller kvinnors speciella värden, egenskaper och perspektiv som man anser måste lyftas fram och ges en större roll. Denna inriktning kallas ofta *särartfeminism*. Den andra, ofta kallad *likhetsfeminism*, fokuserar förtryckande strukturer och betonar jämställdhet, lika behandling och icke-diskriminering (Dahlström, 1992). Under 2000-talets första år är det den senare riktningen som dominerar den samhällsvetenskapliga diskussionen. Inom både andra forskningsfält, politik och den s.k. allmänna debatten återfinns dock dessa två

¹⁷ Mitscherlichs bok kom också att bli viktig i den mansrörelse som sedan 70-talet kommit att utvecklas i västvärlden och då främst i USA. Anna Gavanoas (2004) delar in den amerikanska mansrörelsen i olika grenar där förutom den feministiska och den mytopetiska Promise keepers och Father's/Men's rights kan nämnas. Den sistnämnda fokuserar på de upplevelser medlemmarna har av exklusion från hemmet och barnen samt orättvisor i samband med separationer, den förstnämnda trohet mot både Jesus och familjeinstitutionen. Promise keepers har ca en miljon medlemmar och samlar tiotusentals män i sporthallar för sina möten (Gavanoas, 2004) och dess idéer har bl.a. plockats upp av den svenska kristna högern.

¹⁸ Kopplingen mellan jämställdhetssträvanden, filantropi/socialt arbete och familjepolitik har en lång historia. Rösträttsrörelsen under förra seklets början bedrev också familjepolitisk debatt och aktivisterna var inte sällan också engagerade i sociala frågor.

¹⁹ Rösträttsrörelsens brukar beskrivas som den första feministiska vägen.

inriktningar parallellt. Yvonne Hirdman (2001) menar t.ex. att rörelsen går mot en ökad betoning av olikhetstänkande vilket kan ses i t.ex. en ökad exponering av sexualiserade kvinnobilder samt att vi bevittnar ”en senmodern klyvning av stereotypen man” (s. 189), där ” *kroppens man*” är de arbetslösa, underklassens och de marginaliserades ideal, medan ” *huvudets man*” är den utbildade medel- och överklassens. Inom samhällsvetenskaplig forskning dominerar ett socialkonstruktivistiskt synsätt på kön vilket i korthet innebär att kön och könsskillnader inte problematiseras utifrån biologiska faktorer utan i stället sociala och kulturella. Den patriarkala makten och kulturen blir central och ses som förtryckande. Begreppsmässigt har en rörelse skett från *kön* i betydelsen biologisk olikhet över *genus* för att betona de sociala och kulturella aspekterna och därefter åter till *kön* - men nu utan särskiljande av biologi och social konstruktion. Även ett biologiskt kön kan, enligt denna riktning, endast förstås i termer av konstruktion (se t.ex. Connell, 1999; Moi, 1997; West & Zimmerman, 1987). Även om den politiska retoriken betonar jämställdhet och likhet är det möjligt att urskilja både ett synsätt där kön är socialt konstruerat och ett där kön ses som medfödd essens inom ramen för en och samma retorik (se t.ex. Nordberg, 2005).

I internationell jämförelse anses Sverige ligga långt framme i jämställdhetsarbetet. Trots detta är Sverige ingalunda det jämställda land som det ibland framställs som; kvinnors löner är lägre än mäns²⁰, kvinnor tar ut ca 80 % av föräldraledigheten och en vanlig lösning på dubbelarbetandet för speciellt arbetarklassens kvinnor har kommit att bli deltidsarbetet (SCB, 2004). Det finns inte heller något som tyder på att våld i nära relationer/kvinnomisshandel minskat i takt med jämställdhetssträvandena (Eriksson, 2005; H. Holter, 1992). Arbetsmarknaden är också kraftigt segregerad.²¹

Den historiska förändringen i riktning från en syn på kön som olika och biologiskt determinerade mot en där kön ses som lika och socialt konstruerade är som vi kunnat se inte entydig. Vi kan snarare konstatera dels att båda synsätten existerar parallellt och i konkurrens med varandra, dels att förändringar på en retorisk nivå inte nödvändigtvis medför en lika snabb eller stor materiell förändring. Vi har alltså kunnat urskilja ett fält med spänningar dels mellan grundläggande synsätt på kön och dels mellan teori och praktik. Låt oss nu granska ytterligare en kontext, *föräldraskap och uppväxt*, där synen på kön också spelar en framträdande roll.

²⁰ Kvinnor tjänar 92 % av mäns löner då hänsyn tas till ålder, utbildning, arbetstid, sektor och yrke (SCB, 2004).

²¹ I de tio mest mansdominerade yrkena arbetade år 2002 endast 1 % av alla yrkesverksamma kvinnor. I de tio mest kvinnodominerade 6 % män. Ett av de svåraste områdena för jämställdhetsdiskursen att nå in i är den privata företagssfären. Kvinnor innehar ca 15 % av styrelseposterna i de börsnoterade företagen men av 300 ordinarie VD i börsnoterade företag var bara 4 kvinnor år 2004 (SCB, 2004). Att positivt särbehandla, eller kvotera in, kvinnor inom detta område debatteras men starka röster reses mot sådana förslag. Att däremot positivt särbehandla, eller kvotera in, män inom förskolan upprör inte samma känslor och möter inte samma motstånd.

Jämställda föräldrar?

Denna kontext rör barnens situation, framväxten av en ”jämställd tvåförsörjarfamilj” och familjepolitikens förhållande till detta. I Sverige har staten åtminstone sedan 30-talet en tradition av att värna om barnalstring, familjebildning, omsorg om ”olyckligt lottade” och undvikande av störningar i samhällsmaskineriet. Många av 30- och 40-talens socialpolitiska reformer riktades mot barn och barnfamiljer och barnfamiljernas levnadsförhållanden spelade en viktig roll i samhällsdebatten. En ambition fanns vidare att förbättra ”befolkningsmaterialets kvalitet” (Kälvemark/Ohlander, 1980; Ohlander, 1993). Alva och Gunnar Myrdals bok *Kris i befolkningsfrågan* (1934) ses av många som startpunkten för en aktiv familjepolitik.²² Flera reformer, syftande till att skapa ett statligt ansvar för barns och familjers hälsa och välfärd, genomfördes under de följande decennierna; barnomsorgen utvecklades, så också barnhälsovården, moderskapspenning, barnbidrag och mödrahjälp infördes och preventivmedel legaliserades (Bäck-Wiklund & Johansson, 2003). Det fanns en önskan att underlätta för barnfamiljerna generellt sett och stimulera barnafödandet men också bestämda föreställningar om hur det goda livet skulle utformas, parade med en vilja att styra och kontrollera familjerna (se t.ex. Hirdman, 1989, 1993).

Den ekonomiska expansionen under 1950- och 60-talen utgjorde en av förutsättningarna för en debatt om gifta kvinnors förvärvsarbete. Näringslivet hade ett stort behov av arbetskraft och de gifta kvinnorna sågs tillsammans med invandrare som en grupp som kunde tillfredsställa detta behov. Krav på åtgärder för att underlätta kvinnors förvärvsarbete restes då inte bara av kvinnorna själva utan också av näringslivets ledare (Dahlström, 1992). Barnomsorg blev en het politisk fråga och under 60-talet startades en process som 30 år senare skulle innebära att alla barn, vars föräldrar så ville, skulle komma att erbjudas barnomsorg. Ett allmänt barnbidrag infördes 1948 för att stimulera ett högt barnafödande och under 60- och 70-talen utvecklades rätten till barnledighet. Ett i internationell jämförelse generöst system för föräldraledighet och rätt till ledighet för att vårda sjuka barn med därtill hörande ekonomisk ersättning utvecklades successivt under de därpå följande decennierna. En markering gjordes också under 70-talet då *moderskapsbegreppet* i lagstiftningen byttes ut mot *föräldraskap*. Detta kan ses som ett uttryck för det skifte som ägde rum vid denna tid där bl. a jämställdhet kom att bli ett honnörord och en central komponent i den svenska familjepolitiken (Bäck-Wiklund & Johansson, 2003). Dahlström (1992) menar att 90-talets familj kan beskrivas som ”en privatiserad, serviceberoende, funktionsviktig, individualiserad och sårbar familjekrets” (s. 31).

I takt med kvinnors inträde på arbetsmarknaden och inom högre utbildning kom familj och föräldraskap att omdefinieras. Med ett tvåförsörjarsystem omdefinierades kvinnan till att *också* bli försörjare medan definitionerna av maka

²² Ett begrepp som dock inte etablerades förrän på 60-talet (Bäck-Wiklund & Johansson, 2003).

och mor inte såg lika stora förändringar. Kvinnor blev dubbelarbetande. ”Mansrollen” sågs i den dominerande politiska debatten som skadlig och begränsande och genom att tillägna sig ”kvinnliga” egenskaper som förmåga till omsorg, ömhet och barncentrering skulle mannen frigöras och familjen bestå (Klinth, 2002; Plantin, 2003). Argumenten för en närvarande och barncentrerad far var dubbla; dels var det bra för fadern, dels för barnen. ”Att leva tillsammans med barn är mer spännande än en spännande fotbollsmatch och fordrar större intellektuell vakenhet än massor av föredrag och är en viktigare social gärning än att gå på representationsmiddagar” (*Lyckliga barn*, 1962:314). Barnen, och då speciellt pojkarna, ansågs ta skada av faderns långa arbetsdagar och frånvaro från hemmet. Faderns roll som en manlig förebild ansågs kunna gå förlorad (Plantin, 2003).

Försörjande make eller omsorgsgivande far

Samtidigt som kvinnors förvärvsarbete ökat har också antalet separationer och skilsmässor ökat i antal (SCB, 2005). Den svenska politiken på området har genomgått förändringar i en riktning som alltmer kommit att betona vikten av att barnets båda föräldrar samarbetar när det gäller barnet/n även efter det att föräldrarna separerat. I lagen från 1977 *kunde* gemensam vårdnad fortsätta om föräldrarna var överens, 1991 kom lydelsen att ändras till *skall* och i ändringen från 1998 är det *skall* som gäller även i fall där en av föräldrarna motsätter sig detta men där domstolen anser detta vara för ”barnets bästa” (SFS 1998:319). Gemensam vårdnad bör dock inte sammanblandas med den dagliga omsorgen. I stället avser begreppet ett ansvar och en bestämmanderätt över barnet/barnen. Om föräldrarna inte kan komma överens om frågor som rör innehållet i vårdnaden, boendet eller umgänget bistår kommunens familjerätt (eller motsvarande) med samarbetsamtal (SFS 2001:453). Trots lagens könsneutralitet är dock tillämpningen ofta könad. Mödrar, som ofta är boföräldrar²³, kan anklagas för ”umgängessabotage” då de av någon anledning inte anser det lämpligt att barnet träffar fadern. Sanktioner, som polishämning eller överflyttning av vårdnaden, kan då vidtas (SFS 1998:319). Fäder som inte umgås med sina barn kan inte straffas. Trots betoningen på barnets rätt har tillämpningen kommit att handla mer om föräldrars (fäders) rätt än barnens. Barnen är skyldiga att umgås med sina föräldrar men föräldrarna (fäderna) är inte skyldiga att umgås med barnen (Eriksson, 2003). Lagen kan också ses som en markering av den vikt staten lägger vid biologiskt föräldraskap samt illustrerar en överflyttning av intresset från *äktenskapet* och dess plikter till *föräldraskapet*. Lars Plantin konstaterar i sin avhandling att i en värld som alltmer uppfattas som föränderlig har föräldraskapet kommit att bli något av det mest beständiga. Relationer kan avslutas, jobbet kan försvinna men att vara förälder ”är på livstid” (Plantin, 2001).

²³ Här den förälder som barnet vistas mest hos/bor stadigvarande med och hos vilken barnet är folkbokfört.

I detta sammanhang är det möjligt att liksom Lisbeth Bekkengen (2002) dröja kvar vid två frågor: För det första om det primärt är förhållandet mellan de vuxna i familjen som förändrats i riktning mot jämställdhet eller om det är förhållandet mellan barnet och fadern som genomgått den största diskursiva förändringen. Är det jämställdhet eller en barncentrerad maskulinitet som betonas? För det andra i vilken utsträckning den retoriska barncentreringen får genomslag i familjernas praktik. Vi har här ytterligare ett spänningsfält mellan en barncentrerad fadersdiskurs och en praktik där både jämställdhet och barncentrering ibland kommer på skam.

Uppväxt som risk eller möjlighet?

Individualiseringen av familjemedlemmarna gäller inte bara de vuxna. Även barnen anses ha blivit mer självständiga. Synen på barn, ungdomar och uppväxt utgör ytterligare ett spänningsfält. Några av orsakerna till, eller konsekvenserna av, den förändrade synen på barn kan beskrivas som expansionen av vårdande och utbildande institutioner samt att barns värde och rättigheter har stärkts inom lagstiftningen. Barn betraktas alltmer som aktörer och forskningen ägnar sig alltmer åt *barndomsforskning*, inte som tidigare med fokus på identifiering av utvecklingsstadier och mognad, och inte heller på hur barn påverkas av institutioner, socialiseringsprocesser etc., utan nu med inriktning på barnens liv, samspel, skapande av barndom m.m. ”Barnperspektiv”, barns rätt” och barnets bästa” har blivit nutidens honnörsord när det gäller synen på barn (Bäck-Wiklund, 1997; Bäck-Wiklund & Lundström, 2001). Denna i första hand politiska och vetenskapliga inriktning existerar dock parallellt och i samverkan med flera andra tankemönster med rötter relativt långt tillbaka i tiden.

De brittiska barndomssociologerna Allison James och Chris Jenks identifierar, tillsammans med Alan Prout, (1998) fem sådana tankemönster: *Det onda barnet*, *Det oskyldiga barnet*, *Det inre barnet*, *Det naturligt utvecklande barnet* samt *Det omedvetna barnet*. Låt mig beskriva dessa tankemönster i några få meningar men först av allt notera att inget av dem alls berör kontext eller social struktur. De är snarare resultat av försök att fastställa barnets och barndomens ”väsen”.

Tanken om *det onda barnet* kan i dag återfinnas inom t.ex. allmänna debatter, film och litteratur rörande ungdomskriminalitet, mobbning etc. och centrala teman är fostran, disciplin och straff. Barnet ses som bärare av en vildhet, av starka otämjda krafter som måste tuktas och barnet måste av familjen och samhället disciplineras och ledas in på ”den smala vägen”. Naturen skall tämjas av kulturen. Tillåts barnen vistas i olämpliga miljöer – i Nordstan eller i den dysfunktionella familjen – riskerar, enligt denna logik de onda, vilda och omnipotenta krafterna att släppas fram. Historiskt kan detta tankemönster spåras till bl. a Bibelns gamla testamente och Thomas Hobbes.

Synen på *barnet som oskyldigt* kan ses som motsatsen: här har barnet en medfödd godhet och ett rent, ännu oförstört hjärta. Tankarna formulerades av Jean-Jacques Rousseau på 1700-talet och kom att leda till att barns behov av

kärleksfull utbildning, omsorg, vägledning och skydd från världens onda uppmärksammades. I denna tanke finner också idéerna om barn som allas angelägenhet och en investering i framtiden sin näring.

Det inre barnet är en tanke formulerad av John Locke och mindre idealistisk än Rousseaus. Barnet är en tabula rasa, ett oskrivet blad men med möjlighet att med rätt ledning utvecklas till en rationell och dygdig samhällsmedborgare.

Det naturligt utvecklande barnet är den fjärde tanken om barn och barndom. Här har utvecklingspsykologin förenat samhälls- och naturvetenskap och formulerat de två grundantagandena: dels att barndomen är ett "naturtillstånd" snarare än ett socialt tillstånd, dels att denna naturlighet omfattas av en oundviklig mognadsprocess. Jean Piagets skrifter kan tjäna som inflytelserika exempel på denna tanke. Utvecklingen beskrivs i klart definierade och hierarkiskt ordnade faser eller stadier där slutprodukten är vuxenhet. Denna uppdelning innebär ett oupphörligt testande, mätande, jämförande och bedömande av barnet vilket ständigt relateras till ett normalt "genomsnittsbarn".

Inom den femte och sista tankeramén, *det omedvetna barnet*, fokuseras barnet retrospektivt, eller barndomen som vuxenlivets förflutna. Freuds tankar om id, ego och superego är här centrala. Id, eller detet, som bär likheter med det onda barnet ovan med dess drifter och instinkter, skall tyglas och övervakas och så småningom utvecklas ett samvete och en vuxenhet. Psykoanalysen skapar också ett samband mellan avvikande eller på andra sätt "problematiska" beteenden hos den vuxne och händelser i barndomen (James et al., 1998).

Perioden mellan barndom och vuxenliv brukar kallas *ungdomstiden*. Även tankarna om ungdomstiden kan innefattas i dem om barndomen. Hur lång ungdomstiden beskrivs som och vilken betydelse den ges beror på vilken historisk och kulturell kontext vi rör oss inom, hur vi definierar "ungdomstid" och vilket perspektiv vi anlägger (se t.ex. Ohlsson & Swärd, 1994). Låt mig här presentera en axel på vilken diskussionen om ungdomstiden kan förstås. På den ena extremen återfinns vi då ett optimistiskt perspektiv där ungdomar ses som framtidshopp och de som genom nytänkande, frihet från "gamla olater", kreativitet och kraft kan utmana förtryck och skapa en bättre värld. Ofta fokuseras här ungdomskulturen med dess musik, stilar och engagemang i politiska rörelser. Detta synsätt kan liknas vid tankarna ovan om det oskyldiga barnet och det inre barnet. På den andra extremen placerar jag ett mera pessimistiskt perspektiv med drag av det onda barnet ovan och där ungdomar betraktas som ett hot, en risk eller ett problem. Antingen problem definierade av vuxenvärlden/samhället och förlagda hos de unga eller problem som man menar ungdomarna själva upplever. Liksom när det gäller barn kan vi alltså urskilja ett spänningsfält i synen på ungdomar mellan löfte och hot, oro och ilska, vård och straff, stöd och kontroll (Estrada & Flyghed, 2001).

Inom det sociala arbetet med ungdomar rör man sig på denna axel. Med intryck av psykoanalysen och ungdomskulturforskningen ses ofta ungdomstiden som *en andra chans* att reparera psykiska skador uppkomna under barndomen,

att skapa sig en vuxenidentitet inte oberoende av ursprungsfamiljen men också i relation till kamratgruppen, kulturen och samhället (se t.ex. Sernhede, 1995a). Men det är också under ungdomstiden som *risker* kommer att fokuseras i högre grad än under barndomen. Risker som ”hamna i fel sällskap”, att komma i kontakt med droger, att ”fastna i kriminalitet” etc. En stormig tid där allt kan hända, en balansgång mellan å ena sidan frigörelse, prövande och skapande av en egen identitet och å andra behoven (från det vuxna samhället) att kontrollera, sätta gränser och fostra. Risker som hamna i ett socialt utanförskap är ständigt närvarande. Ungdomar beskrivs ofta som speciellt mottagliga och utsatta för influenser, oavsett om de kommer från andra ungdomar, opålitliga vuxna, kommersiella krafter eller världens ondska, som erfarna vuxna lärt sig att hantera. Som vi kommer att se nedan är synen på ungdomsproblem dessutom könsad: pojkars problem beskrivs oftast i termer av kriminalitet medan flickors sexualitet eller flickor som objekt för pojkars eller mäns sexualitet hamnar i fokus. Pojkar beskrivs vidare som utagerande medan flickorna antas ha psykiska problem. Neuropsykiatriska problem och narkotikamissbruk är dock relativt nya problembeskrivningar som grumlar bilden något.

I samband med beskrivningen av ungdomstiden som problematisk bör också ”ungdomsbrottsligheten” nämnas. Felipe Estrada (1999, 2001) har studerat antalet anmälningar när det gäller ungdomar misstänkta för misshandel i relation till den uppmärksamhet ”ungdomsvåld” får i media och noterar att den största förändringen sannolikt skett i ”talet om” ungdomsbrott, inte i antalet begångna ungdomsbrott.²⁴

Flera av tankemönstren ovan om barn och barndom har sin aktualitet även i dag trots att de formulerades för åtskilliga sekler sedan. Inte minst gäller detta på en praktisk nivå inom det sociala arbetet med ungdomar vilket studeras i kapitel fyra, fem och sex. Även om politik och vetenskap formulerar en ny ”tankeregim” eller diskurs lever andra tankar kvar i praktiken parallellt eller i samverkan med denna. Liknande tankar återfinns i synen på ungdomstiden. Ytterligare ett spänningsfält har således mejslats ut och rör olika sysätt på barndomen och ungdomstiden där axelns yttersta punkter fokuserar inneboende ondska och risker respektive godhet och möjligheter.

²⁴ Antalet faktiskt begångna brott är svårt att studera. Estrada analyserar anmälningar. Han konstaterar att så gott som hela den ökning av antalet anmälningar som skett kommer från skolan och rör ”lindrigt våld” (våld som lett till blåmärken men ingen sjukhusvård). Anmälningssstatistiken kan alltså ses som en följd av en ändrad hållning hos skolan som tidigare (före 1993) inte anmälde denna typ av våld. Anmälan sker i vissa fall även mot målsägarens vilja, ibland av båda parter i ett slagsmål samt i hög grad via telefon, fax etc. Han noterar vidare, efter en studie av ett urval av dagstidningars ledarartiklar 1950-1994, att medias beskrivningar av ungdomsvåld skiftat, både i antal och när det gäller innehåll, över tid; perioden 1969 – 1985 uppmärksammas inte ungdomsvåld i någon högre utsträckning medan en relativt omfattande mängd artiklar som då rör vård av unga lagöverträdare samt stöldbrott perioden före (1950-68). Under 90-talets första hälft dominerar rapporteringen av våldsbrott. Estrada identifierar ett skifte i rapporteringen sommaren 1986 då den ”unge, välklädde, solbrände och Mercedesåkande” brottslingen intar scenen (Estrada, 2001).

Föreställningens praktik - socialtjänstens insatser

Förutom ovan introducerade kontexter till föreställningen *brist på manliga förebilder* spelar också den sociala barna- och ungdomsvårdens praktik en viktig roll. Utvecklingen av en social barna- och ungdomsvård realteras till den omfattande oro för de små barnens hälsa och utveckling samt ungdomens ”förvildning” och ”sedeslöshet” som följde i spåren av industrialiseringen och urbaniseringen från mitten av 1800-talet. De inflyttande, ofta unga, före detta lantarbetarna kom i städerna att utveckla en arbetaridentitet och de unga och arbetslösa sågs av makthavare som ett socialistiskt hot mot den bestående ordningen (Swärd, 1993). Den s.k. Ligapojkskommitténs²⁵ betänkande resulterade 1902 i Sveriges första barnavårdslagstiftning med tre komponenter; fosterhem (SFS 1902:63), behandling av unga ”förbrytare”(SFS 1902:72) och behandling av ”vanartiga och i sedligt avseende försummade barn” (SFS 1902:67). Denna lagstiftning uttryckte en stark tilltro till vetenskapens möjlighet att sortera, klassificera och prognostisera de unga (Qvarsell, 1996). De tankar som präglade denna tids barnavård var i hög grad moraliska; det var arbetarklassens barn som skulle fostras att acceptera den rådande samhällsordningen (Allmänna barnhuset, 1992). Det var vidare särskilt barnen till de ensamma mödrarna som omhändertogs.²⁶ Barnadödligheten var också betydligt högre bland barn till ensamma mödrar än bland barn i tvåföräldrafamiljer och de ogifta mödrarna var en av de största grupperna som mottog fattigvård.

1917 fick Sverige en lagstiftning om barnavårdsmän, faderskapsutredningar och underhållsbidrag (SFS 1917:376) där en oro kan anas för en materiell utsatthet som i sig kunde leda till samhällseliga störningar men också för en moralisk uppluckring av föreställningen om familjen som samhällets grundpelare. I lagen stadgas att fäderna till utomäktenskapliga barn skall betala underhåll för dessa. Med denna nya lagstiftning önskade staten lägga tillbaka kostnaden där den ansågs höra hemma, nämligen hos fäderna, samtidigt som mödrarna skulle ges större möjlighet att ta hand om barnen. Samtidigt som staten härigenom markerar att barnens vård och fostran är familjens angelägenhet görs här en markering att samhället hade rätt att reglera och kontrollera hur föräldrarna skötte denna (Bergman, 2003; Ohlander, 1993). Staten utvecklar ett system som dels kontrollerar, dels, vid behov, kan komplettera eller ersätta föräldraskapet. Till lagen om barn utom äktenskap kopplades en barnavårdsmannainstitution, också den med disciplinerande syften.²⁷ Barnavårdsmannens uppdrag

²⁵ Egentligen Tvångsuppfostringskommittén tillsatt 1896.

²⁶ 1885 bodde enligt en undersökning endast 17 % av barnen födda utom äktenskapet med sin biologiska mor. En annan, från 1889 ger siffran 36 % (Swärd, 1993). Naturligtvis omhändertogs inte samtliga dessa av myndigheterna utan de bodde hos t.ex. släktingar. Antalet ”officiella” omhändertaganden var dock högt.

²⁷ Trots barnavårdsmannainstitutionens disciplinerande funktioner fanns här också inslag av diskursen om kvinnors rättigheter. Kvinnan lämnas inte längre som ensam ansvarig för det utomäktenskapliga barnet. Fokus riktades mot ojämlikheten mellan föräldrarna, speciellt de ogifta, när det gäller ansvaret för barnen (Bergman, 2003).

var att som statens förlängda arm stödja och fostra de män och kvinnor som hade barn utan att vara gifta.²⁸ Barnavårdsmannen skulle göra goda föräldrar av dessa män och kvinnor. För kvinnorna, de ensamma mödrarna, innebar det att stödjas och förmanas i det dagliga omsorgsarbetet. För männen att betala. Historikern Helena Bergman menar att ”politiken var impregnerad av normativa ideologiska föreställningar kring kön, sexualitet, familj, äktenskap och klass” (2003:20). Först 1973 avskaffades barnavårdsmannainstitutionen efter att 1939 ha utvidgats till att gälla även ”skilsmässobarn”. Dessa kom att bli de nya ”faderlösa” barnen. Och trots att Sverige var tidigt ute med obligatoriska faderskapsutredningar och underhållsplikt dröjde det till 1970-talet innan barn oavsett om de föddes inom eller utom äktenskapet fick samma rättigheter i förhållande till fadern (Bergman, 2003:23).²⁹

Lagstiftarnas bekymmer för ungefär ett sekel sedan hade, som vi sett, moraliska undertoner och rörde arbetarklassens livsvillkor samt de förändringar man observerat i familjelivet. Det var hos den moraliskt ifrågasatta underklassen man placerade roten till flera av tidens ungdomsproblem. I och med socialdemokratins stärkta roll och den allmänna rösträtten blev det dock omöjligt att förlägga ansvaret till arbetarklassen och istället fokuserades individrelaterade faktorer tillsammans med det sedan tidigare dominerande perspektivet på samhällsskydd i 1924 års barnavårdslag (Lundström, 1993). Åldersgränsen höjs också från 15 till 18 år. Utvecklingen av individfokuseringen fortsatte i 1960 års barnavårdslagstiftning. Då har barnpsykiatri ökat sitt inflytande på området och det krävs nu att en utredning skall föregå omhändertagandet samtidigt som professionaliteten hos den nya kåren av socialarbetare fokuseras. Vanartsbegreppet försvinner då det anses vara alltför oprecist. I 1980 års Socialtjänstlag övergavs samhällsskyddet helt. Nu skulle omhändertaganden bara kunna ske för individens bästa. Tvångsomhändertaganden lyftes ut och reglerades i en egen lag (SFS 1980:621). Det fasta uppdragssystemet försvann också till förmån för en professionell bedömning av den enskildes behov (Sallnäs, 2000; Swärd, 1993). Fokus vrids också något från det psykologiska/psykiatriska mot en betoning också av strukturella förhållanden. På barnavårdens område slog detta dock aldrig igenom. Här kom psykologiska faktorer, familjeförhållanden samt ungdomars avvikelser att fortfarande stå i centrum (Lundström & Sallnäs, 2003). Sedan 1980 fram till i dag har Socialtjänstlagen kompletterats på några områden; t.ex. har ”barnets bästa” skrivits in i linje med Barnkonventionen och det stadgas (3 kap 3§) att arbetet skall ha god kvalitet och bedrivs av personal med adekvat utbildning (SFS 2001:453).

²⁸ Barnavårdsmannainstitutionen kom att bli ett stort arbetsfält för kvinnor. De ansågs speciellt lämpade att ägna sig åt ”mjuka frågor” som barnavård och införandet av barnavårdsmän utgjorde startskottet för en kraftig ökning av offentliga verksamheter för att vårda, utbilda och omhänderta befolkningen. Det var i huvudsak medelklassens kvinnor som kunde svara mot den ökande efterfrågan på sjuksköterskor, lärare, barnavårdsmän(!), socialarbetare och barnmorskor (Bergman, 2003:22). Detta är en utveckling som fortsätter idag. Ca 85 % av studenterna på socionomprogrammet är t.ex. kvinnor (Högskoleverket, 2006).

²⁹ Detta skedde 1915 i Norge.

Under den svenska barnavårdshistorien har, vid sidan av möjligheten att omhänderta barn och unga, även öppna insatser spelat en viktig roll, vilket vi sett ovan när det gäller barnavårdsmännen. Fram till 1960 hade de öppna insatserna formen av steg i en upptrappning där t.ex. ”råd och stöd”, ”allvarlig varning” och ”övervakning” placerades på en trappa där problemens natur bedömdes och där omhändertagande var sista steget (Lundström, 1993). I den nyare lagstiftningen skall insatserna baseras på professionella bedömningar av den enskildes behov och ske i dialog med den berörde. S.k. mellanvård introduceras på 90-talet och den öppna vården byggs ut (Forkby, 2005). Två orsaker till detta kan urskiljas. För det första artikuleras en omfattande kritik mot institutionerna, inte bara på ungdomsvårdens område, och många menar att de gör mer skada än nytta (Levin, 1998; Sallnäs, 2000). För det andra en ambition att sänka de offentliga utgifterna. Trots detta har barnavården inte avinstitutionaliserats på samma sätt som psykiatrin. I stället har privata aktörer kommit att spela en stor roll på denna ”vårdmarknad” (Sallnäs, 2005).

I och med Socialtjänstlagens införande 1982 introduceras också en helt ny insats – kontaktpersonen/familjen. Även om insatsen på många sätt är ny kan rötterna spåras till övervakningsinstrumentet och barnavårdsmännen i de tidigare barnavårdslagarna. När det gäller kontaktperson/familj betonas dock insatsens frivilliga och förebyggande karaktär. Syftet och innehållet är vagt formulerade i lagens förarbeten men trots detta har insatsen kommit att bli mycket vanlig, rentav den vanligaste: År 2004 hade drygt 22 000 barn och ungdomar en kontaktperson/familj (Socialstyrelsen, 2005). Insatsen har sannolikt införts i en politisk strävan att engagera även frivilliga amatörer i det sociala arbetet, parad med en vilja att utveckla insatser i öppna och billiga former. Att tillsätta en kontaktperson är den vanligaste insatsen för pojkar som bedöms sakna manliga förebilder. Andra vanliga insatser är samtal med socialsekreterare och deltagande i gruppverksamheter liknande de som diskuteras i denna avhandling (H. Johansson, 2005).

Även om barnavårdens lagstiftning förändrats kan kontinuiteter urskiljas. Uppdelningen i miljö- respektive beteendefall från 1902 återfinns även nu, 100 år senare. Även lagens, implicita, könade antaganden finns kvar (se t.ex. Hamreby, 2004; Schlytter, 1999). Pojkarnas normöverträdelser handlar om aktiva brottsliga handlingar, flickornas om sexualitet och promiskuitet. Missbruk rör, speciellt på senare tid, både pojkar och flickor men synen på pojkars respektive flickors missbruk skiljer sig åt. Pojkarna bildar norm i lagstiftningen medan flickorna avviker från normen. Pojkarna är ”förirrade” och kan tillrättas medan flickorna är ”svårare” (Hamreby, 2004). Den relativt uppenbara kopplingen mellan klass och omhändertagande formuleras i forskningen men återfinns inte inom lagstiftningen. De diskurser som lagstiftningen tagit i anspråk har i stället under det gångna seklet rört avvikelser med tonviktsförskjutning från öppet moraliska till psykologiska/psykiatriska förklaringar (Lundström & Sallnäs, 2003).

Ett diskursivt landskap

De kontexter som introducerats i detta kapitel är naturligtvis inte klart avgränsade på det sätt framställningen ger sken av och den indikerade spänningen finns både inom och mellan fälten samt i relation till andra, här exkluderade, diskurser och spänningsfält. Att t.ex. synen på barn också rymmer en könsdimension, familjesynen en barndimension o.s.v., o.s.v. är uppenbart. Låt oss för enkelhetens skull dock hålla fast vid dessa fält inför läsningen av avhandlingens empirikapitel.

Sammanfattningsvis kan konstateras att 1900-talet har rymt stora samhällsliga och diskursiva förändringar. Demokratin utvecklades och en välfärdsstat byggdes, där den generella familjepolitiken var en viktig byggsten. Barnomsorgen byggdes ut och möjliggjorde kvinnornas ökande förvärvsarbete. Preventivmedel och aborter gjorde också att antalet oplanerade barn minskade. Det blev alltmer vanligt och accepterat att föräldrar bodde ihop utan att vara gifta. På en diskursiv nivå kom kategorierna ”ogifta mödrar” och ”utomäktenskapliga barn” att tillskrivas allt mindre betydelse samtidigt som nya växte fram. ”Ensamstående mödrar” blev en kategori som omfattade fränskilda likaväl som aldrig gifta. Om den ensamma mamman vid förra seklets början betraktades ömsom som ett offer för svåra omständigheter och oansvariga män, ömsom som promiskuös och därmed omoralisk och olämplig som mor, kan vi i dag konstatera att de moraliska undertonerna klingat av, om än inte fullständigt. Att det ensamma föräldraskapet definierats i termer av brist och otillräcklighet är också ett tema som återkommer.

Synen på fadern har också genomgått förändringar främst genom en ökad betoning på relationen mellan far och barn och fadern som likvärdig omsorgsgivare. I praktiken har förändringarna i en jämställd riktning sannolikt inte varit lika långtgående eller snabba. Om vi ändå på en diskursiv nivå kan identifiera ”den jämställda och omsorgsgivande fadern” bör denna bild kompletteras med ”den biologiske fadern”. Två av byggstenarna i den senare diskursen är å ena sidan antagandet att grundläggande könsskillnader leder till skillnader i föräldraskapet och å andra sidan att betydelsen av en manlig förebild betonas. Detta leder oss åter i riktning mot avhandlingens studieobjekt, föreställningen *brist på manliga förebilder*. Sätter vi vidare dessa två fadersdiskurser i relation till den identifierade spänningen i synen på barn och ungdomar och i relation till socialtjänstens insatser för pojkar kan vi konstatera att ett, om än otydligt, mönster kan urskiljas. Det är i denna kontext avhandlingens empiriska kapitel (fyra till åtta) kan förstås.

Avhandlingens syfte och frågeställningar

Avhandlingens syfte är att analysera och dekonstruera föreställningen *brist på manliga förebilder* inom fältet socialt arbete. Dessutom att särskilt att studera hur denna föreställning och de diskurser den är relaterad till reproduceras och/eller

omformas i socialtjänstens praktiska arbete för söner till ensamstående mödrar.³⁰

Syftet kan brytas ned i tre frågeställningar. Var och en av dessa står i relation till ett empiriskt material vilka i sin tur behandlar olika komponenter av föreställningen *brist på manliga förebilder* både i relation till den sociala praktiken och i relation till relevanta diskurser.

- Hur ser föreställningen ut? Hur konstrueras eller ifrågasätts föreställningen *brist på manliga förebilder* och därtill länkade diskurser bland personal inom verksamheter som arbetar med pojkar som bedöms sakna manliga förebilder?
- Hur motiveras och utformas insatserna för dessa pojkar? Hur interagerar föreställningen och diskurserna med socialarbetarens praktik i form av utredningar och insatser?
- Vilka diskurser inom fältet socialt arbete kan urskiljas rörande *brist på manliga förebilder*? Hur uttrycks de? Hur kan de förstås? Vilka mönster och kontraster innefattas?

Studieobjektet är alltså föreställningen *brist på manliga förebilder*. Avhandlingens uppläggning är en stegvis dekonstruktion av detta studieobjekt. För att besvara frågeställningarna vänder jag mig till tre olika typer av material, *tal, tabeller och texter*, med delvis olika metoder. Angreppssättet kan också beskrivas som en form av triangulering. Det första steget i dekonstruktionen, kopplat till frågeställning nummer ett, är en studie av talet om den sociala praktiken i form av verksamheter för unga. Här dekonstrueras tal om manlighet, den ensamma mamman, den frånvarande pappan, problem till följd av fadersfrånvaron samt delar av behandlingsarbetet och ”förebildsskapet”. I syfte att förstå de tanke-mönster som präglar utredningar och val av insatser³¹ och besvara avhandlingens andra frågeställning, riktas blicken mot socialsekreterarna. Hur tänker de socialsekreterare som utreder den unges behov och föreslår lämplig insats? Förståelsen breddas och fördjupas i nästa steg i dekonstruktionen för att besvara den tredje frågeställningen. Detta sker genom en närläsning och diskursanalys av den mest inflytelserika tidskriften för socialarbetare, nämligen *Socio-*

³⁰ Min avhandling har ingått i forskningsprojektet *Betydelsen av manliga förebilder – om socialtjänstens insatser för ensamstående mödrar med söner* med finansiering från Forskningsrådet för Arbetsliv och Socialvetenskap (FAS). Projektet leddes av professor Margareta Bäck-Wiklund och avslutades sommaren 2005. I projektet ingick även Thomas Johansson samt Mona Franséhn. Inom ramen för projektet har tidigare publicerats en avhandling (Franséhn, 2004), två rapporter (Bäck-Wiklund et al., 2003; H. Johansson, 2005) samt ett antal papers.

³¹ Tommy Lundström skriver om begreppet *insatser* inom den sociala barnvården: ”Ett vanligt begrepp är *insatser*, som ofta används för att beteckna åtgärder vars syfte är att förändra eller förbättra enskilda klienters eller grupperns situation. Här inbegrips sådant som utförs av socialtjänstens egen personal som stödsamtal, men också tjänster som köps in utifrån, som familjehemsplaceringar. Begreppet används ibland också för att fastställa vilka grupper som görs föremål för hjälp av olika slag (t.ex. särskilda insatser för missbrukande ungdomar)” (Lundström, 2000:33).

nomen. Nu söker vi efter några av föreställningens ”rötter” med hjälp av vilka ljus kan spridas över resultaten i de tidigare kapitlen. Resan genom de empiriska materialen går från ”det lilla och konkreta” till ”det stora och abstrakta” i flera avseenden: Från gruppverksamhet för tonårspojkar, över socialsekreterares ungdomsutredningar, till tankemönster rörande ett stort fält av barnavård, familjefrågor, teorier, metoder etc. Från nio intervjuer med anställda inom fyra verksamheter, över ett urval av Sveriges socialsekreterare, till ca 30 000 sidor av *Socionomen* under 42 års utgivning.

Huruvida föreställningen *brist på manliga förebilder* svarar mot en ”sann verklighet” är inte avhandlingens avsikt att besvara. I stället avser jag att genom en dekonstruktion av vad som ryms inom denna föreställning utforska i vilket diskursivt sammanhang föreställningen hämtar sin näring och diskutera dess uttryck samt konsekvenser av föreställningen inom ramen för socialtjänstens ungdomsarbete.

KAPITEL 2

FORSKNINGSFÄLT SAMT AVHANDLINGENS DISPOSITION

I detta kapitel beskrivs ett i huvudsak svenskt forskningsfält. Eftersom avhandlingen dekonstruerar föreställningen *brist manliga förebilder* inom socialtjänsten och inom ramen för de lagar och den kommunala organisation som återfinns i Sverige, med få motsvarigheter utanför Skandinavien, kommer fältet till övervägande del att begränsas till Sverige. Jag studerar *konstruktioner* och kommer här därför inte att redogöra för tidigare forskning rörande behandlingsresultat, organisationsformer eller jämförelser av verksamheter och insatser. I mina empiriskt baserade kapitel (4-8) diskuteras mina analyser i förhållande till andras studier och där återfinns således fördjupningar inom specifika områden. Inte minst gäller detta forskning om enförälderfamiljen och insatser för ungdomar som diskuteras i kapitel sju. Även i övriga kapitel diskuteras forskning med relevans för avhandlingen.

Inledningsvis vill jag ta min utgångspunkt i tre tämligen omfattande skrifter publicerade mellan 1996 och 2002. Dessa ger en övergripande bild av kunskapsläget när det gäller den sociala ungdomsvården. Den första, *Vård av ungdomar med sociala problem – en forskningsöversikt*, beskriver det svenska kunskapsläget 1996. I inledningen sammanfattas forskningsläget: De ungdomar som kommer till behandling har ofta en uppväxt präglad av instabilitet och otrygghet, de är svåra att behandla, särskilt om de har ett gravt missbruk eller grov kriminalitet och ”egentligen vet man inte hur en behandling skall utformas” (Armelius et al., 1996:13). Tecken tyder dock på att behandling där föräldrar medverkar kan ha positiva effekter, likaså kognitivt beteendearbetade metoder samt när flera metoder kombineras. När det gäller psykodynamiska metoder ”saknas idag stöd från forskningen” (Armelius et al., 1996:14). Vidare urskiljs ”grupper och särskilda problemområden” som är viktiga att skaffa ytterligare kunskap om. Den första av dessa är flickor, den andra utgörs av ungdomar med psykisk problematik och den tredje av ungdomar med invandrarbakgrund. Ungdomar är per definition pojkar (och svenskar) och flickorna blir en *grupp* eller ett *särskilt problemområde*.

Nästa översikt (Lagerberg & Sundelin, 2000) behandlar svensk och internationell forskning rörande *risker* i barns utveckling och *prognos* om barns framtid. Genomgången spänner över ett mycket brett fält, dock ej socialtjänstens insatser, och författarna konstaterar att de insatser som har bäst effekt är breda samhällsliga preventionsprogram såsom mödra- och barnhälsovård, föräldrautbildning samt förskola. När det gäller risker som kan hänföras till

barnet och könsfaktorn konstaterar författarna att ”om pojkarnas kardinalsymtom är utagerande och antisocialt beteende kan flickornas vara skoltrötthet, tidig flyttning från föräldrahemmet, många och tidiga sexuella förbindelser, otillfredsställande partnerrelationer samt graviditeter och aborter ...” (Lagerberg & Sundelin, 2000:115). Här konstateras också, när det gäller skilsmässor och separationer, att dessa i sig sannolikt inte påverkar barnens välbefinnande på sikt men att försämrade ekonomi, konflikter, våld, stress etc. kan göra det. Man menar också att det finns forskningsstöd för att barn som efter separation bor tillsammans med föräldern av samma kön är bättre anpassade än barn som bor med förälder av motsatt. När det sedan gäller ensamförälderskap, vilket ju inte är detsamma som skilsmässa, sammanfattar man forskningsläget med att notera att effekterna av ensamförälderskap inte är särskilt stora.³² I stället har faktorer som ekonomisk situation, föräldrarnas utbildning samt nätverk betydelse för utfallet.

I rekommendationen av tidig prevention i form av barnhälsovård, förskola, föräldrautbildning etc. instämmer även Kerstin Söderholm Carpelan och Weddig Runquist (2002) som i *Ung med tung social problematik* konkluderar den konferens boken är ett resultat av med att ett holistiskt perspektiv behövs för att hjälpa ungdomar med ”beteendeproblem”. Ett sådant holistiskt perspektiv förenar psykologiska, biologiska och miljömässiga förklaringar. Även denna skrift pekar på bristen på systematiserad kunskap. Här är det lagbrott, drogmissbruk och våld som står i fokus och biologiska, psykologiska och sociologiska förhållanden ges alla förklaringsvärde. Terje Ogden menar dock i sin sammanfattning att det forskas mycket om de två förstnämnda men mycket lite om miljöförhållanden och social kontext (Ogden, 2002).

De tre översikterna betonar samtliga ett holistiskt perspektiv i behandlingen av unga med social problematik och de uttrycker behovet av att ”kunskapsbaserade” socialtjänstens insatser. De redovisar i första hand kvantitativa studier och fokuserar på utfall, effekt, orsak-verkan o.s.v. Ingen av dem har som ambition att beskriva vad insatserna innehåller, hur de genomförs eller hur de uppfattas. Inte heller inom vilka diskurser de rör sig.³³ Ingen av de två senaste översikterna problematiserar könskonstruktioner och *ungdomar* får till mycket stor del stå som synonym för *pojkar*.

Kön och socialt arbete diskuteras dock i ett temanummer av *Socialvetenskaplig tidskrift* från 2000 (2000:1-2). I detta noterar redaktörerna (Månsson & Hedin) att forskningen om kön och socialt arbete främst rört fem områden; 1. *kvinnors fattigdom och socialbidragstagande samt ensamma mödrars försörjningssituation*, 2. *familj och föräldraskap*, 3. *kön och sexualitet*, 4. *utsatta kvinnor* samt 5. vad de kallar en begynnande *mansforskning*. Vissa av områdena är mer

³² En viss effekt när det gäller barnets utbildningsnivå kan dock konstateras.

³³ Lagerberg och Sundelin (2000) diskuterar dock ”tidsandans” inverkan på social problematik. En tidsanda som enligt dem sannolikt har större inflytande än allehanda interventionsprogram.

utvecklade än andra³⁴ och artikelförfattarna placeras inom dessa områden. Behovet av en bredare, och fördjupad, könsforskning inom disciplinen socialt arbete är stort menar redaktörerna och pekar ut en önskad inriktning: en kritisk och emancipatorisk. En rapport från Institutionen för socialt arbete i Stockholm (Gunnarsson & Schlytter, 1999) bekräftar bilden ovan och författarna konstaterar att: ”hittills har det endast i sparsam omfattning bedrivits forskning från könsteoretiska utgångspunkter i socialt arbete i Sverige, trots att det är ett kvinnodominerat fält både i utbildningen av socionomer och i det praktiska arbetet” (Gunnarsson & Schlytter, 1999:6). I en omfattande genomgång av forskningslitteratur rörande svensk social barnavård mellan 1993 och 2003 (Ulmanen & Andersson, 2006) skriver författarna: ”Den sociala barnavården framstår som en institution som både återspeglar och återskapar traditionella normer och föreställningar om kön” (s. 64). Man framhåller också risken att förstärka en manlig norm genom att enbart studera flickor ur könsperspektiv. ”Flickorna görs till bärare av könet och pojkarna förblir den outtalade normen som flickorna ska jämföras med” (s. 72). Författarna lyfter, med utgångspunkt i litteraturgenomgången, särskilt fram betydelsen av att även pojkars beteenden och barnavårdens bemötande av pojkar bör studeras ur ett könsperspektiv.

Ensamma mammor och frånvarande pappor

Ensamstående mödrar har uppmärksammats och problematiserats en längre tid både utifrån försörjningsproblem och som en riskfaktor för att barnen skulle bli lösdrivare eller vanartiga (se t.ex. Bergman, 2003, 1993). Göran Lassbo (1991) visar hur enförälderfamiljen historiskt har betraktats som misslyckad, ofullständig och en felaktig familjevariant. I forskningen har just ”ensamstående förälder” varit en viktig faktor för att försöka förklara sociala problem. Flera studier (se t.ex. Jonsson, 1967; Jonsson & Kälvesten, 1964) finner en överrepresentation av frånskilda föräldrar i problemgrupperna men pekar även ut andra faktorer, såsom socioekonomisk status, som viktigare.

FAST-projektet³⁵ undersökte på 80-talet bl.a. sambandet mellan tillgången till en far och barnets utveckling. Projektet studerade om barn som inte bor tillsammans med sin far men ändå har kontakt med honom utvecklas bättre än barn som inte alls har kontakt med fadern. Resultaten ger, kortfattat presenterat, vid handen att pojkar med faderskontakt presterade bättre vad gällde kunskap än de utan. För flickor fanns ingen skillnad. Ett annat resultat är att lärarna gav pojkarna med god faderskontakt (med bortaboende far) högre skattningar vad gäller både skolresultat och personlighet än genomsnittspojken uppvuxen med både mor och far i hemmet. Forskarna menar att de finner

³⁴ Enligt redaktörerna för detta nummer av tidskriften är område 2 samt 3 de mest utvecklade och utforskade.

³⁵ Familjestöd och utveckling.

belägg för både äldre uppfattningar om vikten för speciellt pojkar att ha en far och för nyare uppfattningar att skilsmässor i sig inte är något problem för barnen om fadern finns kvar för barnet (Sandqvist, 1993). Lassbo anlägger ett utvecklings ekologiskt perspektiv i en studie från 1988 och konstaterar att familjens sammansättning (ensamstående mor eller gifta/sammanboende) har betydligt mindre inflytande på barnens anpassning i skolan än den socioekonomiska statusen (i första hand föräldrars utbildningsnivå) (Lassbo, 1988). Ett liknande perspektiv anlägger Maren Bak (2003) som pekar på att de flesta separationer sker på mödrarnas eget initiativ och att det hos mödrarna själva återfinns flera diskurser om, och strategier för, det ensamstående moderskapet. En viktig sådan är den där ”ensam mor”-familjen ses som autonom och självbärande och ett uttryck för senmodernitetens förändrade livsformer snarare än en anomali, en bristsituation och ett socialt problem. Vad som däremot försvårar för vissa ”ensam mor”-familjer att uppnå likvärdighet med tvåförälderfamiljen är t.ex. låg utbildning, arbetslöshet och otillräckliga sociala stödformer. Även Thomas Knoll (1995, 2005) anlägger ett sociologiskt perspektiv på ensamstående mammor. Han betonar deras aktörskap och ser familjeformen som en kreativ och på många sätt omvälvande lösning på flera av senmodernitetens omvandlingar.

Thomas Johansson har skrivit om ”deltidspapporna”, d.v.s. de bortaboende papporna och deras marginalisering från föräldraskapet (Berg & Johansson, 1999; T. Johansson, 1998b). Han pekar på att denna marginalisering i hög grad är betingad av ett ojämlikt samhälle och föräldraskapsdiskurser där fadern ses som ”den andre föräldern” och mindre viktig än modern. Vilka diskurser som dominerar samhället och synen på föräldraskap har alltså betydelse för utformningen av föräldraskapet. Liksom Bak och Knoll pekar Johansson på förändringar och rörelser i dessa diskurser.

Ensamma mammor och frånvarande pappor kan alltså betraktas på olika sätt. Ovan har vi sett en betoning av ”pionjärskapet”. Ett annat är att betona det problematiska. En av de samhälleliga institutioner som har som uppgift att motverka och bearbeta sociala problem är socialtjänstens Individ och familjeomsorg. Bo Vinnerljung (1996) visar att barn till ensamstående mödrar är överrepresenterade inom familjehemsvården. Detsamma gäller institutionsvården samt både yngre och äldre barn (Lundström, 2000). Av ungdomarna på § 12-hemmen³⁶ kommer t.ex. cirka tre fjärdedelar från enförälderfamiljer (SiS, 2001). Även för insatser som kontaktfamilj och kontaktperson är barn till ensamstående mammor överrepresenterade (Lundström, 2000). Det finns anledning att fråga sig varför. Det är möjligt att se flera och kompletterande förklaringar till att de ensamstående mödrarnas barn är, och länge har varit, överrepresenterade i socialtjänstens barnavård. Den omedelbara är den att det ”de facto” är svårare att vara ensam förälder. Detta motsägs dock av flera fors-

³⁶ Hem med särskild tillsyn enligt LVU.

kare (se t.ex. Lagerberg & Sundelin, 2000; Lassbo, 1988). En annan förklaring skulle kunna vara att socialtjänsten uppmärksammar dessa familjer då de i högre grad än tvåföräldrafamiljen är beroende av ekonomiskt bistånd. Med Tommy Lundström och Marie Sallnäs (2003) är det dock rimligt att ställa sig frågan om man inom socialtjänstens barnavård tenderar att överproblematiska de ensamstående mödrarna.

Kön och socialt arbete

Att ur ett könsperspektiv granska och problematisera socialtjänstens arbete med vuxna har kommit att bli ett växande forskningsfält som jag här presenteras glimtvis. En överblick ges av Christian Kullberg (2002) som presenterar en forskningsgenomgång om behandlingen och bemötandet av kvinnor respektive män inom välfärdsinstitutionerna och speciellt inom socialt arbete. Han konstaterar att välfärdsinstitutionerna spelar en viktig roll i konstruktionen av kön. Kvinnor och män tillskrivs ansvar för olika områden (hem respektive försörjning) och de klienter som avviker från könsstereotyperna anses ha mer allvarliga problem än de som svarar upp mot köns specifika förväntningar (Kullberg, 2002).

Maria Bangura Arvidsson (2003) studerar socialsekreterares bilder av ”ifrågasatta fäder”, alltså fäder till barn som utreds av socialtjänsten. Genom tre material (akter samt intervjuer med socialsekreterare respektive fäder) granskas bland annat konstruktioner av faderskap. I akterna finner hon två bilder av fäderna; å ena sidan den närvarande och ansvarstagande och å andra sidan den frånvarande, farlige och oansvarige. Det ”goda faderskapet” konstrueras i termer av närvaro, ansvar och gränssättning. I intervjuerna med socialsekreterare återfinns liknande konstruktioner av de ifrågasatta fäderna men också en konflikt mellan ett traditionellt och ett modernt faderskap. Det ”goda faderskapet” konstrueras på samma sätt som i akterna men med tillägget ”att vara en manlig förebild”. Fädernas egna beskrivningar innehåller en ambivalens men även de inkluderar funktionen ”manlig förebild” i det goda faderskapet. Bangura Arvidsson finner också en ambivalens hos socialsekreterarna i bedömningen av barnets bästa. Valet står mellan att å ena sidan umgås med en (god) far och å andra sidan behovet av att skyddas från en (farlig) far. Samma ambivalens identifierar Maria Eriksson (2003) i sin avhandling *I skuggan av pappa*. Pappor och mammor bedöms inom familjerätten enligt olika måttstockar och ett resultat av att fäder inte behövs som fullvärdiga föräldrar är att de inte heller görs ansvariga för sina handlingar. Hon finner att familjerättssekreterarna många gånger blundar för de risker det innebär för barnet att träffa en våldsutövande far.

Mona Franséhn (2004) har analyserat relationen mellan ensamma mammor och deras söner samt kontaktpersoner från socialtjänsten och funnit att även om pappan är fysiskt frånvarande skapas en ”referenspappa” till vilken både mamma och son knyter ambivalenta känslor. Hon finner vidare att ett traditio-

nellt tänkande kring föräldraskap och kön gör sig gällande hos socialsekreterare när en kontaktperson tillsätts i syfte att kompensera fadersfrånvaron och vara en manlig förebild. Detta trots att socialsekreterarna på en retorisk nivå place- rar sig i en diskurs om ett senmodernt reflexivt moderskap.

Ingela Kåhl/Kolfjord (1995) har studerat utredningar för att avtäcka det sociala arbetets diskurser. Hon diskuterar dessa diskurser utifrån socialarbetar- kårens professionalisering och socialtjänstlagens utformning och konstaterar bland annat att en traditionell syn på moder- respektive faderskapet dominerar det sociala behandlingsarbetet. Fadern framställs som en auktoritet och modern som en omsorgsgivare. Kvinnor och flickor beskrivs i moraliska termer och ofta som passiva, medan männen och pojkarna framställs som aktiva handlande subjekt.

Studier med könsperspektiv av det sociala arbetets klienter tenderar att studera kvinnor. Deras situation beskrivs som annorlunda och avvikande i för- hållande till ”normala” kvinnor. Få genusstudier riktas mot män. Män är ökö- nade och problematiseras inte i könstermer. Tina Mattsson (2005) studerar dock två behandlingsinstitutioner; en med enbart kvinnor och en med enbart män.³⁷ Hon intervjuar personalen och gör observationer och konstaterar att personalen på institutionerna, trots att de använder en jämställdhetsretorik, i sitt konkreta arbete förstärker en stereotyp könsuppfattning. De gör traditio- nella, komplementära kön och heteronormativitet. Hon visar också hur män- nens missbruk beskrivs som orsakat av otur och att de tillhört ett ungdoms- gäng och att behandlingen därför inriktas på sysselsättning och aktivitet. Kvin- nornas missbruk förklaras å andra sidan av att de traumatiserats genom en svår uppväxt och mäns övergrepp. För dem fokuserar behandlingen på lugn och eftertanke. Leili Laanemets (2002) finner i sin studie av kvinnor på fyra olika behandlingsinstitutioner att kvinnorna tillägnar sig en berättelse om och ett beteende av kvinnlighet som de samtidigt beskriver som kommande inifrån. Genom behandlingen normaliserades och disciplinerades de som kvinnor.

Socialtjänstens insatser för unga

Vad händer då samhället skall behandla ungdomar? Att studera socialtjänstens insatser för ungdomar ur ett könsperspektiv är tämligen nytt. Berit Andersson (1997) har studerat omvandlingen av ett § 12-hem som från att ta emot både pojkar och flickor blir en ”flickinstitution”. Hon visar de olika sätt på vilka man talar om flickor och pojkar och pekar på hur flickorna viktimeras och patologiserar. Yvonne Sjöblom (2002) konstaterar att rymningar och utkast- ningar från hemmet främst drabbar flickor men att medvetenheten om detta stannar vid ett konstaterande från socialsekreterarna sida. Att lagstiftningen tillämpas olika när det gäller pojkar och flickor hävdar Astrid Schlytter i en

³⁷ Denna institution tar emot kvinnor men vid tidpunkten studien genomfördes vistades bara män där.

studie av tillämningen av LVU³⁸ 3§. Hon konstaterar att det finns ett dubbelt normsystem speciellt vad gäller synen på pojkars respektive flickors missbruk och sexualitet. Pojkarna ges ett betydligt större handlingsutrymme och flickorna görs ansvariga för sexuella handlingar (Schlytter, 1999).

Lundström och Sallnäs (2003) har studerat officiella texter om barnavården under det senaste seklet och identifierar diskurser rörande kön, klass och etnicitet i dessa dokument. De finner bland annat att tre diskurser haft stort inflytande över problemdefinitionerna inom barnavården; 1. *en moralisk diskurs* där t.ex. ”sexualflickor” eller ”ligapojkar” pekas ut, 2. *en psykologisk/psykiatrisk diskurs* (psykopati, DAMP etc.) och 3. *en ”identifiering av ’objektivt’ bestämda kategorier som ofta identifieras via faktisk eller antagen överrepresentation inom barnavårdspopulationen”* (Lundström & Sallnäs, 2003:208). Denna överrepresentation förklaras inom denna diskurs i termerna av att t.ex. barn till ensamma mammor utgör ett problem *i sig* – inte som ett uttryck för strukturella orättvisor. De finner vidare ”ett könsmässigt delat norm- och åtgärdssystem för ungdomar” samt en strukturell blindhet i barnavårdens diskurser.

Kerstin Hamreby (2004) undersöker i sin avhandling på samma könsmässigt delade norm- och åtgärdssystem inom den sociala barnavården under 1900-talet. Hon visar hur flickor och pojkar systematiskt bedömts och behandlats olika: pojkars problem rör överträdelser av lagen och behandlas med tukt och fostran medan flickor har överskridit sexualmoraliska regler och ansetts vara psykiskt svaga eller med inre brister.

En studie som delvis tangerar min avhandlings område är Mats Hiltes och Ingrid Claezons *Flickor och pojkar på institution* (2005). De studerar hur kön presenteras och reproduceras på två ungdomsinstitutioner. Att behandlingsarbetet styrs av en manlig norm blir tydligt i studien. Likaså att kategoriseringen av ungdomarnas problem och identiteter som ett utslag av behandlarnas makt kan få vittgående konsekvenser. En av de viktigaste slutsatserna är att resultatet blir ett vidmakthållande av traditionella könsroller samt en heteronormativitet.

Min avhandling kan placeras på det forskningsfält jag beskrivit ovan och kallar *kön och socialt arbete*. Genom att anlägga ett könsperspektiv på konstruktioner av i första hand maskuliniteter menar jag att det är angeläget att betrakta maskuliniteter och män/pojkar i könade termer på ett sätt som tidigare ofta varit förbehållet kvinnor/flickor. Jag finner det också angeläget att rikta blicken mot socialtjänstens insatser för ungdomar i ljuset av den normaliseringssträvan som kan ses som central i socialt arbete och som aktualiseras särskilt när det gäller unga människor på väg att bli vuxna.

Avhandlingens disposition

I *kapitel ett* introducerades läsaren för några kontexter till forskningsobjektet *brist på manliga förebilder*. Genom en presentation av fyra interrelaterade kontex-

³⁸ Lag med särskilda bestämmelser för vård av unga (SFS 1990:52).

ter sattes en scen på vilken de kommande empiriska kapitlen utspelas. I dessa avsnitt kondenserades både en politisk debatt, allmänna diskurser och en historisk utveckling fram i relation till en modern/senmodern arbetsdelning, den svenska välfärdsstaten och mera specifikt välfärdsstatens strävan att genom socialtjänsten möta och åtgärda sociala problem bland ungdomar. Kapitlet avslutades med att avhandlingens syfte och frågeställningar presenterades.

Kapitel två, där vi befinner oss nu, placerar avhandlingen på det sociala arbetsfältets forskningsfält samt redovisar och diskuterar forskning om/inom socialt arbete med ett könsperspektiv. Många studier av hur kön konstrueras inom socialt arbete behandlar kvinnors och flickors situation vilket gör det angeläget att även studera manlighetskonstruktioner och insatser för pojkar. Det är värt att påpeka att det inte är utfallet, verksamheterna som sådana eller ens personalen, varken i verksamheterna eller inom socialtjänstens ungdomsvård i allmänhet, som studeras utan i stället beskrivningar/”talet om” socialtjänstens ungdomsvård samt de diskurser detta tal eller dessa texter kan förstås i relation till.

Kapitel tre innehåller inledningsvis en perspektivförklaring. Jag anlägger ett konstruktivistiskt perspektiv på studiet av kön och är intresserad av hur kön görs inom ramen för ”talet om”. Att kön görs samt kritisk diskursanalys är således de teoretiska utgångspunkterna för avhandlingen. Den empiri som svar på avhandlingens frågor söks består av tre delar; en intervjustudie med 11 informanter som arbetar inom öppenvård riktad i första hand till tonårspojkar, en enkätstudie ställd till 98 nyckelpersoner inom kommunernas ungdomsvård samt en studie av ett urval texter ur *Socionomen* under perioden 1958-2000. De olika materialen *tal, tabeller och texter* relateras till varandra för att pröva frågeställningarna och en metodpluralism tillämpas. Syftet med detta är att uppnå en fördjupad förståelse av ett komplext fenomen.

Kapitel fyra till och med åtta bygger på ovan nämnda empiriska material. Jag har valt att presentera dem i en ordning som går från det lilla och konkreta till det stora och mer abstrakta. I avhandlingens *fjärde kapitel* introduceras för första gången det empiriska materialet, här intervjustudien. I detta första av tre kapitler baserade på intervjuerna med företrädare för verksamheter för unga pojkar fokuseras verksamheternas problembeskrivningar, mål och metoder. *Kapitel fem* ägnas åt hur samma informanter gör kön. Både pojkarnas, sitt eget och ideal-, eller dominerande maskuliniteter. Denna relateras till alternativa/underordnade maskuliniteter samt konstruktioner av femininiteter. *Det sjätte kapitlet*, även det med intervjuerna som utgångspunkt, diskuterar hur ensamma mammor, frånvarande fäder och manliga förebilder konstrueras. Olika syn på, och måttstockar för moders- respektive faderskap relateras till olika maskulinitetskonstruktioner samt beskrivningarna av hur ledarna/behandlarna uppfattar sin roll och sitt arbete. I avhandlingens *sjunde kapitel* utgörs empirin av svar på en enkät om bl.a. tankemönster rörande ensamma mammor och deras söner, manliga förebilder och insatser för dessa tonårspojkar. Kapitlet

sammanfattar studien *Pojkar behöver manliga förebilder?* (H. Johansson, 2005) och svaren analyseras både genom en kvantitativ databearbetning och genom att söka urskilja och analysera diskurser av betydelse för det sociala arbetets vardag i mötet med söner till ensamstående mammor samt för avhandlingen. *Kapitel åtta* griper sig an diskurser inom socialt arbete i relation till föreställningen *brist på manliga förebilder* genom en genomgång av artiklar 1958 t.o.m. 1999 i den mest spridda och inflytelserika tidskriften för socionomer, *Socionomen*. Ett urval texter analyseras och diskuteras. Här relateras de konstruktioner vi kunnat se i de föregående kapitlen till ett historiskt diskursivt sammanhang.

Slutligen, i *kapitel nio*, diskuteras resultaten. Ett antal diskurser identifieras och diskuteras och avhandlingens frågeställningar besvaras.

Syftet med att presentera empirin i en ”omvänd tratt” är låta läsaren följa med på en resa där dekonstruktion och analys av ett konkret socialt arbete med tonårspojkar som bedöms vara i behov av stöd och behandling efterhand förklaras och kontextualiseras. Denna breddning sker först genom att rikta blicken mot hur behandlarnas/gruppledarnas uppdrag formuleras och deras målgrupp konstrueras av ansvariga socialsekreterare och därefter genom att studera den tidskrift från vilken dessa socialsekreterare (och andra före dem) hämtar inspiration.

TEORETISKA PERSPEKTIV OCH METODOLOGISKA ÖVERVÄGANDEN

I detta kapitel presenteras avhandlingens teoretiska perspektiv, metodologiska överväganden och metoder. Avhandlingens teoretiska bas utgörs av den sociala konstruktivismen tillsammans med den kritiska diskursanalysen. Centralt för förståelsen är hur kön görs, samt teorier om maskuliniteter, vilka kommer till användning i dekonstruktionen av föreställningen *brist på manliga förebilder*. Vidare presenteras i kapitlet de olika empiriska materialen: tal, tabeller och texter samt hur dessa valts ut, analyseras och redovisas. Efter en beskrivning av materialspecifika analysmetoder följer så ett avsnitt där den diskursanalytiska metoden som mer generell metod används samt en diskussion om bland annat resultatens validitet.

Social konstruktivism

Uppfattningen att ting existerar, händelser sker och handlingar utförs men bara ges mening och blir kunskapsobjekt inom en eller flera *diskurser*³⁹ är kärnan i socialkonstruktivistisk teori. Filosofen och idéhistorikern Michel Foucault (2002b) menade att eftersom vi bara kan ha kunskap om någonting om det tillskrivs mening är det diskursen, inte tingen i sig själva, som producerar kunskap. Företeelser som vansinne, straff, sexualitet, för att ta exempel ur Foucaults egna arbeten, existerar endast på något meningsfullt sätt inom diskurserna om dem. Ting, handlingar och händelser betyder något och blir "sanna" bara i en specifik historisk, kulturell och social kontext. Det var till exempel först då en definition av vansinne började användas som den vansinnige kunde träda fram. Definitionerna har språklig dräkt och därför intar språket en central position i den sociala konstruktivismen.

Fyra premisser kan anses definiera det socialkonstruktivistiska perspektivet. *För det första* en kritisk inställning till den kunskap vi tar för given, d.v.s. det vi inte reflekterar över. Synsättet innebär att vår kunskap antas vara en produkt av våra sätt att definiera och kategorisera världen och inte en objektiv avspeglning av den. *För det andra* att det sätt vi uppfattar världen på är historiskt och kulturellt betingat och således föränderligt över tid och rum. *För det tredje* att det finns ett samband mellan kunskap och sociala processer. Kunskapen om världen kommer inte från "sann" verklighet som vi som människor kan "läsa av" utan både "sanningar" och motstånd mot sanningar formas i social interaktion.

³⁹ Diskursbegreppet förklaras nedan.

Och *för det fjärde* att det finns ett samband mellan kunskap och social handling. Några handlingar blir inom en bestämd världsbild naturliga och förnuftiga medan andra blir otänkbara. Olika världsbilder medför alltså olika handlingar och den sociala konstruktionen av kunskap och handling får konsekvenser i praktiken (Burr, 2000).

En av grundstenarna för utvecklingen av det konstruktivistiska perspektivet lade de båda sociologerna Peter L Berger och Thomas Luckmann i *The social construction of reality* (1966/1998). De beskriver där hur en *institutionalisering* sker då vanemässiga handlingar typifieras eller *kategoriseras*. Genom institutionaliseringen blir sociala aktiviteter ”självklara” eller ”naturliga” och därmed skapar vi gemensamma antaganden om ”verkligheten”. Utifrån dessa gemensamma antaganden utvecklas konventioner och normer som individerna kommer att följa. Dessa konventioner och normer institutionaliseras alltså när ett kollektiv är överens om hur verkligheten skall betraktas. På så sätt skapas och legitimeras kunskap och ”sanningar”. Genom att befinna sig i en institutionaliserad värld och genom att använda de ”sanningar” och förgivettaganden som erbjuds skapas individen av samhället (Berger & Luckmann, 1966/1998). Samtidigt är det individer som skapar, återskapar och omskapar institutionerna. I dessa processer spelar språket en central roll. Att språkligt kategorisera och definiera fenomen och situationer är vårt sätt att göra verkligheten hanterbar och något som är fast förbundet med att vara människa.

Språket kan, samtidigt som det är en förutsättning för reflektion, också bidra till att förhindra reflektion. När en förståelse av ett fenomen är begreppsliggjord och socialt accepterad som sådan, kan det självklara i denna förståelse ställa sig i vägen för ny reflektion. På så sätt skapas de kulturella självklarheterna och överförs som objektiviserad eller oreflekterad ”så är det” - kunskap till nya medlemmar av den kulturella gemenskapen. Det är då möjligt att hävda att det är genom de oreflekterade självklarheterna som kulturella koder överförs mest effektivt (Winter Jørgensen & Philips, 2000).

En gradskillnad

Inom den samhällsvetenskapliga konstruktivistiska forskningen råder oenighet om i vilken grad språket, eller mer exakt diskurserna, styr vår verklighetsuppfattning och våra handlingar. Socialpsykologen Vivien Burr (2000) skiljer mellan *stark och svag konstruktivism*. Inom den förstnämnda hävdas att inget finns utom diskurserna och att vår uppfattning om verkligheten styrs av diskurser. Människan blir då, enligt Burr, inget subjekt utan det är i stället diskurserna som drar gränser mellan vad som kan och vad som inte kan göras och tänkas. Inom den svaga konstruktivismen ses människan däremot enligt Burr som en aktiv diskursanvändare och diskurserna existerar parallellt med och i samverkan med materiella och kontextuella förhållanden (se även Barlebo Wenneberg, 2001). Ekonomen Barbara Czarniawska (2005), som studerar organisationer,

graderar å sin sida den sociala konstruktivismen utifrån instämmande eller avståndstagande i relation till fem påståenden:

1. Världen har konstruerats av människor
2. Verkligheten är en social konstruktion
3. Människor konstruerar sina världar
4. Människor konstruerar sociala institutioner
5. Kunskapen är socialt konstruerad

Själv avfärdar hon det första påståendet som ren nonsens och ser nummer fyra och fem som oproblematiska och fastnar slutligen för nummer två och tre som centrala eftersom ett instämmande i dessa påståenden öppnar upp för studier av *hur* människor konstruerar sina världar. En annan beskrivning av den konstruktivistiska forskningen ger sociologen Margareta Järvinen (1999), och då särskilt avseende konstruktivism inom könsforskningen. Hon urskiljer inledningsvis en ”huvudsakligen Foucaultinspirerad ’mjukkonstruktivistisk’ sociologisk och socialhistorisk” (s. 21) forskning med syfte att blottlägga relativiteten i kategorier som man, kvinna, hetero, homo etc. Den centrala frågan enligt denna forskning är ofta *hur* konstruktionen sker. Vidare tecknar hon en konstruktivism inte bara inspirerad av Foucault utan också av Derrida, där man söker bryta upp den hierarkiska logik som konstruktionerna är baserade på. I denna forskning betonas att konstruktionen av det ena alltid står i relation till konstruktionen av det andra. Järvinen lyfter slutligen fram konstruktivistisk forskning som söker eller laborerar med ett totalt upphävande av den dikotoma könskonstruktionen. Denna riktning är enligt Järvinen starkt anti-essentialistisk och Judith Butler får stå som dess representant. När det gäller denna tredje form av konstruktivism finner dock Järvinen konstruktivismens gränser: ”Ett totalt ersättande av den dualistiska könsprincipen (eller andra dualistiska principer) är inte lätt eftersom den kräver ett ’språk utanför språket’ och ett ’tänkande utanför tankestrukturerna” (Järvinen, 1999:25). Slutsatsen blir enligt Järvinen att konstruktivismen aldrig kan frigöra sig från frågan om dess egna gränser, var gränsen går mellan kropp och kultur, mellan text och icke-text.

Att identifiera dualistiska tankesystem, kritisera hierarkiseringen av kön och påvisa att det till synes naturliga är socialt konstruerat kan vara realistiska mål i könsforskningen. Att skapa en alternativ förståelse av kön som är helt frikopplad från dualistiskt tänkande förefaller däremot vara en omöjlighet (Järvinen, 1999:27).

Jag instämmer med Järvinens och Czarniawskas synpunkter och menar att det finns en materiell verklighet men att det är i *relationen* mellan människor och till diskurser som en förståelse av denna verklighet både konstrueras, reproduceras, omformas och ibland kullkastas. Den intressanta forskningsfrågan är inte huruvida verkligheten finns utan *hur* den konstrueras. Oavsett ställningstagande till om det finns något bortom konstruktionerna kan konstruktivistiska forskare enas i att samhällsfenomen bestäms av varje tids definitionsstrider. Intresset för att studera dessa grundas på frågorna: Vad är det vi ser? Varför är det på detta viset? Givet vad då? Kan det vara på något annat vis? (M. Börjesson, 2003).

Konstruktion och kontext

Det går ibland att identifiera en vacklande logisk konsistens i konstruktivistiska analyser (Järvinen, 1999; Sahlin, 2002). Vissa föreställningar, företeelser och viss kunskap blir föremål för konstruktivistisk analys eller dekonstruktion medan andra tas för givna och presenteras som en slags objektiva sanningar (M. Börjesson, 2003; Sahlin, 1996). Det är enligt sociologen och sociologen Ingrid Sahlin (2002) möjligt att förhålla sig till detta problem på två olika sätt; det ena är att konsekvent undvika alla former av kontextualisering eller utsagor om konsekvenser av konstruktionerna, en *strikt konstruktivism*, det andra är att vara medveten om, och medvetet välja, inkonsekvensen, vilket kan beskrivas som en mer *kontextuell konstruktivism*. En viss ontologisk särbehandling blir då ofrånkomlig som en provisorisk lösning. Att viss kunskap tillfälligt betraktas som given hindrar dock inte att den i en annan situation problematiseras och dekonstrueras. I en mer kontextuell konstruktivism kan konstruktioner kompletteras med en beskrivning och analys av specifika kontexter inom vilka konstruktionerna äger rum (Löfstrand, 2005). Jag menar att detta är en rimlig och fungerande väg att gå och använder mig av sådana kontextualiseringar, både explicit och implicit, i denna avhandling. I kapitel ett sattes forskningsobjektet föreställningen *brist på manliga förebilder* in i en politisk, diskursiv kontext och liknande kontextualiseringar görs även i övriga kapitel.

Dekonstruktion

Med det konstruktivistiska perspektivet följer i denna avhandling ett intresse för föreställningar och tankemönster som rör söner till ensamstående mödrar, behovet av manliga förebilder och socialtjänstens insatser kopplade till dessa tankemönster. Med begreppet *konstruktion* följer också en möjlighet till *dekonstruktion*. Syftet med en dekonstruktion eller ett isärplockande är att se hur konstruktionen är uppbyggd och sammansatt samt att presentera alternativa förståelser och bilder än de som uppfattas som "sanna" (se t.ex. Burman, 1994; Parker, 1994). Beskrivningar av fenomen kan dekonstrueras genom att frilägga motsättningar och motsägelser, genom att spåra nuvarande diskursers utveck-

ling och genom en diskursanalys. ”Dekonstruktion (som metod) är alltså en sorts avmystificerande närläsning av texter, ett kritiskt sökande efter textens interna problem ...” (Järvinen, 1999:21-22).

Det konstruktivistiska perspektivet innebär för mig ett *kritiskt* och ifrågasättande förhållningssätt som pekar på att det som beskrivs som verkligt och sant bara är ett av flera möjliga sätt att konstruera verkligheten (Sahlin, 1996:40). Mitt fokus ligger på att beskriva och analysera konstruktioner av kön, av familj, av en ”problemgrupps” tänkta behov och egenskaper samt av socialtjänstens insatser. Den sociala konstruktivismen och en kritisk diskursanalys menar jag öppnar möjligheter för reflektion över rådande sanningar och alternativa konstruktioner.

Diskurs och social praktik

Diskurs är ett centralt begrepp inom socialkonstruktivistisk forskning (se t.ex. Burr, 2000; M. Börjesson, 2003; Potter, 1996b). Begreppet lyfter fram att det som tänks, sägs och skrivs i en viss tid, i ett visst sammanhang formas med hjälp av strukturer och regler. Dessa regler eller socialt och kulturellt grundade tankemönster anger vad som kan sägas, vad som inte kan sägas, vem som kan säga det med auktoritet och vem som skall lyssna (Hjälmeskog, 1999). Diskursanalys som metod rymmer flera olika inriktningar. I det följande diskuteras samhällsvetenskaplig diskursanalys och mer lingvistiska varianter faller således utanför dessa beskrivningar. Diskursanalysen bygger metodologiskt vidare på det socialkonstruktivistiska perspektivet och ser *diskurs som konstruktioners ordnande princip* (Potter, 1996b). För mig är diskursanalys i första hand ett sätt att tänka eller ett förhållningssätt för att problematisera företeelser i den sociala världen. Marianne Winter Jörgensen och Louise Philips definierar diskurs som ”ett bestämt sätt att tala om och förstå världen, eller ett utsnitt av den” (2000:7). *Diskurs* innefattar de många sätt på vilka mening förmedlas i kulturen via språk och icke-språklig kommunikation (bild m.m.). Diskurserna lever redan i och igenom de situationer då människor kommunicerar på ett sätt vi uppfattar som genuint. Redan existerande diskurser tas upp och förstärks, eller ifrågasätts och kullkastas. Inom det diskursanalytiska perspektivet menar man att verkligheten skapas och utvecklas genom talet om den, ett tal som formar sociala praktiker i vilka vissa sätt att vara på definieras som normala och andra som onormala. Diskursen bör dock inte ses som ett påtvingat tankemönster som läggs på individerna utifrån utan i stället som det som genom kommunikation och språkliga uttryck organiserar och gör verkligheten förståelig. Individernas idéer och handlingar är alltså inte bara ett resultat av diskursen utan också en del av den. Diskursen är på så sätt både konstituerad av och konstituerar den *sociala praktiken*. ”Language use is always simultaneously constitutive of (i) social identities, (ii) social relations and (iii) systems of knowledge and beliefs” (Fairclough, 1993:134).

Lingvisten och samhällsvetaren Norman Fairclough har hämtat inspiration från Foucault och utvecklat vad han kallar en *kritisk diskursanalys*. Tillägget *kritisk* bör förstås som att inriktningen baseras på ett politiskt ställningstagande mot ojämlikhet och orättvisa (Englund & Svensson, 2003). Fairclough menar att social struktur och diskurs står i ett dialektiskt förhållande till varandra. Diskurser begränsas av sociala strukturer i bred bemärkelse samt av relationer som är specifika för särskilda sociala institutioner (t.ex. socialtjänsten, skolan, rättssystemet). Samtidigt bidrar diskurser till att konstituera dessa relationer och strukturer. Förhållanden utanför diskursen formar således diskursen samtidigt som diskursen är en del av samhället och bidrar till att forma det (Fairclough, 1992).

Fairclough menar att olika typer av *sociala praktiker* både formar och upprätthåller sociala relationer och definierar den sociala praktiken som *den sociala kontexten* i vid mening. I denna innefattas både språkliga och icke-språkliga uttryck samt både en snäv situationsbunden kontext och betydligt vidare sociala ramar (Englund & Svensson, 2003; Fairclough, 1992).⁴⁰ I detta arbete använder jag begreppet *kontext* för dessa tämligen vida sociala ramar medan *social praktik* används i den första, snävare, bemärkelsen för t.ex. socialt arbete, eller ännu mer specifikt socialt ungdomsarbete. Dekonstruktionen av föreställningen *brist på manliga förebilder* förläggs till diskurser och till en social praktik där diskurserna materialiseras.

De förgivettaganden och den ”så är det”-kunskap som beskrevs ovan kan med ett annat ord kallas *dominerande diskurser*. När en diskurs fixeras och normaliseras skapas ett dominans- eller maktförhållande. Genom fixeringen utesluts tillfälligt andra konkurrerande diskurser och en förståelse normaliseras och blir förgivettagen. Därför blir det i en diskursanalys viktigt att lyfta fram de diskurser som utesluts, vad som betraktas som oväsentligt eller falskt (Winter Jörgensen & Philips, 2000). Foucault (1993, 2002a) diskuterar vad som kan sägas inom ramen för diskursens gränser samt förhållandet mellan makt och kunskap. Det är den dominerande diskursen, det förgivettagna, som avgör vad som betraktas som sant eller falskt. Makten är således inte förtryck mot passiva subjekt utan själva ramen och förutsättningen för socialt liv. Det är genom makten som vår värld skapas och objekten definieras och relateras. Makten hänger ihop med kunskapen. Foucault menar vidare att det inte finns någon Sanning eftersom ingen kan ställa sig utanför diskursen. Detta är en viktig del av diskursbegreppet där en dominerande diskurs blir sann och därmed får makt. Jag menar att Foucaults maktaspekt är ett användbart verktyg för att närma sig just förhållandet makt – kunskap medan Potter och Wetherells (1996a, 1987) samt Faircloughs (1999, 1992, 1995) betoning av motsägelser, rörelser och individers användande av diskurser samt deras empirinära

⁴⁰ Fairclough delar in de senare, de vida sociala ramarna/strukturerna, i tre typer; ekonomiska, sociala och kulturella (Fairclough, 1992).

approach är mera användbar när en diskursanalys skall genomföras. Vad de alla, och jag, vill betona är dock att diskurser måste förstås som historiskt och socialt situerade. Det finns alltså strukturer men inte nödvändigtvis utan motsägelser och alltid i en tillfällig form.

Fairclough, som har sina rötter i post-marxismen, kopplar den diskursanalytiska teorin och metoden till kritisk samhällsvetenskap. Språket har, menar han, kommit att bli allt viktigare i och med informationssamhällets intåg i det senmoderna samhället och den reflexivitet detta innebär. Reklamen spelar en allt större roll och handlar inte längre om att lansera bara varor utan också idéer och förhållningssätt. Makthavare använder sig medvetet av nya begrepp för gamla företeelser och sätten att beskriva världen förändras. Diskursanalys, i den kritiska tappningen, skall ses som ett sätt att delta i samhällskritiken. Även motståndsrörelser är beroende av språkliga uttryck för att få till stånd kommunikation och dialog. Sociala förhållanden är skapade av människor och kan också förändras av människor (Chouliaraki & Fairclough, 1999; Fairclough, 1992, 1995).

Den kritiska diskursanalysen söker kombinera Foucaultinspirerad diskursanalys med en nära analys av språkliggörande som det gestaltar sig i texter vilket gör det möjligt att precisera de diskurser som identifieras (Fairclough, 1992). Här finner jag att diskurs blir ett användbart begrepp i förhållande till mitt kunskapsobjekt, och att den kritiska diskursanalysen blir intressant och fruktbar för min analys. Jag ser diskurser både som relativt stabila och tvingande tankestrukturer och som rörliga, föränderliga sådana. Somliga diskurser uppfattas som så stabila att vi ser dem som sanningar och inte förmår granska dem som de diskurser de är. Andra är betydligt mindre stabila och fullt möjliga att granska och söka rubba. Kön kan tjäna som ett exempel på en relativt stabil tankestruktur som är svår, men ändå möjlig, att granska. (Somliga andra diskurser väljer jag att hålla för "sanna" och viktiga; demokrati, solidaritet, rättvisa, jämlikhet etc.) Heterosexuellt formaliserat äktenskap som den enda samlevnadsformen är en diskurs som under de senaste decennierna fått se sig både utmanad och rubbad.

Subjektpositioner och rörelser

Diskursanalysen utgår alltså från att språket strukturerar vårt sätt att tänka och vara och att vi genom språket hanterar våra liv och våra relationer till varandra. I enlighet med detta är det också genom språklig kommunikation "självet" formas och omformas. Vi lär oss alltså världen när vi talar den. Då vi föds till världen påbörjas processen att tillägna sig sammanhangets eller omgivningens sätt att tala om världen för att bli en del av den. I ett komplext samhälle som vårt erbjuder institutioner som skola, rättsväsende, vård och varuproduktion en betydande del av dessa förtydningar eller tankemönster för att förstå och hantera världen. Vi kategoriserar oss själva och andra inom institutionellt definierade ramar (ungdom, elev, kund, man, kvinna etc.) och kategorierna bär

med sig föreställningar om speciella aktiviteter och rättigheter. Språk- och tanke-mönster rör alltså hur vi ser på förhållanden, företeelser, ting och människor omkring oss men också hur vi skapar vårt eget själv (Potter, 1996a).

Socialpsykologerna Jonathan Potter och Margaret Wetherell (1987) tillhör dem som utvecklade diskursanalysen inom psykologin. De fokuserar på social interaktion och hur den subjektiva inre upplevelsen konstitueras genom språket. För dem existerar det yttre, det icke-diskursiva men det får bara mening genom diskurs. Potter och Wetherell beskriver diskurser som *tolkningsrepertoarer* som används flexibelt i den sociala interaktionen. Olika repertoarer ger olika redskap att konstruera verkligheten. Och våra meningsskapande repertoarer ser dessutom olika ut i olika sammanhang.

The methods of conceptualizing the self involved in different linguistic practices have vital consequences for the positioning of people in society; they are not neutral or without impact, they produce senses of the self which may be negative, destructive, oppressive as well as senses which might change and liberate (Potter & Wetherell, 1987:104).

Diskurserna finns alltså både i oss och runt omkring oss. Vi intar *subjektspositioner* i diskurserna och använder dem till att göra oss själva och våra sammanhang begripliga, för oss själva såväl som för andra. Till skillnad från forskning som utgår från individen som en sammanhängande, konsistent enhet överger den diskursanalytiska forskningen och forskaren antagandet att det bara finns en "sann" version av informantens/individens handlingar och åsikter. Istället betonas rörligheten och positioneringar i olika diskurser (Talja, 1999). Vidare är diskurserna, trots att de kan beskrivas som tankestrukturer, varken statiska eller entydiga. Det kan existera lokala diskurser, subgruppsdiskurser, parallella diskurser, motstridiga diskurser och dominerande respektive underordnade diskurser och motdiskurser. En historisk tröghet, olika i olika sektorer eller uttrycksformer, gör också att "gamla" och "nya" diskurser existerar i samspel eller som alternativ till varandra. Det finns ett spänningsfält mellan stabilitet och förändring som innebär att den enskildes positionering i diskurserna är central.

Det är genom att placera sig själv i kulturellt tillgängliga diskurser som den enskilde skapar sin position som subjekt i den sociala världen. Sådana positioneringar pågår kontinuerligt och är vid varje tidpunkt avhängiga den aktuella situationens diskursiva potential och personens ackumulerade erfarenheter som positionerande subjekt (Gulbrandsen, 1996:33).

Sammanfattningsvis vill jag peka på den *mångfald*, *mångtydighet* och den *dynamik* som man med detta perspektiv kan söka inom diskurserna. Den enskilda

människan är som jag väljer att se henne här en aktör som samspelar med och använder diskurser. Hon kan tillsammans med andra skapa nya ”hybriddiskurser” eller importera diskurser från andra områden och på så sätt bidra till förändringar. Ett sådant perspektiv medför ett antagande om att påverkan kan ske i båda riktningarna.⁴¹

Mitt eget närmandesätt inbegriper vidare ett antagande om att det vi säger och skriver (eller presenterar som bilder, film, figurer etc.) har en central roll i formandet av identitet, institution och diskurs. Metodologiskt närmar jag mig detta genom att analysera språkliga uttryck. Jag vill här betona att avhandlingens grundläggande analytiska enheter är diskurser, inte informanter, respondenter eller författare till texter. Avsikten är inte att beskriva och analysera någon av dessas autentiska avsikter eller erfarenheter. Istället syftar avhandlingens diskursanalys till att systematisera olika former av tal och texter om *bristen på manliga förebilder* för att synliggöra de diskurser som utgör förutsättningarna för föreställningen men också de som utmanar, konkurrerar och kan kullkasta den samt hur individer, genom tal och text, positionerar sig i, och använder sig av, dessa diskurser.

Kön som konstruktion – doing gender

Det är i interaktion med andra och i en specifik historisk och kulturell kontext vi utvecklar ramarna inom vilka vi tänker och förstår oss själva och världen. Med det konstruktivistiska perspektivet öppnar sig ett forskningsfält där studier av könsskapande processer blir intressanta.⁴² Sociologerna Candace West och Don Zimmerman introducerade begreppet ”doing gender” i sin numera klassiska artikel från 1987.

Doing gender means creating differences between girls and boys and women and men, differences that are not natural, essential, or biological. Once the differences have been constructed, they are used to reinforce the ”essentialness” of gender (West & Zimmerman, 1987:137).

Kön görs, hela tiden och i alla sammanhang, av individer i interaktion. Kön bör alltså inte ses som ett substantiv utan istället som ett verb, något som *görs* (S. Andersson, 2003). Fenomen och egenskaper som tillskrivs könen förankras i samspellet mellan personer och följer inte bara, eller ens alls, av dessa personers primära kroppsliga könskaraktistika (t.ex. penis eller vagina). Med denna utgångspunkt blir föreställningar om ”manligt” och ”kvinnt” centrala. Men kön görs också i en institutionell kontext. Det är omöjligt att inte göra kön. På

⁴¹ Flera diskursanalytiska forskare (t.ex. Fairclough, 1995; Laclau et al., 1997) pekar också ut den politiska möjlighet som ligger här.

⁴² Jag använder genomgående begreppet kön i avhandlingen (För en utförlig diskussion på detta tema se t.ex. Lundgren-Gothlin, 1999; Moi, 1997).

samma gång som vi gör kön gör vi också skillnad. Kvinnligt kön görs annorlunda och motsatt manligt. Kön existerar också som diskurs och som sådan uppvisar den en relativ stabilitet (Connell, 1987; Frosh et al., 2002). Eftersom kön både görs i interaktion och inom en social/institutionell kontext måste en förändring ta sikte på både dessa (West & Zimmerman, 1987).

Med hjälp av det konstruktivistiska perspektivet kan diskurser om kön identifieras och kritiseras. Vidare innehåller det en förändringspotential eftersom det konstruerade kan ersättas av andra konstruktioner. Individens roll, verkligheten och maktförhållanden kan förändras. Förhållanden är inte ”för alltid givna” utan processen och rörelsen betonas. Att ha ett konstruktivistiskt perspektiv på kön och studera konstruktioner av kön innebär också att maktförhållanden måste inkluderas i analysen. Genom att erkänna och diskutera konsekvenser av mäns överordning och kvinnors underordning kan en förändring möjliggöras. Denna över- eller underordning är, menar jag, både diskursiv och materiell. Diskursiv så tillvida att män, i högre utsträckning än kvinnor, haft, och har, makten att definiera, och utgöra, normalitet medan kvinnor gjorts till ”det andra könet”. Och materiell till sina *konsekvenser* så tillvida att den diskursiva dominansen märks i lönekuvertet, i statistik över våldtäkter och misshandel etc.

Frågan om huruvida det går att dra en gräns mellan biologi och kultur och var den i så fall skall placeras har upptagit många könsforskare de senaste decennierna. Samtidigt som kroppen alltid betraktas genom ett kulturellt raster finner jag det svårt att dra slutsatsen att det inte finns biologiska kroppar. Det intressanta är dock inte om kroppen finns eller inte utan *hur* kön görs och *vilka egenskaper* som tillskrivs dessa kroppar samt *vilka konsekvenser* det får.

Det är nästan omöjligt att diskutera kön utan att diskutera sexualitet. Den rådande (västerländska) könsordningen ordnar kön som olika, komplementära och sexuellt attraherade av varandra. Heterosexualitet är norm, tas för given och behöver inte anges, medan avvikelser från *heteronormativiteten* måste anges. Genom dikotomin hetero och homo skapas också en hierarki där heterosexualitet blir överordnad och homosexualitet underordnad. Den som inte vill falla utanför heteronormativitetens ramar gör klokt i att vakta på sitt utseende, sina rörelser, sitt partnerval etc. (se t.ex. Ambjörnsson, 2004; Fundberg, 2003; Nordberg, 2005). Kön interagerar också med andra maktordningar som t.ex. etnicitet, klass och ålder. Könsforskningen har kritiserats för att alltför ensidigt ägna sig åt *en* maktordning (se t.ex. de los Reyes et al., 2002). Jag instämmer i vikten av att analysera multipla hierarkiska ordningar men min avhandling har i huvudsak inriktats på kön även om den uppmärksamme läsaren också kommer att se andra, t.ex. socialarbetare – klient, klass och etnicitet. Klassaspekten innehar en speciell ställning då avhandlingen rör sig på det sociala arbetets fält där klass i det närmaste per definition ständigt är närvarande. Det är underprivilegierade och marginaliserade grupper som till stor del utgör socialtjänstens ”klientel” och en av det sociala arbetets mest långlivade ambivalenser står

mellan å ena sidan ett anpassande och normaliserande arbete och å andra ett frigörande (se t.ex. B. Börjesson, 2000; Morén, 1992).

Maskuliniteter

I denna avhandlings fokus står könskonstruktioner och i första hand konstruktionen av män, pojkar, *maskuliniteter/manligheter*. I linje med ovan beskrivna perspektiv ligger då den så kallade kritiska mansforskningen. Jag väljer att se denna som en del av den konstruktivistiska könsforskningen och inte som ett eget fält. Av speciell relevans är sociologen Robert W Connells arbeten som betonar de *relationella* aspekterna av kön. Synen på manlighet eller maskulinitet förändras över tid och rum och i samspel med samhället och vardagen. Konstruktionen sker både i interaktion inom könsgruppen och med det "motsatta" könet. (Connell, 1999, 2000) Maskulinitet är inget entydigt begrepp. Det bör istället enligt Connell användas i pluralis för att skildra de många olika former av maskulinitet som kan urskiljas idag. Connell använder sig av begreppet *hegemonisk maskulinitet* för att begreppsliggöra "den konfiguration av genuspraktik som innehåller det för tillfället accepterade svaret på frågan om patriarkatets legitimitet. På så sätt garanteras (eller förmodas göra det) mäns dominant position och kvinnornas underordnande". (Connell, 1999:101) Hegemonisk maskulinitet är alltså inte hur män *är* utan en idealform, en dominerande manlighetsdiskurs till vilken alla andra maskuliniteter och femininiteter relateras. Connell betonar att den hegemoniska maskuliniteten inte skall ses som fast och oföränderlig utan snarare som det ideal som för tillfället bäst säkerställer en fortsatt manlig överordning (Connell, 1999). Hegemonibegreppet, som Connell lånat från Gramsci, innebär dock en kombination av kulturella ideal och institutionell makt. Den dominerande diskursen om maskulinitet har ett samband med samhällsliga förhållanden. Den vanligaste maskuliniteten som bärs upp av män är dock den som Connell kallar *delaktig* (complicit). Dessa män står inte aktivt för den hegemoniska maskuliniteten men tjänar ändå på den genom att "spela med". Förutom den hegemoniska maskuliniteten och den delaktiga identifierar Connell också *underordnade* eller marginaliserade maskuliniteter som utgör motpolen till den hegemoniska maskuliniteten och kan exemplifieras med homosexuella män vars maskulinitet inte anses vara "riktig" och vilka ställs utanför den patriarkala makten.

Maskulinitetsforskare med en socialpsykologisk inriktning kritiserar Connells enligt dem alltför statiska uppdelning och föreslår en än mer situationell och relationell förståelse av hegemonisk respektive delaktig och underordnad maskulinitet. Wetherell och Edley (1999) betonar att män intar ett antal olika identitetspositioner. De använder i sin studie exemplet att en hegemonisk maskulinitet i form av en "machoman" kan användas både som en identitet och som en "annanhet" att positionera sig emot. Även delaktighet och motstånd är positioner som kan intas parallellt och växlas mellan (Wetherell & Edley, 1998, 1999). I avhandlingen betraktas således kön som en social

konstruktion men med materiella konsekvenser och politiska dimensioner. Maskulintetskonstruktioner med dess vidhängande myter och ideologier har materiella konsekvenser inte minst vad avser mäns våld (Whitehead, 2002). Kön *görs* och det görs *i relation* till vad som definieras som "det andra" könet.

Maskuliniteter görs inte bara av män. Både kvinnor och män gör såväl femininiteter som maskuliniteter, jämt och hela tiden. Och även män kontrolleras, inte minst genom rädslan att definieras som omanliga, av dominerande diskurser. Dessutom kan, som vi sett ovan, flera diskurser vara verksamma samtidigt, konkurrera med varandra eller sammanflätas. Detta skapar ambivalenser och möjliggör skilda positioneringar och praktiker gestaltade hos en och samma person (se t.ex. Bird, 1996). Mitt val av informanter till den första studien, huvudsakligen män (en kvinna, tio män), baseras på det faktum att den typ av verksamheter jag ville studera ofta har enbart manlig personal.⁴³ De två andra studierna, enkäten och Socionomen, skiljer inte ut respondenternas eller textförfattarnas kön.

Familj som konstruktion – doing family

Vad är en familj? Samtidigt som familj kan betraktas som en fundamental del av samhället, t.o.m. dess grundsten, kan också familj betraktas som en social konstruktion. Även den massiva, till synes objektiva institutionella världen är konstruerad, menar t.ex. Berger och Luckmann (1966/1998). Familj konstrueras på olika sätt i olika historiska perioder och i olika kulturella och sociala kontexter. Och liksom när det gäller kön har diskurserna om familj starka sanninganspråk. Många diskussioner, både på politisk nivå och i vardagen, rör vad som är en "riktig" eller en "naturlig" familj och vad som inte är det. När två personer av olika kön har ett sexuellt och formaliserat förhållande med varandra och dessutom gemensamma barn brukar detta benämnas en kärnfamilj. Då denna konstruktion betraktas som normal blir per definition alla avvikelser från denna norm "onormala"; att vara fler än två eller ensam, att vara två kvinnor eller två män, att inte ha sex eller att ha sex utanför parrelationen, att inte ha barn, ha barn som inte är gemensamma, eller ens "tillhör" någon av parterna, ja listan av "avvikelser" kan göras lång (se t.ex. Lentell, 1998). Det är samtidigt möjligt att omdefiniera avvikelser och utmana dominerande diskurser. När sociologen Thomas Knoll t.ex. kallar kvinnor som väljer att ensamma leda sina hushåll med barn för *de mest radikala livsformsinnovatörerna* och *senmodernitetens pionjärer* formulerar han just en sådan utmaning (Knoll, 2005). Eller när ensamstående föräldrar kallar sin förening *enastående föräldrar* (Enastående föräldrar, 2006).

⁴³ Eftersom jag valt att låta intervjuutdragen åtföljas av ett könat personnamn har jag av konfidentialitetsskäl valt att inte använda utdrag ur intervjun med den enda kvinnliga informanten. Det kan dock noteras att hennes sätt att göra maskuliniteter (och femininiteter) inte skilde sig från informanterna av manligt kön.

Familj är således både något vi lever i, eller utan, ett högst påtagligt nät av sociala relationer och något som skapas genom hur vi talar om den. Familjemedlemmar innehar inte någon privilegierad position att tala om familjen utan familj görs av vem som helst och under olika omständigheter (Holstein & Gubrium, 1994). Intresset för familjen i denna avhandling riktas inte mot familjen som ett ting i sig utan mot konstruktionen av familjen genom talet om den. I likhet med att familjen som enhet kan betraktas som en social konstruktion kan även föräldraskapet, som är nära länkat till konstruktioner av familjen, och de olika egenskaper, rättigheter och behov som tillskrivs mödrar respektive fäder göra det.

De teoretiska perspektiv och metodologiska val som beskrivits ovan används då det empiriska materialet skall bearbetas, beskrivas och analyseras. Att *görande* eller *konstruktion* är det mest centrala begreppet har framkommit och låt oss i det följande nu rikta blicken mot materialen och vad jag, med hjälp av teorierna gjort med dem.

Tal, tabell och text

Det empiriska materialet består av *dels* nio intervjuer med personal från verksamheter riktade till tonårspojkar, *dels* en enkät besvarad av 52 (samt ytterligare sex i en bortfallsenkät) kommuner/kommundelar och *dels* tidskriften Socionomens samtliga nummer från starten 1958 till 2000.⁴⁴ Jag har också för kapitel fyra studerat verksamheternas officiella dokument samt hemsidor. Den kvantitativa enkätstudien har publicerats inom skriftserien för Institutionen för socialt arbete (H. Johansson, 2005). I avhandlingen används några av resultaten från denna rapport. För en metodredovisning och diskussion när det gäller enkätstudien hänvisas till rapporten. De två huvudmaterialen i avhandlingen är Socionomentexter och intervjuer.

Metodpluralism

Jag använder mig således av olika typer av empiri och flera metoder. Gemensamt är en strävan att belysa och dekonstruera föreställningen *brist på manliga förebilder*. Mina tre delstudier har under långa perioder löpt parallellt och jag har växlat mellan de olika studierna. Tankar som väckts under bearbetningen av enkäten har t.ex. följt mig in i den andra omgångens intervjuer. Preliminära tolkningar av Socionomenstudien har påverkat intervjuanalyserna och så vidare. Genom de delvis olika metoderna och de tre olika empiriska materialen söker jag besvara den övergripande frågan som binder samman de tre studierna

⁴⁴ Utöver detta har en deltagande observation genomförts, ett urval av nyckeltexter såsom statliga utredningar studerats samt en uppföljningsintervju gjorts.

om hur *brist på manliga förebilder* konstrueras. Ett diskursanalytiskt angreppssätt har använts i samtliga delstudier, om än i olika grad.⁴⁵

Två typer av metodpluralism har tillämpats i avhandlingen (Brannen, 1992); dels har två analysmetoder använts – kvantitativ databearbetning samt kvalitativ diskursanalys, dels har tre olika empiriska material samlats in och analyserats. Studiet av texterna i Socionomen har också en historisk dimension till skillnad från de två övriga som kan beskrivas som nedslag under en betydligt kortare tidsperiod. Olika material har ställs mot varandra för att pröva frågeställningarna och förtydliga formuleringen av forskningsfrågorna och studieobjektet. Med *en* metod och *ett* material tvingas forskaren inte alltid till sådana reflexioner (Brannen, 1992; Silverman, 1997). Jag har inte i första hand sökt efter material och metoder för att lägga resultat till resultat och på så sätt öka validiteten, en så kallad triangulering, utan snarare för att öka komplexiteten genom komplementära data och härigenom bidra till en fördjupad förståelse av ett komplext fenomen, föreställningen *brist på manliga förebilder*.

Intervjustudien

Informantval

Jag har intervjuat 11 anställda inom fyra öppna verksamheter riktade till i första hand tonårspojkar. Kriterierna för urvalet av verksamheter var att de skulle arbeta med pojkarna i grupp, ha funnits i mer än två år och (av praktiska skäl) befinna sig i Göteborgsregionen. Valet att studera gruppverksamheter är avhängigt studiens frågeställningar där pojkar fokuseras som kategori, inte enskilda individer. Beslutet att intervjuva företrädare för två verksamheter (Lägret och Skolan/Hemmet) grundades på min tidigare yrkesverksamhet⁴⁶ och i samråd med både referensgruppen och projektgruppen. Båda dessa verksamheter var (är) välkända inom det sociala ungdomsarbetsfältet i Göteborg, tydliga i sin framtoning och sitt fokus, d.v.s. att arbeta med tonårspojkar med hjälp av manlig personal.

De andra två verksamheterna valdes utifrån min önskan att bredda empirin med verksamheter med olika huvudmän samt en verksamhet med både pojkar och flickor samt med kvinnor i personalen. Dessa önskemål presenterades hösten 2004 för personal vid ett antal så kallade mellanvårdsverksamheter i Göteborgsregionen som möts kontinuerligt. Där presenterades mitt avhandlingsarbete, jag berättade vad jag hittills gjort och mina önskemål. Uppfattningen att Lägret och Skolan hade en tydligare framtoning när det gällde maskulinitetsfostran än andra kom där på skam och deltagarna, som represe-

⁴⁵ Jag har i enkätstudien förutom kvantitativa metoder också på ett mer tentativt sätt även där försökt ”läsa” diskurser.

⁴⁶ Jag har tidigare arbetat som bl. a. fältassistent och samordnare för Kontaktmannapoolen i Göteborg.

rade ett 15-tal verksamheter, menade att dessa båda snarare kunde ses som ”typiska” verksamheter i öppen form för tonårsskilar. Vid detta möte anmälde fyra verksamheter sitt intresse att delta och två av dessa passade mina kriterier. Det strategiska urvalet kom alltså att bestå av verksamheter med olika huvudmän, olika former, olika metoder samt viss olikhet när det gäller målgrupp och personalsammansättning men med det gemensamt att man arbetade med tonårspojkar i grupp, i Göteborgsområdet samt var intresserade av att delta. Totalt genomfördes nio intervjuer med 11 personer från fyra verksamheter. Dessa verksamheter kallas i avhandlingen Skolan/Hemmet (tre personer intervjuades gemensamt), Lägret, Boendet samt Gruppen. Verksamheterna beskrivs i nästa kapitel, kapitel fyra.

Intervjuernas genomförande

Intervjuerna utfördes under våren 2002 och hösten 2004. De två första intervjuerna genomfördes på institutionen för socialt arbete av två personer ur projektgruppen under vardera ca 90 minuter. Vid den ena intervjun medverkade tre personer från både Skolan och Hemmet (vilka har ett utvecklat samarbete) och vid den andra en av de ansvariga från Lägret. Under hösten 2004 intervjuade jag själv tre personer, vilka utgör hela personalgruppen, från Gruppen samt fyra av de totalt nio behandlarna vid Boendet. Dessa intervjuer ägde rum på informanternas arbetsplatser och tog mellan en och två timmar. En inspelning misslyckades men dokumenterades ur minnet direkt efter intervjutillfället. Denna utskrift blev fyra sidor att jämföras med 25-40 för de inspelade. Totalt har jag arbetat med ca 200 sidor intervjuutskrifter. Informanten vars intervju inte spelades in har läst och godkänt min minnesutskrift. Formen gör dock att några utdrag från denna intervju inte kommer att presenteras. De övriga intervjuerna har renskrivits samt lästs och analyserats med utgångspunkten att studera konstruktioner av i första hand kön, familj och manliga förebilder. Den andra omgångens informanter har fått ett exemplar av sin utskrivna intervju och getts möjlighet att kommentera den. Då ingen av informanterna kom vid det tillfälle jag befann mig på Hemmet i detta syfte och endast en hörde av sig med kommentarer har någon ytterligare kontakt inte tagits med dessa. En uppföljande träff genomfördes med Gruppen då personalen tagit del av mina preliminära analyser. Även denna intervju, i grupp, har transkriberats och använts i analysen. Avsikten med träffen var dels att ge informanterna en återkoppling som de efterfrågat för sin egen kompetensutveckling, dels en möjlighet för mig att fördjupa min förståelse och ge mig ytterligare material.

Avsikten med beslutet att, efter de två första intervjuerna, komplettera materialet med intervjuer med företrädare för ytterligare två verksamheter var att bredda bilden av konstruktionerna av kön, familj och manliga förebilder. Därför förändrades intervjuemetoden i syfte att ytterligare fördjupa resultaten från intervjuerna i omgång ett. De två första hade genomförts utan

intervjuguide och kom att få en presenterande, proklamatorisk och allmän karaktär. De senare är mera strukturerade och har ett tydligare fokus på pojkarnas familjesituation samt förebilds fenomenet. Här ombads också informanterna ta ställning till sju påståenden hämtade från den då genomförda enkätstudien.

Genom dessa två olika tillvägagångssätt/intervjumetoder har jag också fått två typer av material. De första två intervjuerna kan kategoriseras i en ”marknadsföring”, då informanterna gavs utrymme att ”sälja” verksamheten genom ganska långa, stundtals humoristiska, beskrivningar. De följande sju intervjuerna har snarare en reflekterande och diskuterande stil och är mer tillbakahållna och resonerande. Jag frågade mer specifikt efter uppgifter om t.ex. bakgrund, utbildning och uppdraget från socialsekreterare för att få svar på frågor som väckts under första intervjuomgången. Nedan beskrivs denna arbetsmodell:

Figur 1: Modell över de två intervjuomgångarnas karaktäristika.

	Första omgången: Skolan/Hemmet samt Lägret	Andra omgången: Gruppen samt Boendet
Stil	Beskrivande, marknadsförande	Reflekterande, resonerande
Typ	Presentation	Formell intervju
Beskrivningar	Fria, flödande	Koncentrerade
Känsla	Humoristisk, pratig	Allvarlig, tillbakahållen (delvis)
Positioneringar	Relativt entydiga	Flertydiga
Dialog	Nej, mycket sällan	Ja, delvis
Fördjupn.frågor	Få	Många
Frågetyp	Hur, vad, när	Vad, hur vill du beskriva, hur ser det ut, vad tänker du/ni om ...
Maktdimension	Relativt symmetrisk	Asymmetrisk, intervjuaren i överläge

Modellen beskriver en process vars första steg karakteriseras av verksamhetspresentationer/proklamationer med fria och flödande beskrivningar, få frågor från intervjuare, få dialogiska inslag samt relativt entydiga diskursiva positioneringar. Det andra steget karakteriseras i sin tur av en mer formaliserad intervju-situation med koncentrerade och reflekterande beskrivningar, dialog, många fördjupande frågor samt en större komplexitet och rörlighet i diskursiva positioner. De två omgångarnas olika karaktär resulterar i olika typer av texter. Graden av samkonstruktion kan antas vara högre i den senare omgången då jag som intervjuare förhöll mig mera aktiv. Samtidigt behandlar intervjuerna samma tema, det vill säga manliga förebilder. Att tre personer medverkade vid intervjun med Skolan/Hemmet samt vid den uppföljande intervjun med Gruppen bidrar också till komplexiteten i materialet.

Intervjuanalys

Analysen av intervjuerna innebär en närläsning av intervjuerna i sin helhet samt speciellt av sekvenser där samtalet/intervjun skapar/ger uttryck för en diskur-

siv positionering och sekvenser där intervjun tar en annan riktning. Dessa ”brott” eller oväntade vändningar kan tolkas som en indikation på att den gemensamma förståelsen inte infinner sig och kan relateras till positioneringar inom flera eller motstridiga diskursiva positioner. Genom denna närläsning och analys av intervjuerna söker jag alltså förstå konstruktioner och diskurser inom området ”behandling av tonårspojkar som bedöms sakna manliga förebilder”.

Informantens beskrivning konstrueras i det ögonblick den läggs fram och beskrivningen/talet sker både i relation till intervjuaren och till en tänkt publik. Jag påverkar eller deltar i berättelsekonstruktionen både genom det blotta faktum att jag är forskare, hur jag presenterar det område jag intresserar mig för och genom mina frågor samt genom instämmanden, uppföljande frågor, huvudskakningar, hummanden, kroppsspråk etc. Detta påverkar både formen och innehållet. Beskrivningen skapas alltså i det ögonblick den formuleras. Detta sker dock inte frikopplat från erfarenheter, positioner och kunskap som både forskare och informant bär med sig. Beskrivningen/”talet om” är alltså i högsta grad kontextuell och sker relaterat till diskurser, mer eller mindre uttalade och till olika områden av livet. Detta gäller speciellt det fenomen intervjun behandlar. Dominerande diskurser bildar raster genom vilka vi betraktar, beskriver och bedömer fenomenet (Fleck, 1997; Sahlin, 2003). En del av dessa raster har avhandlingen som avsikt att blottlägga, andra finns sannolikt närvarande hos både intervjuad och intervjuare utan att lyftas fram i ljuset.

Transkriptionen har i princip varit ordagrann, dock har avsnitt jag bedömt sakna anknytning till intervjuernas tema utelämnats. Banden har lyssnats igenom ett flertal gånger och utskriften har analyserats i flera steg: en sortering efter teman, en annan efter positioneringar i förhållande till olika diskurser och ytterligare en där jag analyserar texten utifrån användningen av *vi* respektive *dem*. Jag har således läst, lyssnat på och analyserat intervjuutskriften ett flertal gånger och ställt olika frågor till dem. Kön är en central komponent i avhandlingens studieobjekt och frågeställningar och analysen tog därför sin utgångspunkt i hur *maskuliniteter* konstrueras och i förhållande till vad. Vidare hur den *ensamma modern* och den *frånvarande fadern* görs i intervjuerna samt hur konsekvenserna eller *bristen*, som i sin tur motiverar en *insats*, beskrivs. Ytterligare ett tema kom att bli hur informanterna beskriver *sig själva som behandlare*, den verksamhet inom vilken de arbetar och det konkreta arbetet med att behandla sina klienter, det vill säga ungdomarna eller pojkarna. Liksom i Socionomenstudien söker jag efter både *mönster*, *avvikelser* och *variationer*.

Etiska överväganden

Intervjuerna med Lägret och Skolan/Hemmet gjordes utan att konfidentialitet utlovades. Intervjuerna bandades och verksamhetsföreträdarna informerades om projektets syfte, intervjuarnas funktion, intervjuens fokus på manliga förebilder o.s.v. En bearbetning och analys av dessa två intervjuer blev ett kapitel i skriften *Den dolda könsdiskursen* (Bäck-Wiklund et al., 2003) och där namngavs

de två verksamheterna. Den andra omgångens sju intervjuer innehöll en utfäslelse om konfidentialitet och därför har samtliga personnamn, verksamhetsnamn och andra uppgifter som gör att speciellt personer kan identifieras ändrats. Detta till trots är det troligt att verksamheterna kan identifieras av läsare med inblick i fältet. Jag menar dock att en ytterligare avidentifiering hade försvårat analysen samt att ett något mildare konfidentialitetskrav kan tillämpas på informanter i egenskap av professionella företrädare för verksamheter. Samtliga informanter har informerats om studiens syfte m.m. Den andra omgångens informanter upplystes om möjligheten att avbryta intervjun närhelst så önskades men ingen gjorde det.

Då jag valt att redovisa relativt långa intervjuutdrag och analyserar bl.a. diskursiva positioneringar finns en risk/möjlighet att mina informanter känner igen sig. Inte främst i de detaljer som kan avslöjas om dem själva, vilka jag ändrat, utan snarare i sitt sätt att uttrycka sig och resonera. Den andra omgångens informanter har visserligen fått möjlighet att läsa intervjuerna och godkänna dessa men det kan vara känsligt och svårt att få sitt ”tal” skärskådat och tolkat, inte minst då tolkningarna rör placeringar i motstridiga diskurser. Tolkringar som informanterna dessutom kanske inte håller med om. Detta är en svårighet inom den diskursanalytiska forskningstraditionen (Widerberg, 2002).

Socionomenstudien

Tidskriften

Det finns idag drygt 25 000 yrkesverksamma socionomer. Ca 80 % av dessa är fackligt organiserade i Akademikerförbundet SSR⁴⁷. Förutom dessa har SSR medlemmar bland andra närallgande yrkesgrupper samt bland studenter på socionomprogrammet. 1958, då min studie startar i och med att SSR bildas och utgivningen av tidskriften *Socionomen* inleds, fanns några tusen socionomer.⁴⁸ Dessa var utbildade vid de tre socialinstitut som då fanns i Stockholm (grundat 1921), Göteborg (1944) och Lund (1947). Ca 300 av dessa valde att gå med i SSR vid starten (*Socionomen* 1958/4).

Socionomens första nummer trycktes i några hundra exemplar. Det fanns vid denna tidpunkt ytterligare tidskrifter med relevans för socialt arbete där socialarbetare kunde få texter publicerade och där debatt fördes. De mest inflytelserika var *Socialmedicinsk tidskrift* samt *Socionomförbundets tidskrift*⁴⁹. Från 80-talet och framåt har *Socionomen* varit den mest inflytelserika tidskriften för socialar-

⁴⁷ Sveriges Socionomers Riksförbund. Tidigare hette fackförbundet enbart SSR och Akademikerförbundet lades till då också målgruppen vidgades.

⁴⁸ Egentligen *diplomerade från Socialinstitut*. SSR bildades i slutet av 1958. De första fem numren av *Socionomen* gavs ut av socionomsektionen inom SACO:s Allmänna Tjänstemannaförbund.

⁴⁹ Socionomförbundet (tidigare Föreningen DSI – Diplomerad från Socialinstitutet) var en ideell och fackligt obunden organisation som dock stod TCO nära. Tidningen lades ned 1982.

betare. Det bör också nämnas att *Socionomen*, från att ha varit en facklig tidskrift med diskuterande och rapporterade inslag, i mitten av 80-talet delades upp i två separata tidskrifter. *SSR-tidningen* (numera *Akademikern*) kom att innehålla framför allt de fackliga frågorna. I *Socionomen* publiceras artiklar, reportage, recensioner, debatt med mera rörande socialt arbete i en bred mening. SSR-tidningen ingår inte i min empiri. Ca 70 % av de yrkesverksamma socionomerna läser *Socionomen* åtminstone ibland. För dem som arbetar med barnavård är siffran högre än för socionomer i allmänhet. Övriga facktidskrifter läses i mycket begränsad omfattning (Bergmark & Lundström, 2000).⁵⁰ ”Socionomen är den, utan konkurrens, (...) viktigaste regelbundna förmedlaren av kunskaper till yrkesverksamma socionomer” (Bergmark & Lundström, 2000:15). Aktuell svensk forskning publiceras på svenska huvudsakligen i *Socionomens* forsknings-supplement som infördes 1992 samt i *Socialvetenskaplig Tidskrift* som sedan 1994 utges av FORSA⁵¹. 2005 var *Socionomens* upplaga ca 10 000 exemplar (TS, 2006).

Mitt val av tidskrift grundar sig framför allt på dess räckvidd. Det är genom läsning av denna socialarbetare följer och deltar i aktuell debatt, forskning etc. Det är sannolikt till stor del hit diskurser med effekt i det sociala arbetets praktik kan spåras. Det är vidare den tidskrift som getts ut under längst tid och som fortfarande finns i dag. Min läsning avslutas i och med nummer 8 från 1999. Valet att sätta slutpunkten här baseras på att det är vid denna tidpunkt forskningsprojektet i vilket jag ingått tar sin början.

Naturligtvis inhämtas också kunskap för det sociala arbetet även, och inte minst, genom grund- och påbyggnadsutbildning, konferenser, egen läsning av facklitteratur, utbildningar på arbetsplatsen etc. Dessa vägar för kunskapsinhämtning faller dock utanför min studie. Här kan istället hänvisas till Bergmark och Lundström (1998a, 1998b, 2000) samt Dellgran och Höjer (2000).

Även om en majoritet av de yrkesverksamma socionomerna idag är medlemmar i SSR är yrkeskåren splittrad vad gäller anslutning till fackförbund. En grupp socionomer har valt och väjer fortfarande att i stället för SSR gå med i TCO-förbundet SKTF⁵². SKTF organiserar flera yrkesgrupper och hade tidigare ingen tidskrift riktad direkt till socionomer. Sedan 2000 ges dock *Social Qrage* ut. Det är min erfarenhet att även SKTF-anslutna socionomer och andra tar del av *Socionomens* innehåll antingen genom en egen prenumeration eller via sin arbetsplats. Utgivningen av *Socionomen* beskrivs i uppställningen nedan.

⁵⁰ 26 % läste Socionomen regelbundet och 43 % ”någon gång” enligt Bergmark o Lundström 2000. För Socialvetenskaplig tidskrift var siffrorna 0 respektive 8 %. Fler än 60 % av de yrkesverksamma socionomerna känner inte till de vetenskapliga facktidskrifterna *Socialvetenskaplig Tidskrift*, *Nordiskt Socialt Arbeid* eller *Scandinavian Journal of Social Welfare*.

⁵¹ Förbundet för forskning i socialt arbete.

⁵² Sveriges Kommunal tjänstemannaförbund.

Figur 2: *Socionomens* utgivning år för år.

År	Antal nr	1968	10	1979	37	1990	8
1958	7	1969	10	1980	37	1991	7
1959	12	1970	24	1981	37	1992	7
1960	12	1971	24	1982	39	1993	7
1961	10	1972	24	1983	40	1994	7
1962	10	1973	24	1984	40	1995	7
1963	10	1974	24	1985	40	1996	7
1964	10	1975	24	1986	41	1997	7
1965	10	1976	31	1987	8	1998	7
1966	10	1977	37	1988	9	1999	8
1967	10	1978	37	1989	8	Totalt	767

Urval av texter

Totalt har samtliga 767 nummer fördelade på 42 årgångar (1958 - 2000) av tidskriften *Socionomen* bläddrats igenom sida för sida, med undantag för platsannonserna (oftast i slutet av tidningen), rubriker och ingresser lästs och ett urval genomförts. Från att ha omfattat ett 10-tal sidor vid starten innehåller tidningen 1999 ca 90 sidor/nummer. För att ge en bild av studiens omfång kan nämnas att en försiktig uppskattning innebärande att varje nummer i snitt innehåller 40 sidor ger ett totalt sidantal på över 30 000. Jag har sökt efter artiklar, recensioner, referat notiser etc. inom de områden jag på förhand definierat för att på så sätt spåra de diskurser som är aktuella i dag inom Individ och Familjomsorgens arbete med söner till ensamstående mödrar. Jag väljer, i enlighet med mitt diskursanalytiska perspektiv, att kalla allt material från *Socionomen*, d.v.s. referat, ledare, recensioner, reportage, debattinlägg etc., för *texter*.

Min sökning efter diskursernas härkomst (se nedan) tog sin utgångspunkt i föreställningen *brist på manliga förebilder* kopplat till socialtjänstens insatser för söner till ensamstående mödrar. Eftersom de artiklar som på något sätt behandlar denna föreställning knappast har det som rubrik måste sökområdet breddas. Föreställningen och därtill relaterade diskurser återfanns inom flera fält. Jag sökte artiklar som uppfattades röra *familj, kön, jämställdhet, föräldraskap, separationer, barn, ungdomar samt teorier och metoder* som på något sätt berör dessa områden. Det var utifrån denna bestämning artiklarna i *Socionomen* valdes ut. Detta utesluter inte att även andra fält skulle kunna vara relevanta eller att texter som föll inom bestämningen inte inkluderades eller tvärtom, att mindre relevanta texter inkluderades. Urvalet grundades på arbetet med intervjuerna och ett preliminärt urval som gjordes 2001. Inte ens med de ovan identifierade fälten är urvalet av texter enkelt. Där jag varit tveksam har jag valt en generös tolkning och inkluderat texterna.

Samtliga texter rörande familj, kön, jämställdhet, föräldraskap, separationer, barn, ungdomar samt teorier och metoder som på något sätt berör dessa områden kopierades. Totalt omfattar analysen 217 texter som jag läst flera gånger,

sammanställt och analyserat.⁵³ Till min hjälp i detta arbete tog jag i ett inledningsskede statistikprogrammet SPSS⁵⁴, men några kvantitativa analyser har varken varit möjliga eller önskvärda att genomföra på basis av detta. I stället har sammanställningen gett mig en överblick över det omfattande materialet vilken i sin tur underlättat diskursanalysen.

Genealogi och analys av Socionomentexter

Min ambition har varit att genom en noggrann genomgång och diskursanalys av utvalda texter ur *Socionomen* analysera förändringar, konkurrens m.m. i diskurser relaterade till föreställningen *brist på manliga förebilder*. Jag använder mig av en Foucaultinspirerad genealogisk metod och analys i detta arbete. Det innebär i korthet att sökningen av förståelsen av föreställningen *brist på manliga förebilder* och positioneringar i olika diskurser tar sin utgångspunkt i de material som insamlats och analyserats (enkätsvar och intervjustudie) och att de aktuella diskurserna spåras bakåt i tiden. Angreppssättet innebär också att den historiska beskrivningen på intet sätt gör anspråk på att vara komplett, heltäckande eller påvisa ett orsakssamband (Carrabine, 2001:276). I stället för att söka fastslå fenomenets absoluta början eller orsaker söks efter ”tidigare” komponenter som lever kvar i dag i de fenomen som studeras (Beronius, 1991). Genealogin handlar mer om metodologi än metod och kan användas som en lins genom vilken vi kan läsa diskurser.

Det genealogen frågar efter är inte vad det var som egentligen hände i det förflutna, utan snarare vad det är som fortfarande är levande från tiden, och på vilket speciellt sätt det är levande. Genealogi är inte historien om det förflutna, utan det nuvarandes historia! Utgångspunkten är alltid en fråga som ställs i och om nutiden (Beronius, 1991:50).

Det material som analyseras återfinns både genom ett ”kreativt associerande” och en systematisk kartläggning. Den genealogiska sökningen av diskursernas släktskap har skett i en genomgång av tidskriften *Socionomens* texter inom av mig i förväg definierade relativt breda fält (se ovan). Det ideala hade naturligtvis varit att inkludera ett ännu bredare fält av texter, t.ex. statliga utredningar, populärvetenskaplig litteratur, andra tidskrifter etc., i det empiriska materialet. Det har dock av tids- och utrymmesskäl inte varit möjligt.

Jag har, i linje med ett diskursanalytiskt perspektiv valt att inte ange namnet på de olika textförfattarna. Intresset bör riktas mot *vad* som sägs och *hur* det sägs och inte mot textförfattarna som personer eller för att försöka utröna deras avsikter med texterna. Vid läsningen har jag tolkat vad som är domine-

⁵³ Se appendix 1 för en förteckning över samtliga analyserade texter.

⁵⁴ Statistical Package for Social Sciences version 11.0.

rande respektive utmanande diskurser. Jag har sökt svar på hur föreställningen ser ut, hur den länkas till olika diskurser samt hur dessa kan förstås.

Trots att analysen omfattar en stor mängd utvalda texter och en ännu större mängd genomläst material är det viktigt att påpeka att analysen inte är kvantitativ utan helt och hållet tar sin utgångspunkt i föreställningen *brist på manliga förebilder* och de diskurser som av mig bedöms ha relevans för denna.

Generella analytiska metoder

Forskare inom flera olika discipliner använder sig av diskursanalytiska metoder. Vad som ofta poängteras är att metoden måste anpassas till de specifika forskningsfrågorna. Andra framhäver inslaget av kreativitet och ”konstnärligt” skapande då diskursanalys används. Metoden lyfter fram forskarens egen roll och påverkan vid analysen. Reflexivitet, d.v.s., i detta fall ett systematiskt studium av forskarens och forskningens del i forskningsprocesserna, blir därför en nödvändig del i det analytiska arbetet (M. Börjesson, 2003; Magnusson, 2000). ”Reflexivitet är såväl nyckeln som målsättningen för att förstå de diskurser vi som forskare verkar inom” skriver Mats Börjesson (2003:187) Här ligger också en av svårigheterna inom diskursanalysen: Hur skall forskaren kritiskt kunna granska de diskurser han/hon är en del av? Jag är själv socionom, har utrett och fattat beslut om insatser, arbetat med ungdomar, läser *Socionomen* sedan mitten av 80-talet och har naturligtvis påverkats av det jag gjort och läst på samma sätt som andra socionomer och läsare. Utmaningen vid den analytiska läsningen av både tal, tabell och texter har varit att inta en nyfiken, reflexiv och kritisk hållning. Jag skall nedan beskriva de frågor jag ställt till mina empiriska material.

Någon enhetlig ”receptbok” för hur en diskursanalys skall göras existerar knappast, även om Parker (1994) identifierar 19 och Potter/Wetherell (1987) tio steg i hantverket diskursanalys. Å andra sidan är det ingen mystisk hokus-pokusmetod där det fördolda plötsligt uppenbaras (Gill, 1996). Sanna Talja (1999) beskriver tre steg i den process vars slutpunkt är en systematisk koppling mellan å ena sidan beskrivningar, berättelser och argument och å andra benämning av de olika diskurserna:

1. Analys av inkonsistenser och motsägelser hos varje intervju eller text.
2. Identifikation av mönster i variansen hos tal/texter, upprepade beskrivningar, förklaringar och åsikter i olika tal/texter.
3. Identifikation av grundläggande antaganden eller startpunkter bakom skilda sätt att tala eller skriva om ett fenomen.

Mina analytiska steg och de frågor jag ställt till materialet baseras på att jag ser texten/diskursen som mitt forskningsobjekt, inte ”bakomliggande faktorer”. Jag har frågat talet/texterna: Hur är diskursen sammansatt? Vad uppnås med denna? Vad gör språket? Vilka språkliga resurser tar talet/texten i anspråk?

Vilka andra val kunde ha gjorts för att göra talet/texten? Bakgrunden till dessa frågor är mitt perspektivval där jag väljer att se på "talet om" och texter som konstruerande samt vårt sätt att hantera världen. Detta innebär att diskurs är social praktik, diskursen *gör* något. Jag ser också varje beskrivning av den sociala världen som genomsyrad av teoretisk tolkning. Kodningen och sorterandet har skett parallellt med analysen och jag har växlat, prövat nya vägar, sorterat igen, läst och analyserat om vartannat. Analysen har inte varit en mekanisk procedur utan byggt på noggrann läsning om och om igen. Några delar av analysen kan urskiljas; associationer, försök att urskilja vad texten talar om och på vilket sätt samt renodling av de antaganden som tas för givna och bildar ramar och fundament för talet, tabellerna (respondenternas enkätsvar) och texterna. Jag har sökt efter *både mönster och varians* och mönster av varians. En och samma informant eller författare kan uttrycka sig motsägelsefullt under en och samma intervju eller text vilket kan visa på att flera diskurser används (Talja, 1999). I ett skede har hypoteser formulerats som jag sökt efter bekräftelse för och motsägelse av. Min avsikt är att stärka och validera resultaten både genom att se dessa sammanhang och mönster samt att förklara både dem och undantagen eller extremerna (Gill, 1996; Potter & Wetherell, 1987). De diskurser som identifieras (konstrueras) relateras också till den sociala praktiken, i mitt fall det sociala arbetet med ungdomar och deras familjer.

I avhandlingen finner jag det fruktbart att *dels* diskutera i termer av utbredning och använda begreppen *lokala* respektive *generella* diskurser. Med generella avser jag i detta sammanhang diskurser som återfinns på en nationell (svensk) nivå inom lagstiftning, politik och offentlig debatt. Med lokala avser jag diskurser som kommer till uttryck t.ex. i en specifik verksamhet eller inom en del av den generella nivå, t.ex. bland socialarbetare. *Dels* att arbeta med diskursernas styrka där jag också använder två bestämningar; *dominerande* respektive *underordnad*. Dominerande används i avhandlingen synonymt med *hegemonisk* men begreppet hegemoni används även då maskulinitet diskuteras i relation till Connells begrepp (se ovan). En underordnad diskurs kan ofta betraktas som en konkurrerande diskurs eller en motdiskurs som ifrågasätter den dominerande (Löfstrand, 2005). En diskurs kan således vara lokalt dominerande men generellt underordnad (eller inte återfinnas alls på generell nivå), lokalt underordnad men generellt dominerande etc. Vidare är det möjligt att diskurser uppstår eller fortlever lokalt, inom en social praktik, men inte återfinns på andra lokala arenor (Sahlin, 1999). Det är alltså fullt tänkbart att en specifik verksamhet eller en specifik gren av socialt arbete präglas av en diskurs, låt oss säga i synen på vad som orsakar ett visst socialt problem och hur det skall behandlas, medan en annan gren använder sig av och uttrycker en annan diskurs i sin syn på samma fenomen. Varje individ använder sig dessutom av, och placerar sig i, olika diskurser ibland under en och samma intervju eller i en och samma text. Hon talar med många olika röster (Talja, 1999).

Diskurser bör inte ses som så klart avgränsade som forskaren ibland lockar läsaren att tro. I denna avhandling kommer vi att se hur somliga diskurser delvis överlappar varandra, delvis bildar formationer och stödjer varandra samt delvis motsäger varandra. Detta till trots väljer jag att i avhandlingens tre sista kapitel presentera vad jag vill kalla en *diskurskarta*. Avsikten är att underlätta läsarens navigering genom avhandlingen, inte att etablera en bild av ett ”diskursivt landskap”. Diskurserna skall inte heller förstås som objekt eller strukturer som identifieras eller blottläggs av forskaren. Även diskurser är konstruktioner, analytiska konstruktioner (Fahlgren, 1999; Sahlin, 1999).

Studieobjektet i denna avhandling utgörs av en föreställning samt de diskurser som omger denna. Denna föreställning, tillsammans med dess nära besläktade diskurser, återfinns i sociala praktiker. För praktiken finns en eller flera diskurser tillgängliga, vilka ibland stödjer varandra och ibland är motstridiga eller konkurrerande. I den sociala praktiken bildar diskurserna ramar inom vilka det praktiska arbetet utförs, beslut fattas eller verksamheter utformas.

Presentation

I en diskursanalys intresserar sig forskaren inte för informanternas, respondenternas eller textförfattarnas person, avsikter eller (yrkesmässiga) positioner. Inga antaganden görs heller om vad någon av dessa menar, avser, står för eller representerar (Englund & Svensson, 2003; Fahlgren, 1999; Löfstrand, 2005; Sahlin, 1999). Därför anges inte textförfattarnas namn eller position och inte heller informanternas (intervjustudien) eller respondenternas (enkätstudien) (riktiga) namn, ålder, utbildning eller liknande. Av läsbarhetsskäl har jag dock valt att låta intervjuutdragen åtföljas av ett fiktivt namn. Syftet med detta är att underlätta för läsaren att följa informanternas positioneringar i förhållande till en eller flera diskurser. Alla texter från Socionomen oavsett karaktär kallas *texter* eftersom jag studerar dem just som texter (se t.ex. Fairclough, 1993).

Två kriterier har använts för urvalet av de text- och intervjuavsnitt som presenteras i avhandlingen: Dels har jag valt utdrag som uttrycker något typiskt eller viktiga drag som känns igen från flera av intervjuerna eller texterna i Socionomen. De är inte representativa i statistisk bemärkelse men de visar på ett tydligt sätt en allmänt förekommande position eller beskrivning i materialet. Det andra kriteriet är på ett sätt det omvända. Jag har nämligen också valt texter som står i kontrast till flertalet, som ”sticker ut” eller utmanar. När det gäller intervjuavsnitten som redovisas har jag också valt tillfällen under intervjuerna där det sker ”brott” eller oväntade vändningar. Skälen till dessa val är flera. Dels baseras de på mitt teoretiska perspektiv, att beskriva och diskutera dominerande och motsägande diskurser inom mitt forskningsområde, dels ser jag det som ett krav att på ett så nära sätt som möjligt ge läsaren möjlighet att bedöma mina tolkningar. Det senare är också motivet till att flera av intervjuutdragen är relativt långa (se t.ex. Sahlin, 2003; Widerberg, 2002).

Intervjuutdragen redovisas på ett sätt som jag hoppas främjar läsarens möjlighet att följa min analys samt är läsvänligt. Under arbetets gång har jag prövat olika former. I en renodlad konversationsanalys blir pauser, då man talar i munnen på varandra etc. centralt. Så är dock inte fallet i min studie även om jag behållit pauseringen. ... (tre punkter) markerar en kort paus och (sex punkter) en längre. Informanternas betoningar markeras med **fetstil**. Varje intervjuutdrag kopplas ihop med personen som talar. Avsikten med detta är att underlätta för läsaren att följa till exempel skiftande diskursiva positioner hos en och samma informant och inte att fördjupa förståelsen för personen eller göra en koppling mellan bakgrundsfakta och aktuellt yttrande. Därför presenterar jag inte heller några bakgrundsuppgifter utöver könade fiktiva namn och arbetsplats. I samband med utdragen har jag vidare lagt mig vinn om att redovisa i vilken diskursiv kontext yttrandet görs. Där det är möjligt redovisar jag också mina egna bidrag till konstruktionerna. Informanternas ges fiktiva namn vars begynnelsebokstav korresponderar med verksamhetens. Lägrepersonal kallas således Leif, Skolans kallas Stig och Sven o.s.v.

Min förhoppning är att läsaren skall ges möjlighet att följa och värdera analyserna. Analysen blir därför ofta längre än text- eller intervjuutdragen även om jag väljer relativt omfattande textutdrag. Utdragen bör inte ses som illustration av analysen utan är exempel på själva datan (Potter & Wetherell, 1987). Därför presenteras i allmänhet textutdragen först med en kortare introduktion eller övergång medan analysen följer efter utdraget. Liksom intervjuutdragen presenteras texterna ur *Socionomen* på ett sätt som förhoppningsvis främjar både analys och läsning. Ibland är därför texterna sönderdelade och textraderna numrerade och ibland återges de i löpande text utan radnummer.

De personer jag intervjuat kallas omväxlande *informanter*, *utförare*, *behandlare*, *ledare* och *gruppledare*. Variationerna är delvis beroende av kontexten (då jag t.ex. diskuterar beställare kallas de utförare), och dels av verksamheternas olika karaktär (Boendets anställda kallar sig själva behandlare). De som besvarat enkäten kallas *respondenter*. Ungdomarna kallas i avhandlingen i allmänhet *pojkar* respektive *flickor*. Informanternas kallar dem genomgående killar och tjejer. Ungdomarnas föräldrar kallas i texten omväxlande för *mödrar och fäder* samt *mammor och pappor*. Texter skrivna ur ett konstruktivistiskt perspektiv har en tendens att ha en stor mängd citationstecken. Så också denna. De utelämnas dock där så är möjligt i syfte att underlätta läsningen.

Om sanning och giltighet

Konstruktivistiska forskare ifrågasätter ofta de objektivistiska utgångspunkterna för begreppen *generaliserbarhet*, *validitet* och *reliabilitet*. Med en konstruktivistisk ambition att granska och beskriva hur företeelser uppstår, begreppsliggörs och institutionaliseras riktas fokus också på hur sanningen konstrueras och varierar inom olika sociala och kulturella sammanhang. De blir då centralt att ifrågasätta det som tas för givet. Vetenskapen står med detta perspektiv inte fri

och utanför sanningskonstruktionerna. Den vetenskapliga världen ingår i och bidrar till rådande sanningsdiskurser. Man kan med detta perspektiv beskriva sanningen som en dominerande diskurs och se den som i princip lika föränderlig, eller oföränderlig, som andra diskurser.

De båda begreppen *validitet* och *reliabilitet* vilar på föreställningen om en objektiv sanning. Vad sanning är, för vem, i vilket sammanhang och när är dock i hög grad sociala konstruktioner. De första svårigheterna med begreppen uppstår då kvalitativ forskning står i fokus och inte kvantitativ. I kvantitativ forskning är kraven för validitet, reliabilitet och generaliserbarhet relativt tydliga och kopplade till konkreta handgrepp/arbetsmetoder; statistiska urval, bortfallsanalyser, kontrollgrupper m.m. Vid kvalitativa studier kan dessa handgrepp/metoder i viss mån ersättas men frågan om vad sanning är och vetenskapens roll i sanningskonstruktionerna kvarstår.

Validering genom återkoppling till referensgrupp och informanter

En referensgrupp har varit knuten till forskningsprojektet. I denna har chefer, socialsekreterare och kontaktpersoner knutna till några av Göteborgs stadsdelar samt Länsstyrelsen i Västra Götaland tillsammans med projektpersonalen löpande haft möjlighet att diskutera t.ex. urval, metoder, resultat och implikationer. Denna grupp träffades huvudsakligen under projektets och avhandlingens första två år.

Att ge informanter och andra möjlighet att läsa igenom och kommentera texten i mer eller mindre färdigt skick är ett vanligt sätt att validera tolkningar och resultat (Kvale, 1997). Syftet brukar vara att både kontrollera för faktafel och att informanterna skall instämma i tolkningarna. En sådan validering kan dock vara problematisk vid konstruktivistiska studier och det är vanligt att informanter/textförfattare tar avstånd från tolkningarna. Problemet är dock troligtvis ofrånkomligt eftersom informanternas eller textförfattarnas avsikter *inte* utgör analysobjektet. En diskursanalytiskt intresserad forskare riktar ju, som jag beskrivit ovan, inte sitt intresse mot personerna utan mot talet/texterna. Detta tal eller dessa texter kan åstadkomma helt andra saker än vad informanten eller textförfattaren avsåg (Fahlgren, 1999; Löfstrand, 2005).

För att få en uppfattning om hur informanterna såg mina tolkningar valde jag att, till en av verksamheterna i den andra omgångens intervjuer, återföra mina preliminära tolkningar till informanterna ca ett halvt år efter genomförandet. Mitt syfte med detta var flerfaldigt; för det första att svara mot en önskan hos informanterna, för det andra att få ytterligare material att arbeta med och för det tredje att få en uppfattning om hur avsnitten uppfattades och vad tolkningarna väckte för reaktioner. Under vår träff fick jag möjlighet att redogöra för mina valda perspektiv, informanterna ställde frågor och vi diskuterade några tolkningar. Trots detta var informanterna mest upptagna vid hur deras eget tal kunde uppfattas som fragmentariskt, osammanhängande och banalt.

Lokalisering, koherens, avvikande fall m.m.

Med fokus på samkonstruktion i intervjusituationen, begrepp och språk samt granskning och kritik av förgivettagna ”sanningar” kan det vara lätt att avfärda validitets- och tillförlitlighetsdiskussionerna tillsammans med den positivistiska traditionen. Så lätt är det dock inte; även konstruktivistisk forskning måste ha krav på sig vad gäller noggrannhet, vetenskaplighet, transparens, presentation, kommunikation och relevans. Möjligen är det dock så att begreppen skulle kunna bytas ut eller omdefinieras för att i högre grad omfatta även denna typ av forskning. Detta gör t.ex. Stephanie Taylor (2001) och föreslår följande generella kriterier för god forskning: den skall *lokaliseras* i förhållande till tidigare publicerad forskning; den skall ha *koherens* - den skall alltså baseras på argument och hänga ihop logiskt; *stränghet* (rigour) som kan innebära vissa kvantitativa tekniker, redovisning av avvikelser, detaljrikedom och förklaring av analysprocessen. Hon pekar vidare ut, förutom de allmänna kriterierna ovan, ett antal kriterier speciella för diskursanalytisk forskning; i stället för validitet *hantverkskicklighet* (good practice) och *fruktbarhet* hos resultaten. Tolkningarnas kvalitet kan bedömas utifrån forskarens (redovisning av) *kvalifikation*er att göra tolkningarna. *Triangulering* kan vidare vara ett sätt, det behöver dock inte omfatta just tre metoder eller ”data”, och bör inte blandas ihop med att göra sanninganspråk. Ytterligare ett kriterium kan nämnas; *god och detaljerad transkription*. Potter (1996b) pekar också på, förutom koherens och fruktbarhet, vikten av att inkludera *avvikande fall* i analysen för att stärka analysen. Förekomsten och förståelsen av avvikelserna kan både bidra till att konfirmera och kullkasta ett mönster.

I denna avhandling har jag strävat efter att uppfylla de krav som kan ställas på transkription, lokalisering, stränghet och inkludering av avvikande fall. Genom en noggrann och detaljerad beskrivning av mina metoder och analyser och genom att presentera relativt omfattande textutdrag ger jag förhoppningsvis läsaren möjlighet att granska tolkningar och slutsatser. Avhandlingen har vidare flera empiriska material och använder sig av flera metoder vilket kan anses som ett sätt att stärka validiteten, inte genom att betrakta ”sanningen” från flera håll, utan genom att belysa och analysera komplexitet, komplementaritet och avvikelser. Vad gäller fruktbarheten är det min ambition att avhandlingen kan bidra till reflektion och kunskapsutveckling både bland praktiker och inom forskarsamhället.

VERKSAMHETERNA, DERAS MÅL, METODER M.M.

Detta kapitel har två delar. Den första, och kortare, presenterar verksamheterna som mina informanter arbetar inom. I den andra, och längre, delen diskuteras och dekonstrueras verksamheternas uppdrag, problemformuleringar samt deras beskrivningar av mål och metoder. Problemformuleringarna, målen och metoderna har en *officiell* sida, formulerad i dokument, på hemsidor etc., samt en sida formulerad av praktikerna med egna ord under intervjuerna. Vi kan kalla denna den *inofficiella*. Uppdragen har naturligtvis också flera sidor men det är här endast informanternas beskrivningar som analyseras. Skolans och Boendets officiella formuleringar har hämtas från hemsidan på Internet, Lägrets från ett informationsmaterial, Gruppens från flera olika rapporter/verksamhetsbeskrivningar etc. ställda till stadsdelsnämnden samt en folder riktad till föräldrar. Avsikten med kapitlet är både att ge läsarna en bild av de verksamheter som studiens informanter representerar och att studera deras beskrivningar. I slutet av kapitlet analyseras de metoder som beskrivs i dokument och intervjuer. Några komponenter av dessa redovisas separat i de följande kapitlen, nämligen de där kön, föräldraskap och uppväxt samt de manliga förebilderna konstrueras. Metodbeskrivningarna bör därför inte ses som ”kompleta” innan läsaren också tagit del av de två följande kapitlen.

Verksamheterna

De studerade verksamheterna är avidentifierade. De heter alltså inte ”Skolan”, ”Gruppen” och så vidare i verkligheten. De fingerade namnen har valts utifrån antingen huvudsaklig inriktning eller verksamhetsområde. Namnen ger dock med nödvändighet en alltför snäv rubrik för komplexa insatser. Man kan också av dessa namn få intrycket av att de sinsemellan är mycket olika och verkar på olika arenor. Flera likheter finns dock än vad namnen antyder. Beskrivningarna rör verksamheterna så som de gestaltades då intervjuerna genomfördes. Skolan har sedan dess lagts ned och initiativtagarna är aktiva i andra liknande verksamheter. Övriga verksamheter har sannolikt också förändrats och utvecklats sedan intervjutillfället. För att läsaren skall ha möjlighet att sammankoppla informant med verksamhet har de förstnämnda getts fiktiva förnamn vars begynnelsebokstav korresponderar med verksamhetens (fiktiva) namn. Gustav arbetar inom Gruppen, Leif inom Lägre etc. Efter denna inledande allmänna beskrivning av verksamheterna presenteras problembeskrivningar etc. för varje

verksamhet i den ordning som anges nedan. I slutet av kapitlet överges denna princip för en tematisering av informanternas beskrivningar.

Skolan/Hemmet

Två personer från Skolan intervjuades tillsammans med en från Hemmet. Deltagande i Skolans verksamhet beslutas av lärare och skolledning tillsammans med projektpersonalen. Socialtjänsten har ingen del i dessa beslut men projektet finansieras genom statliga och kommunala bidrag. Deltagarna går i högstadiet och är alltså 13-16 år. Verksamheten har flera delar; en riktad till skolledning och lärare, en till flickor som leds av en kvinnlig psykolog och en, vilken denna studie rör, som riktar sig till pojkar och leds av en socionom samt en polis, båda män.⁵⁵ Aktiviteterna består av läger, hockeyträning samt gruppträffar. Verksamheten utvärderades under 2002 och har efter det utvecklats. De ansvariga utvecklade då i stället, under Hemmets paraply, en dagverksamhet för i stort sett samma målgrupp. Utvärderingen pekade både på styrkor t.ex. i form av de ansvarigas entusiasm och problem bl.a. i form av en oreflekterad syn på kön och etnicitet. Skolan hade, vid intervjutillfället, ett nära samarbete med Hemmet. Hemmet är ett s.k. HVB-hem⁵⁶ som drivs av ett aktiebolag och i första hand vänder sig till missbrukande och kriminella män mellan 16 och 35 år. Man tar emot placeringar enligt både Socialtjänstlagen, LVU samt Kriminalvårdslagen (s.k. P34:or). Insatsen beslutas och betalas huvudsakligen av kommunernas socialtjänst. Verksamheten har funnits i sin nuvarande form sedan 1995. Den beräknade behandlingstiden är ca 1,5 år och Hemmet har verksamhet på tre platser i Sverige. Den studerade verksamheten återfinns utanför Göteborg och har ca 25 klienter/boende. Samarbetet innebar att några av Hemmets klienter under slutet av behandlingen blev ”mentorer” för Skolans pojkar.

Lägret

Deltagande i Lägrets verksamheter förutsätter ett biståndsbeslut från socialtjänsten. Det vänder sig till ungdomar i åldern 13-17 år och har genomfört läger för ungdomar under mer än 20 år. Man tar emot två flickor och tio pojkar på varje läger. Totalt har sedan starten ca 1 000 ungdomar deltagit i verksamheten. Trots denna omfattning har verksamheten aldrig utvärderats. Inledningsvis liknade Lägret en traditionell feriebarnsverksamhet men har på senare år alltmer kommit att fokusera på behandling. Göteborgs stadsdelsnämnder beviljar och betalar platserna. Ungdomarna deltar under ett år i tre läger och minst en träff. Lägret beskriver sin metod som äventyrspedagogik och man

⁵⁵ I utvärderingen konstaterades att flickverksamheten tillkom pliktskyldigt och på uppmaning utifrån. Flickgruppen har betydligt mindre resurser att röra sig med än pojkgruppen.

⁵⁶ Hem för vård eller boende.

arbetar också sedan en tid med Aggression Replacement Training (ART)⁵⁷ både under läger och med en grupp i Göteborg. Initiativtagare till och ledare för Lägret är tre bröder och till sin hjälp har de tre underledare.⁵⁸

Boendet

Boendet drivs som ett aktiebolag och en av delägarna deltar aktivt i driften. Målgruppen är pojkar och flickor mellan 13 och 20 år. Personalen består av både kvinnor och män. Socialtjänsten beslutar om insatsen som förutom boende kan bestå av en professionell kontaktperson. Någon ur personalen kan nås av ungdomarna och deras föräldrar per telefon dygnet runt. Ungdomarna bor antingen i ett stort hus i Göteborg med personal närvarande då ungdomarna är där, eller i utslussningslägenheter; de flesta i en fastighet ägd av aktiebolaget. Inskrivningstiden varierar men är i allmänhet 1-2 år. Ungdomarna arbetar, studerar eller praktiserar under vistelsen.

Gruppen

Gruppen är en helt igenom kommunal öppenvårdsverksamhet, en s.k. mellanvårds- eller hemmaplanslösning. Placering i gruppen beslutas av socialtjänstens Individ och Familjeomsorg till vilken också verksamheten hör. Målgruppen är pojkar i åldern 12-16 år. Gruppen har enbart manlig personal varav en är socionom, en fritidsledare och en saknar formell yrkesinriktad eller akademisk utbildning. Pojkarna i verksamheten deltar i sina vanliga skolaktiviteter och Gruppens insats består i ett utökat kontaktmannaskap samt gruppträffar med ART-träning och marina aktiviteter. Personalen är tillgänglig på telefon i stort sett dygnet runt. Gruppträffarna äger rum på fritiden i en lokal i en båthamn. Där återfinns även personalens kontor.

Verksamheterna uppvisar naturligtvis skillnader bl.a. i hur man uppfattar sig själva och sin uppgift. Likheterna är dock stora vad gäller målgrupp samt metoder. I fyra av verksamheterna är det socialtjänsten som definierar det individuella problemet och beviljar insatsen som en av flera eller ensam ”lösning” på detta. Insatsen är till övervägande del frivillig vilket innebär att ungdomen och dess föräldrar, alternativt den vuxne måste acceptera den. Här återfinns sannolikt hela skalan mellan dem som själva föreslagit just denna insats, över dem där klient och socialsekreterare resonerat sig fram till den, till dem som upplever ett underliggande tvång att acceptera den insats som föreslås. I den femte

⁵⁷ ART är en manualbaserad metod utvecklad av den amerikanske professorn i klinisk psykologi Arnold P Goldstein. ART beskrivs som en kognitiv beteendeterapi och har tre grundläggande komponenter: interpersonell färdighetsträning, ilskekontroll och moralträning. Gruppledaren kallas överföringscoach och letar efter, uppmuntrar och belönar önskvärda beteenden (Goldstein et al., 2000).

⁵⁸ Benämningen varierar mellan de två verksamheterna som använder underledare/mentorer/förebilder. Jag uppfattar inte att informanterna gör någon distinktion mellan dessa tre ord. Jag väljer här att använda underledare.

verksamheten, Skolan, sker urvalet av ungdomar av skolan tillsammans med projektpersonalen. Sannolikt finns även här ett accepterande från den unge och hans/hennes familj att ingå i verksamheten. Några uppgifter om de olika verksamheterna sammanfattas i nedanstående figur:

Figur 3: Sammanfattning av verksamheternas form.

	HEMMET	SKOLAN	LÄGRET	BOENDET	GRUPPEN
Form	Aktiebolag	Stiftelse	Id. förening	Aktiebolag	Kommunal
Start	1995	1998	1981	1997	1999
Målgr.kön	Män	Killar	85 % killar	Killar, tjejer	Killar
Målgr.ålder	16-35	13-16	13-17	13-20	12-16
Antal delt.	25	Ca 10 x 3	12 x 3	6+8?	6 (+3)
Beslut	Socialtjänsten	Skola+projektet	Socialtjänsten	Socialtjänsten	Socialtjänsten
Betalning	Kommunen	Kommunen	Kommunen	Kommunen	Kommunen
Personalantal	15	2	6	9 (+2)	3
Pers. kön	Maj. män	Män	Män	Män/kvinnor	Män
Pers – ålder	?	40-	25-45	25-40	35-45
Personal- utb	50% akadem.	50% akademisk	Ej akadem.	90% akadem.	33% akadem.

Ledare/behandlare och Mentorer/underledare

Tre av fyra⁵⁹ verksamheter har personalgrupper som består enbart av män. Deras utbildning varierar; på Lägre har ingen av ledarna en akademisk utbildning inom det sociala området medan så gott som samtliga har det inom Boendet. I Gruppen har en av tre anställda akademisk utbildning och i Skolan en av två. Förutom dessa vuxna anställda ledare/behandlare använder sig både Lägre och Skolan av *underledare* eller *mentorer*. De använder olika beteckningar för dessa men deras funktion är liknande. Mentorerna som deltar i arbetet med de unga pojkarna inom Skolans ram befinner sig i slutet av sin behandling på Hemmet. De tillfrågas om de är intresserade av att vara mentorer för de unga pojkarna och får ingen ersättning för detta. De deltar i både läger och gruppaktiviteter. Lägrets underledare har tidigare deltagit i Lägrets olika verksamheter och anställs som underledare. Både när det gäller Lägre och Skolan ligger i allmänhet underledarnas/mentorernas ålder närmare de deltagande pojkarnas än vad ledarnas gör.

De studerade verksamheterna representerar olika ägandeformer; två är vid intervju tillfället privata aktiebolag, en är förening, en stiftelse och en kommunal verksamhet. Sedan dess har dock personalen i Skolan anställts inom Hemmets aktiebolag och Lägre har utvidgat verksamheten och bildat ett aktiebolag. Då detta skrivs är således fyra av fem verksamheter privata aktiebolag och endast en drivs som en offentlig verksamhet. Marie Sallnäs (2005) har studerat privata HVB-hem för ungdomar och konstaterar bl.a. att denna relativt nya ”vård-

⁵⁹ Hemmet och Skolan beskrivs i den följande som en verksamhet och i den mån Hemmet omnämns är det i första hand i relation till mentorernas medverkan inom Skolans ram.

marknad” har låga trösklar för nyetablering, att tjänsterna som säljs (vården) är innehållsmässigt oklar och att köparen (kommunen) har bristfällig kunskap om vad man köper. Detta ger institutionerna/hemmen vida ramar för både innehåll och prissättning och de uppfattar ofta sig själva som den starkare parten i kontakterna med socialtjänsten. Brukaren, i detta fall ungdomen och dennes familj, har också små möjligheter att få information om eller påverka valet av vård. Sallnäs pekar vidare på att fältet HVB-hem för ungdomar har en relativt låg professionaliseringsgrad. Det gäller även fältet ”öppen ungdomsvård för pojkar” jämfört med t.ex. handläggarna inom socialtjänstens Individ och Familjeomsorg. Sallnäs pekar också på att en specialisering mot flickor (dock ej nödvändigtvis en enkönad institution) har samband med högre vårdavgifter. Hennes studie svarar dock inte på frågan om dessa flickinstitutioner har en högre utbildningsnivå bland personalen.

Uppdrag

Deltagandet i verksamheterna, förutom Skolan, föregås av en utredning och ett beslut om en insats. Då socialsekreteraren lämnar över utförandet av insatsen skall detta åtföljas av en beställning eller ett uppdrag. Informanterna beskriver de uppdrag de får från socialsekreterarna som tämligen oprecisa.⁶⁰ Lägrets informant, Leif, säger ”... han måste ha nånting” och syftar då i första hand på sommarlägret som ett sätt att erbjuda en attraktiv verksamhet som alternativ till ”sysslolöshet i staden”. Här blir uppdraget att tillhandahålla en lägervistelse. Under denna vistelse, och de följande lägren samt gruppträffarna förväntas dock Lägrets personal arbeta med någon typ av behandling eller förändring. Skolans personal väljer själva ut sina deltagare tillsammans med skolpersonal och har därför inga individspecifika uppdrag. (Verksamheten finansieras med bidrag till projektet i sin helhet.) Uppdragen beskrivs av flera informanter som ”luddiga”.

Helena: Hur brukar uppdraget från socialsekreteraren se ut?

Bengt: Det är ofta ganska allmänt hållet. Ja, det är det. Det är lite synd det där ... att man har svårt att ge konkreta, eller mer... Det tycker jag ofta. Så att man kan säga ”Nu har jag uppnått målet, nu kan vi avsluta”. Det är ett bekymmer, men jag tror att vi har blivit bättre på det också. Att försöka få socialtjänsten att ge oss uppdrag som vi kan säga när vi har uppnått det ”så, nu kan vi avsluta”.

Utförarna beskriver att de anstränger sig att få socialsekreterarna att formulera ett uppdrag de kan arbeta efter men detta tenderar ändå att ha en generell prä-

⁶⁰ En specifik fråga rörande detta har endast ställts vid den senare intervjuomgångens sju intervjuer.

gel. Det är en paradoxal situation som beskrivs där utförarna tar ansvar för att beställarna formulerar sin beställning.

Bosse: När man gjort det [fått socialsekreterare att formulera ett uppdrag, min komm.] är uppdragen dom här: ungdomen ska ha en fungerande relation till familj, ungdomen ska fungera i skolan, ungdomen ska sköta sin dagliga sysselsättning.

Bosse beskriver ett uppdrag som formulerats i mycket allmänna termer och som knappast kan ses som vägledande i det konkreta arbetet eller som underlag för att bedöma om behandlingen varit framgångsrik eller ej. Varför blir uppdragen så tunna och allmänt hållna, om det överhuvudtaget finns några? Två informanter förklarar detta med sinsemellan något olika tankefigurer.

Helena: Vad vill socialsekreteraren att ni skall göra?

Greger: Det är en lite känslig fråga (skratt) men för att vara **riktigt ärlig** så vill de bli av med ett problem, de vill bli av med ett ärende. Som någon annan skall lösa. Så det finns ytterst sällan ”Kan ni jobba med de här bitarna?”

Bengt: (...) socialtjänsten **känner** ju ofta inte familjen så väl. Så ofta kan det ju vara så att man utformar uppdraget efterhand också. Då lär man ju känna dem, och efter några månader så tänker man: ”Jamen, Herregud, **nu** ser vi vad bekymret är”. Så får vi berätta för socialtjänsten så kanske vi får ett nytt uppdrag. Och det är ganska ofta så att det blir någon slags utredning ... Ja, utredning och behandling det går ju hand i hand på något sätt. Och det blir ... Efter ett tag kanske man ändrar uppdraget.

Konsekvensen av både Gregers och Bengts resonemang blir att socialsekreteraren inte presenterar ett uppdrag som överensstämmer med utförarnas önskemål när det gäller explicita målsättningar eller områden som anses problematiska. Vägen dit i tankefiguren går å ena sidan via en önskan från socialsekreteraren att ”bli av med ett problem” och därmed minska sin arbetsbelastning, alternativt att socialsekreterare inte har möjlighet (eller vilja) att lära känna sina klienter/familjer. Bengt beskriver att uppdraget fördjupas eller ändras då ungdomen varit inom verksamheten en tid men också att utredningen till viss del sker under vistelsen och av utförarna/behandlarna.

Stefan Wiklund (2005) har studerat hur beställar - utförarmodeller inom den kommunala barnvården tillämpas i Stockholms stad. Från politiskt håll

har man där, liksom i Göteborg och på många andra ställen, inom vissa områden separerat utredningar/beställningar från behandlingen/utförandet som ett led i en marknadsorientering. Ett av syftena är att på sikt konkurrensutsätta utförarverksamheterna. Beställarfunktionen skall renodlas och formulera en beställning som flera aktörer, hypotetiskt, kan lägga anbud på att utföra. Detta ställer naturligtvis ökade krav på en detaljerad uppdragsbeskrivning eller beställning. Wiklunds studie rör inomkommunala beställare - utförarmodeller och han konstaterar att konkurrensutsättning där endast sker i begränsad omfattning. Han pekar vidare, liksom resultaten i denna studie, på att beställningarna/uppdragen var oprecisa och allmänt hållna samt att beställningen ibland, vid underbemanning bland beställarna, innebar att det blev utföraren som kom att både göra utredningen och formulera beställningen. ”En välvillig tolkare kan beskriva detta som ett tecken på flexibilitet inom organisationen. En mer kritisk tolkning är dock att förfarandet vittnar om en tämligen absurd situation där en enhet beställer utförandet av det arbete man är satt att göra.” (Wiklund, 2005:164)

De verksamheter som jag studerat ingår i varierande grad i beställar-utförarsystem – Boendet i mycket hög grad och Skolan i mycket ringa. Tre av dem är också ”utomkommunala”. Rimligen borde graden av tydlighet i beställning/uppdrag vara betydligt högre när det gäller dessa än i Wiklunds ”inommunala”. Sätter vi detta i relation till de resultat enkätstudien ger vid handen och som presenteras i kapitel sju förstärks dock bilden av att en stor del av ansvaret för både utredning och uppdragsformulering förskjuts från den myndighetsutövande socialsekreteraren till utföraren/behandlaren.

Problembeskrivningar

Att tänka kring förändringsarbete brukar innebära att identifiera problem, formulera en målsättning och en väg att nå målet, d.v.s. en metod (Payne, 2002). Ett, eller flera sociala problem konstrueras alltså, en lösning indikeras och ett arbetsområde identifieras. Låt oss inledningsvis granska problembeskrivningarna, först de officiella och därefter de inofficiella. Jag har inte kunnat utläsa någon explicit problemformulering i de officiella texterna rörande Lägret eller Boendet. Skolan formulerar de uppfattade problemen på följande sätt:

Många ungdomar uppvisar ett avvikande och störande beteende i skolan vilket påverkar dem själva och deras omgivning negativt. Detta resulterar i utanförskap, asocialt beteende, icke godkända betyg, psykiskt lidande m.m. Beteendet är ett resultat av olika faktorer så som otrygghet, dåligt självförtroende, avsaknaden av positiva vuxenkontakter, språkproblem.

(...)

Alla barn har något de är bra på. De har hamnat snett eller utanför gängse normer p.g.a. av ett antal felaktiga val (hemsida 021009).

Problemformuleringen i det första utdraget innehåller tre delar som sammanbinds med en kausalitet. Låt oss granska det närmare. I orsakskedjan mitt placeras ett beteende (avvikande och störande) på en viss plats (i skolan). Detta beteende ger konsekvenser för dem själva och omgivningen, inte bara i skolan (underkänd som betyg) utan mer allmänt i utanförskap och psykiskt lidande men också konsekvenser i beteende (asocialt sådant). Här finns också en tidsaspekt; ungdomarna uppvisar nu avvikande och störande beteenden, på sikt, och om ingenting görs, kan allvarigare problem utvecklas. Orsakskedjans första del exemplifieras med i hög grad individuella, eller familjerelaterade, tillkortakommanden eller brister (otrygghet, dåligt självförtroende, inga positiva vuxenkontakter samt språkproblem). Orsakskedjans andra del, det som manifesteras ”idag” innehåller avvikande eller störande beteende och dess tredje led, de föreställda konsekvenserna på sikt, beskrivs som dåliga betyg, utanförskap, psykiskt lidande och asocialt beteende.

Något senare (och egentligen i samband med en metodbeskrivning) konstateras att man inom verksamheten har en positiv människosyn och att ytterligare en förklaring till ”att hamna snett” är felaktiga val. Här poängteras alltså att den unge, alternativt hans familj fattat felaktiga beslut vilket resulterar i problem.

Begreppet ”otrygghet” är tämligen diffust och kan förstås på olika nivåer (samhälle, grupp, familj, individ) och med olika tonvikt (i relation till säkerhet, försörjning, integration etc.) En analys av denna tankefigur ger vid handen att orsakerna i hög grad förläggs hos individen eller i familjen och, möjligtvis med undantag av ”otrygghet” inte på en grupp- eller samhällsnivå. Det störande och avvikande beteendet i skolan sätts varken i relation till platsen skolan, bostadsområdet eller Sverige, eller till en tänkt situation av fattigdom, marginalisering e.dyl. Men inte heller till psykologiska faktorer, psykiska problem eller missbruk. Beskrivningen ovan kan snarare förstås som en förklaring på mellannivå. Den tar inte intrapsykiska modeller i anspråk men inte heller samhälleliga. Snarare läggs tonvikten på resursbrister (självförtroende, goda vuxenrelationer, språkliga) och på felaktiga val. En bild av en tämligen aktiv aktör framträder som - med hjälp - kan förmås göra rätt val och förändra sin situation. Denna konstruktion av ett socialt problem kan tjäna minst två syften; att peka ut ett problem men också att påtala sin egen möjlighet att lösa det.

I officiella dokument som rör Gruppen görs också en problembeskrivning:

Forskningen visar att de flesta kriminella ungdomar saknar grundläggande sociala, känslomässiga och kognitiva förmågor som är nödvändiga för social anpassning (rapport 020521).

Vilken forskning detta påstående bygger på framgår inte och skrivningen bör snarast ses som en retorisk strategi än ett hävdande av en vetenskaplig bas (Loseke, 2003). Det är väl knappast en överdrift att påstå att det är en mörk bild där ”kriminella ungdomar” saknar i stort sett allt som är nödvändigt för social anpassning. Det är en svår och omfattande uppgift behandlarna står inför enligt denna beskrivning.

Till skillnad från Skolans problembeskrivning, som placerades på en mellannivå och med ett mått av aktörskap från den unges sida, kan Gruppens problembeskrivning förstås som helt och hållet förlagd till en individ- och familjenivå. Den unge har inte fått, eller inte tillägnat sig, nödvändiga förmågor. I denna beskrivning återfinns inga hänvisningar till problem på en samhällsnivå.

Under intervjuerna formuleras problem återkommande som svar på flera olika intervjufrågor, jag kallar dessa *inofficiella problembeskrivningar*. ”Brist på manliga förebilder” och ”ensamma mammor” återkommer i intervjuerna med samtliga informanter men dessa har jag valt att diskutera och analysera explicit i kapitel fem och sex. Beskrivningarna och tolkningarna nedan har således en något mer allmän karaktär och för att få en bredare bild av verksamheternas metoder bör de två följande kapitlen, som behandlar dels hur kön görs och dels hur mammor, pappor samt fadersfrånvarons komponenter konstrueras, också inkluderas.

Informanternas beskrivningar präglas av de verksamheter de representerar och deras bakgrund, kontext, organisation etc. Harald lägger vikt vid ungdomarnas skolsituation. Utdraget nedan är en del av ett långt svar på frågan ”Vad är Hemmet?”

De har liksom ingenting att se upp till. När de då hamnar utanför skolan ... när de börjar årskurs 7. De har kanske behörighet att vara någonstans ... 5:an, årskurs 5. Så kommer de upp dit och så märker de att ”skolan platsar inte jag på”. (...) Då får man ju se till att för att dölja sina ... den här matten, svenskan, engelskan som man inte kan. Om man då blir klassens clown istället och ställer till ett helsike i klassrummet så är det ju ingen som kommer åt en. Då blir man utslängd ur klassrummet hela tiden och så ”det är ingen som vet om att jag inte kan läsa eller skriva”. Så får de leva med den stämpeln, ”den där går ju inte att göra något åt”.

Detta utdrag pekar ut två problematiska förhållanden. Det första liknar Leifs problemformulering ovan; pojken har ingen att se upp till. Utanförskap i förhållande till skolan är nästa och bristande skolkunskaper kan också urskiljas. Avslutningsvis sluts cirkeln när de kunskapsmässiga bristerna döljs, han exkluderas från skolan och stämplas som oförbätterlig. Skolans informanter, som

intervjuades tillsammans med Hemmets, förstärker i beskrivningarna sitt fokus på skolan när det gäller att formulera de problem man anser att pojkarna har:

Stig: ”Vi ser ju det med ... vissa som ... läsa och skriva, när de gör övningar i klassrummet så ... De kan ju inte ens läsa vad de skriver. Och då går de i 8:an eller 9:an.

Staffan: En del kan ju inte ens skriva sitt namn ...

Stig: Nej, de vet inte ens sitt efternamn, kan inte klockan, går i 9:an, går ur 9:an. De förebilderna de har ... det är ju sig själva ... De har ju killarna runt omkring ... i [stadsdel].”

Även här poängteras pojkarnas allvarliga bristande kunskaper men också förebilder nämns. Jämför vi dessa muntliga problemformuleringar kan vi konstatera att de överensstämmer ganska väl med de officiella jag beskrivit ovan. Leif lyfter fram ungdomarnas syn på vuxna:

De har oftast en negativ syn på vuxna. Det är ju ”rektorn är ju jobbig” och ”farsan är ett as” oftast och ”styvfarsan är ju också jävligt jobbig”. Så det är mycket sådana negativa bilder de har av vuxna.

Att ungdomarna ser vuxna som ”jobbiga” eller ”as” antyder att ett mål är att erbjuda en syn på vuxna som schyssta. Vi kan speciellt notera att två av de tre vuxna som beskrivs i negativa termer är män och pappor, biologiska eller styvpappor. Mammor nämns inte. Boendets informant formulerar i intervjun de problem man anser ungdomarna har på följande sätt:

Helena: Kan du beskriva, jag vill inte ha namn på enskilda ungdomar men om vi beskriver gruppen ungdomar ni arbetar med. Bakgrund, familj, boende ...

(...)

Bosse: Ja, det är ... Med risk för att låta lite klyschig igen. Det blir ju lätt ... Men jag tycker att det genomgående temat för de ungdomar jag jobbar med det är ju att de är ungdomar som inte känner sig tillräckligt sedda. Det är det faktiskt. Inte tillräckligt bekräftade, inte tillräckligt mycket kärlek. Det känner jag liksom att det är, det är faktiskt så att det är nåt genomgående tema. Det är verkligen inte så att det är föräldrar som inte vill ge kärlek eller så. Men de ... På nåt sätt känner de, så upplever de det så i alla fall. Det tror jag. Det är nåt genomgående

tema. Om man ser det som **grupp**. Och det yttrar sig i, som jag tänker, i att det blir konflikter **hemma**, alltså det är symtomen på nåt. Skolan funkar inte, man söker sig till andra sammanhang, där man blir mer bekräftad. Gäng och sammanhang där man kan få andra kickar och så där kanske. Men det, jag tycker ändå att det är ... Det är det som är genomgående på nåt sätt, att man har inte fått tillräckligt mycket bekräftelse hemifrån.

I detta utdrag intar "kärleksbrist" en central position. Att förklara sociala problem med "kärleksbrist" menar Erik Ohlsson (1993) är vanligt bland socialarbetare. Bosse poängterar att föräldrarna vill ge kärlek och bekräftelse men att "på nåt sätt" känner ungdomarna att de inte får det, i alla fall inte i tillräcklig mängd. Denna upplevda kärlekslöshet sägs resultera i konflikter hemma och att ungdomar i stället söker sig till gäng för att få bekräftelse. Denna tanke, att familjens känslomässiga brister gör att speciellt den unge pojken vänder sig till en ofta olämplig kamratkrets för att kompensera bristerna hemifrån, känns igen från Haralds beskrivning ovan. Gustav beskriver den problembild han menar får socialsekreterarna att föreslå deltagande i Gruppen:

Oftast handlar det ju om **skolproblem** eller aggression, alltså den typen av problem, lite så där strul, man har sett dem figurer i gängbildning, eller gäng och sånt. Och så sen så ser man också att föräldrarna kanske har försörjningsstöd eller har nåt syskon som finns sen tidigare. Så man har en viss kännedom om den unge ...

Även här återkommer skolproblemen och gängtillhörigheten men Gustav beskriver två speciella problem; aggressivitet och ett "socialt arv". Den unges syskon eller föräldrar är redan kända av socialtjänsten. I samband med de andra problemen verkar denna ärftlighet peka i en riktning som motiverar en insats. Om detta skall tolkas som att risken för upptäckt är större när familjen är känd eller om problemen "ärvs" är oklart i detta utdrag. Den mörka bild som målades i Gruppens officiella dokument har knappast sin motsvarighet i den inofficiella beskrivningen även om de beskrivna problemen även här till stor del förläggs hos individen och familjen.

Vi har kunnat se att problembeskrivningarna skiljer sig något åt beroende bl.a. på verksamhetens karaktär men vi kan också notera vissa likheter. Återkommande problemkonstruktioner är, förutom brist på manliga förebilder och ensamma mammor vilket behandlas i kapitel fem och sex, skolproblem, och sökande efter tillhörighet och respekt i "gäng". Problemen relateras ofta till familjen och skolan och även om mer strukturella problemformuleringar (fattigdom, diskriminering etc.) förekommer i intervjuerna är dessa påfallande få.

Under denna rubrik, *problembeskrivningar*, har ett socialt problem konstruerats: *den strulige killen*. Konstruktionen kan inte studeras i sin helhet eftersom jag väljer att behandla delar av också i kommande kapitel men vi kan så här långt se några av dess komponenter. Han är störande i skolan och aggressiv, har en negativ syn på vuxna och är känslomässigt försummad. En åtminstone delvis alternativ konstruktion byggs upp av att killen är ett offer för föräldrarnas brister och försummelser.

Målbekrivningar

Vi har ovan fått ta del av informanternas problemformuleringar och fortsätter med att studera hur de konstruerar den önskvärda framtida situationen eller, med andra ord, de mål man beskriver att arbetet har. Även dessa delas upp i officiella och inofficiella. De förra tenderar att formuleras i dokument och på hemsidor i relation till olika mottagare (föräldrar, politiker, uppdragsgivare etc.) och får ibland en programmatisk karaktär. Målet med Skolans program beskrivs på hemsidan (021009) på följande två sätt:

[Programmet] kommer att på ett effektivt sätt förbättra situationen i skolan och på fritiden för dessa ungdomar samt stödja dem i att stärka en positiv personlig utveckling som skall gagna dem själva och deras omgivning.

Målet med [Programmet] är att deltagarna skall fullfölja sin skolgång i Grundskolan, få godkända betyg och fullfölja sina gymnasiestudier. Dessutom ska de ändra sitt beteende och få kontroll över sin framtid.

Den första formuleringen kan förstås som en allmän utfästelse från Skolans sida att arbeta effektivt och göra den unges situation bättre. Liksom i båda problembeskrivningarna ovan sätts skolsituationen i centrum i den konkreta målbekrivningen. Även en beteendemodifikation nämns, troligtvis med hänvisning till problemet som angavs som ”avvikande och störande” i skolan. Till skillnad från de inledande klart mätbara målen måste de sista, att få kontroll över sin framtid, anses vara mycket diffust och omöjligt att uppnå, inte bara för ungdomarna i fråga utan för människor i gemen.

Vi bör komma ihåg att Skolan har flera verksamheter varav en syftar till införande av nya pedagogiska metoder inom ramen för skolans traditionella arbete. Möjligen kan detta ses som ett sätt att legitimera att den aktuella verksamhetsgrenen med dess målformuleringar ovan också mutar in ett område som traditionellt ansetts tillhöra skolan; skolelever under skoltid.

Lägreets mål formuleras i ett informationsmaterial som: ”att aktivera och stimulera ungdomar i ålder 13-17 år till meningsfulla och vettiga fritidssysselsättningar. Den positiva upplevelsen på Lägreet skall också avspeglade sig på hem-

och skolmiljö.” Man använder sig av ”ART för att ge aggressiva barn och ungdomar sociala alternativ” och beskriver, något senare i texten, ett mål som innebär att ”ge ökat självförtroende och ökad självkänsla genom annorlunda upplevelser”. Här kan urskiljas tre delar i målsättningen: ”god” aktivitet, alternativ till aggressivitet samt en stärkt självkänsla och självförtroende. Upplevelse och aktivitet är centrala. Upplevelserna antas i formuleringarna både kunna ”avspegla sig” hemma och i skolan samt i den unges jaguppfattning.

Boendets målsättning formuleras i en halv mening insprängd i en relativt omfattande text på hemsidan (nedladdad 041015) att: ”främja ungdomens positiva utveckling”. Trots den begränsade textmängden kan ett synsätt där en betoning på en ”naturlig” positiv utveckling urskiljas tillsammans med ett synsätt där verksamhetens personal ser sin roll som främjare av detta positiva. Genom denna formulering betonas att ungdomen ses som i grunden god.

Gruppen startade sin verksamhet 1999. I ett underlag till stadsdelsnämnden 2001 där verksamheten föreslås utvidgas specificeras målen: (Jag väljer att förkorta ”mellanvårdsverksamheten” som återkommer i varje punkt till MVV)

Ungdomarna som deltagit i MVV skall ha upparbetat sociala färdigheter och fungera i sin skol- fritids- och hemmiljö. Ett väl fungerande nätverk kring och för ungdomen skall etableras.

Ungdomar som deltagit i MVV skall ha hållbara relationer utifrån sina behov och förutsättningar till sin familj.

Ungdomarna skall under sin placeringstid i MVV ha en utifrån sina resurser/förutsättningar fungerande skolgång.

Ungdomarna skall ha godkända betyg i kärnämnen och ha genomgått ART-utbildning.

Ungdomarna skall under och efter sin tid i MVV ha brutit ett destruktivt beteende och avhåller sig från kriminalitet och missbruk.

Ungdomar som deltagit i MVV skall ha vettiga fritidsvanor.

Ingen ungdom som deltar eller har deltagit i MVV skall placeras på institution (Tjänsteutlåtande 010905).

Liksom formuleringarna ovan innehåller utlåtandet i övrigt en mängd passager där verksamheten definieras som *mellanvärd*. Detta kan ses som en omdefiniering av verksamheten i linje med den då aktuella trenden att skapa alternativ till dyra institutionsplaceringar i ett senare skede då problemen antas ha förvärrats (se t.ex. Forkby, 2005). I den citerade målbeskrivning punktats åtta mål upp. De

griper över ett stort område; från goda fritidsvanor, över ett liv fritt från kriminalitet och missbruk till sociala färdigheter på livets alla områden. Att institutionsvistelser inte skall behövas kan förstås som att Gruppen förutom att förhindra mänskligt lidande också förväntas minska kostnaderna för stadsdelen.

Gruppens mål beskrivs knappt ett år senare i något annorlunda termer:

Gruppen arbetar för att ungdomen får lära sig att ta eget ansvar för sitt liv, d.v.s. hälsa, sysselsättning, förbereda sig för vuxenlivet samt att kunna genomgå tonårsperiodens olika mognadsfaser på ett någorlunda problemfritt sätt (Rapport 020521).

Här betonas lärande och den unges eget ansvar betydligt starkare än i beskrivningen ovan. Man har också lagt in ett perspektiv som talar om ungdomens stegvisa mognad, vilken man vill stödja. Dessa mål formuleras överraskande nog i samma dokument som den mycket dystra problembeskrivningen (se ovan). Motsägelsen blir tydlig när vi jämför de två; de flesta unga kriminella, d.v.s. Gruppens målgrupp, saknar grundläggande förmågor (sociala, känslomässiga och kognitiva) men målet med arbetet med dessa ungdomar är att ”lära dem ta eget ansvar” och ”genomgå mognadsprocesser”. Denna diskrepans kan möjligtvis förstås som en konsekvens av en argumentationsstrategi riktad till finansärer och beslutsfattare vilken går ut på att samtidigt påvisa problemens allvarlighetsgrad och verksamhetens vilja och möjlighet att ta itu med dem. (För vidare diskussion om argumentation riktad till ev. finansärer se Forkby, 2005.) I ett informationsmaterial riktad till föräldrar är skrivningen mer direkt och nu är det inte mognadsfaser som skall passeras eller ”hjälp till självhjälp” som erbjuds utan i stället modifikation av den unges beteenden:

Målet med vistelsen i Gruppen är att förändra ungdomens destruktiva beteende till mer acceptabla och konstruktiva beteenden.

Här är beskrivningen rakt på sak och tydlig med sitt fokus på beteenden som skall förändras från destruktiva till konstruktiva.

Låt oss nu studera de *inofficiella målsättningarna*. Skolans informanter nämner målsättningar med arbetet vid flera tillfällen under intervjuerna. Här intar den manliga förebilden en central position tillsammans med formuleringar som kretsat kring ordning, respekt och disciplin. Lägre informants beskrivning under intervjun liknar den officiella:

Leif: ... men tanken är att fylla dem med häftiga upplevelser och kärlek och omtanke, att man bryr sig om.

Upplevelser och aktiviteter tillsammans med en god relation till de vuxna ledarna utgör Lägrets koncept och återkommer i samtliga beskrivningar så här långt. Boendets informanter svarar med en hänvisning till officiella dokument:

Helena: Hur skulle du vilja beskriva målet med ert arbete här?

Bengt: Att ge ungdomarna och familjerna ett värdigt liv tror jag målet är. Jamen, det är det. Jag tror liksom att det finns någonting ... Nu kommer jag inte ihåg vad det står i vår ... Vi har någonting sån målbeskrivning, en manual som vi försöker jobba med och där ... Men jag tror att det är någonting sånt vi brukar säga.

Helena: Hur är målet med verksamheten formulerat, målet med Boendet? Kan du det? Finns det någonting sånt?

Bosse: Det vet jag inte, det kanske det gör ... Åh nu sätter du mig på pottkanten känner jag ... Målet med verksamheten ... Det finns ju fler mål med verksamheten. **Ett** är att vi ska gå runt ekonomiskt. Det är privat aktieföretag ... Att vi ska upprätthålla ett sånt gott rykte att vi fortsätter att få in nya förfrågningar och ärenden.

Både Bengt och Bosse tvekar när de ombeds beskriva verksamhetens mål och kanske denna tvekan kan förstås i ljuset av att den officiella målformuleringen är ganska kort och allmänt hållen. Bengt menar att målet är ett värdigt liv för både de unga och deras familjer. Vad detta liv innebär mer konkret framgår inte. Bosses svar pekar på det förhållandet att Boendet drivs i aktieföretagsform och att ett uttalat mål därmed är att "det skall gå runt ekonomiskt". Någon liknande formulering finns inte hos de andra verksamheterna. Även Bosses formulering relateras till företagets fortlevnad medan övriga informanter förlägger målen hos de unga som skall förändras, utvecklas, stimuleras etc. lyfter han fram organisationens/verksamhetens intressen. Gustav, från den kommunala Gruppen, uttrycker sig på ett annat sätt:

Helena: Är det möjligt att liksom beskriva ert mål? Med Gruppen?

Gustav: Ja, det är att ungdomarna då, de kommer hit ... Alltså när **vi** ser att vi har lyckats då är det liksom inga problem runt ungdomarna (skratt). Då är de borta så att säga. Då finns det inga klagomål runt dem, då funkar det hemma, relationen till

föräldrarna. De syns inte i kriminella sammanhang längre och kanske fått ett **intresse** och ...

Denna målbeskrivning relateras till ett bredare område än de övriga. Gruppen tillhör stadsdelens Individ och Familjeomsorg och man har kontakter med skola, polis och andra aktörer i stadsdelen. Ett lyckat resultat har uppnåtts när andra inte uppmärksammar den unge och t.ex. klagar. Något senare i intervjun återkommer Gustav till målet med verksamheten:

Gustav: När vi jobbar med social problematik så vill man liksom ... att det skall funka. **Normalitet** pratar vår chef om liksom ... Och då handlar det ju om att de skall ... vara kvar i skolan ... och in i **normaliteten** som de pratar om då, vad det än innebär (...)

Helena: Men det intressanta blir då liksom vad, vad ... är föreställningen om normalitet?

G: Normalitet, ja **exakt**, ja **precis**. Jaa ...

H: Vad tror du är den bilden av ...?

G: Ja Nej, men jag blir **själv** så där liksom ... Kan man tänka att de har olika förutsättningar de här ungdomarna? Att ibland så ... De får ju inte ens nåt **jobb**, va. Men så tänker jag att liksom att skolas in i **det**. Att jobba på nån lackeringsfirma ... Jag hade **dött** tror jag. Man vet ... vad det innebär att jobba i en **sån** miljö. (...) Och får alla de ... mansnormerna och allt det här. Hellre än att begå en massa **brott**. Och kriminalitet och ... Jag vet inte riktigt. Och nånstans så är det **bättre** i ... mitt arbete då att försöka att det inte skall bli stök. Ja, fast jag, jag är samtidigt, är jag ju liksom jag **själv** hade nog kanske inte velat ...

Gustav beskriver i utdraget att den normalitet man arbetar med för ungdomarna skiljer sig från hans egen normalitet. De unga pojkarnas normalitet görs i relation till ett manuellt arbete och "mansnormerna" som han inte ser som något som passar honom själv. Utdraget kan vidare tolkas som föreställningen om en trappa där "botten" utgörs av stök och kriminalitet, lackeringsfirman och mansnormerna får symbolisera ett steg uppåt i trappan medan han själv placerar sig ytterligare ett steg högre. Att nå ett steg upp på trappan kan ses som - men här tvekar Gustav - en realistisk ambition givet de olika förutsättningarna som nämns inledningsvis. I målsättningen att normalisera de unga pojkarna spelar dock det manuella arbetet och vad jag tolkar som en traditio-

nell manlig norm en viktig roll. Detta resonemang har stora likheter med Yvonne Hirdmans (2001) ”klyvning av stereotypen man” där kroppens man görs till idealet för arbetarklassen och marginaliserade grupper i samhället” (se kapitel ett).

Vi kan även när det gäller målbeskrivningar se att de både skiljer sig åt och uppvisar likheter. Gemensamt för tre av verksamheterna (Lägret, Skolan och Gruppen) är en betoning på beteenden som skall förändras. Medan Boendets målbeskrivning framstår som tämligen diffus och relateras både till den unges livssituation och verksamhetens ekonomi har Gruppen flera olika, ibland detaljerade och i vissa delar mätbara målsättningar. Lägrets målsättningar rör till stor del aktivitet och goda relationer till vuxna medan övriga verksamheter indikerar en mer ”teknisk/metodisk” approach.

Vi kunde i föregående avsnitt se hur den strulige killen konstrueras. Bilden är inte komplett men det antyds att problemen realteras till killens egna, störande eller aggressiva beteenden, skolan, familjesituationen och förorten. När det gäller de mål som formuleras kan tre konstruktioner urskiljas: 1. En personlig mognad/utveckling till en ansvarsfull vuxen skall stödjas, 2. Beteenden skall bli acceptabla och färdigheter skall ha upparbetats, och 3. Fritiden skall vara meningsfull och laglig (ingen kriminalitet eller missbruk). För två av verksamheterna uppges ekonomiska målsättningar. Bosse menar explicit att Boendets bolag måste gå runt och ett av Gruppens officiella dokument kan mer implicit förstås som att stadsdelen genom verksamheten kan spara pengar. Båda dessa verksamheter placerar också in sig i ett ”mellanvårdsfält”. Mellanvård eller hemmaplanslösningar initierades på bred front i många av Sveriges kommuner under 1990-talet och ett av syftena var att minska kostnaderna för ”köpt vård” (Forkby, 2005). Låt oss studera vad man säger att man gör för att nå dessa mål.

Metoder

Skolan har en relativt detaljerad metodbeskrivning på sin hemsida (021009) där några formuleringar är mer allmänna:

[Programmet] arbetar i grupp och på individnivå genom hela högstadiet. Vi arbetar med distinktioner som att lära sig lyssna, vara supportrar eller ta emot support, framtidstro, åtaganden och förpliktelser, ansvar, attityder, dåtid-nutid-framtid, misstag, testa sina fysiska begränsningar, sätta mål, känslor och respekt.

(...)

[Programmet] inleds med ett aktivitetspass i [landskap]. Målet med denna aktivitet är att bygga upp självförtroende, konsekvenstänkande som är knutet till etik och moral.

Den inledande texten är svårtolkad och kan läsas som en katalog över minst 12 samtalsteman varav somliga är relativt konkreta (lära sig lyssna, sätta upp mål) medan andra (känslor, dåtid – nutid – framtid) måste ses som mer abstrakta och omfattande. Texten kan dock till stor del förstås som att den uttrycker fostran och lärande som centrala inslag. I den andra texten beskrivs ”hur man gör”; ett aktivitetspass utanför staden bygger självförtroende, lär ungdomarna att se konsekvenser och kopplat till detta även etik och moral. Genom att använda ordet ”aktivitetspass” och inte ”läger” betonas just (den fysiska) aktiviteten. Det är genom (fysisk) aktivitet självförtroende byggs.

Lägrets metod, också den med en stark betoning på aktivitet, beskrivs i ett informationsmaterial som:

(...) äventyrspedagogik riktad till ungdomar i riskzonen för missbruk och kriminalitet. Vi använder aktiviteter som upplevs som utmanande och farliga för ungdomarna. Aktiviteter som tänjer på gränsen för deras förmåga. Alla aktiviteter genomförs med mycket höga säkerhetsmarginaler och är gjorda för att ungdomarna skall lyckas, vilket de också gör. Parallellt med detta löper Lägrets röda tråd som bygger på ordning och reda, klara regler och ledning, mycket värme, ömhet, samtal och plats för skratt och gråt.

Även här intar aktivitet en central plats. Att de, trots att de upplevs som farliga, inte är det och, trots att de ”utmanar och tänjer gränser”, är utformade så att alla ”lyckas” indikerar tvärtom att de är genomtänkta, testade och befunda riskfria. Förutom aktivitet beskrivs en ”röd tråd” med två delar: en som fokuserar disciplin, och en som fokuserar närhet, värme och nära relationer. Med tanke på att deltagarna till allra största delen är pojkar, ledarna är män och att pojkarnas problem beskrivs i termerna ”negativ syn på manliga vuxna” (se ovan) kan utdraget förstås som en definition av ”vad en god man gör” eller en faderlighet innebärande aktivitet och gränsöverskridande men samtidigt trygghet och värme. Jag diskuterar detta vidare i kapitel fem.

Låt oss stanna ytterligare en stund vid aktiviteternas betydelse i beskrivningarna. Att erbjuda tonårspojkar aktivitet och tonårsflickor samtalsgrupper är vanligt inom socialt arbete med ungdomar (Börjeson, 1998). Till grund för en sådan uppdelning kan vi urskilja en syn på kön där flickor karakteriseras av att ”vara” och pojkar av att ”verka” vilken i sin tur bottnar i en syn på flickor och pojkar som ”naturligt olika” (Dahlgren, 1979). Pojkar (och män) är aktiva, flickor (och kvinnor) passiva. Även detta resonemang känner vi igen från kapitel ett och detta diskuteras vidare i kapitel fem.

Boendet har en omfattande metodbeskrivning på sin hemsida. Jag väljer här några formuleringar av mer allmän karaktär:

Boendet arbetar med mellanvård av ungdomar i deras egen miljö på socialtjänstens uppdrag.

Boendet bedriver behandlingsarbete i form av utökat kontaktmannaskap med professionell personal och erbjuder en omfattande insats med syfte att främja ungdomens positiva utveckling. Boendet arbetar individ- och relationsinriktat, i vardagen i verkligheten. Arbetet sker på alla plan och i samarbete med olika berörda parter som familj, fritid, kamratkrets, socialtjänst, skola, praktikplats, polis m fl.

Med mellanvård menar vi ett alternativ till eventuell traditionell institutions- eller familjehemsplacering.

Verksamheten definieras i det inledande stycket. Det är ”mellanvård” man bedriver vilket idet avslutande stycket kontrasteras mot ”traditionell institutions- eller familjehemsplacering”. Även formuleringen ”i deras egen miljö” kan förstås i relation till placeringar på institution eller i familjehem. Att ungdomarna bor, kollektivt eller i utslussningslägenheter, inom Boendet nämns inte i detta utdrag och det är knappast boendemiljö som avses med formuleringen. Sista delen av det inledande stycket definierar också verksamheten som en utförare av socialtjänstens beställningar (se ovan där uppdragen diskuteras). Flera formuleringar betonar kvaliteten i arbetet som bedrivs; ”utökat” (kontaktmannaskap), ”professionell” (personal) och ”omfattande” (insats). Även att arbetet sker ”i vardagen i verkligheten” bör förstås i relation till placeringar som kan kritiseras för att ”lyfta ur” den unge ur sitt sammanhang i stället för att förändra det. Kontaktmannaskapet intar en central position i metodbeskrivningen och som en av dess innebörder med nämns att:

(...) ungdomen och dennes familj (...) får en nära relation till en utomstående person som engagerar sig i deras situation. Kontaktpersonen är en vuxen som bryr sig om, har koll, skapar struktur, motiverar till skolarbete, försöker skapa en vettig fritid istället för drivtid och som kan stödja andra vuxna kring ungdomen (hemsida 20041015).

Den vuxne, kontaktpersonen, tillskrivs flera funktioner; den första (”att bry sig”) kan förstås som en poängtering av att en personlig relation upprättas till den unge som inbegriper engagemang, empati och omsorg. Till detta läggs en kontrollerande och strukturerande funktion i förhållande till skola och fritid samt slutligen en funktion som pekar på att kontaktpersonen, som professionell, inte kan ta över ansvaret utan snarare verkar för att stödja andra vuxna att ta det ansvar de bör. En alternativ tolkning är att även de vuxna/familjen är i behov av stöd och kan få det genom kontaktpersonen.

Gruppens metoder formuleras detaljerat i de olika dokument jag tagit del av. Genomgående anges fyra komponenter: individuella samtal, stöd till familjen, aktiviteter samt ART-utbildning i grupp.

Hur säger då informanterna att de gör? Jag lämnar här ambitionen att diskutera verksamheterna en i taget till förmån för en stegvis fokusering på hur rollen som manlig förebild konstrueras i informanternas metodbeskrivningar. Bengt från Boendet får inleda och utdraget är en direkt fortsättning på det intervjuutdrag ovan där han uttrycker en osäkerhet över hur målet formulerats officiellt men nämner ”ett värdigt liv” som mål:

Helena: Vem har formulerat det målet?

Bengt: Det är arbetsgruppen ihop.

H: Och för att nå detta fantastiska målet (skratt), kan du liksom lite kort berätta om vilka metoder eller redskap ni använder? Du har ju nämnt en del innan men ... ja ...

B: Vi har ju, det är lite speciellt, vi har ju väldigt få **metoder** som är gemensamma. Och vi har ingen teoretisk gemensam hållpunkt egentligen. Så alla jobbar ju **lite**, alltså man jobbar lite olika. Vi har ju t.ex. i vår manual, där tänker vi ju det här att man skall försöka se **möjligheter** i stället för problem t ex. Det är väl nån sån här **gemensam** ståndpunkt som vi har. Att vi skall försöka ... Och sen ... Flexibilitet det är ju en metod som ... det är ju liksom Boendets specialitet. Och **tillgänglighet**. Det är liksom lite ledord och vi skall finnas till när vi behövs. Det är då vi skall jobba.

Bengt inleder utdraget med ett konstaterande att personalen sällan arbetar utifrån varken gemensamma teoretiska perspektiv eller enligt gemensamma metoder. Några gemensamma ståndpunkter eller förhållningssätt identifierar han dock: *lösningfokusering, flexibilitet och tillgänglighet*. Tillgänglighet återkommer i intervjun med Greger när han svarar på frågan ”Minns du var ni fick inspiration?” Han nämner att Gruppen gjort ett studiebesök på Boendet och fortsätter:

Det som **är** våra grundbultar det är med hög tillgänglighet, struktur på våra beteenden eller deras beteenden. Vi får ju jobba på samma sätt som de. Vi blir ju på samma sätt som de är. Och då blir vi **tydliga** mot dem. De vet var gränserna går och vad vi reagerar mot. Det kanske de inte lär sig med en gång, så att säga. Och det här med ART.

Förutom tillgängligheten lägger Greger i utdraget vikt vid struktur, gränser och ART-träning. Jag tolkar beskrivningen som att även personalen måste integrera ett synsätt som man menar att pojkar bör fungera i enlighet med. Det innebär att vara ”tydlig”, reagera och ha ”struktur på våra beteenden”. Struktur bör troligtvis i det här fallet förstås som just tydliga gränser och reaktioner på överträdelser av gränserna för ett acceptabelt beteende. ”Det här med ART” har också en viktig roll i Gruppens arbete. Inte minst kunde jag observera detta under intervjuerna med Greger, Gustav och Göran som alla ägde rum i verksamhetens skolsal. Där kläddes den ena väggen av de 50 beteenden, grupperade i sex färdigheter, som ingår i ART-träningen (se Goldstein et al., 2000). Som exempel på dessa önskvärda beteenden kan nämnas att be om ursäkt, att uppträda sportsligt, att ge en komplimang och att handskas med gruppsyck. Gustav beskriver sin syn på ART:

Helena: Mm, metodmässigt så, jag vet att ni jobbar med ART ... Bygger ni på några andra metoder eller teorier i grunden?

Gustav: På nåt sätt har jag nån form av **kunskap** över olika teoribildningar och hur man ser på olika ... hur man angriper sociala problem och så där, tror jag. Eller liksom har jag ... Men här har vi liksom försökt undvika att hamna i det eklektiska träsket ... Nej men, vi **kör** ... Vi är väldigt ortodoxa där och **rigida** nästan. Där vi kör den här kognitiva beteendemodellen då ...

H: Vad tänker du om det? Känner du att det är så du vill jobba eller..? Var det därför du valde ...?

G: Nej, men jag menar det är ju svårt för mig att ... Ja, nu sökte jag ett jobb och på nåt sätt hade jag en viss kunskap om att de använde denna här metoden. **Jag** kan på ett plan vara ... På ett plan tycker jag att det kan vara väldigt bra. Men på ett annat så förstår jag liksom kanske att det kan vara komplexare än så här ...

Gustav markerar först att han har kunskap om olika teorier och metoder i socialt arbete. Samtidigt beskriver han att Gruppen har undvikit ”det eklektiska träsket” och valt att konsekvent använda en metod som kan betecknas som en form av *kognitiv beteendeterapi*. Gustav är den som anställts senast i Gruppen och jag tolkar hans beskrivning som att han visserligen accepterar ART som en bra metod men ändå söker förmedla en bild av sig själv där han anlägger ett bredare, mer komplext, perspektiv och förhåller sig reflekterande och självkritiskt.

ART-tränaren kallas i den bok som ligger till grund för arbetet för ”överföringscoach” (Goldstein et al., 2000). Det är denne som skall visa de beteenden som pojkarna sedan skall imitera, påtala när de skall användas samt uppmuntra till och berömma användandet av ”rätt” beteende.

Vi låter nu Greger tala om vikten av att tidigt introducera en struktur, här liknad vid militärtjänstgöring:

När ungdomar skall **göra lumpen** idag, de få som får göra det, så är det någonstans ett avstamp för killarna att bli vuxna. Och ... börja ta ansvar ... för sig själv. När de är 18, 19, 20, när de skall rycka in. Men kan vi börja få våra ungdomar som är på glid, att i stället för att vänta till dem är 17, 18 eller nåt, att vi kan börja med det här med struktur **tidigt**. Och konsekvenser ... av sitt handlande.

Struktur förknippas i utdraget med vuxenhet, ansvarstagande och att se konsekvenser. Militärtjänstgöringen kan då ses som en *rit de passage* från ungdomstiden till ett vuxet liv. Vi kommer senare att se att just struktur förknippas med manlighet och i ljuset av att Greger använder exemplet ”göra lumpen” kan utdraget förstås som att denna övergångsrit också är könad. Pojken skall bli man och centralt i manlighetsblivandet placeras *struktur*.

Nära kopplade till orden struktur, konsekvens och ansvar ligger också ordning och kontroll samt föreställningar rörande kön. Här befinner vi oss i intervjun med Gustav och i direkt anslutning till ett avsnitt där han beskrev ungdomarnas stereotypa könsförväntningar och konstaterade att bilderna av kvinnor och män, speciellt i invandrarfamiljer, borde ”avmystifieras”.

Helena: Och så placeras ungdomarna här med dem ... med det paketet med sig. Att nu skall de in i en killgrupp och här är bara grabbar ...

Gustav: Ja, ja det är **problematiskt** alltså.

H: Ja, det låter som att det skulle kunna ...

G: Det kan vara liksom, på **ett** ... Det finns något som **tilltalar** mig också med detta. Med **ordning** med ... Jag tror det är så när man håller på med sociala **problem** så är ... Så funkar **jag** så att man är i behov av ... Sen får man ju **släppa** den kontrollen men man vill ha **ordning** ... Och jag tror att ibland så behövs det ordning alltså. ... (...) Det är väl någonting som kanske kan tillskrivas... Jag vet inte riktigt men folk är ju ... manlighet och ordning ... Ja, förstår du vad jag menar?

Gustav gör en länkning mellan en beskrivning av sociala problems orsaker och, i det här fallet, oordning och brist på kontroll. Denna brist kan den manlige behandlaren kompensera genom att (åter)introducera detta i ungdomarnas liv. Metoden blir ordning och kontroll och målet struktur och disciplin. Gustav säger visserligen att han ibland måste ”släppa kontrollen” men han tilltalas av den och menar att den behövs. Avslutningsvis länkar han, med viss tveksamhet, samman ordning med manlighet men förlägger denna länkning utanför sig själv, hos ”folk”. Nyckelord från detta utdrag blir *manlig ordning och kontroll*.

En annan bild tecknas i utdraget från intervjun med Bengt. Han uttrycker att han inte vill skapa en alltför stark och viktig relation till ungdomen:

Helena: Kan ditt arbete skilja sig beroende på om ungdomen har mamma och pappa hemma eller bara en mamma? Din roll och ditt förhållningssätt.

Bengt: Ja. Jag tror ju att ... Ju fler det finns omkring ungdomen, om det är både mamma och pappa ... ju mer går mitt arbete ut på att stärka de relationerna och jobba med de relationerna. Om det bara är, det finns ju t.o.m. såna som nästan inte **har** någon mamma eller pappa eller någon förälder. Då blir det ju väldigt tätt. Då blir min relation till ungdomen mycket **viktigare**. Och det är också mycket svårare tycker jag. Större risk att det misslyckas... För det känns som att det är svårt att bli för viktig. Alltså man vill ju helst inte bli för viktig. Eller jag känner det. För viktig. För jag kommer att vara med en period och sen kommer jag att försvinna ... Så det skiljer sig nog ganska ... Det är fler, jag försöker hela tiden att tänka. Ju **fler** omkring ju bättre. Viktiga.

Det är det personliga, informella nätverket som skall vara viktigt enligt Bengt, inte relationen till en behandlare. Detta är en vanlig tanke och metod inom socialt arbete, speciellt sedan 90-talet och inom barna- och ungdomsvården (se t.ex. Bergmark & Lundström, 1998a). Enligt denna betonas behandlaren kortvariga relation till klienten och vikten av att inte skapa alltför starka band utan i stället se som sin uppgift att mobilisera klientens privata nätverk. Samtidigt säger Bengt att ett svagt nätverk i form av föräldrar skapar ett behov av att kompensera denna brist genom att behandlaren blir en viktig person i den unges liv. Detta beskriver Bengt som svårt och som en större risk att misslyckas. Hans beskrivning kan förstås som en professionell ambivalens mellan att å ena sidan att göra skillnad, ingripa och skapa en nära relation, å andra sidan fungera som katalysator och mobiliserare av nätverket.

Manliga förebilder

I detta avsnitt studerar jag närmare hur informanterna beskriver relationen – och arbetet med att skapa den – mellan manliga ledare/personal och pojkarna och vad det innebär att definiera de vuxna som förebilder för pojkarna. Jag fokuserar här på de komponenter den ”manliga förebilden” laddas med och vilken bild informanterna beskriver att de vill förmedla av vuxna män. Märk här speciellt att betoningen ligger på *förebild*, och inte på *manlig*. Könsgörandet diskuteras i nästa kapitel, kapitel fem.

Den första innebörd som läggs i begreppet förebild är den av en laglydig samhällsrepresentant.

Leif: Den förebild som jag försöker vara, det är att jag rättar mig efter den norm, alltså det som är i samhället, försöker att vara laglydig. Visa vad som är rätt och fel. Det som är rätt och fel, det kan man ju diskutera men det som jag ser är rätt och fel det är ju det som gäller i samhället. Den förebilden som jag är där, på Lägrät, och annars också, det är att, hur skall jag förklara det? Det är att visa ... hur man löser konflikter, att ... det är inte den starke som vinner, ungdomarna tror att det är den starke. Om de kan slå ner dig då segrar de. Att försöka visa på ... det handlar mycket om det, att kommunicera, att prata om problemen i livet i förebildssyfte.

Förebilden ges här flera olika funktioner; för det första att representera samhället vad gäller lagar och normer och för det andra att förmedla värdet av en verbal problemlösning. Det är normer, moral och samvete som fokuseras inledningsvis. Förebilden blir en *normbärare* som skall beundras och imiteras. Det blir den vuxne (manlige) förebildens uppgift att visa pojkarna hur världen fungerar och vad den kräver av dem. Harald beskriver en liknande metod med fokuserar på relationens betydelser för att normerna skall integreras i den unge:⁶¹

Vad det handlar om, det är naturligtvis att lära sig, om vi skall prata invandrarterminologi så skulle jag kunna säga, att lära sig koden för hur man skall vara. Vad krävs av mig, hur kan jag vara, hur mycket kan jag vara av det, hur lite kan jag vara av det? Det handlar inte om lag och rätt och ordning för det **kan** de här killarna. Alla killar som kommer till oss vet precis vad man får göra och inte göra. Problemet är att de **inte bryr sig**. Det handlar om att få dem att bry sig. Enda sättet vi kan få

⁶¹ Detta är en del av långt svar på frågan ”En manlig förebild – hur vill ni definiera den?” Svarets inledning rör samhällets normer som förebilden bör stå för, och lite senare följer en kommentar från en av intervjuarna ”Det är lag och ordning på nåt sätt ...”

dem att bry sig det är att det blir betydelsefullt för dem vad vi tycker.

Harald beskriver här att killarna, på Hemmet något äldre än i de andra verksamheterna, har kunskap om samhällets normer men att de ”inte bryr sig”, alternativt inte ”kan koderna”. Det kan förstås som att killarna har kunskap men inte kan omsätta den i praktiken eller inte vill göra det. Beskrivningen av arbetsmetoden riktar då in sig på att dels lära ut koderna och dels få dem att bry sig. Hur lär man sig att bry sig? Det svarar inte utdraget på men det är nog rimligt att föreställa sig att *relationen* mellan klienten/den unge och behandlaren kommer att inta en central position i detta arbete.

Björn beskriver också relationen då han förklarar den innebörd han lägger i att vara en manlig förebild:

Vad en manlig förebild är? Jaa ... Det skulle ju kunna vara kvinnliga förebilder, **känns** det som ... Nej, jag kan ju bara gå till mig själv. Jag använder ju mig själv som redskap i mitt arbete ... Vara en **trygghet**, nån som finns där och alltid ... Ja, jag försöker stå för det jag säger. Hålla ut. Alltid finnas kvar där. Tryggheten. Nån som alltid finns där ... Inte svika, eller ... Ja, jag har svårt att sätta ord på det.

Björn inleder med ett visst avståndstagande till begreppet då han säger att prefixet skulle kunna vara ”kvinnlig” i stället. Sedan refererar han till sig själv och hur han arbetar, eller kanske snarare är. Att ”använda sig själv som redskap” är ett relativt etablerat uttryck inom socialt arbete vilket betonar vikten av en nära och förtroendefull relation mellan behandlare och klient. Denna relation anses per se vara helande (se t.ex. Bernler et al., 1993). De egenskaper Björn betonar är *trygghet, uthållighet, ordfasthet samt permanens*. Han beskriver sig själv som stabil, rättvis och sviker inte ungdomarna. Det är möjligt att relatera dessa egenskaper hos Björn till föreställda egenskaper i ungdomens familj. Egenskaper eller faktorer som orsakat eller bidragit till att orsaka den unges sociala problematik. Då tonar en sviken, otrygg och lurad ungdom fram. Genom att förhålla sig annorlunda och ”rätt” kan Björn vara en god manlig förebild. Björn fortsätter:

Jag försöker hitta ... Se möjligheter i saker och ting och kunna hitta lösningar på saker i stället för att bara se problem. Det är väl lite sån som jag är som människa **själv**. Att se möjligheter i stället för problem. På saker som uppstår. Att försöka hitta lösningar i stället för ”Nej, vad händer nu”. Nu skall vi lösa det liksom. Jag försöker uppmuntra ungdomarna att ”säg alltid som det **är**, så hittar vi en lösning på detta”. I stället för att ... De tror ju ofta att de skall bli bestraffade ... Att säger de det liksom så ... Ja, de vill, innan man får den här relationen och

en bra kontakt med dem så ... Det är på nåt sätt att de är svikna av vuxenvärlden så mycket. De har svårt att få förtroende. De tror att säger jag detta så blir det **skit**. Men jag försöker förklara för dem att ju längre de väntar med att säga det desto mer skit blir det i slutändan. Så att ju fortare man får reda på allting ju fortare kan vi lösa och gå vidare. Och hitta ... ja, gå vidare på ett bra sätt. Innan det är för sent. Så, för det är liksom att de skall försöka, även om det är skitjobbigt då och då. Då ser de att det lönar sig alltid att säga sanningen. Att det kan föra någonting **bra** med sig. Att ... Det är väl så jag försöker ...

Utdragets första del fokuserar *lösningar*. Att arbeta "lösningsfokuserat" har under 90-talet blivit en metod och ett förhållningssätt som kommit att få stort genomslag inom socialt arbete (Bergmark & Lundström, 1998a). Björns svar kan placeras in i denna metoddiskurs. Det är också möjligt att förstå denna lösningfokusering som könad; män ser framåt och löser problem, kvinnor diskuterar och analyserar. Det blir då ett manligt förhållningssätt, en manlig metod Björn ger uttryck för. Den andra delen i utdraget rör vikten av att omedelbart säga *sanningen*. Björn beskriver att ungdomarna han möter är rädda att bli bestraffade om de ärligt berättar "sanningen" och att de har blivit "svikna så mycket av vuxenvärlden". Som en motbild lanserar han sitt förhållningssätt där det "alltid lönar sig att säga sanningen". Även här förmedlas bilden av en rakryggad, stabil och konsekvent man. Sanningen och *morale*n blir även här central, precis som i utdragen ovan.

Diskussion

Informanterna beskriver att de *uppdrag* som åtföljer den unges placering i verksamheten är tämligen oklart formulerade och allmänt hållna. Detta innebär att ett stort ansvar överlämnas till behandlarna/ledarna att dels identifiera ungdomens problem, dels föreslå åtgärder för att förhindra eller lindra dessa. Denna identifikations- och interventionsformulering sker på så sätt inom verksamhetens ramar och i överensstämmelse med de tankar personalen där har. En liknande beskrivning gör Marie Sallnäs (2005) då hon diskuterar placeringar på HVB-hem. Verksamheterna/hemmen ges vida ramar att själva utforma både uppdraget och sitt arbete och klienterna har små möjligheter till insyn i valet av insats och dess mer specifika utformning. Insatserna riskerar att utformas då beslutet redan tagits och placeringen redan påbörjats.

Den studerade dokumenten och de intervjuade praktikerna (re)konstruerar *ett socialt problem; den strulige killen*. Att detta "problem" på intet sätt är nytt kunde vi se i kapitel ett. Däremot är det rimligt att anta att konstruktionen ges något olika beståndsdelar beroende på när, var och av vem den görs. Att brist på manliga förebilder och ensamma mammor kan förstås som två sådana be-

ståndsdelar kommer jag att diskutera i följande kapitel. Förutom dessa två kan oacceptabla beteenden (störande, aggressiva), bristande skolkunskaper och familjeproblem (bristande kontakt, försumlighet) läggas till. Dessa delar av problemet *den strulige killen* kan placeras i förhållande till de diskurser om barn och ungdomar som identifierades i kapitel ett. I konstruktionen samsas synsätten risk och möjlighet samt influenser från utvecklingspsykologin och psykoanalysen även om risksynen dominerar. Att *riske* intar en central position i dokument och i flera av informanternas beskrivningar är inte så överraskande eftersom vi rör oss inom området för socialtjänsten där de ungdomar som aktualiseras redan definierats som ”problematiska”. Även den naturliga utvecklingen som hämmats återfinns dock i beskrivningarna och en annan viktig komponent är *föräldrarnas roll* i barnets (pojken) identitetsskapande och utveckling. Föräldrarnas brister eller familjens förändrade struktur ses som en av orsakerna till killarnas strul.

De *målsättningar* som beskrivs kan också delas upp i olika delar: *Individuell utveckling och mognad* nämns som en av målsättningarna och i flera beskrivningar framhålls ett utvecklingstänkande. Ungdomarnas *beteenden* skall normaliseras och kunskap och färdigheter skall utvecklas. För det tredje skall *fritiden* också normaliseras och göras meningsfull. Slutligen skall också *relationen mellan killen och föräldrarna* förbättras.

Termen *struktur* återkommer i samtliga *metodbeskrivningar*. Strukturen beskrivs i några olika sammanhang: Som en metod att öka självkänslan hos ungdomarna, allmänt och ospecificerat, något man kan ha (eller inte ha) på sina beteenden och, kanske i den mening som ligger närmast till hands, som en i förväg känd plan som följs. Vi skulle också kunna kalla detta rutiner. Underförstått ligger här en fostran och disciplinering. I intervjuerna framträder inte detta explicit. *Gränser, normer och moral* är ord som också återkommer i intervjuerna. Ungdomarna aktualiseras och placeras i verksamheterna eftersom de inte fungerat i enlighet med de regler som gäller i t.ex. skolan. Att sätta upp regler och ”sätta gränser” kan ses som centralt inom delar av ungdomsvården och som ett sätt att definiera och göra normalitet (se t.ex. Bangura Arvidsson, 1996). Två av verksamheterna (Gruppen och Lägret) använder också ART som metod för att öva färdigheter och förändra beteenden.⁶²

Relationens betydelse lyfts fram i både de skriftliga och muntliga beskrivningarna och här betonas trygghet, värme och tillgänglighet. Det är relationen mellan behandlare/ledare och kille som förtroendet för vuxenvärlden skall återupprättas och en stor del av arbetet med gränssättning, normer, struktur etc. skall ske.

Ytterligare ett centralt tema i beskrivningarna är *aktivitet, stimulans och upplevelser*. Förutom aktiviteternas fostrande betydelse, som diskuteras på annan plats, verkar de i metodbeskrivningarna fylla en funktion i att locka till sig

⁶² Boendet har tidigare haft personer som arbetat med ART men detta säger man sig inte göra längre.

deltagare; killarna konstrueras som sökande efter "häftighet" och genom att erbjuda detta kan man locka dem till sig. Får man inte denna häftiga stimulans genom verksamheten erbjuds den på andra ställen och i okontrollerade, för att inte säga farliga eller olagliga former.

De mest framträdande metodkomponenterna struktur, gränser/normer och relation förkroppsligas hos den manliga förebilden som också arbetar lösningsfokuserat, d.v.s. han rotar inte utan ser framåt. I detta sammanhang kan lösningsfokuseringen dels ses som en betoning av att man inte arbetar med att få den unge att minnas och bearbeta upplevelser tidigare i livet men också som en beskrivning präglad av en syn på manlighet som snabb och handlingsinriktad.

Insatser inom socialtjänsten i allmänhet och de studerade verksamheterna i synnerhet kan beskrivas som *normaliseringspraktiker* (se t.ex. Öhlund, 1997). Klienterna, i det här fallet till övervägande del pojkar, skall fås att istället för "problematiska" bli "normala". Att definitionerna av både problem och normalitet kan betraktas som sociala konstruktioner relaterade till tid och rum är avhandlingens utgångspunkt. Den normalitet som konstrueras i de studerade dokumenten och i intervjuerna har som vi sett flera delar: goda familjerelationer, acceptabla beteenden, meningsfull fritid etc. Adjektiven god, acceptabel, meningsfull pekar på ett synsätt där definitioner spelar en viktig roll. Normalitet konstrueras i beskrivningarna också som en "normal maskulinitet" förmedlad, inte minst, av de manliga förebilderna. I verksamheternas officiella dokument är dock *kön* obefintligt. Vi kan konstatera att målgrupperna (i tre av fyra verksamheter) består av pojkar (två flickor på Lägret) men ingen beskrivning görs av vare sig problem, målsättningar eller metoder relaterat till kön. Detta måste anses vara anmärkningsvärt. Trots att målgruppen (i huvudsak) är pojkar, beskrivningen av problembild uppenbarligen är könad och metoderna likaså lyser kön med sin frånvaro. Jag menar att det är så, som flera andra konstaterar att ungdomar per definition är pojkar och att denna normalitetsmåtstock är så integrerad att den inte ens behöver nämnas (se t.ex. Börjeson, 1998; Öhlund & Bolin, 1994). När kön inte uttalas eller hålls osynligt kan detta förstås som att det tas för givet och fungerar som en manlig norm (S. Andersson, 2003; Löfstrand, 2005). Verksamheterna jag studerar kan förstås som för-könade. En osynlig könsmatris ligger över dem. Kön, d.v.s. det manliga könet, diskuteras inte utan förutsätts.

KÖN I GÖRANDE

I detta kapitel närmar mig frågorna Hur konstrueras pojkar, män och manligheter i dessa sociala praktiker? I förhållande till vad? Hur konstrueras ”de andra”? Hur informanterna beskriver vad de gör, hur de gör det, med vem och varför blir centralt då könsskapande processer studeras. Kapitlet består av fyra delar; den första analyserar informanternas konstruktioner av en ideal eller hegemonisk/dominerande maskulinitet i första hand i relation till de pojkar och unga män som deltar i verksamheterna men också i relation till män och ideal maskulinitet i allmänhet. Kapitlets andra del analyserar konstruktionen av ”de andra” både i form av underordnade maskuliniteter och av femininiteter. I del tre studeras hur informanterna konstruerar sin/sina maskulinitet/er som professionella ledare och behandlare. Avslutningsvis, i del fyra, rör analysen mer specifikt hur maskuliniteter och manliga förebilder konstrueras i relation till pojkarna.

Manlighetens ansikten

Detta första avsnitt tematiserar och analyserar intervjuernas beskrivningar av en ideal maskulinitet i sex delar eller sex bilder.

Den stabile och konsekvente mannen

Lag och ordning, samhälleliga normer, moral, rätt och fel, konsekvens och vikten av att lära sig gällande koder är ett återkommande teman i intervjuerna med Skolans/Hemmets, Gruppens och Lägrets informanter. Hierarki, lydnad, stränghet, ordning, inordning, att leda och bli ledd är också nyckelord som nämns. Tankarna söker sig till en militärisk struktur med stor tydlighet och bestämda mål och metoder.

Harald: Grunden för oss, den absoluta grunden den är **för-enklingar**, det skall vara obehagligare att inte göra som man blir tillsagd än att göra som man blir tillsagd.

Att ha ledaregenskaper och att åtnjuta respekt från kamraterna är centralt:

Stig: Det fanns ju en kille med där uppe, bara 15 år va, alla rapporterade till honom. Var han med så fungerade alla övningar. När han blev sjuk så blev det görstruligt runt omkring.

Då har man en förebild för de här andra killarna. Han styr hockeyn då, han får killarna att komma till hockeyn.

Trots sin ålder var denne kille en ledare för de andra killarna. Han ”styr” aktiviteterna, motiverar övriga till deltagande och är informerad. Utan honom blir det kaos. Han beskrivs som en förebild och egenskaperna hos denne förebild uppvisar likheter med företagsledarens eller det militära befälets. Han konstrueras som lik män i en styrande position. Harald förklarar sin syn på mäns och kvinnors olika sätt att sätta gränser och kommunicera. I utdraget lyfts fram att ”det raka och manliga” fungerar bättre än ”det kvinnliga diskuterandet”.

Vill killarna vara taskiga så kallar de ju mig för mamma då. Så tycker ju de här tuffare killarna att de är pappor för de talar om vart skåpet skall stå. Det där är ju naturligtvis ett väldigt förenklat sätt att se på det men det är ju lite åt det ... Vi har ju olika roller, naturligtvis. När det kommer till gränssättanden så är ju kvinnor i de allra flesta fall mer förklarande. Det vill säga att man vill diskutera igenom sakerna, man vill förklara vad man tycker och man vill ha ett gensvar i form av en känsla eller en känslouttryckning eller ett svar. Medan män å sin tur kanske är mer nöjda med att tala om vad de själva tycker. Sedan så förutsätter de att killen eller tjejen i det här fallet gör som de har blivit tillsagda. Det är inte så viktigt att hon också, eller han, tycker precis vad jag har tyckt. Det viktiga är att de gör som jag har sagt. Det där är ju två olika sätt att fungera på. För de här killarna och tjejerna så saknas kanske mer den här manliga.

Vad är det utdraget egentligen beskriver? Jo, att kvinnor och män ses som olika eller ”har olika roller” och att den manliga uppfattas som bestämd, självhävdande och kräver anpassning eller lydnad. Kvinnor å sin sida ses som mer kommunikativa, mer fokuserade på inre processer och förhandling med syfte att nå konsensus. Detta värderar deltagarna, enligt utdraget, genom att peka på att det är elakt att påstå att en man är som en kvinna/mamma. Vidare uttrycker de att det manliga förhållningssättet eller den manliga rollen varit frånvarande under uppväxten och antyder att behandlingens uppgift är att återinföra den.

Här kan läsas in två föreställningar om olikhet, den ena om identitet och funktion, den andra om vilka åtgärder som behövs för att åtgärda brister hos deltagaren/klienten. Den första ger kvinnor och män olika ”roller” och dessa värderas till de manligas fördel. Den andra pekar på uppgiften att återinföra eller förstärka det manliga eller den manliga ”rollen”. Dessa två är nära länkade till varandra. Informanten rör sig mellan två föreställningar om kön. Den ena innebär en essentialistisk syn där biologiskt kön med automatik innebär vissa beteenden, funktioner etc. Den andra mjukar upp det essentialistiska genom att tala om roller. Kvinnor ges och ikläder sig enligt det perspektivet en kvinnoroll

och männen en mansroll. Resultatet blir i det här fallet detsamma; män är på ett sätt och kvinnor på ett annat och motsatt sätt.

Det manliga blir det fasta och konsekventa, det som symboliserar samhällets yttre och dess ramar. Ordning och förutsägbarhet. Dessa tankar känns igen från flera olika områden där könsskillnader poängteras. Inte minst gäller detta psykoanalysen där kvinnan/modern uppfattas symbolisera det inre känslolivet medan det ses som en av mannens/faderns viktigaste uppgifter att ”visa barnet världen” och bryta dess känslomässiga närhet och symbios med modern (se t.ex. Magnusson, 2003).

Flera informanter lägger, som vi också såg i föregående kapitel, vikt vid att som ledare representera samhällets normer, vilka man vill att ungdomarna skall acceptera. Att regler och konsekvenser vid regelbrott formuleras blir ett sätt att visa tydlighet och stabilitet samt att återföra den unge i normalitetsfållan. Denna stabilitet och normalitet beskrivs som symboliserad av underledarna eller mentorerna.

Harald?⁶³: De här killarna de viker ju inte, skall det göras så skall det göras.

Sven: Vad som är viktigt är naturligtvis att de killarna som är manliga förebilder står precis där vi vill att de skall stå. Att de accepterar samhället, de vet vad de vill, de vet vad som krävs och de ställer de kraven på de här yngre killarna. Det är ju en manlig förebild för mig.

Det är underledarna som beskrivs ovan. Här återkommer mycket av det som tidigare nämnts men det är motiverat att lyfta fram att det är just beslutsamheten och stabiliteten som anses göra en man till en förebild för blivande män. En klar hierarki och en acceptans av denna framträder också; *vi* talar om var de skall stå, *de* gör det och ställer krav på att de deltagande pojkarna också skall göra det. Auktoritet görs till en betydelsefull komponent hos den manliga förebilden.

Tonårspojkarnas liv utanför samhällsordningen, ofta med kriminalitet och droger bör, enligt informanterna, mötas med ordning och inordning i samhället. Gruppverksamheten beskrivs som ett redskap för ”ordnandet” och resultatet blir en god samhällsmedborgare.

Gustav: Jag vet **själv** att jag, man påverkas av att liksom drillas med grabbarna också så att säga ... Drillas, det låter så (skratt)

⁶³ När det gäller intervjun med informanterna från Hemmet och Skolan som intervjuades tillsammans är det ibland omöjligt att urskilja vem som säger vad.

Men det **är** lite så vi gör. Ja men det är lite så vi gör. (...) att det finns en viss ordning, det här med ordning och liksom nån disciplin, att det finns nåt bra i det också alltså. Att tillhöra någonting och att man gör någonting tillsammans. Men sen så får man väl hoppas att den färdiga produkten blir bra ... Att det blir en bra samhällsmedborgare.

En annan informant fördjupar temat stabilitet:

Björn: Jag försöker ju alltid ... När man säger nånting så håller man det. Man försöker upprätthålla de här grejerna så de inte skall bli svikna och man skall få förtroende (...)

Helena: OK. Så hos dig hittar de nån form av raket, förtroende och gränser?

B: Ja, jag **finns** alltid där. Du kan alltid ringa mig, **alltid**.

Här handlar stabiliteten om förhållandet mellan behandlaren/ledaren och den unge. Att alltid finnas till hands och inte svika. Att stå vid sitt ord anses också vara viktigt och här beskrivs stabiliteten som en trygghet när behandlaren är konstant tillgänglig för den unge. Från den stränge militären har nu bilden kommit att innehålla också en allestädes närvarande och rakryggad vuxen.

Mannen som tar för sig

Entreprenörskap och framåtanda är egenskaper man i några av verksamheterna anger som eftersträvansvärda. Målet uppges vara att klättra högt och på så sätt genom sin position åtnjuta respekt från andra män, och kvinnor. I en av intervjuerna nämns att gänget man tillhör hindrar den personliga utvecklingen på grund av en hierarki som innebär att endast en person kan stå på toppen. Övriga medlemmar tvingas anpassa sig. Behandlingen kan, i denna beskrivning, vara ett sätt att utvecklas och komma längre än man skulle göra om man stannade kvar i gänget.

Sven?: Det närmaste de har kommit någon form av samhörighet och självförtroende är i gängtillhörighet. Men ett gäng idag fungerar ju på det sättet att det är OK att klättra till en viss nivå, men om du söker något självförverkligande i ett gäng så gräver de ju ner dig. Det är ju bara en som får uppnå det och det är ju presidenten. Vilket gör att de här killarna är låsta i ett system där de inte kan ta sig framåt. Vad vi gör, det är naturligtvis att vi lyfter dem ur det systemet och ser till att de når hela vägen.

Det görs också jämförelser mellan livet som missbrukare och det som egenföretagare. Båda kräver hårt arbete och en stark motivation.

Harald: De killar som kommer till oss, de har en oerhörd drivkraft. Du kan säga att det är egna företagare som jobbar dygnet runt, 24 timmar per dygn. För så mycket krävs det när de är aktiva, både i missbruket och i kriminaliteten. Kan vi då kanalisera om det här och de kan använda den drivkraften till att fixa sig själva så löser de det. Vi har ju valt en ganska smal målgrupp, men det är de här lite tuffare killarna som verkligen kan ta för sig överallt. Det är dem vi vill ha.

Det går att ana en viss beundran för denna ”drive”. Dessa killar konstrueras med en naturlig, inneboende drivkraft. Att vara driftig och jobba hårt verkar vara egenskaper som fungerar väl både i missbruket och kriminaliteten, i behandlingen och livet därefter. Det finns inte så många som har dessa önskvärda egenskaper; att vara ”lite tuffare” och kunna ta för sig.

Detta tema innehåller ett mått av självförverkligande men fokus ligger på att uppnå en position genom driftighet och hårt arbete. Målet är den framgångsrike företagaren eller idrottsmannen, knappast konstnären eller underköterskan/aren.

Den aktive och modige mannen

Fysisk aktivitet är ytterligare ett nyckelord i informanternas beskrivningar. En av ledarna beskriver vad som får honom att fortsätta:

Leif: Om man skulle släppa Lägre? Nej, det är så jävla kul och man känner att man gör en insats. Det är roligt, man håller sig ung samtidigt. Man åker snowboard, vi åker vattenskidor, vi gör en massa saker. Man går bort från omvärlden. När jag är på Lägre så läser jag inte tidningen, ser inte på TV, gör ingenting.

Denne vuxne man uttrycker en längtan efter att ”bli pojke på nytt” och att genom aktiviteter möta de betydligt yngre deltagarna. I detta möte säger han att det omgivande samhället förlorar sin betydelse. Han beskriver en total närvaro i den unga manliga och aktiva gruppen avstängd från allt annat inflytande. Fokus är på den manliga gemenskapen, ungdomligheten och därtill hörande aktivitet. I beskrivningarna återkommer ord som ”tuff”, ”häftig” och ”cool”. Beskrivningarna avser både verksamheternas innehåll och det eftersträvarsvärda idealet symboliserat av ledarnas och underledarnas kroppar, attityder, erfarenheter och språk. Aktiviteter som beskrivs som tuffa, häftiga och coola är de där det krävs mod, fysisk styrka och där gränser för vad man vågar överskrids.

Upplevelserna skall vara utöver det vanliga och något man kan tala om med stolthet efteråt.

De häftiga aktiviteterna ägnas mycket tid under intervjuerna med Leif, Stig, Sven och Harald, som uttrycker att de ger möjlighet att pröva sig själv och stärka sitt självförtroende. Genom att pröva nya saker överskrids gränser och det blir dessutom möjligt att imponera på syskon och kamrater vid hemkomsten.

Leif: Så får de en film med sig hem. På den filmen där är du med lika mycket som alla de andra, ungefär en 5, 10 minuter. Du hoppar från klippan, där du åker vattenskidor, där du springer upp och ner i grusgropen. Så när de kommer hem, direkt pluggar de in den här och visar morsan och plastfarsan eller vem det nu är.

Här framträder en tanke att självförtroende byggs upp genom just aktivitet. Självkänedom skapas, enligt denna, genom att våga, att göra det som förväntas, eller mera, och att utsätta sig för prövningar. Jaget har förstärkts och fortsätter att förstärkas genom att det nu kan uppvisa yttre styrka och mod. Att "plastfarsan" knappast betraktas som en manlig förebild kan också läsas ut av utdraget.

Lägret har också som ambition, berättar Leif, att erbjuda utrustning och aktiviteter som deltagarna normalt inte har tillgång till i sin hemmiljö. Ungdomarna ges möjlighet att göra saker de inte annars har möjlighet att göra; åka vattenskidor, köra motocross eller åka på skidläger. Man vill också visa ungdomarna aktiviteter som kan konkurrera i häftighet med framför allt ett kriminellt liv på hemmaplan.

Aktiviteterna är i hög grad kollektiva och i intervjun beskrivs ett tryck från ledare och andra deltagare att pröva på och helst klara även de aktiviteter som skrämmer:

Leif: Det finns alltid en kille som sätter sig, som inte vill vara med. "OK Lars, nu är det din tur, nu skall vi köra wakeboard." "Nej, men jag känner inte för det." Nu är det så, [underledare] tar med dig, ni åker till andra sidan sjön, det är ingen som ser dig, och så skall ni testa, för jag vet att du vill". OK, hej då, så åker han iväg. I 99 fall av 100 så åker han wakeboard med [underledare] på andra sidan, tycker det är skitkul, kommer tillbaka.

Även Skolans innehåll beskrivs som bestående av ett stort mått aktiviteter när det gäller pojkarna. Man spelar ishockey en gång i veckan och åker på äventyrsläger. Flickorna har istället samtal med en kvinnlig ledare. Kvinnliga ledare anses inte passa i pojkverksamheterna. Aktiviteterna äger ofta rum utomhus

och inbegriper en hel del strapatser och tuffa tag. Som exempel kan nämnas äventyrsbanor, vattensporter som vattenskidåkning, snowboardåkning, rugby och motocross. Aktiviteterna beskrivs i termer av upplevelse och nöje men flera av dem ges också inslag av att deltagarna skall härdas och att utsätta sig för ovanliga och påfrestande situationer. En informant berättar om reaktioner ungdomarna kan få då de kommer tillbaka efter en lägervistelse.

Stig?: ”Vad har ni haft för roligt där då medan alla andra får ha det tråkigt hemma?” De vet ju inte om att det är sju minus ute och det blåser rätt genom tältet och det är kallt dygnet runt.

Det är inte en massa privilegier. De åker inte upp till Värmland och har hur roligt som helst utan det är tuffa saker.

Deltagarnas utveckling antas kräva utmaningar och överskridande av gränserna för vad man törs. Ledarna har en funktion i att motivera till dessa överskridanden. Idealet beskrivs som den modige och uthållige mannen med en stark kropp och en god fysik. Han som kan möta och besegra både naturens krafter och sin egen rädsla. Det ligger nära till hands att här dra paralleller till idrottsvärlden och att tro att ett mål är att slussa in pojkarna i organiserade sporter eller regelbunden träning.

Helena: Med killarna, är det mycket idrott och träning?

Björn: Man **försöker** ju och så. Men tyvärr så blir det ju ... Det blir ju mer att de här problemungdomarna de är ju oftast ointresserade ... Det har skett en väldig förändring mot förut. Nu är det nästan mer status att hålla på med idrott. Att det är mer de välbärgade ungdomarna som håller på med idrott mer. OK, det kommer de här ungdomarna som är kanske från dåliga bakgrunder, de här fotbollsspelarna, Zlatan och ... Men jag tror det blir mer och mer ovanligt, kanske. Att få dem att hålla ut. Att de har en familj som stöttar dem att fortsätta med de här bitarna. Nu kan det vara såna problem i familjen att det finns ingen chans för dem att hålla en ... skolan, allt är strul.

(...)

B: Nej. Kampsport kan ju de ju tycka: Åh, häftigt och så där. Men man ser ju ... Den här riktiga **viljan**, att vilja det där sista den kanske saknas. De har svårt att hålla ut. Det skall vara lite häftigt och ball. När det börjar ta emot viker de sig.

Det är inte den i tysthet tränande idrottsmannen som framträder här. Han som efter daglig hård träning slår rekord och presterar. Snarare är det ”tuffheten”, modet och ”kicken” som står i centrum för ungdomarnas intresse enligt Björn. En kortvarig berusning av häftighet.

Den självlärde och ärrade mannen

Den bild av en idealiserad manlighet som framträder visar en stark och aktiv man som också är ”self-made”. Han beskrivs som härdat och utvecklad genom påfrestningar snarare än genom utbildning. Om personalen med det styrande, ”tuffare” förhållningssättet och arbetsuppgifterna säger Hemmets informant:

Harald: Delvis beroende på att vi söker den här personalen, det låter hemskt men så här är det. Vi söker den här personalen bland killar som kanske inte har så mycket utbildning.

Det praktiska kunnandets värde lyfts fram på två sätt. Dels genom praktiska övningar i t.ex. att koncentrera sig eller att visa respekt och inse konsekvenser och dels genom att tala om hur svårigheter i skolarbetet kan avhjälpas om man i konkreta situationer, t.ex. under dykning eller segling, för in behovet av teoretisk kunskap. Här kan anas en kritik mot skolan som alltför teoretisk men också en uppfattning att de aktuella pojkarna inte har förmåga eller vilja att ta till sig alltför teoretisk kunskap. Det praktiska, fysiska arbetet beskrivs som mer manligt än ”pratandet”. En kroppens man konstrueras.

I intervjuerna med Lägrets och Skolans/Hemmets informanter framkommer tankar om att det är viktigt att själv ha erfarenheter av en problematisk uppväxt, missbruk och kriminalitet för att kunna få respekt från deltagarna. Denna respekt ses som en förutsättning för att fungera som förebild för ungdomarna. Skolan använder män som genomgått Hemmets behandling för bl. a missbruk och kriminalitet som mentorer. Stig och Harald berättar när pojkgruppen träffade sina mentorer för första gången:

– Då var det fyra man som kom upp [mentorer]. De ser ju rätt tuffa ut och så. Så fick vi med oss, 16 killar var det väl, och det blev tumult och de satte gränser och det var testningar och så där ...

– De visste ingenting om Hemmet. Vi sa ingenting utan de var bara vuxna (skratt).

– De trodde ju de var poliser eller militärer. Sedan kom vi till dag tre då de går in i en bekännelse. Då har de byggt upp det här och så går de in och berättar om sina liv. Gruppen vänder

så här va. Det var alltså en totalvändning på de här killarna från [stadsdel]. Det var något helt annat.

Även underledare uppnår, enligt Leif, den nödvändiga respekten genom sina erfarenheter.

Leif: Man kan inte säga ”Du, jag har det jävligt tufft hemma, min farsa ...” De har värre historier, mycket, mycket värre. Du kan inte toppa deras story när det gäller det.

Mentorerna möter alltså ungdomar som liknar dem själva i ett tidigare skede i livet. Detta beskrivs i termer av en likhet när det gäller språk, kultur, reaktioner och känslor. I en av intervjuerna beskrivs de vuxna männen som, ofta sedan tonåren, levt ett kriminellt missbrukarliv. Erfarenheterna av detta och de likheter man antar finns anses således ha en gynnsam effekt på de unga pojkarna. Att ha upplevt det liv verksamheterna har för avsikt att förhindra och förebygga ger i intervjun underledarna och förebilderna styrka och auktoritet. De synliga eller osynliga ärren kan ses som en form av symboliskt kapital i detta sammanhang. Liknande tankar återfinns inom t.ex. Minnesotamodellen⁶⁴ där personalen huvudsakligen utgörs av nyktra/drogrfria missbrukare och som genom sin erfarenhet anses ha en särskild förståelse och lämplighet att möta människor på väg ur ett missbruk (Lofstrand, 2005).

Den beskyddande mannen

De vuxna männens, d.v.s. både ledarnas och underledarnas/mentorernas, roll beskrivs som flerfaldig och förutom att organisera och aktivera deltagarna lägger man också stor vikt vid den vuxne mannen som symbol för trygghet. Man uttrycker en önskan om att återupprätta bilden av den gode vuxne och den ”närvarande fadern”.

Leif: Vår styrka det är väl att vi kör 3 – 1 systemet, att vi hela tiden är med ungdomarna, det är fullständigt, de känner sig säkra efter ett tag. Du kan alltså inte vara dum mot henne [deltagande tjej, min komm.] när inte vi ser, för vi är hela tiden runt så att du kan känna dig säker. Många ungdomar som är där, de är mobbade eller mobbare. (...) Så de känner sig säkra hela tiden, det är inget bråk, det är inga trakasserier. Du känner dig trygg och du känner dig säker och de märker det hela tiden, det är ingen som försvinner.

⁶⁴ En behandlingsmetod med ursprung i USA. Beroendet ses som en sjukdom och man använder en 12-stegsmodell för att uppnå nykterhet. Ett annat viktigt inslag är användandet av beroende men nyktra personer som gruppleddare/behandlare. Metoden har fått stort genomslag inom den svenska vården när det gäller alkohol och narkotika men även på andra områden som spelmissbruk, sexmissbruk etc.

De manliga ledarna beskrivs som allseende och med pojkarna ”under sina vingar”. Alla kan känna sig trygga genom denna ständiga närvaro och uppmärksamhet. Ledaren framställer sig själv närmast som en patriark med total kontroll över och ansvar för sina ”familjemedlemmar”.

Ovan har beskrivningarna gett en bild av verksamheter fyllda med aktiviteter och lite tid för individuell uppmärksamhet och närhet men samma informant berättar om hur han ibland lyckas klämma in en godnattsaga eller spökhistoria:

Leif: Ibland när vi är i Norge så går jag in och berättar, kanske bara för två, tre killar. ”Kom in Leif, kan du inte berätta”. Men oftast är jag så jävla trött för vi har åkt skidor, gjort allting så jag orkar inte sitta och berätta sagor i två timmar, mellan 9 och 11. Jag vill ju bara sova, det kan bli en liten snabbis. Det är fascinerande. Sedan skriver de ju utvärdering, när de åker hem får de alltid skriva en feedback, vad de tycker om lägret. Om jag tog mig tid och berättar två, tre spökhistorier: ”Leif – fantastiskt bra berättare! Det är jätteroligt när du berättar spöksar.” skriver en 16-åring. Då blir man bara ... (skratt) Det går tillbaka, de ligger där i sängen, då är de ju inte 16, de blir 7 eller 8 år. Åh, vad tryggt det känns, sängen, där ligger de.

Utdraget utstrålar en värme och omtanke som i viss mån kontrasterar mot beskrivningar av tuffa scheman och aktiviteter. Motsättningen illustreras också i utdraget. Fram träder bilden av den gode fadern som får barnen att känna sig trygga. Även ledaren tycks uppskatta dessa ögonblick av närhet. Men dessa stunder blir få, säger Leif. Tröttheten efter en dag fylld av fysisk aktivitet gör att närheten avstås eller ges endast en kort stund.

Den hårda kroppen

Kroppen är central i beskrivningen av verksamheten och deltagarna. Den skall klara påfrestningar, i vissa fall ganska extrema; att ligga i kalla tält vintertid, ta emot och ge tacklingar, dyka och springa i grusgrop. Flera verksamheter nämner kroppsligheten på något sätt.

Leif: Om det skall vara en tjej som skall kunna hantera de här ungdomarna det blir väldigt svårt alltså. Det är väldigt svårt. Dels har de inte den fysiska förmånen, dels ... (...) En spenslig kille på 1,65 skulle ha problem också för de ser direkt ... Att vi får respekt, [underledare], han är inte speciellt lång, han är 1,70 men han är i sånt fysiskt topptrim. [Annan underledare] är inte speciellt lång heller men alla killarna: ”Oj, vad stor han

är! Han måste vara stark”. Direkt så känner de att OK, han är häftig för han är stor den här förebilden.

Lite senare i intervjun fortsätter Leif på samma tema:

Leif: Det är också intressant, många av killarna vi får de har en väldig talang, balans. De lär sig oerhört snabbt. Hoppa baklänges, framlänges, balansera, köra snowboard, wakeboard, de lär sig. Oftast har de justa kroppar. Jag vet inte vad det är för någon ... Det är en observation jag gjort alltså. De har tvättbräden som man vet att om man bara gav dem rätt mat så skulle de få jävligt schyssta atletkroppar. De skulle kunna bli bra på vad som helst.

Idealkroppen, det eftersträvansvärda, specificeras som stor, lång, stark, simkunnig, balanserad och smidig samt med framträdande muskler. Längden är inte nödvändig men då poängteras i stället styrkan och ”trimmet”. Det är också viktigt att ha goda matvanor. Kroppen skall vara under fullständig kontroll, uthållig och stark. I denna beskrivning väcker den stora, starka och välkontrollerade kroppen beundran både hos de deltagande pojkarna och hos den vuxne ledaren. Kroppstecken som tvättbrädesmagar blir en grundsten som framgångar kan byggas på inom ramen för en kroppscentrerad diskurs. Den förändrade kroppsbilden och kroppsfixeringen diskuteras av Mike Featherstone (1994). Han menar att bilden av kroppen och det kroppsliga trimmet och utseendet kommit att utgöra en viktig del i det han kallar konsumtionskulturen. Diet, motion, kosmetiska preparat och ingrepp visar på den vikt det senkapitalistiska samhället lägger vid utseende och kropp. Han menar att denna kroppsfixering förmedlas till oss framför allt via reklam och filmer. Att ha möjlighet att fotograferas och filmas har också gjort att ”framträdandet” blivit centralt. Vi kan beskåda oss själva, bedöma och jämföra bilder. Vi kan också förändra kroppen, den är inte för alltid given. Att kroppen kan trimmas både genom rutiner, träning och riktig kost betonas vid flera tillfällen i intervjuerna. Leif berättar om lägrens rutiner med uppstigning kl. 6.30, rejäl frukost, mellanmål, lunch, middag och kvällsmat.

Den rytmen kör man stenhårt och då funkar det, då kommer de där små kropparna igång. Missar man något av detta, vilket man gjort de tidigare åren, man har haft så mycket och saker har hänt, så man har förskjutit en timma eller två timmar, då kommer det ett fruktansvärt grinbeteende. Om man inte kollar, du är för trött för du dricker ingenting. Där ser man hur mycket, det har de ju gjort forskningsrapporter på, man har ju sett om man serverar frukost i skolan. Då skall det inte vara ”Kom när du vill” för då slabbar de in när frukosten slutar ser-

veras. Alltså, alla är där, käkar frukost, lugn och ro sedan så ... får man enormt med resultat. Du kunde få bort väldigt mycket av den här aggressiviteten, höja skolformen enormt, om du tog bort fyra, fem kontaktpersoner och köpte du mat för det och serverade.

Det är de basala funktionerna som lyfts fram. Riktig mat, under ordnade förhållanden och på regelbundna tider. Föränderligheten i sin presentation blir ett sätt att växa till en man, inte i första hand genom en utvecklings- och mognadsprocess utan genom underhåll och trimning av kroppen. Det järnhårda kroppspansaret blir ett försvar mot känslan av fragmentisering och sönderfall. Kan jag inte kontrollera något annat kan jag i alla fall ha kontroll över min kropp. Thomas Johansson diskuterar denna kroppsuppfattning i sin studie av kroppsbyggarkulturen och drar linjer tillbaka till nationalism och "karaktärsdanande" samt framåt till det sen/post-moderna samhällets reflexivitet och reaktioner på den ontologiska osäkerhet som detta skapar (T. Johansson, 1998a; se även Ljunggren, 1998). Kroppspansaret kan också förstås som ett yttre attribut, något som kan visas upp och inge respekt, beundran eller rädsla. Att vara upptagen av sitt utseende kan, när det kombineras med ett jämförande inom könet man och i en "machokontext", bli ett sätt att framhäva själv-säkerhet och makt. Hade det skett i jämförelse utom könet och utan denna manlighetskontext riskerar beteendet att definieras som feminint (Grogan & Richards, 2002).

I intervjuerna konstrueras manlighet. I detta avsnitt har sex bilder av manlighet presenterats. De bör inte ses som sex olika manligheter utan snarare som komponenter som tillsammans bildar en idealmanlighet.

De verksamheter som ingår i denna studie är långt ifrån ensamma om att ha manlighetsfostran som ett, ofta outtalat, tema i arbetet med unga män eller pojkar. Jeff Hopkins (2000) har studerat annonserna för Big Brother⁶⁵ i USA och Kanada sedan starten för snart hundra år sedan. Han konstaterar att verksamheten förmedlar myter och ikoner av en stereotyp manlighet och att verksamhetens annonser utpekar manligt "brödraskap" som lösningen på de ensamstående mödrarnas påstådda femininisering av sina söner. Han beskriver den mytiska bild av mannen som förmedlas i annonserna i begrepp som krigare, far, kung, trollkarl, atlet etc. Om de maskulina myterna i form av kung, hjälte och krigare dominerade under seklets början har den på 1990-talet kompletterats med mannen som kompis och trollkarl. Trollkarlen är den som "finer mannen i pojken". I mitt material framträder inte konstruktionen denna bild med samma tydlighet som de övriga. Att konstruktionen av den hårda kroppen överensstämmer med Hopkins Atlet framstår däremot klart, likaså att

⁶⁵ En omfattande verksamhet som bygger på att erbjuda unga en "vuxen kamrat" eller "äldre syskon". För en presentation se kapitel ett samt hemsidan (www.bbbsa.org).

t.ex. Fadern i mitt material konstrueras i termerna beskyddande och stabil/konsekvent, Krigaren som den som "tar för sig", är ärrad och modig.

När "vi" definieras sker detta i huvudsak som "vi personal" eller "vi personal samt deltagande killar". I den könsblandade verksamheten, Boendet, används "vi" sällan. Detta "vi" är för-könet som "man" och framgår inte vid ett enkelt räknande av användning av ordet vi utan kräver i stället en nära läsning och analys av intervjutexterna. Att konstruera ett "vi" innebär att konstruera tillhörighet och normalitet. Hela bilden av normaliteten och "vi" kan dock inte framträda förrän "de" har studerats. Den ideala manligheten definieras i intervjuerna i kontrast till andra manligheter/omanligheter. Nedan analyseras på dels det som i intervjuerna beskrivs som avvikelser från den ideala manligheten, omanligheter samt dels, under egen rubrik, bilder av flickorna och kvinnorna, eller kvinnligheterna/femininiteterna.

I förhållande till "de andra"

Vilka är då "de" till vilka "vi" relateras och definieras? De andra kan analytiskt delas in i tre grupper; för det första killarna som inte "platsar" vilka i intervjuerna definieras i förhållande till en föreställd ideal manlighet som "vi" tänks omfatta, för det andra ungdomarnas föräldrar. Denna definition är i viss mån rumslig och sker i relation till "vi som ingår i verksamheten". Föräldrarna står utanför. Denna definition har ibland ett normativt inslag. "De" har misslyckats, "vi" får rycka in. Och för det tredje definieras av "de" som tjejer/kvinnor i förhållande till pojkar/män. Två av dessa tre konstruktioner av "de" diskuteras i detta avsnitt och familjen/föräldrarna i ett separat.

Underordnade maskuliniteter

Pojkar är inte alltid "riktiga" pojkar och har då svårt att bli "riktiga" män, enligt intervjupersonerna. Det framträder en relativt klar bild av det som anses vara icke önskvärda egenskaper hos pojkarna. Främst rör beskrivningen deltagarna men den övergår också i en mer allmän bild av "omanliga" och oönskade egenskaper och beteenden hos pojkar och män. Jag använder här Connells (1999) begrepp *maskuliniteter* för att analysera informanternas utsagor. Han betonar pluralformen, vi talar alltså om *flera maskuliniteter*. Bilden av idealmaskuliniteten kallar han hegemonisk medan andra konstruktioner kan benämnas medlöpande/delaktig (complicit) och underordnad/marginaliserad. Jag använder i det följande hegemonisk och dominerande synonymt. (Se ovan, kapitel tre.)

Nedan följer en passage från gruppintervjun med Skolan/Hemmet.

– Det vanliga sättet för pojkar att ta av sig linnet det är ju att dra det över huvudet så här. Men när pojkarna då börjar ta av sig så här som tjejerna gör ...

– Det har jag också sett ibland när de kommer ut ur duschen. De flesta killarna, på hockeyn och så då har de ju handduken så, men de här killarna de har handduken ända här uppe ...

– Precis.

– Då får man ju en sådan där ... hur skall han hitta sin manliga roll?

– Just det när de hänger upp bh:n där på ... (skratt)

Det är små rörelser och handgrepp som här utvärderas i könade termer. Utdraget kan förstås som att dessa beteenden, som placeras utanför den ideala maskuliniteten, försvårar för pojkarna att finna en manlig roll och slutligen uttrycks explicit att brist på ”riktiga” manliga beteendemönster ger pojkarna kvinnliga attribut och gör pojkarna till flickor eller kvinnor. Den sista kommentaren görs i en skämtsam ton liksom för att ta udden av det som egentligen sägs. Skrattet gör det i viss mån svårt att kritisera eller kommentera det sagda genom att det sprider en osäkerhet om med vilken grad av allvar det sagts.

Beskrivningen konstruerar en marginaliserad maskulinitet. Pojkarnas beteende utvärderas i detalj och i förhållande till föreställningar om manligt och omanligt, manligt och kvinnligt. De små rörelserna, att ta av linnet eller hålla handduken markerar att något är fel. Rörelserna könas och att hålla handduken eller ta av linnet på ”fel” sätt, ett icke-manligt sätt, öppnar möjligheten att dra slutsatser om pojkarnas kön. Upprätthållandet av bilden av normalitet är närvarande i så gott som varje vardaglig aktivitet (West & Zimmerman, 1987:136). Görs kön fel i någon aktivitet riskerar pojken att falla utanför det ”normala” eller ideala. Detta påkallar en ständig vaksamhet och en ständig risk att utvärderas i förhållande till normativa föreställningar om manligt och kvinnligt (se t.ex. Frosh et al., 2002).

Att manliga homosociala miljöer kan inkludera sexuella skämt, ett sexuellt språk samt homofobi visar bl.a. Jesper Andreasson (2003). Jesper Fundberg gör liknande iakttagelser i sin studie av ett pojkfotbollslag och pekar på att skämt, historier och jargong i laget från ett vitt, svenskt medelklassområde i huvudsak rör sig kring tre teman: kärringen, invandrarkillen och bögen (Fundberg, 2003). För att den i hög grad manliga gemenskapen som beskrivs i intervjuerna inte skall uppfattas som erotisk distanserar man sig mot homosexualitet som hos pojkarna betraktas som ”feminin” och som något man skrattar åt. Heterosexualiteten skapas och definieras just i förhållande till sin motsats, det andra, till homosexualiteten. Samtidigt kan (manlig) homosexualitet förstås som ständigt närvarande i kraft av sin frånvaro (se t.ex. Ambjörnsson, 2004; Bech, 1997; Hopkins, 2000). Hade heterosexualiteten varit självklar – varför då dessa ideliga markeringar?

Andra egenskaper som beskrivs som ”problematiska” eller icke-ideala är klenhet och svaghet som också kallas för ”undernärdhet”. Pojkar som inte orkar delta i aktiviteterna eller inte kan simma. Motsatsen är heller inte bra; att vara överviktig. Pojkarna skall inte gråta och får inte vara rädda. Är de rädda får rädslan i alla fall inte ta sig uttryck i tårar. Övervinns sedan rädslan har man lyckats.

Helena: Du nämnde de introverta ...

Leif: Vi har en del sådana som kommer. De är, det här med maten, de är undernärdade alltså. Musklerna och så, de orkar ingenting. När vi då gör en aktivitet, spelar fotboll, de är så dåliga fysiskt att de inte orkar. De är inåt, sitta och spela TV-spel eller se på film eller bara vara, då. En sådan kille kan vi kanske få igång kroppen [på] och ibland får vi inte igång han eller henne. Då blir de så rädda för allting att du inte kan lyckas med dem. Det är väldigt få gånger det händer. De kan inte simma en gång. Vi hade en sådan kille, han var inte underviktig, han var överviktig, det var tvärtom. Jag sa till hans socialsekreterare att det inte kommer att funka. Men han måste i väg. Vi tog med honom ... han var sådan. Han grät när han skulle simma, han var så rädd.

Kroppen intar, som vi sett i föregående avsnitt, en mycket central position i beskrivningarna av manlighet. Det är kroppen som skall fås igång, övervinnas och disciplineras. Kvinnor passar inte in i någon av verksamheterna. Då en ledares fru vid ett tillfälle var med på ett läger beskrivs detta som att det ”bara blev tjafs”.

Leif: Skall det hålla på så i 17 dagar, då blir det ganska jobbigt, för det är så många moment som skall göras, utföras. När det är en sådan stor grupp, det kanske går om man åker iväg med en eller två ungdomar och jag och en tjej eller en kvinna. Då kunde man ju sätta av ett par timmar varje dag till, men det har du inte tid med när det är 12 ungdomar.

Att diskutera och resonera när det står aktivitet på programmet finns inte mycket utrymme för anser Leif. Här kan också anas en underliggande rädsla för att hamna i för mycket ”snack” om för stora eller svåra frågor. Aktivitetsfokuset märks vidare i beskrivningen av verksamheterna och vilka man vänder sig till; de introverta, sönderdatoriserade passar inte i verksamheterna. Man får inte vara för ”störd” eller ha för mycket problem. På frågan vilka som verksamheten inte passar för svarar Leif:

Leif: Om de har för mycket problem. Om du har en ADHD-kille som får raseriutbrott, som slår sönder saker. Det funkar inte. (...) Om de har hållit på med haschet i ett eller två år, då är det kört. Det vet vi inte, men det märker vi när de kommer upp. De har inte, hela kroppen tar stryk, när de kommer upp och får så mycket frisk luft och aktivitet då märker man det. De orkar inte. Vi skickar hem ungefär tre personer per sommar som inte ...

I detta utdrag framträder, liksom tidigare, kroppens och orkens betydelse, här kan kroppens tillkortakommanden leda till att man inte får följa med eller risikerar att skickas hem. Även då det gäller pojkar med ADHD-diagnos fokuseras på kropp och styrka. I detta fall är det dock den okontrollerade och oföretsägbara kroppen som ställer till problem genom att den utmanar den kontrollerade styrkan och de aktiviteter man strävar efter att genomföra. Ytterligare en underordnad maskulinitet konstrueras, nu definierad som *okontrollerad*. Att vara oorganiserad beskrivs inte heller som bra, det finns ett schema som skall följas. På läger får deltagarna inte röka eftersom det kan störa eller försena aktivitetsprogrammet.

Kriminalitet, våld, stök och att "hänga på stan" beskrivs också som olämpligt eller icke önskvärt.⁶⁶ Till skillnad från de ovan nämnda egenskaperna finns här dock en glidning. Det är med viss vördnad man under intervjuerna talar om den nu framgångsrike företagaren som rökte hasch i sin ungdom eller de före detta kriminella missbrukarna. Dessa vuxna "föredettingar" används som förebilder eller mentorer för tonårspojkar. Att det missbrukande och kriminella livet ställer stora krav på aktivitet och företagsamhet lyfts också fram. Det är inte alltför långsökt att dra paralleller mellan företagsamhet inom respektive utom lagens ramar. Och gränsen är inte alltid så tydlig.

Stig: Ett led i hela programmet är att vi har nära förbindelser med SAF och varje gång, en gång per termin har vi middag ihop med ... nu skulle jag ha sagt så här: Andra sidans förebilder, men de ligger ju jävligt nära varandra om man tittar på gubbar som plockar ut pengar, Percy Barnevik och alla de här. De etablerade i samhället, där vi har ett antal företagsledare och chefer för olika företag i Göteborg som möter våra killar och sitter och käkar lunch ihop och berättar om sina liv, hur de har haft det. Det var ju någon chef här som hade varit missbrukare, använt hasch och allting men liksom rätat ut sitt liv.

⁶⁶ I vissa sammanhang kan det faktum att man "täl" mycket alkohol, hamnar i bråk, kör berusad etc. betraktas som ingredienser i en eftersträvt värd manlighet. Detta diskuteras bl. a av Connell (2000).

Sammanfattningsvis så här långt kan vi konstatera att underordnade maskuliniteter i hög grad beskrivs som kopplat till kroppen. Den manliga kroppen skall vara i trim och inte för tanig eller för fet. Omanlighet sätts också i förhållande till omgivningen och i ett samhällsperspektiv; att inte tjafsa för mycket eller vara ängslig och känslös. Eftersträvansvärt är att vara tydlig samt integrerad i samhället, arbeta och omfatta rådande normer. Den främsta konstruktionen av en dominerande/hegemonisk maskulinitet sker i förhållande till underordnade maskuliniteter men också till femininiteter. Hotet mot idealbilden av manlighet ligger alltid på lur och varje rörelse eller aktivitet riskerar att ut sättas för en könad utvärdering. Att överdriva föreställt manliga beteenden kan då ses som en strategi att undandra sig denna utvärdering.

... och flickorna då?

Det huvudsakliga arbetet med att konstruera ideal eller dominerande manlighet sker i förhållande till omanligheter eller underordnade maskuliniteter men eftersom omanlighet kopplas samman med kvinnlighet och konstruktionerna av manligheter sker även i förhållande till flickorna/kvinnorna innebär det att kvinnligheter är ytterligare konstruktioner att förhålla sig till. Två kvinnligheter görs; en där kvinnors/flickors kroppar och sexualitet är central och en där den är nedtonad. Den första är aktiv, den andra passiv.

Förslagen och förförisk

Lägret har tio pojkar och två flickor på varje läger men Leif beskriver de tveksamheter han känner inför att ha med flickor på lägren och i verksamheten. Ingen tjej har passat så bra att hon gått vidare och blivit ledare. Detta bör troligtvis tas som intäkt för att verksamhetens mål, som tidigare nämnts, nästan totalt inriktas på övergången från pojke till man snarare än från ungdom till vuxen. Frågan vars svar följer nedan rör varför man helst inte tar emot tjejer. Leif börjar med att referera till ”den här debatten med sexuella trakasserier, med pedofiler och hela allt.”

Det som fick oss att verkligen dra åt, det är ju sorgligt, men hela den här debatten med sexuella trakasserier, med pedofiler och hela allt. De tjejerna har ju lärt sig att använda det, som det är väldigt få killar som säger ”Den här ledaren han är böj, han försökte antasta mig”. Men däremot tjejer då som använt detta på institutioner, det vet ju ni, på läger och allting. När det blir problem, ”Va fan, han tafsade på mig, han tog på mig”. Du har ju många av de här tjejerna, de är ju alltså skitsnygga, välutvecklade och så har de varit med äldre killar. Det är ju inga dumma tjejer på det sättet. När de använder det, då är det farligt, man vet ju ... massmedia. Det räcker med ett par sådana

grejer, så blir det "Lägret!". Man har ju sett alla de här ... Vi blev skiträdda då, för sex, sju år sedan när det var en sådan hets, debatt. När man tänker in, vi satt och kollade på gamla foton, vi sitter och håller om tjejerna, alla badade ju topless då, du vet, man sitter med tjejerna, 16, 17 år, i knät och allting (skratt). Du kan tänka dig hur det kan vara. Här ser vi ledarna... Det kan bli ... Då sa vi till socialförvaltningen, då hade vi ju ibland tre, fyra, ibland fem tjejer, att vi är rädda för det, så som det var. Och det har gjort vårt tankesätt också, vilket är synd för många av tjejerna de behöver ju kramas, umgås på det sättet. Vi har ju börjat tänka, vi är aldrig själv med någon tjej, på det sättet, inte ens i ... Nu bor vi ju så, i en sovsal, det blir väldigt få tillfällen, men det är aldrig det ... Man måste tänka, tyvärr alltså ...

Flickorna verkar uppfattas som "farliga" på två sätt, dels för att de kan locka pojkarna och männen till otillbörliga handlingar, att passera en gräns, dels för att de kan använda anklagelser om sexuella närmanden mot den manliga personalen. Medan pojkarnas kroppar görs till symboler för disciplin, trimning, mod och styrka blir flickornas kroppar ett objekt för manlig sexualitet. Det är flickor som sitter i knät, flickor man "håller om" och flickor man kramar – inte pojkar. Flickorna beskrivs också som manipulativa och kan använda sig av männens och pojkarnas svaghet, en okontrollerbar sexuell aptit. I utdraget konstrueras heterosexualitet men också en vuxenhet och professionalitet, att inte gå över gränsen och uppträda okontrollerat. Professionaliteten hotas dock när flickorna görs till lockande sexuella objekt eller manipulativa förförerskor.

För att ytterligare fördjupa synen på flickor presenteras och analyseras dels ett annat intervjuutdrag från en annan verksamhet och dels ett utsnitt ur utdraget ovan. Båda dessa presenterar en liknande syn då de talar om tjejer som (eventuella) deltagare. Greger beskriver tiden då verksamheten startade och frågan rör fördelar och nackdelar med en enkönad personalgrupp. Han har tidigare berättat att man arbetade väldigt "tajt" med killarna och om att de ibland kunde sova över hos honom:

1. Alltså jag ville inte jobba så tajt med tjejer
2. ifall de var i den åldern att de var 17, 18.
3. För att ... jag var rädd hur de skulle hantera det ...
4. gentemot **mig** ...

Greger säger att han inte ville jobba lika nära med tjejer som med killar. Detta har med tjejernas ålder att göra. Att tjejerna befinner sig i senare delen av tonåren gör det (speciellt) olämpligt. På rad 3 får vi en känsla av att valet att inte jobba med dessa tjejer gjordes av omsorg för tjejerna själva. Tjejerna skulle

kunna ”hantera det” på ett olämpligt sätt. Genom bortvalet skyddas de således från en situation de skulle kunna ha svårt att hantera. I denna situation är Greger involverad (rad 4). ”Hanterandet” de eventuellt inte skulle klara sker ”gentemot mig”, d.v.s. Greger. Det är närheten som skall hanteras och här talar vi om närhet mellan tjejer i övre tonåren och en man i 35-årsåldern.

Låt oss också studera utdraget från intervjun med Leif ovan lite närmare. Vi befinner oss på sjunde raden och tre meningar återges och analyseras nedan.

1. Du har ju många av de här tjejerna,
2. de är ju alltså skitsnygga, välutvecklade
3. och så har de varit med äldre killar.
4. Det är ju inga dumma tjejer på det sättet.
5. När de använder det,
6. då är det farligt,
7. man vet ju ... massmedia.

Vilka ”de här tjejerna” (rad 1) är framgår inte men det är tydligt att vi inte talar om tjejer i allmänhet. Möjligen sker definitionen på rad 2 och 3; skitsnygga, välutvecklade och sexuellt erfarna. Det poängteras att dessa sexuella erfarenheter har skett tillsammans med äldre killar. ”På det sättet” är dessa tjejer inte dumma. ”Dumma” i det här sammanhanget kan tolkas som synonymt med naiva. Att inte vara dum innebär i det här sammanhanget att vara förslagen, beräknande och medveten om vad som händer. När dessa tjejer använder ”det” det vill säga sin förföriskhet och förslagenhet (rad 5) blir det farligt (rad 6). Farligheten kopplas här till att massmedia skulle involveras och i förlängningen misskreditera verksamheten.

I båda dessa utdrag beskrivs tjejerna som ”farliga” och de vuxna verksamhetsansvariga männen upplever att de måste skydda sig ifrån dem. I Gruppens fall är Greger orolig för hur tjejerna skulle hantera närheten ”gentemot” honom. I Lägreets fall rör oron att den manliga personalen skulle kunna anklagas för övergrepp etc. I bakgrunden skymtar en syn på att ”dessa” tjejers beteende på något sätt kan provocera fram sexuella reaktioner från den manliga personalen. Ansvar för detta läggs på tjejerna, inte männen. ”Dessa tjejer” konstrueras som sexuellt aktiva och därmed heterosexuellt tillgängliga (Brantsaeter, 1992).

I historiska tillbakablickar på s.k. ungdomsproblem det senaste seklet framträder en bild där flickors problem i hög grad har kopplats till sexualitet (se t.ex. Hamreby, 2004; Swärd, 1993). Flickorna ansågs behöva informeras om farorna med sexuell aktivitet och skyddas från pojkarna och deras sexuella lust. Pojkarna däremot ansågs i högre grad behöva kontrolleras och ges alternativa utlopp för sin aktivitet och lust. Dessa diskurser återfinns även i dag, som vi

kan se, inom bl. a socialt arbete. Pojkarnas ”lek” är central i flera av verksamheterna och beskrivs som ett steg på utvecklingen mot att bli vuxen. Flickorna å andra sidan upplevs ibland överträda gränsen mellan barndom och vuxenliv. De upplevs då som ett problem i förhållande till barndomsdiskursen genom uppvisande av en sexualitet som hotar föreställningen om den oskyldiga barn- domen (Walkerdine, 1993).

Sportig och utsatt

I intervjun med Leif återfinns också en annan beskrivning av flickor. Denna kontrasteras mot bilden ovan då Leif beskriver hur urvalet går till och vilka som ”platsar” på Lägre:

Så är det t.ex. en tjej, sexuellt utåtagerande, vuxen, hänger med äldre killar, gäng, provat på narkotika, provat på sprit så **Nej**. Men har de liksom en sportig tjej, farsan slår henne, fyra syskon, ingen tidigare känd kriminalitet. **Bra**, ta in henne.

Den första delen av utdraget rör den flicka vi lärt känna ovan, här dock med vissa tillägg. Här är hon explicit ”sexuellt utagerande” och vuxen. Hon har dessutom provat narkotika. Hon platsar inte. Den sportiga flickan som antyds vara försummad i familjen och uttryckligen misshandlas av fadern platsar däremot. Medan den första bilden innehåller aktivitet rymmer den andra en viss grad av ”offersyn”. Hon konstrueras som ett offer i förhållande till fadern men inte i förhållande till verksamheten. En alternativ tolkning är att misshandeln inte bedöms som lika allvarlig i jämförelse med den aktiva flickans erfarenheter och att hon därför kan passa i verksamheten. ”Sportigheten” kan tolkas som en konstruktion av denna flicka som lik pojkarna, d.v.s. aktiv och med en stark kropp. Likheter med denna konstruktion står att finna hos Carolina Överlien (2003) som studerar hur personalen på ett HVB-hem konstruerar de inskrivna flickorna. Hon konstaterar att flickorna (i åldern 13-21 år) görs till asexuella varelser och definieras som små barn. Syftet med detta kan, enligt Överlien, förstås på två sätt; antingen som ett skapande av en ”sexualitetsfri zon” eller som ett sätt att ge flickorna möjlighet att börja om och bygga upp en ”normal sexualitet” till skillnad från den dysfunktionella och olämpliga de anses ha erfarenhet av. Resultatet blir att man inte möter flickan där hon befinner sig och vården blir mer inriktad på att ”ta hand om” än att behandla.

Både Margareta Forsberg (2005) och Lena Berg (1999) diskuterar i sina avhandlingar hur flickor konstruerar sin identitet i relation till sexualitet som ett balanserande mellan i Forsbergs fall blondin och brunett, och i Bergs fall hora och torris. Liknande konstruktioner återfinns i mitt material där personalen beskriver de flickor som passar eller inte passar i verksamheten.

Flera informanter betonar olikheten mellan pojkar och flickor. Flickors problem ser annorlunda ut än pojkarnas. I en intervju är de sexuellt utmanande

och utagerande, i en annan hårt hållna av familjen. Vad som tydligt markeras är att flickorna inte riktigt ”passar in” i tre av de fyra verksamheter som beskrivs. Med flickor pratar man, med pojkar gör man saker. Skolans flickgrupp leds av en psykolog vilket kan förstås som att man anser att deras problem och behov är mer av psykologisk art.

Stig: ... de sitter bara och pratar i stort sett. De här tjejerna är då antingen utåtagerande eller så är de väldigt tysta och säger ingenting. Och skolkar väldigt mycket. Är väldigt lite i skolan. Redan nu kan man märka en viss, att de är mer i skolan. Hon sitter ju och pratar ”varför skolkar ni”? och såna här saker.

Skolans pojkggrupp leds av en socialarbetare, en polis och de fyra missbrukarna från Hemmet som fungerar som underledare och förebilder. Tre av verksamheterna har enbart manliga ledare och man är tveksam till om det skulle fungera med kvinnliga. Leif berättar att han är rädd för att det skulle bli mer prat och tjat och att det skulle ske på bekostnad av det aktivitetsfyllda programmet. I intervjuerna påpekas att det i princip inte finns något som hindrar att man har kvinnliga ledare men man pekar på svårigheten att finna lämpliga kvinnor för detta.

Behandlingens kön

Vi har nu studerat hur dominerande maskulinitet konstrueras i relation till både underordnade maskuliniteter och beskrivna femininiteter. De verksamheter som studeras har alla till uppgift att kompensera bristen och behandla, förebygga eller lindra sociala problematik orsakad av bland annat brister i familjen. Hur beskriver då dessa behandlare eller ledare sitt arbete? Hur beskrivs praktiken? Hur konstruerar informanterna sig själva, sitt kön och sin uppgift som ledare, behandlare och manlig förebild? Detta avsnitt består av tre delar som i tur och ordning analyserar informanternas beskrivningar av hur ”behandlingens kön” konstrueras; av dem själva, av ungdomarna samt av uppdragsgivarna, d.v.s. de beställande socialsekreterarna.

Behandlarna/ledarna gör sitt kön

Informanterna gör sitt/sina egna kön i relation till dels personalgruppens sammansättning, dels pojkarna/ungdomarna man möter i behandlingen eller gruppverksamheten. Greger arbetar i Gruppen som bara har manliga anställda och enbart vänder sig till pojkar.

Helena: Ni är en enkönad personalgrupp som jobbar med bara killar. Vad finns det för fördelar och nackdelar, tänker du, med det?

Greger: ... Eeh ... Skall vi säga fördelen ... det är ibland lite känsligt nästan det här och prata om det om jag skall vara riktigt ärlig men ... det skall jag försöka vara. När det gäller att jobba med **killar** ... som dem som vi jobbade med från början, det kan man säga i princip var de ... alltså de värsta vi hade här ute ... Och då var det ganska innan vi visste vad vi hade ... för roller eller hur vi skulle bete oss med ungdomar och sånt som ... så tror jag ifrån början att ... det är väldigt få tjejer som hade klarat av, för det var, det var väldigt mycket **fysiskt** från början. Och vi körde väldigt hårt med dem faktiskt. Vi hade, alltså. Vårat **upplägg** med mycket med motorer och ... machostil och det här ... Man får ju inte säga så här men det får vara väldigt speciella tjejer som jobbar med det i så fall och har det **intresset**. Eftersom det var så här kickrelaterade grejer som vi hade. Vi hade ute, när vi skulle anställa Gustav, då hade vi ute och sökte, då spelade det ingen roll ifall det var en tjej eller en ... kille.

Greger motiverar den enkönade personalgruppen med att målgruppen bestod av killar och inte vilka killar som helst utan stadsdelens värsta. Verksamhetens karaktär beskrivs som, under denna period, fysisk, man "kör hårt", motorer, machostil och kickar och detta motiverar ytterligare en personalgrupp med bara män. En öppning görs för "väldigt speciella tjejer". Utdraget kan tolkas som en konstruktion av män som lika män/pojkar och män som olika kvinnor. En likhet inom gruppen män och en olikhet i förhållande till gruppen kvinnor. Vid två tillfällen markerar Greger att hans uttalanden inte är "korrekta", det är känsligt och "man får inte säga så här". De "inkorrekta" yttrandena rör kvinnor (tjejer) och deras oförmåga att klara av ett arbete med denna inriktning. Jag tolkar detta som dels en konstruktion av kvinnor som olika män och dels en aktiv positionering från Gregers sida inom en diskurs han är medveten om inte innehar en dominerande ställning och därför kan ifrågasättas (av mig som kvinna och forskare eller, inom socialt arbete eller i samhället i stort).

Gregers uttalande gör också en könad arbetsdelning där maskulinitet ges en innebörd av fysisk styrka men också – lägg märke till att Greger talar om när verksamheten startade – av skapare och upprätthållare av en institution. En liknande könad arbetsdelning finner Ingrid Claezon och Mats Hilde (2005) i sin studie av två ungdomsinstitutioner, en för pojkar och en för flickor. Denna könade arbetsdelning bygger på traditionella och stereotypa föreställningar om könen olikhet och genomsyrar de lokala behandlingskulturer de studerar. Både de institutioner de studerar och de öppna verksamheter jag studerar kan då ses som producenter av en dikotom syn på kön. Gregers rader kan förstås som att han mycket medvetet och i strid mot mer "korrekta" positioneringar själv placerar sig i denna diskurs om *kön som olikhet*. Och han fogar in en

brasklapp; kvinnor skulle, rent teoretiskt, kunna göra jobbet om de är ”väldigt speciella” och har ”det intresset”.

De avslutande två raderna i intervjuutdraget ovan rör situationen några år senare då en tredje medarbetare skulle anställas. Nu anses inte könet vara viktigt, man kunde tänka sig ”en tjej eller en kille”. Ändå anställdes ytterligare en man. Något senare i samma svar talar Greger om nu-situationen.

Idag är det så när vi jobbar med **yngre** ... ungdomar då skulle jag se att det var en fördel att vi var mixade ... Så att det är en ... lite lättare ... kategori så att säga med ungdomar som vi har just för tillfället.

Nu beskrivs killarna som könlösa ”ungdomar” och har blivit yngre och ”lätare” och då är det en fördel att vara en könsblandad personalgrupp.⁶⁷ Vi har ovan sett Gregers konstruktion av kön som olika och utdraget ovan kan förstås som en konsekvens av detta; med en annan målgrupp och i ett annat skede av verksamhetens liv kan ”det kvinnliga” vara relevant. Att arbeta med yngre ungdomar/barn och med mindre tung problematik anses således lämpa sig bättre för kvinnor. Vi fortsätter i samma replik ytterligare något senare:

1. Det **är** väldigt mycket tjejer som de möter
2. så att ibland kan jag bli lite så där att man,
3. det är för jävla mycket tjöt om att det skall vara,
4. att vi måste trycka in kvinnor.
5. För tittar man i vårt, inom IOF⁶⁸ till exempel så jag menar då är det ju tvärtom.
6. Jag menar, vi är ju i minoritet så att säga
7. och ändå skall vi knö in mer tjejer.
8. Det ...
9. Man får ändå se vad det är ungdomarna,
10. vad det är de möter i **sin** uppväxt
11. och det är klart att det är jätteviktigt att det är mer **män**.
12. Så att ibland blir den diskussionen lite skev,
13. det kan man inte alltid säga ... högt ...

⁶⁷ Jämför med Maria Erikssons (2003) intervjuer med familjerättssekreterare där ”kön inte spelar någon roll, men det är bra med en tvåkönad personalgrupp”. Kön görs i hennes intervjuer som lika men olika när det kommer till personalgruppens sammansättning.

⁶⁸ Förkortning för Socialtjänstens Individ och Familjeomsorg. Ibland även IFO.

14. Om man inte är beredd att stå för det.
15. Däremot tycker jag att det är bra att,
16. eller jag tror mer på mixade grupper,
17. alltså personalgrupper, det tror jag alltså.
18. Det är ...
19. När vi har ... jobbat med våra killar när det gäller dykut-
bildning
20. så har vi försökt att få ha **kvinnliga** instruktörer
21. för det är jävligt bra alltså.
22. De ser att tjejer inte bara kan baka bullar eller vara snälla
mammor utan de kan också
23. För vi märker att våra killar ser på de här tjejerna på ett
helt annat sätt.

Här konstateras att ungdomarna (killarna) möter mycket kvinnor (tjejer) i sitt vardagsliv (rad 1 samt 9-10). Detta kan beskrivas som en diskurs om *barndomen som en kvinnovärld* där fokus ofta läggs på den kvinnliga dominansen när det gäller barnomsorgs- och skolpersonal. Till denna kopplas ofta krav eller önskemål på fler män inom dessa verksamheter. I utdraget tas dock "kvinnovärlden" som utgångspunkt för en annan positionering. Han förhåller sig till icke-specifika krav (från mig som intervjuare?) på att "trycka in kvinnor" (rad 4). Upplevelsen av dessa krav förstärks på rad 7. Vi kan här anta att beskrivningen rör Gruppen som den enhet på vilken krav reses att fler kvinnor skall anställas. Vem som står för dessa krav är oklart men det är "vi" som skall agera (rad 4 och 7). Han pekar vidare på att "vi", nu i betydelsen män, är i minoritet inom socialtjänstens individ och familjeomsorg (rad 5-6). Verksamheten med dess manliga personal kan här förstås som en frizon, en manlig enklav i en kvinnlig värld. Existensen av denna enklav försvaras på raderna 9-11; eftersom ungdomarna möter så mycket kvinnor i sin uppväxt är det enligt honom "jätte viktigt" att de här möter män. Här sker vidare en markering att han "vågar säga detta högt" och "är beredd att stå för det". Här förstår vi att Greger uppfattar den diskurs han positionerar sig i som motsatt en annan och dominerande som här inte är explicit men sannolikt rör krav eller önskemål om att fler kvinnor bör in på mansdominerade områden.

På rad 15 tas avstånd från det tidigare resonemanget, alternativt försöker Greger nyansera det genom att nu säga att han tror "mer" på mixade grupper. Detta förtydligas med "personalgrupper" möjligen att förstå som att han inte tror på mixade ungdomsgrupper (rad 17). Detta kan tolkas som en fortsättning på resonemanget om könens olikhet och komplementaritet. En markant posi-

tionsförändring sker på rad 19. Här markeras att verksamheten på ett medvetet sätt sökt kvinnliga dykinstruktörer. Syftet beskrivs i termer av att ge killarna en alternativ kvinnobild (rad 22). Detta får också till effekt att ”våra killar ser på de här tjejerna på ett helt annat sätt” (rad 23). Detta kan tolkas antingen som det är synen på kvinnor i allmänhet som därmed kan förändras eller som att dessa instruktörer faller utanför könsdikotomin och inte är som vanliga kvinnor.

Marie Nordberg har i sin avhandling *Jämställdhetens spjutspets* (2005) studerat manliga arbetstagare i kvinnodominerade yrken. Hon konstaterar att diskursen om barns (speciellt pojkars) behov av manliga identifikationsobjekt och förebilder varit vanligt förekommande i jämställdhetsretoriken sedan 1970-talet. Den länkas också samman med diskursen om *den otillräckliga mamman* och dessa tillsammans ligger till grund för kraven på att få in fler män i förskola och skola. I detta ligger en öklarhet om dessa män förväntas symbolisera en traditionell och stereotyp maskulinitet eller ett könsöverskridande. Denna ambivalens förhåller sig de studerade männen aktivt till.

Medan utdragen ovan från intervjun med Greger anför arbetets natur (”upplägg”) och en brist på tjejer med ”det intresset” för att motivera en enkönad personalgrupp och positionerar sig i förhållande till krav i det omgivande samhället om att ”knö in mer tjejer” relaterar nästa text i större utsträckning till förväntningar hos ungdomarna på könsstereotyp beteende.

Helena: Du, kan du se att kvinnornas och männens relationer till ungdomarna ser olika ut?

Bengt: (...) Och möjligen att man då ser att männen förväntas vara mer **utförare** eller liksom mer handfasta eller... Det här klassiska, jag tror att de här ungdomarna är ganska ofta upp-vuxna med olika könsroller hemifrån. Det känns som att det är så ofta och ... [de] förväntar sig ofta att vi skall bete oss lite som de är vana vid. Och **ibland** kanske man faller in lite i det, det tror jag ändå att man **gör** faktiskt. Även om vi försöker prata om det och inte göra så, så förväntas vi göra så ibland.

I detta intervjuutdrag skapas två bilder av kön och könsroller. En traditionell stereotyp med olika och kompletterande könsroller och en ”modern” eller radikal som representeras av informanten och ”vi” i Boendets personalgrupp (som innefattar både kvinnor och män). Den traditionella förläggs hos ungdomarna och i deras hemmiljö. Den är inte nödvändigtvis artikulerad utan innebär i stället att göra som ”de är vana vid”. I utdraget beskrivs en motsättning och att den traditionella könssynen (ibland) går segrande ur striden. Detta trots att den ”moderna” *jämställda könsdiskursen* kan betraktas som dominerande på en samhällelig nivå samt det faktum att personalen här representerar en nor-

malitet och maktposition i förhållande till ungdomarna och deras familjer. Denna diskursiva motsättning bör också betraktas i klasstermer: personalen representerar en utbildad och etablerad grupp i samhället som ställs i relation till ungdomarnas familjer som i allmänhet befinner sig i en underprivilegierad och marginaliserad position.

Att jämställdhetsdiskursens dominans i samhället inte självklart råder i personalgruppen visar följande text. Björn svarar på frågan om kvinnorna respektive männen i personalen tar olika arbetsuppgifter genom att nämna att det ställs högre krav på kvinnorna eftersom de varit anställda längre tid och har mer utbildning än männen:

Helena: Men de högre kraven ... var det i behandlingsarbetet eller var det att ta på sig ansvar i huset och så där?

Björn: (...) Jag tänker inte så mycket på det. Jag tänker, det är lika för alla. För mig faller det sig naturligt att en kille går ut och ställer sig och gräver i trädgården medan kanske tjejen planterar blommorna i stället. Eller så. För vi har såna här städdagar här i huset. Så gör man olika uppgifter. Och då gör man det kanske som ... Det tyngre jobbet gör en kille. Kanske. Ute och gräver grus i en skottkärra. Medan

Helena: Det är inget du funderar på?

Nej, det är inget jag funderar på alls.

Björn placerar sig utanför jämställdhetsdiskursen, han "tänker inte så mycket på det". Och hamnar på så sätt i en traditionell social praktik, han säger att han gör som ungdomarna "är vana vid" hemifrån. I ytterligare ett intervjuutdrag formuleras ett orsakssamband mellan den situation ungdomarna han möter lever under och stereotypa könspositioner. Nu betraktar han det dock, inte som en förväntad överensstämmelse mellan hemmet och verksamheten utan, i stället som en strategi de har för att hantera osäkerhet och vilshenhet.

Helena: Man beskriver ju ibland ungdomsgäng, och speciellt vissa gäng, att där odlas nån form av ... machomanlighet. Bland de här killarna. Och tjejerna.

Bengt: Ja. Men det har nog... Det är bara en sån tanke jag fick nu. Det kanske är så att om man lever i en väldigt oförutsägbar värld, där saker och ting är väldigt svårbegripliga ... Så kanske det är ett sätt att hantera sin verklighet. Det kanske är enklare att bli väldigt typiskt macho eller väldigt typiskt kvinnlig. Det

kanske kan vara såna saker också. För att få nån slags verklighet att förhålla sig till på nåt sätt. Om det är vilset för övrigt.

Här framträder en tankefigur där "världens" oförutsägbarhet och svårbegriplighet (hos vissa) föder en längtan efter enkelhet och stereotypa könsdikotomier. "Världen" kan i det här sammanhanget förstås på (minst) två sätt: Antingen som den värld ungdomen med sociala problem lever i med arbetslöshet, skolproblem, föräldrars separationer, missbruk och kriminalitet eller som en mer generell beskrivning av ett senmodernt västerländskt samhälle. Enligt tankefiguren finns en konservatism hos de grupper som antingen inte förmår hantera en oförutsägbar och komplicerad livssituation eller inte svarar upp mot det senmoderna samhällets krav på flexibilitet och reflektion. Den beskrivna strategin för att hantera denna vilshenhet blir, för dessa, "de andra" i förhållande till informanten, att söka sig till enkelhet och stereotyper.

Ungdomarna gör behandlarnas/ledarnas kön

Som vi redan sett ovan förhåller sig personalen till ungdomarnas könade förväntningar på dem. Låt oss fördjupa detta ytterligare genom två intervjuutdrag, ett av dem ganska långt.

Helena: Jag pratar ju om de här manliga förebilderna. Tycker du att det också läggs på dig, att man längtar efter nån sorts manlighet?

Bengt: Från den unge?

H: Ja, från den unge.

B: Jaa. ... Det känns som att den bilden av manlighet som ungdomen bär på ... Ofta pappan då kanske, den vill man ofta ha bekräftad. Så upplever **jag** det. Inte att man känner att man vill ha nåt helt annat utan man vill ha bekräftat att om du gör ungefär som min pappa så är du okey. Så kan jag känna ibland. Och det är en svårighet för ofta är jag inte särskilt lik deras pappa.

H: Hur ser den bilden ut? Hur ser den bilden av manlighet ut som

B: Ja, om jag skall vara generaliserande då, så är det ju rätt ofta en ... Ja, det är ofta inte socionomfarsor direkt liksom. Nej men det är inte **den** typen av manlighet som efterfrågas. Att man skall kunna prata och vara känslös och såna saker. Jag

vet inte riktigt men det känns som de kanske mer är ute efter att få sin pappa bekräftad, eller den bilden bekräftad. Jag vet inte riktigt. Det var en bra fråga.

Det är pappan, eller bilden av pappan, ungdomarna förväntar sig att den manliga personalen skall bekräfta enligt beskrivningen här. Att informanten inte är lik denna bild utgör en svårighet i mötet med ungdomen/pojken. Pappan är inte socionom, ”pratar inte och är känslösam”. Det är däremot informanten.

Helena: Kan du märka att ditt förhållande till ungdomen ser olika ut beroende hur hemsituationen ser ut?

Bosse: Jag tror inte det. Nej, jag tror inte det, men samtidigt kan jag märka att vissa, speciellt yngre killar jag jobbat med, tyr sig väldigt mycket till mig och till andra män här om de har växt upp bara med morsan. Dom vill gärna ha manliga förebilder, att man kan känna tydligt att det är en sån grej som saknas för dom. Jag tror inte att **jag** behandlar dom olika utifrån om de har en eller två föräldrar. Det där är **jättesvårt** alltså.

H: Du tror inte att du behandlar olika men de har lite olika behov?

B: Jaa.

H: Utifrån att en föreställd manlighet eller ...? Hur tror du att den bilden, det de söker - hur ser den bilden ut?

B: Ja, o, vad komplicerat. Det är nu tänker jag så det knakar ... Jag tror att dom ... Vi jobbar ju på ett sätt där vi har mycket aktiviteter med våra ungdomar. Det märks på vissa av dem tycker jag nog att dom vill väldigt gärna göra typiska killgrejer. Vill gå på gym, ishockey, fotbollsmatcher och såna där grejer, som dom kanske inte lika naturligt har kunnat göra om de har vuxit upp med en morsa. Det blir mycket såna grejer. Det här är jättesvårt Jag tror dom söker, alltså.

(...)

Helena: Vad jag är lite ute efter ... era ungdomar kommer från ett socialt sammanhang med en bild av manlighet och möter er som kanske, vilket du konstaterade, har en annan bakgrund ... kanske inte familjemässigt, men utbildning, etniskt också. Det är inget möte eller kollision som du ser?

Bosse: Jo men alltså, visst finns det. Jag kan se att många ungdomar som jag har jobbat med som kanske har kommit från de östra stadsdelarna och har en väldigt annorlunda ... och väldigt mycket mer **traditionell** mansbild. Jag tänker på hur dom förhåller sig, vad de har för förväntningar på sig själva som pojkvän eller kanske gift make, samtidigt som deras förväntningar på sin flickvän eller framtida maka är mycket mer traditionella och konservativa mansbilder de rör sig bland. Där många av dom helst av allt skulle vilja ha en hemmafru som är hemma och städar och lagar mat. Både etnicitet och ... men kanske om man ska hoppa över det, så nu är vi snart så uppmixade så nu finns det snart inga etniciteter, tack och lov ... det tycker jag bara är kul. Så det handlar nog mera om klass. Arbetarklassen. Jag tror att det är lättare när man växer upp **fattigt** som vissa gör i de östra stadsdelarna, medan vissa bostadsområden ser fortfarande ut som ghetton och slum även om de har försökt rusta upp lite. Dom kanske växer upp jättestarkt, och i många fall som jag stött på så har mannen möjligtvis haft ett jobb, om mannen inte har ett jobb så har han i alla fall andra manliga bekanta som han hänger med på dagarna. Om det så bara är nere på torget för att klämma en kvarting. Och så kanske de går delvis på socialbidrag om han har ett jobb men oftast har kvinnan **inte** ett jobb. Och det är kanske därifrån uppfattningen kommer också bland våra ungdomar att de vill helst ha en kvinna som är hemma och sköter maten och spisen.

Detta långa utdrag behandlar tre centrala komponenter i ungdomarnas beskrivna könsföreställningar. Den första delen sätter fingret på sammankopplingen mellan ensam mamma, upplevd brist och behovet av en manlig förebild. Informanten förlägger denna saknad hos ”speciellt yngre killar” och beskriver hur dessa ”tyr sig” till den manliga personalen. Detta är en enkelriktad handling och Bosse säger att han inte behandlar ungdomarna olika. Däremot beskriver han att det blir så just eftersom dessa yngre, faderlösa pojkar har en så kraftig längtan efter denna närhet med en vuxen man. I utdragets andra del konkretiseras denna längtan eller saknad som att de gärna vill göra ”typiska killgrejer”. Tillsammans med en ensam mamma har de inte gått på gym, fotboll eller hockeymatcher. Här är det aktiviteten som står i fokus och detta kan jämföras med konstruktionen av den aktiva mannen som diskuterades inledningsvis i detta kapitel. Bilderna av män och kvinnor som ungdomarna sägs bära klarnar i utdragets tredje och sista del. Mannen konstrueras som frånvarande från hemmet. Antingen om han arbetar utanför hemmet eller ”hänger med” manliga bekanta och ”klämmer en kvarting”. Kvinnan konstrueras som den som är hemma, städar och lagar mat. Dessa bilder förläggs hos ungdomarna från ”de

östra stadsdelarnas” ghetton eller slumkvarter och hos arbetarklassen. Även här är det möjligt att förstå utdraget som ett positionerande i *diskursen om brist på manliga förebilder* som i sin tur kan förstås som en syntes av de tre underdiskurserna *den otillräckliga mamman*, *den frånvarande fadern* och *barndomen som en kvinnovärld*.

Utdraget berör också etnicitet men kategorin neutraliseras genom att betona att den snart inte finns. Att tillhöra arbetarklassen, växa upp fattigt och i de östra stadsdelarna förklarar i detta utdrag ungdomarnas traditionella könsbilder. Dessa förläggs på detta sätt hos ”de andra” i termer av klass men inte etnicitet.

Sammanfattningsvis kan konstateras att pojkarna, från arbetarklassen konstrueras som ofta faderlösa och positionerade i en traditionell könsdiskurs, både vad avser kvinnor och män, och med längtan efter bekräftelse av pappan eller bilden av pappan.

Beställarna gör behandlarnas/ledarnas kön

Studiens informanter positionerar sig själva och ungdomarna/pojkarna i delvis olika könsdiskurser; en jämställd/modern och en traditionell. Detta beskrivs ovan. Vilka diskurser beskriver informanterna då att beställarna, d.v.s. socialsekreterarna, ger uttryck för?

Gustav: Alltså man **tänker sig inte** som nån **karl** som, som kommer in liksom ... Så man förstår ju att hon har nån bild av mig som inte överensstämmer med den bilden **jag** har av mig själv.

Vi talar här i intervjun om vad som förväntas av personalen i verksamheten då pojkarna placeras där och med ”hon” avses den kvinnliga socialsekreteraren som utrett pojkens situation och behov samt fattat beslut om insatsen i form av deltagande i gruppverksamheten. Gustav beskriver då förväntningar på en manlighet han inte uppger sig motsvara. Han är inte ”nån karl som kommer in”. Gustav fortsätter:

Man hör ju mycket om det här att de behöver manliga förebilder, det pratar de om, föräldrar och lärare pratar om det också och vuxna, och jag tror kuratorn sa det sist när jag pratade med henne. ”Vi behöver **män**”. Ja, liksom... Man definierar ju sällan vad det innebär. Det kan inte jag veta liksom vad det är. Men jag kan förstå, jag kanske kan bemöta [pojken namn] med hans intressen på ett bra sätt ...

Att ”de”, pojkarna med sociala problem, behöver manliga förebilder förmedlas, enligt Gustav, av både föräldrar, lärare, vuxna och en kurator. Han förhåller sig frågande inför denna diskurs om pojkars brist på manliga förebilder:

”Det kan inte jag veta vad det är”. Möjligen kan han dock ”bemöta pojkens intressen på ett bra sätt”. Gustav förflyttar sig till en individuell nivå där han konstaterar att han, p.g.a. gemensamma intressen kan skapa en relation men tar avstånd från att han utifrån en föreställd manlighet kan göra det. Jag förstår utdraget som en positionering i en *jämställd diskurs* men specificerad i termerna av att *kön inte spelar någon roll*.

Det förefaller som att utförarna, i det här fallet i Gustavs skepnad, uppfattar att beställarnas önskemål är en manlig förebild och att de med begreppet avser en traditionell manlighet. I kapitel sju redovisas resultat av frågor som ställts, med hjälp av andra metoder, till socialsekreterare om deras syn på bl. a behovet av manliga förebilder. Där svarar de själva på vad de förväntar sig i form av insatser för tonårspojkar med ensamma mammor.

De manliga förebilderna görs

För att ytterliga fördjupa förståelsen och dekonstruktionen av den manliga förebilden både som föreställning och praktik fokuseras följande del på informanternas beskrivningar av hur de förhåller sig till förväntningar på att vara en manlig förebild och vilken innebörd de ger det maskulina förebildsskapet. Här kommer vi att se hur (lokalt och/eller generellt) dominerande maskuliniteter relateras till det praktiska arbetet och konstruktionerna av funktionen som manlig förebild.

Greger från Gruppen betonar den nära relationen mellan pojkarna och en manlig gruppleddare. Intervjun rör vid detta tillfälle de deltagande pojkarnas bakgrund.

Helena: Har de i allmänhet separerat eller har farsan aldrig...?

Greger: (...) Det kanske är ... man kan inte ersätta och bli en pappa för dem men att vi försöker vara jävligt nära dem. Så att de känner att där finns en kille som jag kan prata om [med?].⁶⁹

Utdraget refererar till pappor som är frånvarande från familjen och pojkarnas liv. Här gör Greger en tydlig åtskillnad mellan dessa pappor och hans egen funktion eller roll och konstaterar att pappan inte kan ersättas. Däremot kan en ”jävligt nära” relation skapas. Inom ramen för denna framhålls att ett förtroende kan byggas. Det är värt att notera att en könad matris vilar över detta utdrag: I utdraget används ordet ”kille” för beskrivningen av sig själv/gruppleddaren. Med ordet ”vuxen” hade generationsaspekten poängterats på samma sätt som ”förälder” görs. Genom användningen av ”kille” markeras tvärtom både en generationsmässig närhet och en homosocialitet. Killar pratar

⁶⁹ Greger säger ”prata om”, inte ”prata med”. Jag uppfattar av kontexten att detta är en felsägning.

med killar. En av innebörderna i det manliga förebildsskapet och en eftersträvansvärd maskulinitet kan alltså förstås som att vara *en nära man att tala med*.

De flesta av mina informanter tvekar inför att definiera sig själva som bra manliga förebilder. Dock inte Björn och Gustav i de utdrag som presenteras nedan. Björns utdrag är en direkt fortsättning på utdraget på sidan 95 i förra kapitlet där han definierar en manlig förebild och avslutar med att säga ”Ja, jag har svårt att sätta ord på det.”

Helena: Ja, det är ju därför jag forskar om det. Jag vet inte heller. Jag måste liksom ...

Björn: Nej men jag har funderat jättemycket på det här sen jag tillfrågades att bli intervjuad. Vad är det för nånting?! Ja, det är **jag**. Jag är en manlig förebild. Försöker vara i alla fall. Sen om det är det jag är eller inte, det får nån annan bedöma.

Osäkerheten kring begreppet och definitionen av innehållet i detsamma är uppenbar och förstärks genom min inledande kommentar. Efter denna tvekan konstaterar dock Björn med ett visst eftertryck att han är, eller försöker vara, en manlig förebild. Uttalandet mildras en aning då han överlåter bedömningen till ”nån annan”. Gustav tvekar också och problematiserar definitionen av begreppets första del: ”manlig”.

Gustav: För mig är det svårt ... Jag har aldrig sett mig själv som nån **man**, alltså på ett plan tror jag att jag är en **bra** manlig förebild alltså ... Fast jag har inte alla de här attributen som man kan tänka sig ... Alltså, jag är ju ingen Svensson till exempel, jag är ju ingen som jobbar på ett rörmokeri ... har en fru och tre barn och liksom det här köret ...

Gustav vill i utdraget inte definiera sig som ”man” och tar genom detta avstånd från den könade diskursen som omger de manliga förebilderna. På rad fyra till sex ges flera innebörder åt begreppet man och Gustav uttrycker här att han är en bra manlig förebild trots att han saknar ”alla de här attributen”. Dessa attribut, vilka av honom anses utgöra delar av den dominerande diskursen om manlighet är att vara ”Svensson”, ha ett hantverksyrke, vara heterosexuellt gift samt ha flera barn. Den alternativa manlighetsdiskurs han positionerar sig inom kan alltså sägas innehålla en bredare definition där även icke-Svensson, akademiker, vårddyrken, homosexualitet, ogiftthet och barnlöshet (alternativt 1-2 barn eller fler än 3?) ryms.

Jag vill här speciellt peka på den diskursiva koppling Gustav i utdraget gör mellan en traditionell manlighet och arbetarklassen. Hos denna arbetarklass förläggs traditionella värderingar av kön och en manlighetskonstruktion innehållande könskomplementaritet, traditionella familjeformer och heterosexuali-

tet. Denna ”kroppens man” har diskuterats tidigare i detta kapitel samt kapitel ett.

Gemensamt för de två verksamheterna som ingick i den första omgångens intervjuer (Lägret och Skolan/Hemmet) är att de använder sig av vuxna färdigbehandlade män som underledare för de yngre pojkarna och ser det som en viktig del i arbetet. Fördelen med detta beskrivs som att de äldre förebilderna/underledarna lättare ”genomskådar” ungdomarna än vad personalen kan göra. På grund av sin egen erfarenhet anses de accepteras lättare som förebilder än vad personalen gör. I båda verksamheterna ligger underledarna/förebilderna närmare deltagarna i ålder än vad de ansvariga gör.

Harald?: De vill ju använda sitt dåliga leverne ... för att se till att de här småkillarna inte skall behöva gå samma väg. De använder sitt gamla dåliga leverne, talar om för de här killarna att om du gör som du har börjat och fortsätter med det så kommer du att gå samma väg som jag har gjort. Och jag bryter mitt nu, jag söker tillbaka för jag vill komma in i samhället igen. Där skapar vi lite grann de här manliga förebilderna.

Stig?: För de vill naturligtvis bli som de här föredettingarna som de ser upp till utifrån dels vad de har åstadkommit, d.v.s. att de faktiskt håller på att bryta sig loss från kriminaliteten men också för vad de har varit.

De manliga förebilderna skapas, enligt utdraget, genom identifikation med ”det dåliga levernet” men också en beundran inför det faktum att det går att bryta med det. Övergången från att vara ett varnande exempel till att bli någon man ser upp till och vill efterlikna beskrivs dock som glidande. Imitationen av dem ”de ser upp till” har flera dimensioner: att vara välfungerande i samhället är bara en av dessa dimensioner. Pojkarna antas även se upp till förebilderna för att de haft ett ”dåligt leverne” och vänt detta ryggen. Detta skulle dock kunna tolkas som ett accepterande av just detta ”dåliga leverne” just *eftersom* förebilderna visar hur starka (och ärrade) de nu är. Företrädarna för verksamheterna uttrycker en medvetenhet om denna glidning även om en av de viktigaste ingredienserna i Lägrets och Skolans/Hemmetts verksamheter är just de ”manliga förebilderna” med egna erfarenheter av sociala problem. Denna konstruktion av en ”ärrad” maskulinitet diskuterades tidigare i detta kapitel.

Men det är viktigt att de killarna som kommer, i det här fallet till Hemmet har tagit steget över ... Att de faktiskt söker samhörigheten med oss. Och inte fortfarande, så att säga, lever

kvar i sin gamla identitet. För då är man ju förebild på ett annat sätt. Då blir man ju en negativ förebild.

Diskussionen om nyttan och riskerna med ”föredettingar” i information och behandling riktad till ungdomar är inte ny. Klientorganisationer⁷⁰ bedriver behandling och ger skolinformation och ser stora fördelar med detta. Andra menar att effekten kan bli motsatt mot den man önskar; att ungdomarna vill göra samma erfarenheter och att riskerna tonas ner. Gränsen mellan ett varnande exempel och en god förebild är inte alltid så skarp. Om man ändå vill ge pojkar ”manliga förebilder” finns alternativ till att använda män med egna erfarenheter av de problem ungdomarna anses vara i eller i riskzonen för. En av informanterna beskriver att han, i en tidigare verksamhet, försökt rekrytera manliga förebilder via annonsering men han har inga goda erfarenheter av detta.

Stig: Vi annonserade efter manliga förebilder. Och det är ett gäng egotrippade jävlar som dök upp där. (skratt) Vi fick 120 anmälningar då, och vi satt och hade intervjuer med folk som hade det ena problemet efter det andra. Här känner jag så här att ... det här är ingen annons om det utan här är det liksom ... Fan, du har kommit så långt i din utveckling, tror du du kan pröva på det här? Tror du du skulle kunna vara en förebild för de här killarna? Jag tror man vinner oerhört mycket mer med killar som är på väg att bli klara med sig själva än när vi annonserade med [tidigare projekt] och fick in allt möjligt då.

Sven: Det läser de direkt! De läser om det är en annonserad eller någon som går in med hela sin själ. Det tar några timmar sedan har killarna kommit underfund med det. Han är betald för att göra det här, han gör det för att han vill ge mig någonting.

Förebilder rekryterade brett via annons beskrivs som ”egotrippade”, oengagerade, ute efter egen vinning och med ”det ena problemet efter det andra”. I relation till de (nästan) rehabiliterade ”föredettingarna”, framstår de som svarade på annonsen som ytliga och artificiella. Äktheten, ”att gå in med hela sin själ” beskrivs som eftersträvansvärt.

Motstånd mot dominerande diskurser

Vi har komna så här långt kunnat konstatera att en traditionell manlighetsdiskurs och diskursen om manliga förebilder är tätt förbundna med varandra.

⁷⁰ Här avser jag framför allt organisationer bildade av och för personer med erfarenhet av missbruk och kriminalitet.

Manlighet konstrueras inom ramen för dessa diskurser i gestalt av en traditionell, könskomplementär arbetarklassman. En man som är stabil, rättrådig, stark, konsekvent och sätter gränser. Inom denna diskurs positionerar sig de flesta av mina informanter, men det finns också de som på olika sätt tar spjörn emot den. Jag tar här hjälp av en av mina teoretiska utgångspunkter som innebär att det på en diskursiv nivå ständigt sker utmaningar och rörelser. Alternativa, konkurrerande diskurser slåss med de etablerade om utrymmet och denna process är ständigt pågående. Alternativa diskurser kan också få genomslag inom ett visst eller vissa fält. Den som dominerar den allmänna samhällsdebatten är snarare en ”jämställdhetsdiskurs”, men på det fält jag studerar dominerar ”den traditionelle arbetarklassmannen” medan ”jämställdhetsdiskursen” kan ses som konkurrerande. Bengt får inleda formuleringen av en alternativ diskurs rörande manliga förebilder.

Bengt: Jag **gillar** liksom inte riktigt den här bild ... ibland så skrivs det i tidningar så här att: Ja men vi behöver så mycket manliga förebilder. Det var nån debatt om att man skulle vara en manlig förebild som gick med **nio år** i skolan till ... Jag hade läst i nån tidning att de här värstingkillarna de behöver manliga förebilder ... Jag vet ändå inte om jag **tycker** att ... Jag tycker inte att det **känns** som att det är ... Jag tycker ungdomarna behöver, de behöver bli sedda och att det är många som ser dem och att det är många som tar hand om dem på ett kärleksfullt vis. Sen om det är män eller kvinnor eller ... Jag känner liksom inte att det är ... För egen del.

I utdraget fokuseras könsbestämningen av förebildsskapet och Bengt refererar till sina egna åsikter och känslor när han i stället för kön vill rikta blicken mot den kärleksfulla uppmärksamheten och omhändertagandet han beskriver att ungdomar behöver. Han tar, i början av utdraget, ganska klart avstånd från den förhärskande diskursen som han placerar hos tidningar och ”nån debatt”. I stället för att betona, eller ens lägga betydelse vid, behandlarens kön poängterar Bengt antalet; det behövs ”många” kärleksfulla som ser ungdomarna. Bengt positionerar sig alltså i en jämställdhetsdiskurs där kön inte spelar roll. Låt oss stanna upp här ett ögonblick och granska denna jämställdhetsdiskurs. Jag vill påstå att denna diskurs innehåller oklarheter när det gäller synen på kön. Samtidigt som ett inslag i denna diskurs är en betoning av kön som lika alternativt som oväsentligt finns här speciellt när vi studerar synen på kön och föräldraskap en, ofta implicit, syn på kön som olika och komplementära. Inom ramen för denna jämställdhetsdiskurs lyfts till exempel behovet av fler män inom förskolan fram. Detta görs till stora delar utifrån föreställningar om just olikhet, att dessa män skall kunna tillföra något som kvinnor per definition inte har (se t.ex. Nordberg, 2005). Jag väljer här alltså att dela *jämställdhetsdiskursen* i två

komponenter; en där *kön är olika och därför spelar roll* och en där *kön är oväsentligt*. Bosse placerar sig i den senare av dessa diskurser.

Helena: Hur är du som manlig förebild?

Bosse: Jag tror jag är rätt kass som manlig förebild. Ja, helt **är-ligt** så tror jag är kass som manlig förebild. Jag gör inte såna där typiska manliga grejer. Jag är inte mycket för att hänga på gym och gå på ishockeymatcher. Jag tycker att det är rätt trist. Sen kan jag ju prata liksom om såna här andra grejer, prata om känslor, prata om relationer så där men ... Det beror ju på vad man tycker är manligt. Om man tar dom här schablonbilderna vad som är manligt, mycket sport och träna och så där, då är jag nog rätt värdelös.

Bosse inleder med att konstatera att han inte fyller kraven förknippade med att vara en manlig förebild. Han definierar sig på ett sätt som kan förstås som överskridande av traditionella könsmonster och fortsätter:

Samtidigt som jag säger det, så vill jag samtidigt slå fast att jag tycker inte att det är så himla intressant eller kanske ens **viktigt** att jag är en manlig förebild på det sättet, om man tar in schablonbilderna. Det känns inte viktigt för mig att vara det. Jag strävar inte efter att vara det. Jag går inte runt och tycker att jag är en dålig förebild för att jag inte är det. (...) Så för mig känns det inte så där jätteviktigt. Det känns viktigt att vara en förebild, men manlig... jag vet inte det ja.

Här förtydligas Bosses positionering ytterligare. Han tar ännu ett steg bort från betoningen på manlig i ”manlig förebild” och för honom är det varken intressant eller viktigt att motsvara schablonbilderna av manlighet eller vara en manlig förebild. En förebild vill han vara, men en icke-könad sådan. Avståndstagandet sker med en viss självsäkerhet och väl medveten om att han placerar sig i en diskurs som innehar en dominant position inom andra och övergripande fält. Hans reflekterande identifierande och ifrågasättande av diskursen om manliga förebilder illustreras väl av följande utdrag:

Det finns en risk tänker jag att det här med manliga förebilder ... att det blir en påstådd sanning på nåt sätt. Att det blir så viktigt fast det kanske inte är det som egentligen är kärnan i vad som är viktigt.

Här talar Bosse om att den ”påstådda sanningen” om pojkars behov av manliga förebilder riskerar att skymma sikten eller avleda uppmärksamheten från ”viktighetens kärna”.

Gustav ifrågasätter också rådande diskurs och pekar på hur hans diskursiva position inte alltid överensstämmer med ”killarnas och mammornas”.

Men de förebilderna som jag **själv** har haft, eller som **jag** har som manliga förebilder ... Det har inte varit min pappa exempelvis, tror jag ... Utan tvärtom, jag har gått en helt annan väg än min pappa och ... Sen kan jag se liksom vissa kvaliteter hos honom och hos morfar också men det är liksom typisk arbetarklass ... Mer av den... Ja, jag vet inte riktigt men ... Sen får man ju också... Män som jag beundrat det är ju män som har uttryckt **vekh**et, kanske pratat om **depressioner** ... Fast jag kan ju se att det är en styrka liksom. Det är ju det de har överlevt på, det är ju därför de kanske aldrig har kraschat som andra män gör då. Där man har kanske en kritisk hållning, där man inte kan **fatta** beslut för att man förstår att det är alldeles för komplex fråga liksom. Och svårt att ta ställning till vissa ... Lite grann så. ... Så jag vet inte riktigt om jag mäter upp mig med mina mammors, eller de barnen som jag jobbar ihop med och deras mammors, föreställningar om hur en man skall vara.

Gustav beskriver baksidor med den lokal dominerande traditionella manlighetsdiskursen där män ”kraschar”. Han placerar den traditionella manlighetsdiskursen hos arbetarklassen i utdraget representerad av Gustavs pappa och morfar. Gustav placerar sig i en annan diskurs, en som tar avstånd från ”arbetarklassmanligheten” och i stället lyfter fram egenskaper eller attribut som traditionellt tillskrivs kvinnor: att uttrycka vekhet, prata om depressioner, ”velighet” etc. Även Gustavs beskrivning kan tolkas som ett könsöverskridande, ett könstrubblande, och en placering i jämställdhetsdiskursen där kön är oväsentligt.

Diskussion

Skillnaderna mellan de olika informanternas beskrivningar är naturligtvis stora och i denna framställning har både likheter och olikheter diskuterats och analyserats. Med detta kapitel har sökarljuset riktats mot frågan om vilka tanke-mönster rörande kön som vägleder några verksamheter riktade till pojkar. Vad är det för manligheter som skapas? I förhållande till vad? Hur konstrueras ”de andra”? Det är dessa frågor som det varit avsikten att besvara genom en studie av ”talet om” d.v.s. de ansvarigas beskrivningar av sitt arbete.

Målet för samtliga verksamheter är, som vi såg i föregående kapitel, utveckling och mognad men kanske framför allt normalisering. Normalisering i flera

bemärkelser; avvikande beteenden som kriminalitet och missbruk skall ersättas av ”normala”, en ”vettig” fritid skall utvecklas och killarnas relation till föräldern/föräldrarna skall normaliseras. I detta kapitel analyseras görandet av en ”normal” man. Detta är inte en målsättning som uttalas explicit, däremot står den att finna då beskrivningarna av verksamheterna och relationen till pojkarna analyseras.

I konstruktionen av ”normal manlighet” urskiljs två övergripande bilder av mannen; dels en ”traditionell”, dels en ”jämställd”. Å ena sidan beskrivs det manliga som det tysta, starka, stränga, aktiva och något oberäkneliga. Arbete med kroppen står i centrum och en idealbild som liknar den traditionelle arbetarklassmannen med manuellt arbete, plikttrogenhet, ansvar för hemmets och familjens försörjning och en tillhörighet i en ”manlig frizon” kan läsas in. Mannen med kontroll över sig själv, sin kropp och sin omgivning. Patriarken, husbonden och den gode fadern. Å andra sidan beskrivs den moderne mannen som talar om sina känslor, kramas och är ömsint. Han gråter och har det ibland svårt. Dessa två och sinsemellan olika manlighetskonstruktioner existerar och innehar dominans parallellt. Hur är detta möjligt? Jo genom att placera dem hos olika grupper eller inom olika områden. Konstruktionen av den traditionelle mannen dominerar när det gäller beskrivningarna som avser flera av behandlarna/ledarna själva och de unga pojkar man arbetar med. I några av informanternas intervjuutdrag återfinns dock den jämställda manlighetskonstruktionen när det gäller behandlarna/ledarna själva. De positionerar sig själva i diskursen om den jämställda mannen medan de placerar pojkarna de möter i den traditionella. Ett synsätt kan anas där det för socialtjänstens klienter, eller underklassen, anses befogat att konstruera manlighet på ett relativt grovt och stereotypiskt sätt. En jämställd modern manlighet anses alltså relevant för en akademisk medelklass medan traditionella könsstereotyper passar bättre för klienterna. Alternativt kan beskrivningarna förstås som att målsättningen sätts lägre för klienterna än för en själv eller en allmänhet.

Vi har i detta kapitel kunnat konstatera att diskursen *den traditionelle mannen*, med de kvaliteter jag beskrivit, dominerar. Därmed inte sagt att den innehar en dominerande ställning utanför dessa verksamheter. Jag vill därför, preliminärt definiera den som *lokalt dominerande*. Denna diskurs tar sin utgångspunkt i ett naturligt, förgivettagande av att män biologiskt/genetiskt skiljer sig från och kompletterar kvinnor. Att maskulinitet är en essens hos män. (Samtidigt reser sig frågan: Om det nu är naturgivet – varför oroas över och anstränga sig för att upprätthålla denna manlighet?) Men även om diskursen om den traditionelle mannen dominerar lokalt, återfinns i intervjuerna också beskrivningar som verkar tillhöra en *lokalt konkurrerande* diskurs. En diskurs jag väljer att kalla *den jämställda mannen*. Inom ramen för denna går det att urskilja en ambivalens i synen på kön mellan å ena sidan att se *kön som olika* och å andra att se *kön som lika*.

I kapitlets andra avsnitt har vi kunnat se hur omanliga pojkar samt flickor konstrueras i intervjuerna. Båda dessa konstruktioner relateras till en föreställd normalitet det vill säga den manlige pojken/mannen som studerades i det första avsnittet. Manlighet konstrueras till stor del i förhållande till omanlighet eller inom könet man. Här uppstår en hierarki där en typ av manlighet värderas högre än andra (Connell, 1999). Den "högst stående" eller "ideala" maskuliniteten är i intervjuerna till stor del "kroppens man", den starke, modige och driftige. Liksom Hirdman (2001) menar jag att denna kan placeras hos arbetarklassen eller marginaliserade grupper. Konstruktionen av underordnad maskulinitet sker i intervjuerna dels genom att definiera en otillräcklig kropp – den är spenslig eller fet och orkar inte, dels genom att peka på aktivitetens och modets motsats – inåtvändhet, passivitet och rädsla och slutligen genom att tillskriva den pratighet och rörighet. Och, kanske framför allt, maskulinitet kopplas till heterosexualitet. I intervjuerna sker inte detta explicit, det tas för givet. Däremot är en av konstruktionerna av pojken som brister i maskulinitet att han också är homosexuell. Flera informanter betonar gemenskapen män emellan, homosocialiteten, men markerar mot erotiska laddningar mellan män eller pojkar. Riktiga män rör sig på ett manligt sätt, man klär inte av sig eller håller handduken som kvinnor gör. Nästan varenda aktivitet riskerar att värderas i förhållande till huruvida den är manlig eller omanlig, manlig eller kvinnlig (Hirdman, 2001; West & Zimmerman, 1987). Män är rakt på sak och "talar om var skåpet skall stå". Man kan ana en längtan hos den vuxne mannen att symboliskt resa tillbaka i tiden och bli pojke på nytt. Pojkarnas lek fylld med kroppar i rörelse är central och betraktas som normen för den lekfullhet som tillhör barndomen (Walkerdine, 1993). Denna unga manliga och i hög grad kroppsliga gemenskap lockar. Den är också en frizon fredad från kvinnorna.

Det som beskrivs som underordnad maskulinitet glider också över och relateras till föreställd kvinnlighet. Den homosexualitet som antyds beskrivs i termer av att vara kvinna. Den manlighet som uppvisar spår av kvinnliga rörelser och aktiviteter kläs i feminina termer och underordnas. Flickorna beskrivs i huvudsak på två sätt: som bärare av farlig sexuell attraktionsförmåga respektive den ofarliga pojkflickan eller offret.

De beskrivna verksamheterna vänder sig i första hand till pojkar och konstruerar en manlighet som på flera sätt skiljer sig från den "nya" manlighet som lyfts fram inte minst inom politikens område. En manlighet där även omsorg, reflektion, känslor och närhet får stor plats. De verksamheter som beskrivits här existerar självklart inte i ett vakuum och det är möjligt att dra slutsatsen att de, liksom många andra med dem, bara reflekterar och reproducerar en patriarkal syn som finns i samhället i stort. Men det är också möjligt att argumentera för att verksamheter som dessa har ett ansvar för att motverka stereotypa könsbilder och verka för både jämställdhet och frigörelse. "If we as a society are to promote gender and sexual equality, institutions that teach our children would seem the most fruitful venues to introduce change" (Hopkins, 2000).

Det finns som vi sett beskrivningar som försöker föra fram en annan könsordning. Relationen mellan traditionella *och* moderna könspraktiker och -diskurser som hanteras av moderna jämställda akademiker *och* relativt utbildad personal med traditionella könsföreställningar pekar på en rad ambivalenser och svårigheter i det praktiska arbetet.

FAMILJ, FÖRÄLDRASKAP OCH UPPVÄXT

I detta kapitel är avsikten att, på liknande sätt som jag i det förra kapitlet beskrev könsskapande, beskriva och diskutera familje-, eller snarare föräldraskapande. Hur görs ensamstående mammor och frånvarande pappor i intervjuerna? Här blir tyngdpunkten på den senare omgångens sju intervjuer där detta betonades starkare. Som nämnts tidigare sker denna konstruktion i relation till bl.a. verksamheterna vilka kan sägas ha ett uppdrag att ersätta eller komplettera föreställda eller reella brister hos föräldrarna. Konstruktionen av ensamma mammor och frånvarande fäder, liksom hur sambandet med social problematik beskrivs, analyseras och diskuteras. I kapitlets andra del fokuseras de brister som tänks kunna följa av en fadersfrånvaro, brister lokaliserade i förhållande till pojkens uppväxt.

Den ensamma mamman

I intervjuerna är det genomgående *ensamstående mammor* som konstrueras. Modern som ensam ansvarar för ett eller flera barn beskrivs både i positiva och i negativa ordalag. Den första bilden som tecknas genom intervjuerna med mina informanter är den av *den ensamma mamman*. Flera informanter beskriver just hur ensamt och slitsamt hon har det. Utdragen nedan hämtas från tre olika intervjuer.

Bosse: Men ofta tycker jag att ensamma föräldrar överhuvudtaget är väldigt ensamma. De har ett väldigt dåligt nätverk omkring sig och blir väldigt slutkörda, de har ingen att ta hjälp ifrån. Såna enkla grejer som barnpassning. ”Jag skulle vilja ha ledigt den helgen”, dom har ingen sån back-up någonstans. Det känns ofta väldigt ensamt kring dom.

Greger: Men är det en ensam mamma så är hon ... För en tonårig så är det nästan **omöjligt** ifall inte hon får hjälp. Har man bara ett barn är väl det OK men oftast så har de kanske tre till sex ungar va. Och då skall man orka ...

Bengt: Det är ofta en mamma som tror att hon måste göra **allt själv**. Eller som tänker det: Jag måste göra allt själv. Och hon gör det så jäkla bra oftast ... men det räcker ändå inte. Så är det **ofta** tycker jag.

Den ensamma mamman beskrivs som ensam även i bemärkelsen att hon saknar nätverk. Hon förväntas vara stark och orka. Denna förväntan på styrka beskrivs som förlagd hos mammorna själva. Flera barn, tonåring, ingen avlastning är exempel på vari det ”tunga” består. Modern förväntas, både av sig själv och av andra, klara nästintill omänskliga situationer ensam. Men hon gör det i kraft av att vara mamma. Samtidigt är det ensamma moderskapet i utdraget nästan per automatik ”omöjligt” och mammans styrka ”räcker ändå inte”. Informanterna identifierar i dessa utdrag förväntningar från samhället och mödrarna själva. Att dessa förväntningar lägger en orimlig börda på de ensamma mödrarnas axlar och att informanterna förhåller sig kritiskt till dessa är viktigt att notera. Förväntan på styrka utvecklas ytterligare något senare i samma intervju som det tredje utdraget ovan härrör från.

Bengt: Nåt som jag kan reta mig på det är det här att man får en respons. Som t.ex. en ensamstående mamma som gör precis allt, hon sliter som ett djur. Hon får liksom **respons** för det också. På nåt sätt ... Ja, att bli ensamstående mamma med två barn, det skall man liksom klara ungefär. Det skall man klara som kvinna. En man kanske inte, då är man **väldigt** duktig som man om man klarar det. Då får man väldigt mycket respons och så där. Så jag tycker att det ställs **ändå** högre krav på kvinnor. Det gör att kvinnor faktiskt har svårare, jag tror att kvinnor har svårare att ta hjälp faktiskt.

Utdragen belyser en *moderskapsdiskurs*. Den kopplas också samman med ”att vara kvinna” och ställs i relation till ”mannen” som, om han klarar att vara ensam med barn ”är väldigt duktig” och får ”väldigt mycket respons”. Informanten reflekterar över diskursens dominans och betraktar den utifrån. Han noterar också att i och med detta kommer kvinnan/modern att ha ”svårare att ta hjälp”. Att misslyckas som mamma är i denna diskurs ett grundskott mot en större del av identiteten och kvinnligheten. Den ensamma mamman är ensam i föräldraskapet och föräldraansvaret. Mona Franséhn beskriver i sin studie av ensamma mödrar och deras söner att det privata nätverket efterhand kommit att tunnna ut och ersättas med ett professionellt. Ofta skapas det dock ett professionellt nätverk runt *sonen* medan moderns behov av t.ex. avlastning och vila hamnar i andra rummet (Franséhn, 2004).

Ett centralt inslag i den moderskapsdiskurs jag identifierar i utdragen är just förväntningar och krav på mödrarna att svara för dels *omsorg* av barnen, dels *beskydd* av dem. Denna diskurs har en dominerande ställning i Sverige trots förändringar på flera andra områden (se kapitel ett). Kvinnan betraktas som huvudansvarig för omsorg och omvårdnad om barnen. Medan det finns flera accepterade sätt att konstruera faderskap på förväntas en kvinna alltid sätta barnet i första rummet (Ahrne & Roman, 1997). Denna moderskapsdiskurs

innebär också att det faller på mödrarnas ansvar att se till att fäderna har en god relation till barnen. Ett exempel är de samhälleliga krav som ställs på skilda och separerade mödrar att ansvara för att ett umgänge sker, även där fadern inte är intresserad eller olämplig, t.ex. genom att ha utövat våld mot modern och/eller barnet (Eriksson, 2003; Mellberg, 2002).

Eftersom mamman ses som ansvarig för barnets omsorg och beskydd faller ansvaret för brister i omsorgen eller skyddet tungt på modern. Mår barnet dåligt eller uppvisar problem förläggs skulden ofta, i linje med denna diskurs, till modern, s.k. *mother-blaming*. Denna förstärks av en idealisering av bandet mellan mor och barn som återfinns inte minst inom psykologisk och psykoanalytisk teori. Detta band har setts som norm och garant för en normal utveckling hos barnet (se t.ex. Burman, 1994; Magnusson, 2003).

Att klara det ensamma moderskapets krav indikerar enligt utdragen ovan styrka. Men ibland klarar de inte av det. Antingen för att det är en näst intill omöjlig situation eller p.g.a. egna problem.

Helena: Den här rakheten och tydligheten och strukturen, är det nåt du ... Det var en lite ledande fråga men ... Är det nåt du tycker som saknas hos de här morsorna?

Greger: Man ju inte dra alla över en kam. Det finns ju såna som klarar det jättebra. Som har en sån **styrka**. Men jag menar, ifall vi har såna som är förtidspensionärer eller har whiplash-skador eller är sjuka eller nåt ... De är ju **också sköra**, så att säga. De är inga stålkvinnor. Men många, de flesta som vi har jobbat med, de har ju också några **egna problem** ...

Min fråga rör de ensamma mammorna till pojkarna i verksamheten och följer efter en passage där verksamheten och dess personal har beskrivits som strukturerande, tydlig och rak. Informanten placerar in sig i moderskapsdiskursen och förklarar på vilket sätt pojkarnas mammor inte förmår upprätthålla styrkan. Här är det inte bristande nätverk som anses utgöra svagheten utan i stället sjukdom, skörhet och egna problem. Kontentan blir att mammorna till pojkarna i Gruppen beskrivs i termer av misslyckande utifrån den rådande moderskapsdiskursens logik.

Den symbiotiska mamman

Den ensamma och ensamansvariga mamman framställs, som vi sett ovan, som ensam, ofta stark och kompetent men ibland otillräcklig. Hon tyngs under förväntningar, både hennes egna och omgivningens. Ytterligare en bild är den av modern som är *symbiotisk eller alltför nära sina barn* känslomässigt.

Helena: Är det skillnad, tycker du på killarna som är uppvuxna med en ensam mamma och de som har båda föräldrarna hemma?

Bengt: Jag tänker på den här familjen som jag känner. Att hans mamma blev alltför beroende av honom. Alltså, de blev så beroende av varandra. Jag tror ungdomar verkligen **vill** att deras föräldrar skall må bra och att de inte skall vara så beroende av sina barn. Hur det går för dem hela tiden. Det tycker jag är en stor skillnad. Faktiskt.

Bengt beskriver en alltför stor närhet, ett alltför stort beroende mellan pojken och modern. Beroende beskrivs här, implicit, som skapat av modern och mot pojkens vilja. Tankefiguren att mödrars initiala symbios med det lilla barnet behöver brytas av en far kan urskiljas här. Denna tankefigur är nära länkad till psykologisk teoribildning som har haft och har stort inflytande över såväl socialsekreterares som en bredare allmänhets sätt att tänka om mödrars respektive faders funktioner i förhållande till barnet. Enligt denna diskurs uppstår problem då fadern inte är närvarande, inte förmår eller av andra skäl inte fyller denna funktion. Relationen mellan mor och barn blir en riskrelation och modern görs ansvarig för problem hos den unge (Franséhn, 2004).

Enligt t.ex. anknytningsteorin, utvecklad av John Bowlby, kan spädbarn bara knyta an till en människa i taget och relationen mellan mor och barn är biologiskt determinerad. Även den brittiske psykoanalytikern Donald Winnicott lade stor vikt vid den ”sammansmältning” eller symbios han menar uppstår mellan mor och barn under graviditeten och spädbarnstiden (Magnusson, 2003). Centralt för förståelsen av moderskapsdiskursen och synen på faders roll i förhållande till barnen är psykoanalysens teorier om de faser som utgör ett barns naturliga utveckling. De första faserna, oral och anal, präglas av en närhet till modern och under den falliska eller oidipala fasen utvecklas barnens könsidentitet. Det är under denna fas pojken identifierar sig med fadern och ett överjag utvecklas. Pojken förvandlas från vilde till civiliserad varelse och kommer också att nedvärdera kvinnor eftersom de saknar penis. Flickan å andra sidan drabbas av penisavund, ser kvinnor som kastrerade och flyttar över sin åtrå på fadern. När fadern saknas, eller inte förmår fylla sin uppgift riskerar framför allt pojken att inte utveckla sin manliga könsidentitet eller sitt samvete, överjaget (se kapitel ett samt t.ex. Magnusson, 2003; Whitehead, 2002). Psykologiska och psykoanalytiska teorier har fått stort inflytande i samhället i stort och bland socialarbetare, inte minst genom populariserade former förmedlade i media (Lundström & Sallnäs, 2003; Mellberg, 2002; Whitehead, 2002)

Den omoraliska mamman

Ytterligare en tankefigur är den som rör den ensamma moderns *bristande sexualmoral*. Här kommer Gustav till tals.

Gustav: Och varför hon inte lever ihop med några män det vet man ju inte. För hon har ju träffat män och har barn med män och ... Men vad jag har förstått så de här fyra syskonen, de fyra barnen som ... Jag kan tänka mig att, jag tror nån ... kuratorn sa att de har tre, fyra olika **pappor**. Så man vet ju inte riktigt varför det är på det viset och det har jag väl inte gått in i så men ...

Utdraget illustrerar ett synsätt där den ensamma moderns moral ifrågasätts. Hon förstås som att hon har flera sexualpartners vilket en kvinna inte bör ha. Att dessutom få barn med flera av dem indikerar en promiskuitet och ett (alltför) aktivt och oskyddat sexualliv. Detta synsätt har långa historiska rötter och nära kopplingar till föreställningar om kvinnors sexualitet (se t.ex. Johannisson, 1994; Skeggs, 2000).

I en studie av hur den ensamma mamman konstrueras som ett socialt problem i "allmän debatt och akademisk diskurs" identifierar Thomas Knoll (1995) ett "rankningsschema" utifrån vilket olika typer av ensamma mammor bedöms. Denna bedömning fokuserar graden av problem och "värdighet" när det gäller försvar och stöd. Jag återger här detta rankningsschema något förkortat och anpassat till svenska förhållanden:⁷¹

1. Änkan (utan skuld i mannens död)
2. Hon som lämnats av sin man
 - a) Hon utan skuld (han finner en annan)
 - b) Hon som bär skulden för att han lämnat henne (genom sitt beteende)
3. Hon som lämnat sin man
 - a) Han bär skulden (våld, missbruk, övergrepp etc.)
 - b) Han är utan skuld (hon finner annan alt. vill leva ensam)
4. Hon som aldrig varit gift eller sammanboende
 - a) Ett eller flera barn med samme man, barnen träffar fadern, hans skuld

⁷¹ Knolls studie genomfördes i USA och rör amerikanska förhållanden.

- b) Barn med samme man, barnen träffar fadern, hennes skuld
- c) Barn med samme man, barnen träffar inte fadern, hans skuld
- d) Barn med samme man, barnen träffar inte fadern, hennes skuld
- e) Flera barn med olika män, lever med någon av dessa
- f) Flera barn med olika män, ingen man i familjen, umgänge
- g) Flera barn med olika män, ingen man i familjen, inget umgänge

Rangordningen kan naturligtvis utvecklas till att innehålla än fler aspekter (t.ex. försörjning och etnicitet) men jag stannar här.⁷² Schemat ger en god illustration av hur både skulden för separationen, umgänge eller ej samt moderns sexualmoral implicit avgör rankningen. Knoll beskriver att kvinnorna i studien ofta möter anspelningar på deras brister inom tre områden; sexualmoral, föräldraskap och försörjning (Knoll, 1995). Med hjälp av detta rankningsschema kan utdraget ovan rörande den ensamma moderns sexualmoral tolkas som en rankning långt nere på skalan.

Den frånvarande pappan

Den ensamma mamman konstrueras i intervjuerna som tyngd under förväntningar på ett moderskap. Samtidigt ges bilden av en skör och sårbar mamma som ensam kämpar men inte riktigt får det att fungera. I linje med en psykologisk diskurs beskrivs hon också som alltför symbiotisk med sitt/sina barn. Att ha barn utan en far eller med flera män reser också frågetecken om hennes moral enligt ett utdrag. Hur konstrueras fadern? Han som av något skäl inte är närvarande. Är han tyngd under motsvarande tunga förväntningspaket? Ifrågasätts hans moral? Låt oss granska detta närmare.

Den passive och utnyttjade pappan

Den första konstruktionen som presenteras är den av den *passive fadern* som befinner sig utanför gemenskapen.

⁷² Det bör påpekas att Knoll på femte plats placerar minderåriga mödrar, inte inkluderar umgänget och differentierar mellan gifta och sammanboende.

Bengt: Och en pappa då som inte **tror** att han har tillgång till sina barn. Och som **nöjer** sig med det. Det är rätt ofta så faktiskt.

Helena: Hur tänker du kring de frånvarande papporna?

Bosse: Jag tror att det finns mycket sorg i det här. Känsla av otillräcklighet, känsla av att inte få bli insläppt. Känsla att man har svikit sitt barn. Känsla att mamman har haft vårdnaden så länge, eller att ungdomen har bott hos mamman så länge att jag inte har något att tillföra ändå. Många biologiska pappor som inte har sina barn boende hos sig dom gör väldigt lätt sig själva till ett offer.

I denna konstruktion framträder en osäker, otillräcklig och ledsen man. Han är utmanövrerad från familjegemenskapen men känner också skuld över att ha lämnat den. Han har svikit sitt barn. I första utdraget och sista meningen i det andra framträder vidare bilden av mannen som gett upp alltför lätt: Han tror inte han har tillgång – och nöjer sig med det. Han skaffar inte kunskap, han vet inte och han drar sig tillbaka, ibland med upplevelsen av att vara ett offer. Ett offer för vad? Möjligen kan svaret ligga i andra och fjärde meningen i utdraget ur intervjun med Bosse där han uppges inte blir insläppt. Insläppt av modern och insläppt i relationen till barnet. Denna relation har en lång historia och mannen abdikerar inför den. I denna konstruktion är modern stark med sin primära relation till barnet. Fadern är svag och drar det kortaste strået eftersom han ”bara” är sekundär förälder. Hon är vinnare, han förlorare.

Nästa bild målas i något ljusare färger och kontrasterar i viss mån mot bilden av den passive och överflödige mannen. Den rör pappan som en *outnyttjad resurs*.

Bengt: De allra flesta har en pappa. Som ... Nu tänker jag lite på dem som jag har haft mest då. Det har ofta varit så att, jag har ofta ... Det är en grej som jag verkligen känner. Det här **brinner** jag för mycket så att ... Man får en förfrågan och så finns det ofta, det sägs ofta ”Det här är en ensam mamma, farsan är ingenting att räkna med”. Han är kriminell eller han har dragit ... Och så nöjer man sig med det liksom. Men jag känner liksom att ju **mer** man jobbar med detta och ju **mer** man sliter i farsorna så märker man att det **är** ju inte riktigt så. Det ser inte ut så i verkligheten.

Bengt fortsätter samma resonemang med stort eftertryck något senare i intervjun:

1. Han är säkert kriminell, han kanske är ... alkis.
2. Men han är ändå pappa liksom.
3. Och det tycker jag är så otroligt engagerande.
4. Det är så otroligt spännande och roligt.
5. För man märker att De [mammorna] är ju inte ensamma om de ... får hjälp.
6. Och om papporna liksom papporna vill ju ha med sina barn att göra nästan alltid ändå.
7. Nästan alltid.
8. Och det tycker jag är otroligt fantastiskt.

Frågan rör här de ensamma mödrarna och Bengt har börjat med att säga att förfrågan från socialsekreteraren ofta kan innehålla ett konstaterande att fadern "är ingenting att räkna med". Bengt börjar med att delvis instämma i socialsekreterarens konstaterande (rad 1) men betonar att kriminalitet och alkoholism är underordnade identiteten som pappa (rad 2). Dessa problem uppges inte diskvalificera fadern i sitt faderskap. Utdraget innehåller tre starka uttryck för Bengts känslor inför detta (rad 3, 4 och 8). Första ledet i dessa känslor är "otroligt" och syftar till att förstärka andra ledet som är "engagerande", "spännande" och "roligt" respektive "fantastiskt". Det kan knappast råda någon tvekan om det engagemang utdraget ger uttryck för när det gäller att återknyta kontakten mellan å ena sidan den marginaliserade pappan och å andra barnet/den unge samt modern. Att mödrarna behöver hjälp och att papporna vill "vara pappor" betonas, men däremot sägs inget om den unges vilja eller behov i dessa utdrag. Även då faderns handlingar överträtt lagens rāmärken och han utsatt barnet/barnen för sexuella övergrepp är pappan en resurs.

Alltså jag kan känna personligt, alltså jag har ju svårt att t.ex. om det gäller sexuella övergrepp, en farsa som har gjort sexuella övergrepp eller som är misstänkt för att ha gjort sexuella övergrepp. Då är det ju Då är det ... Ja, det är **skitsvårt**. Usch. Jag tycker det är så svårt för då, då kommer mina egna känslor in, att jag har svårt att tycka att det **finns** resurser hos den pappan. Men det finns det ju säkert. Ändå. Men jag tror att, min uppfattning är att det nästan alltid är bättre att ta in pappan, faktiskt ...

Bengt betonar flera gånger hur svårt det är att förhålla sig till pappan som begått eller misstänks ha begått sexuella övergrepp. Att "hans egna känslor kommer in" kan förstås som att hans eget avståndstagande skymmer den principiella hållning han beskriver sig ha där pappor "nästan alltid" skall inkluderas i den unges liv och i behandlingsarbetet. Vi kommer något senare att kunna studera hur Bengt byter position när det gäller det biologiska faderskapets betydelse som här kan anses betonas mycket starkt. (se senare i detta kapitel under rubriken Substitut) Den frånvarande pappa som konstrueras här är trots sin uttalade farlighet en resurs för modern och den unge och detta i kraft av att "vara pappa". Från detta faderskap verkar det vara svårt att diskvalificeras (se t.ex. Eriksson, 2003).

Den diskvalificerade pappan

Fadern som genom sitt beteende *diskvalificerar sig* från ett faderskap konstrueras också i intervjuerna.

Helena: Har de i allmänhet separerat eller har farsan aldrig ...?

Greger: Ja, det är ju är ju allt möjligt ... allt från föräldrar som... eller pappor då som missbrukar ... allt från narkotika ... till kriminella, sitter på kåken ... Nånstans så finns de inte **där** för dem.

Denne pappa är inte en bra pappa. Han missbrukar, är kriminell och avtjänar fängelsestraff. Även om han är pappa finns han inte där för barnet. Han är för upptagen av sitt eget asociala liv enligt denna beskrivning. Han är frånvarande men inte uttalat olämplig. Två resonemang om frånvarande fäder med egen social problematik kan alltså urskiljas; ett där det biologiska faderskapet betonas så starkt att knappt ens en extremt hög grad av farlighet diskvalificerar från faderskapet. Och en annan där problembilden är liknande men där den inte inkluderar sexuella övergrepp (eller misstankar om sådana) och där fadern ändå diskvalificeras från faderskapet. I det senare resonemanget förläggs ansvaret för frånvaron hos fadern, i det tidigare antas att pappan vill men inte ges möjlighet att vara pappa.

Ytterligare en bild rör "invandrarfamiljen". Här definieras fadern som *frånvarande trots att han är närvarande* och föräldrarna inte separerat.

Greger: Ifall vi tittar på invandrarfamiljerna så finns det kanske pappor. Men de är ju nånstans ändå inte närvarande. Tittar man på svenska familjer så är det nog genomgående ... (...) ... i princip så är det ju ensamstående föräldrar. Mammor.

Harald⁷³: Pappan kanske är arbetslös, han har liksom ingen papparoll i familjen. Eftersom många av de här är ju invandrare. Det kanske är mamma som är den enda som har jobbet. Så han tappar ju sin identitet, barnen måste ju leta en identitet, skolan klarar de inte av, vad gör jag då. Jo, där borta finns ju de här Original Gangsters och allihopa dem. Så han kanske får söka dit för att få en respekt.

Båda utdragen konstruerar en närvarande far som frånvarande. I det andra framträder en ganska komplett bild av ett resonemang där marginalisering i form av (faderns) arbetslöshet, ändrad struktur i familjen (modern är familjeförsörjare), könat identitetsskapande (pojken identifieras med fadern) och konsekvenser av "dysfunktionen" (söker sig till kriminella gäng) artikuleras. Låt oss titta ännu närmare på detta. Konstruktion av faderskap i invandrarfamiljen sker i relation till en försörjarposition. Finns inte denna antas fadern förlora sin roll. Modern har i beskrivningen tagit över den traditionellt manliga funktionen och det är rimligt att ställa frågan vilken av dessa två faktorer som är problematiska: Är det faderns nedvärdering eller moderns uppvärdering? Av sammanhanget vet jag att "han" här avser pojken. Pojken beskrivs som att han tappar sin identitet som en följd av att fadern förlorat sin familjeförsörjarposition men kan återfinna den hos det kriminella gänget. Värt att notera är att identitet i den här beskrivningen inte skapas i relation till fadern (eller modern) som person utan i förhållande till faderns funktion som man och försörjare. Är fadern inte längre försörjare är han inte heller "riktig" man och sådana kan i stället återfinnas i gänget. Här etableras ett orsakssamband mellan den detroniserade fadern och utvecklande av en kriminell eller avvikande identitet. Platsen för detta är invandrarfamiljen i förorten.

Till skillnad från ovan där den närvarande fadern konstrueras som frånvarande framträder ytterligare en bild av fadern som är *så frånvarande man kan bli*. Han är död. I den konstruktion som illustrerar denna bild fokuseras dock inte i första hand på att han på en konkret och faktisk nivå är obönhörligen borta utan frånvaron/frånfallet beskrivs snarare som ett uttryck för en *bristande ansvarskänsla* och ett destruktivt leverne i allmänhet.

Thomas⁷⁴: hur är det med deras pappor?

1. Leif: Det är skit oftast.
2. Många, en farsa han tog självmord i somras,
3. jag vet inte om det var två eller tre självmord under sommaren.

⁷³ Detta är en del av ett mycket långt svar på frågan "Vad är Hemmet?"

⁷⁴ Intervjun med Leif gjordes tillsammans med Thomas Johansson.

4. Det är ovanligt men många har föräldrar som ...
5. alltså farsa som kolar eller omkommer på ett eller annat sätt.
6. 95 % har taskig relation till papporna.
7. Jag tror det var en eller två ungdomar på hela sommaren som bodde med bägge sina biologiska föräldrar.
8. Då tycker man att det är bra men sedan,
9. om man skall vara krass,
10. det kan vara värre om de bor [med båda föräldrarna].
11. Men det är väldigt dåligt, väldigt dåligt.
12. Deras farsa, ”ja, den idioten, han bor i Majorna”,
13. ”När träffade du han senast?” ”Ja, det var väl, jag fick någon jävla present för fyra år sedan, idiot”.

Detta utdrag kan ses som bestående av tre delar; del ett (rad 1-5) som rör fädernas självmord, del två (rad 6-11) som beskriver ”taskiga relationers” omfattning samt del tre (12-13) där en ungdom kallar fadern ”idiot”. Delarna diskuteras var för sig. Den första delen rör sig med mängdangivelser vad avser frekvensen av självmord bland ungdomarnas fäder; från ”många”, över ”en”, ”två-tre” och ”det är ovanligt” åter till att ”många” har fäder som ”kolar eller omkommer på ett eller annat sätt”. En direkt och något abrupt övergång sker sedan till del två som inleds med ett konstaterande att ”nästan alla” deltagare har en dålig relation till sina fäder. Den exakta procentsatsen indikerar att detta gäller (så gott som) generellt. Detta följs upp på rad 7 med en ytterligare förstärkning. Nu kompletteras dock problembilden. Håller vi oss på rad 6 rör konstaterandet en dålig relation men säger inget om familjekonstellationen. På rad 7 däremot talas om antalet (en eller två av 30) ungdomar som bor med de biologiska föräldrarna. Vi får dock ett intryck av att de två meningarna rör samma sak. Gör de det finns en koppling mellan å ena sidan att inte bo med båda sina biologiska föräldrar och att ha en dålig relation till fadern. Vänder vi på resonemanget blir det logiska sambandet mellan att leva med båda och att ha en god relation. På rad 8 sker en värdering; att leva med båda de biologiska föräldrarna tycker ”man” är bra. Om ”man” refererar till en allmän uppfattning, till Leif personligen eller till t.ex. personalen i verksamheten, vet vi inte. På nästa rad (9) förstår vi att värderingen är ett ideal och att det, ”om man skall vara krass” kan vara värre att bo med två (biologiska) föräldrar än med en (rad 10). Här rör vi oss i en annan diskurs; den om de olämpliga fäderna, de som diskvalificerat sig själva från föräldraskapet. Rad 11 syftar sannolikt tillbaka på

frågan samt rad 6 som rör relationen till fäderna. I den tredje delen refererar informanten en ungdoms beskrivning av sin far. Fadern kallas två gånger för idiot och dessa uttryck i refererad form förstärker rad 11 beskrivning av relationen som mycket dålig. Konstruktionen av fadern som oansvarig och ”dum” återkommer i ett ytterligare utdrag från samma intervju.

Thomas: Vad tänker du om det? Deras pappor?

Leif: Papporna alltså, många av dem, jag har väldigt, väldigt, extremt dålig kontakt med föräldrarna till ungdomar som är med oss. Ibland förstår jag inte hur de bara liksom ... säger inget... de kan komma ner till [torg] med ungdomarna ”Här har du skiten!” De kommer ner fulla, när de kommer och hämtar ungdomarna så står de ... 100 meter bort, står och väntar, ingen kommer fram och säger ”Leif, hur har mitt barn haft det? Vad tycker du?” Inga, väldigt få telefonsamtal, de gångerna de ringer är det ofta för att de skall skälla ut mig för någonting.

Här beskrivs fäderna inte som fysiskt frånvarande men de konstrueras däremot som frånvarande i den meningen att de inte säger något, kallar sitt barn för ”skit”, är berusade, står långt ifrån och inte ringer. Den gode närvarande fadern konstrueras i utdraget implicit som en som pratar med gruppleddaren, är nykter, frågar hur de haft det och engagerar sig i barnets aktivitet och ringer, inte för att skälla, utan för att kommunicera. Här görs fadern närvarande men han är dum, oengagerad och kanske rentav farlig för sitt barn. Låt oss nu se hur effekterna av att ha en frånvarande far, som dekonstruerats ovan, i sin tur kan dekonstrueras.

Fadersfrånvarons komponenter

Ovan har konstruktionen av den ensamma modern och den frånvarande fadern beskrivits och analyserats. Nu skall vi närma oss frågan om hur sambandet mellan dessa och en föreställd brist ser ut. Vad är det som är problematiskt? Vad är det som saknas? Vad ges fadersfrånvaron för innebörder? Vilka delar kan urskiljas?

Försörjning

Den arbetslöse fadern som inte talar svenska framstår i intervjuerna inte som någon bra manlig förebild för sonen. Han har förlorat sin position som *försörjare och auktoritet* i relation till kvinnorna och barnen. Hans manlighet är undergrävd och försvagad. Jag väljer här att återvända till utdraget från intervjun med Harald som analyserades under föregående rubrik.

Harald: Pappan kanske är arbetslös, han har liksom ingen papparoll i familjen. Många av de här är ju invandrare. Det kanske är mamma som är den enda som har jobbet. Så han tappar ju sin identitet, barnen måste ju leta en identitet, skolan klarar de inte av, vad gör jag då?

Stig?: ... vad fan är det som gör att han söker sig till varenda man som dyker upp runt omkring? Pappan är arbetslös, pratar inte svenska. Systemen, äldre systemen, har en stark roll i familjen. Han söker något så in i helsike.

Den unge pojken, vars pappa är arbetslös men vars mamma eller syster har en stark roll, beskrivs som desperat sökande efter en kapabel man som kan ersätta pappan. Här kan anas två sammanbundna föreställda ”problem”. Det första är faderns undergrävda eller funktion som försörjare samt hans förlorade ”papparoll” i och med detta. Det andra problemet verkar vara det faktum att rollen/funktionen (och auktoriteten) övertagits av en kvinna (modern respektive systemen). Detta förefaller i beskrivningen göra pojkens identitetsutveckling ännu svårare. Två led kan därmed urskiljas i skapandet av ”pojken utan manlig förebild”, dels pappans svaghet, dels mammans/systemens styrka. Mannens identitet verkar i ovanstående utdrag ges ett starkt samband med arbetet. En invandrad man utan arbete ses därför inte som en ”tillräcklig” far eller man. Informanten antyder också att modern övertagit försörjarrollen och att detta har bidragit till en försvagning av mannen. Sönerna i dessa familjer beskrivs som vilsna och identitetslösa. Utdragen kan analyseras i relation till det skifte i synen på faderskap som skett i svensk lagstiftning och politik och som beskrevs i kapitel ett. Rörelsen har gått från ett betonande av faderns försörjningsansvar mot en allt starkare emfas på att förstärka fäderns omvårdande ansvar (Bergman & Hobson, 2002). Utdragen ovan kan då förstås som att informanten positionerar sig i en konkurrerande diskurs som motsätter sig detta skifte.

Behovet av förebilder beskrivs både som allmänt – alla ungdomar/pojkar behöver vuxna/manliga förebilder – och mer specifikt, pojkar med frånvarande fäder behöver kompenseras för denna frånvaro med en eller flera manliga förebilder. Skolan som beskriver att de nästan enbart arbetar med invandrarungdomar uppger att de flesta av dessa ungdomar har närvarande fäder såtillvida att dessa lever med familjen. De beskrivs ändå som otillräckliga och frånvarande. Frånvarande i det avseendet att deras auktoritet har försvagats eller försvunnit. De andra verksamheterna har en majoritet pojkar och män med svensk bakgrund. Så gott som samtliga dessa fäder beskrivs som frånvarande, i bemärkelsen att de inte lever med eller inte har levt med sonen under

hans uppväxt. Dessa pojkar anses ha ett behov av vuxna män som de kan se upp till och i förlängningen imitera eller efterlikna. Ett tankemönster framträder där pojkarnas identitet formas genom *imitation* av manliga rollmodeller eller inläring av manliga funktioner i relation till i första hand fadern men då han brister eller inte är närvarande, genom substitut som förskolepersonal, lärare eller ledare. Greger beskriver faderfrånvarons innebörd som han ser det och berättar om då han tidigare arbetat på en fritidsgård:

1. (...) det var alltså barn till ensamstående föräldrar.
2. Och det var ju både tjejer och killar
3. men det är ...
4. nånstans så slås de ut.
5. Liksom, det handlar ju om ekonomi,
6. det handlar ju om en massa saker, va.
7. Det är ju inte att ...
8. Jag tror ju absolut inte att ... en kvinna är sämre så att säga.
9. Jag tror inte det blir bättre för att det finns en man.
10. Det är ju lika illa, så att säga. ...
11. Där jag bor i [stadsdel] där märker man ju ... det finns ...
12. Vi säger om man tittar på människor som är i karriären ...
13. Det är ju samma syndrom där ...
14. Att pappan är borta och jobbar jättemycket men han levererar skitmycket pengar.
15. Visst, de kanske har det materiellt [bra]
16. men nånstans ... så är ju pappan borta där också.
17. Det är ju samma problematik som uppstår.

Detta avsnitt har två klart urskiljbara delar (rad 1-6 respektive 11- 17) och därmed en övergång. Inledningsvis talar Greger om barn till ensamstående som slås ut bl.a. p.g.a. ekonomiska problem. Här flyttas fokus alltså över från att problematisera familjesammansättningen till att betona ekonomiska faktorer. Med visst eftertryck och utan att tveka uttalas rad 9. Mannens närvaro (eller frånvaro) i sig uppges här inte påverka barnens situation. Socioekono-

miska faktorer görs här viktigare än familjesammansättning för att förklara ungdomars problem. I det tämligen välbärgade område där Greger bor säger han sig kunna se "samma syndrom" (rad 13) eller problematik (rad 17). Men nu talar Greger inte längre om ekonomiska brister. Nu rör vi oss i stället (igen) i diskursen om faders betydelsefulla närvaro. Diskursen här är en annan; även om fadern "levererar skitmycket pengar" är hans frånvaro problematisk. Nu beskrivs fadersfrånvaro, i form av bortavaro från hemmet, som viktigare än socioekonomiska faktorer för att förklara ungdomars problem". På mycket få rader intar Greger här två olika positioner i förhållande till orsakerna bakom ungdomsproblem.

Heterosexuell manlighetsfostran

Pojkars behov av män i sin omgivning att efterlikna eller lära sig manlighet av ligger tillsammans med diskursen om den otillräckliga modern till grund för krav på att befolka barn- och ungdomsåren med (fler) män (se kapitel fem). Pojkarnas uppväxt med ensamma mammor konstrueras som att de levit i en *kvinnovärld*.

Sven?: Troligtvis är det väl så att många av de här, de har bara haft sin mamma. De tappar ju också då, en manlig förebild. För det är mamman, det är dagisfröken, det är lågskolelärarynorna och hela vägen.

Barndomens föreställda kvinnodominans konstrueras här som ett problem. Ett problem som kan tolkas som innebärande att eftersom pojken är pojke och pojken skall bli man men kan inte lära sig bli man i en kvinnovärld, utan närvarande vuxna män. Den logiska följderna av detta resonemang blir att pojken, om ingen man dyker upp antingen inte växer upp *eller* inte blir man *och/eller* blir kvinna. Vi känner igen Mitscherlichs tankar om faderlöshetens effekter; oklar könsidentitet och ett kvarstannande i de tidiga faserna i utvecklingen som präglas av närhet till modern (se kapitel ett).

Flera informanter fokuserar på de brister den unge kan uppleva då han inte getts möjlighet att *uppleva en god och vuxen kärleksrelation* mellan föräldrarna.

Helena: Jag, tänkte ... du nämnde lite kort, vad tänker du liksom ... OK ensam morsa hemma, det är nåt som liksom, det finns nån brist eller det är nåt som saknas ...

1. Greger: (...) Men **jag** tror att ungdomar lär sig utav hur vuxna betar sig.
2. De ser våra spel sinsemellan med umgänget
3. eller med ilska eller vad det nu kan vara.

4. De lär sig utav det sättet.
5. Det är inget man bara kan mata in att ...
6. alltså **känslomässiga spel** ...
7. Försvinner det från dem så vet de inte vad det är.
8. Bara att krama mamma och hon är mysig,
9. visst det är ju en sak men när man blir 16,
10. eller vi säger upp på högstadiet så är det inte lika fräckt och då ...
11. Men om man ser sina föräldrar så **lär man sig** nånstans utav det.

Greger ger oss i detta utdrag en förklaring till varför fadersfrånvaro leder till en bristsituation och social problematik. Här är det inte pojken identifiering eller imitation av fadern som man som står i centrum utan i stället fadern som moderns partner. Inledningsvis poängterar han att lärandet sker genom observation. Det observerade beteendet imiteras och lärs på så sätt så småningom in. (Denna tanke finns också inom ART). Det är dock inte en specifik individs beteende denna imitation rör i Gregers svar utan i stället ett samspel mellan två vuxna individer som har en kärleksrelation. På rad 5 gör Greger ett ganska drastiskt uttalande; kan ungdomarna inte göra dessa observationer ”vet man inte vad det är”. Han implicerar här att barn till ensamma föräldrar blir begränsade när det rör emotionella relationer. Ytterligare ett intervjuutdrag illustrerar samma tema, samma konstruktion av en brist eller en dysfunktion.

1. Bosse: Om vi pratar om dem som växer upp med morsor,
2. dom vet ju hur morsorna förhåller sig till sina killar.
3. Om de har några, och det har de ju rätt ofta.
4. Men att dom på nåt sätt vill ha bekräftat kan jag känna ibland, om jag utgår från mig,
5. hur dom ska förhålla sig till tjejer när dom har tjej.
6. För det vet de inte alltid riktigt.
7. För att de inte har insupit det naturligt eller vad man ska kalla det.
8. Dom har inte sett den biten.
9. Där är det ofta mycket frågor när dom får förhållanden.

10. Mycket på nivån: vad som är normalt och onormalt,
11. är det normalt att jag inte vill träffa kompisar utan bara vara med den här tjejen,
12. mycket såna grejer.
13. Jag tror dom söker nån slags spegling där i hur de själva ska vara som killar.

Här får pojkens identifikation med och lärande från en vuxen man en större plats än i det förra utdraget. Detta utdrag synes något motsägelsefullt: Inledningsvis konstaterar informanten att de ensamma mödrarna ”rätt ofta” har ”killar” (rad 2-3). Men pojkarna saknar ändå kunskap om hur de skall relatera till tjejer. Genom att inte ”naturligt insupa” ett förhållande mellan man och kvinna uppstår även här kunskapsbrister och mycket frågor. Här kan läsas in både en heterosexuell och en könad matris. Mannen, i egenskap av partner till modern, görs till den som pojken skall ”spegla” sig i och lära av. En spegling i modern är inte relevant och inte heller samkönade relationer. Varken vad gäller modern eller sönerna.

Vi kan i dessa två utdrag se hur pojken utan möjlighet att lära sig hur en ”normal” heterosexuell relation framställs som emotionellt och socialt handikappad. Nästa utdrag fokuserar på effekterna av *fadersnärvaron* hos en pojke som tidigare varit inskriven i Gruppen.

Helena: Märker du det på killarna du jobbar med? En skillnad mellan dem som har mamma och pappa och dem som bara har mamman?

Greger: **Känslomässigt** kan vi väl säga att jag kan se det, ja. Grovt då. ... Det kan man se en ... Nu, nu har jag en bild framför mig av en familj som hade mamma och pappa som var väldigt goa mot varandra. Och där, han var också i gruppen ... Hur skall jag uttrycka det? ... **Känslomässig ledare**. Han kunde se mycket snabbare än alla andra ifall ... Vi behövde inte gå i och säga att ”Fan, nu gör du honom ledsen, för du betar dig”. För **han** var mycket snabbare på detta här att se såna bitar. Och om vi pratade relationer tjejer och killar till exempel på högstadiet då var han mycket, mycket, mycket längre fram än de andra. Även ifall han var grovt kriminell. Så kunde han ändå se, man kallar dem de **mjuka** bitarna. Sen att han valde att ställa sig utanför det ibland ... Han visste, han hade det i sig men han sa ”Jag tar konsekvenserna utav det också i så fall”.

Denne pojke beskrivs inte som emotionellt och socialt handikappad. Han har en mamma och pappa som har en kärleksfull relation och beskrivs som, p.g.a. detta, emotionellt och socialt mer utvecklad de andra i Gruppen och en empatisk, kompetent och mogen ung man. Att vara "grovt kriminell" framställs i detta utdrag som relativt oproblematiskt eftersom pojken inser konsekvenserna och gör egna, reflekterade val. Han görs som en mogen ung man, inte längre en impulsiv, relationsstörd pojke. Det är inte kriminaliteten som problematiseras här utan i stället den emotionella omogenheten som kopplas till fadersfrånvaro.

Gränssättning

Att manlighet kan göras i form av moral, superego, gränser och konsekvenser framgår i det tidigare avsnittet om konstruktion av manlighet. Just gränssättning görs, som vi tidigare kunnat se, till en komponent i målen för de verksamheter som studerats och i följande utdrag förläggs "*bristen på gränser*" till familjer där fadern är frånvarande.

Helena: Om man tänker i stora drag, kan du beskriva ungdomarna som du jobbar med? Som grupp alltså, jag är inte intresserad av Kalle och Pelle, utan gemensamma drag i sin bakgrund eller ... familjesituation eller ...

Björn: (...) Ja alltså jag kan ju tänka mest på dem jag jobbar med. Så, det är dem jag, men visst ... Saknaden av fadersgestalter kan väl ... Där **jag** har gått in mest. Det är liksom styvpappor, extrapappor, ingen pappa alls. Så mått figurer [?] i de flesta fallen där mamman är den tjatiga och ensamma och tjar. Och har jättebra relation med sin son eller vad det är. Men svårt att sätta gränser. Att få det att funka då... Ja, det är det jag kan säga. Det är de flesta, ja de flesta ungdomarna jag har haft har det varit ... avsaknad av en pappa.

Informanten använder ordet "saknad" två gånger. Han identifierar en person med en viss funktion och noterar frånvaron av denna. Denna person är inte "extrapappa" utan "den riktiga pappan". Mamman konstrueras som "tjatig", hon har en "jättebra relation" till sonen men - och detta men är centralt - svårt att sätta gränser. Hon beskrivs som en god mor men har ändå en brist. Den funktion hon saknar förläggs i stället hos (den frånvarande) fadern. Här framträder en bild av könens, och partnernas, komplementaritet. Informanten identifierar vidare i utdraget sin funktion i förhållande till pojken och familjen: Han kan sätta gränser. Han är man. Inte pappa men väl en "manlig förebild". Thomas Knoll (1995) beskriver de funktioner som traditionellt ansetts, och fortfarande anses, som bäst uppfyllda av män som fäder eller faderssubstitut:

- *Disciplin.* Män är starkare, har mer auktoritet och är bättre lämpade att stå för gränser och regler. Här finns en nära koppling till faderns roll i utvecklingen av superegot under den psykoanalytiska oidipala fasen.
- *Skilnad.* Kvinnor och män är olika. Kvinnan symboliserar hemmet, mannen världen. Barnet (pojken) behöver en man att visa honom denna värld. Här finns kopplingar till den Mahlerska objektrelations-teorin och speciellt då individuations-separationsfasen.
- *Könsidentitet.* Detta är relaterat både till 1 och 2. För att utveckla en manlig identitet behöver pojkar vara nära män. Söner till ensamma mammor antas riskera att utveckla en ”parasitisk” identitet aldrig frigjord från modern. Pojken riskerar också att bli homosexuell. Här in-tar det oidipala dramat en central plats.
- *Kärlek och beskydd.* Faders och mödrars kärlek är olika och kompletterar varandra. Moderns kärlek är vårdande och faderns beskyddande från en ovänlig värld. Barnet behöver båda för att känna sig tryggt. Detta är en central tanke i psykoanalysen: faderskomplexet. För det lilla barnet räcker moderns skydd men när barnet inser faderns överlägsna styrka är det honom han vänder sig till. Längtan efter faderligt beskydd kommer att följa barnet genom livet.
- *Förebild.* Detta är nära relaterat till 1, 2 och 3 och rör framför allt pojkar. Här ligger fokus snarare på social anpassning än psykisk hälsa och ”inläringen” av en könsidentitet.
- *Lära en heterosexuell kärleksrelation.* Barn som växer upp utan att se en kärleksfull relation mellan mamma och pappa kommer att få problem med att relatera till det motsatta könet på ett sexuellt, emotionellt och socialt sunt sätt. De kommer inte att känna till vad kärlek mellan man och kvinna egentligen är. Ömsesidig respekt och förståelse som förut-sättningar för vuxen kärlek är något barnet inte kommer att förstå.

Knolls sex komponenter i faderns föreställda funktion i förhållande till barnet/pojken är intressant på flera sätt: Dels klarläggs ett antal konstruktioner av fadersfunktioner, dels dekonstruerar den föreställningen ”fadersfrånvaro”. Och medan de fyra första funktionerna kan spåras till både en *diskurs om kön som olika och komplementära*, och en *psykologisk diskurs*, fokuserar de två sista på *socialisation och ”inläring”*. Knolls konstruktioner av föreställda fadersfunktioner överensstämmer väl med mina informanternas beskrivningar.

Substitut

Efter en separation, eller när modern aldrig sammanlevt med fadern, ingår ibland modern i en ny kärleksrelation. Moderns nya manlige partner har genom tiderna getts flera namn: styvfar, plastpappa, extrapappa etc.

Helena: Kontakten med de här ofta ensamma morsorna ... skiljer den sig från familjearbetet? Ser det olika ut? Finns det olika förväntningar om man har mamma och pappa eller bara mamma?

1. Bosse: Jag upplever att det är väldigt **svårt**.
2. Det kan ju vara att en mamma lever i relation med en man,
3. att det finns en styvpappa med i bilden och han har kanske funnits med i några år.
4. Fast det blir **ändå** som att man ser den här mamman som ensamstående mamma.
5. Jag hamnar ofta där.
6. Att jag får påminna mig själv, det finns en styvpappa, om det inte finns en pappa.
7. Problemet kan bli, finns det en styvpappa, finns det en ny familjebildning,
8. då kan det vara svårt att få ihop mamma och den biologiska pappan att ha ett samtal kring ungdomen.
9. Det är sällan folk separerar på ett bra sätt,
10. det finns ofta mycket aggressioner och ilska och ledsamhet under ytan.
11. Problemet med styvpappor är ibland att de kan vara jätteoengagerade.
12. De kanske har tillverkat egna barn som dom båda två är föräldrar till.
13. Jag tycker ofta att jag har hamnat med styvpappor som har känt att den ungen den är **din**.
14. Det är din unge och så blir mamman på nåt sätt "ensamstående" [tecknar med fingrarna].
15. Det är jättesvårt.

Styvpappan ges en marginell position både av behandlaren (rad 1-6) och av styvpapporna själva (rad 11 och 13). Att modern och den nye partnern också har gemensamma barn ställer synen på föräldraskap på sin spets. Något/några barn "tillhör" bara modern medan något/några är ett gemensamt ansvar (rad 11-14). Denna fördelning sägs råda även då relationen mellan modern och den

biologiske fadern inte fungerar speciellt väl (rad 7-10). Vi fortsätter att nysta i samma trådar i följande utdrag ur samma intervju.

Helena: Är det många styvpappor som lyckas ersätta den biologiska pappan? Känslomässigt.

1. Bosse: Nej, det är det nog inte.
2. Jag har nog funderat mycket på vad det beror på.
3. Jag har en känsla av, jag vet inte om det stämmer,
4. men när **jag** var liten, när **jag** gick i skolan,
5. jag tror att det var lättare **förut...**
6. Att ungdomar av i dag på nåt sätt,
7. det är mycket snack om att blod är tjockare än vatten.
8. Att det kan komma från ungdomarna själva också att de inte är så himla intresserade av sin styvfarsa även om dom är 16 år och styvfarsorna har varit med sen dom var 5-6 år.
9. Det är den biologiska farsan som gäller i alla fall,
10. även om den biologiska farsan kanske inte ens är intresserad.
11. Det känns som att det är en skillnad...
12. Det är möjligt att jag är helt fel ute där men ...

Bosse har tänkt kring dessa frågor (rad 2) men reserverar sig samtidigt (t.ex. rad 3 och 12). Han gör en historisk beskrivning och säger att det var lättare att vara styvpappa eller ersätta en biologisk far då han var barn. Utdraget kan tolkas som att han själv betonar ett socialt och känslomässigt faderskap medan synen att ”blod är tjockare än vatten” innehar en stark position inte minst bland de ungdomar han arbetar med.

Det finns anledning att diskutera den förskjutning i betoning som skett i samband med att familjens roll kommit att tonas ned och ersatts med en ökad betoning av biologiskt föräldra(fader)skap (Singer, 2000). Den ökande mångfalden av familjeformer och familjeombildningar medför osäkerheter och ambivalenser hos de olika vuxna i familjerna. Kristina Larsson-Sjöberg (2000) pekar i sin avhandling på hur modern tillsammans med hennes biologiska barn bildar ”en familj i familjen” och hur fäderna rör sig runt denna kärna. Medan den biologiska pappan konstrueras som *pappa-i-princip* görs styvpappan som *icke-pappa-av-princip* (Larsson-Sjöberg, 2000). Styvfäderna tvingas förhålla sig till både denna betoning av det biologiska föräldraskapet och den politiska retorik

som framhåller vikten av ett närvarande och omsorgsriktat faderskap (Edwards et al., 2002). Ambivalensen upplevs starkast bland medelklassens män medan arbetarklassfäderna tillskriver biologin större betydelse menar Maren Bak och Margareta Bäck-Wiklund (2003). Detta överensstämmer med mina resultat.

Låt oss också återvända till Bengt som i några tidigare utdrag med stort engagemang argumenterade för att nästan alltid återinkludera pappan i den unges liv. Bengt betonade där det biologiska faderskapet mycket starkt. Vi är nu något senare i intervjun.

Helena: En del av ungdomarna lever kanske med nya pappor. Vad tänker du om det? Kan de ersätta pappan ... eller gör de det? Eller hur brukar det se ut i de här familjerna?

Bengt: ... Ja, det kan de. Det är klart de kan. Det spelar ju egentligen ... Spelar **roll** kanske det gör men Ja, egentligen tycker jag så här att det spelar inte så himla stor roll kanske ifall det är en pappa eller styvpappa. Eller vem det nu må vara. Bara det finns lite fler än bara en liksom. Det är det viktigaste ... Men, vi jobbar ju en del med ... en hel del faktiskt. Med styvpappor också. Det är lika viktigt kanske Men det ... Ja, jag tror att jag la en för stor vikt vid papporna innan. Det blir så ... Det viktigaste för mig är att det finns flera som är viktiga. Det kan vara styvpappa också eller andra. Bröder och så ...

I utdragen konstrueras faderskap på två olika sätt; å ena sidan som *biologi*.⁷⁵ Blodsbanden görs till det som definierar faderskapet och i linje med detta kommer den biologiske fadern alltid, oavsett vad som händer eller han gör, alltid att vara pappa. Faderskapet är för evigt, det kan aldrig förverkas. Å andra sidan gör ett faderskap där biologi inte är centralt och där i stället *känslomässigt och socialt* föräldraskap/faderskap betonas. Men lägg märke till att könet (styvpappor eller bröder) ändå ges en viktig roll.

Positioneringen i olika diskurser bör inte ses som inkonsistenser hos den enskilde informanten utan snarare som illustration av den komplexitet som det diskursiva fältet fadersfrånvaro och manliga förebilder uppvisar (Talja, 1999). Diskursen om (den biologiska) faderns oersättlighet artikuleras och existerar parallellt med diskursen om att frånvarande fäder kan ersättas, i det här fallet av andra män, men också parallellt med ytterligare en annan diskurs där vux-

⁷⁵ För några år sedan hade *Metro* en text på löpsedeln som löd ungefär: "Fem procent har fel pappa." En jämförelse hade gjorts mellan barns och faders DNA och det visade sig att i 5 % av fallen stämde DNA inte överens. Den person som juridiskt, socialt och psykologiskt definierats som pappa visade sig inte vara det i biologisk mening. Detta visar tydligt hur den biologiska definitionen av faderskap dominerar.

nas, oavsett kön, kärleksfulla bekräftande betonas. Samtliga dessa diskursiva positioner, och många fler, kan återfinnas hos en och samma informant under en och samma intervju.

Rollen som partner till modern och med en ”plast/konstgjord” relation till kvinnans barn omgärdas av osäkerhet. Den ”nya pappan” är inte den ”riktiga pappan”. Och föreställningen om ”den riktiga pappan” och hans betydelse är stor. En biologisk diskurs om föräldraskap intar en dominerande ställning framför andra där föräldraskap kan definieras i sociala och psykologiska termer. I en sådan diskurs skulle en ickebiologisk förälder mycket väl kunna vara en ”riktig förälder”.⁷⁶ Att det är vanligt att styvpappan glöms bort i det konkreta sociala arbetet visar detta avsnitt.

Diskussion

Den ensam mamman konstrueras å ena sidan som stark och kämpande trots ensamansvar och en övermäktig uppgift. Å andra sidan som otillräcklig på grund av svaghet, sjukdom eller omoral. Här konstrueras också modern med ett symbiotiskt förhållande till sonen. Hon som både har svårt att sätta gränser och svårt att släppa taget om den tonårige sonen. Den diskurs om moderskap som kan identifieras i materialet bär stora likheter med vad Mona Franséhn kallar den *moderscentrerade diskursen*. Denna baseras på psykoanalytisk teoribildning⁷⁷ och har fortfarande en dominans på området, inte minst genom tillämpning på barnvårdscentraler, inom populärpsykologi och i massmedia (Franséhn, 2004). Varken vad Franséhn kallar det *decentrerade moderskapet* med fokus på kvinnans autonomi eller det *reflexiva moderskapet* som bryter med tidigare både köns- och familjemönster har kommit att få samma genomslag. De lar av den politiska jämställdhetsdebatten och viss samhällsvetenskaplig forskning kan dock representera en reflexiv diskurs rörande mödrar, fäder och familjer.

Den psykoanalytiska påverkan på konstruktionen av moderskap framstår relativt tydligt i materialet. Att den ensam mammas tillkortakommanden och ensamhet konstrueras som en orsak till pojkens problem och talet om hennes egen oförmåga eller ovilja att ”släppa taget” om sonen är två exempel på detta. Modern ses som ansvarig för omsorgen och får därför bära skulden för avvikelser eller problem hos den unge pojken. Det framkommer också att hennes moral ibland kan ifrågasättas varigenom hon placeras långt ned i rangordningen av ensamstående mödrar. Hon bär ett moraliskt ansvar och en psykologisk skuld. Jag kallar denna identifierade diskurs *den ensamma mammas brister*.

⁷⁶ Denna sociala och psykologiska diskurs kan dock anses träda in då det biologiska bandet är definitivt avklippt, d.v.s. vid adoption, då även juridiskt och ekonomiskt föräldraskap av myndigheterna placeras hos de sociala och psykologiska föräldrarna (Singer, 2000).

⁷⁷ Representerad av Sigmund Freuds, Melanie Kleins, Donald Winnicotts och John Bowlbys arbeten.

Samtliga informanter beskriver pojkarnas fäder som frånvarande, antingen rent faktiskt eller i form av en förlorad fadersauktoritet och/eller familjeförsörjningsfunktion. Två konstruktioner av den frånvarande pappan framträder också tydligt. Dels är han en tillräckligt bra pappa, trots sin frånvaro, eftersom han är just biologisk far. Han konstrueras som offer för olyckliga omständigheter eller som undanträngd av modern. Och dels konstrueras han som diskvalificerad på grund av sin egen passivitet, oförmåga eller farlighet. Han brister i det sociala, psykiska och moraliska faderskapet. Samtidigt som faderskapet av några informanter definieras som förverkat i och med eget missbruk, kriminalitet, ointresse etc. framträder ett biologiskt faderskap som i princip aldrig kan förverkas, knappt ens efter sexuella övergrepp. Pappa är alltid pappa.

Anna Singer (2000) pekar i sin avhandling på hur just en biologisk faderskapsdiskurs har kommit att få en allt starkare ställning i Sverige. Hon argumenterar för att några av skälen till detta står att finna i dels det faktum att det är möjligt att på ett relativt enkelt sätt fastställa genetiskt föräldraskap, dels den ökade betoningen av barns rätt och barns intressen. När barnets behov flyttas fram i fokus medför detta, enligt Singer, att också någon måste åläggas att, på ett tydligare sätt än tidigare, ombesörja att behoven tillgodoses. Och denne någon blir de biologiska föräldrarna. Maria Eriksson (2003) fördjupar förståelsen ytterligare genom att speciellt analysera familjerättssekreterares konstruktion av faderskap respektive moderskap. Hon konstaterar att diskursen *pappa är alltid pappa* är stark och även den våldsutövande mannen kan konstrueras som "tillräckligt bra" pappa. Hon visar att två måttstockar används för bedömningen av fäder, och när båda används, blir det möjligt att vara *en dålig förälder men en bra pappa*. För bedömningen av moderskap finns bara en måttstock och kraven på mödrarna ställs betydligt högre än på fäderna. Att en stark betoning på biologiskt faderskap skapar ambivalenser och osäkerhet hos styvfäderna och omgivningen visar annan forskning (se t.ex. Bak & Bäck-Wiklund, 2003; Edwards et al., 2002; Larsson-Sjöberg, 2000).

Trots att fadern ofta konstrueras som "tillräckligt bra" i kraft av sitt biologiska släktskap anser flera av informanterna att fadersfrånvaron måste kompenseras med en manlig förebild. Det blir denne förebilds uppgift att kompensera eller komplettera de brister som identifieras hos den frånvarande fadern eller den ensamma mamman. De komponenter som betonas starkast är gränssättning och aktivitet vilket vi kunnat se i föregående kapitel. Gränssättning definieras som ett av de områden som mödrars brister lokaliserat till/fädernas frånvaro innebär *och* som ett av de viktigaste inslagen i behandlingen i gruppverksamheterna jag studerat. Denna gränssättning kan förstås på flera sätt varav ett är att betrakta den som en gräns mellan normalt och avvikande och ett verktyg att konstruera normalitet med. En normal man, en normal vuxen etc. (Bangura Arvidsson, 1996).

Några av informanterna beskriver pojkarnas uppväxt som dominerad av kvinnor, *en kvinnovärld* där män inte har eller ges någon plats. Detta kan tolkas

som både ett uttryck för en syn där kvinnornas värld utvidgats genom bl.a. intåget på arbetsmarknaden och där detta skett på bekostnad av en krympande manlig värld och en uppmaning att få in fler män inom (antalsmässigt) kvinno-dominerade arbetsplatser som förskola och grundskola(ns första stadier). Sådana krav är inte ovanliga i politiska jämställdhetsdiskussioner. Vad som där- emot ofta är oklart är *varför*. Här kan två svar urskiljas, det första innebär i korthet att ett ökat antal män skulle innebära att ”typiskt” manliga aktiviteter och erfarenheter skulle ges ett ökat utrymme. Förskolebarnen skulle få någon att snickra och bygga kojor med. Det andra svaret är att dessa män skulle kunna bidra till att överskrida traditionella könsstereotyper genom att visa att även män kan byta blöjor, plocka undan och baka. I det första fallet betonas föreställt essentiella kvaliteter hos män, men det görs även i det andra fallet (Nordberg, 2005). I resonemanget om barndomen som en kvinnovärld går det att känna igen flera av komponenterna i det som Mitscherlich beskrev som *det faderlösa samhället*, bisten på gränser som kan förstås också som en brist på auktoritet både inom familjen och i samhället, kvarstannande i för-oidipala stadier, könsens olikhet och komplementaritet, bristens centrala position samt längtan eller strävan efter att (åter)introducera fadern (i båda bemärkelseorna) i familjen och samhällslivet.

Jag har i detta kapitel kunnat identifiera flera diskurser. Två av dessa förtjä- nar att diskuteras ytterligare något. Den ena är den diskurs som fokuserar på fadern som närvarande, jämställd och barncentrerad. Jag kallar denna diskurs *jämställdhet*. Denna återfinns inom inte minst det jämställdhetspolitiska området och har kommit att få genomslag i en mer allmän debatt. Faderns huvudsakliga funktion har gått från *cash* till *care* (Bergman & Hobson, 2002). Den andra är diskursen om *faderskap som biologi*. Dessa båda diskurser samverkar ibland, t.ex. i talet om den moderna familjen bestående av en biologisk mamma och en bio- logisk pappa. Ibland drar de dock åt olika håll. Detta gäller t.ex. de ombildade eller länkade familjesystemen som kommit att bli allt vanligare. Det gäller också synen på de ensamma mödrarna och det gäller socialtjänstens arbete med barn, framför allt söner, till de ensamma mammorna. Här betonas å ena sidan den biologiska pappans oersättlighet (oavsett vad han gör eller gjort) å andra sidan skall ”saknade” komponenter ersättas genom en manlig förebild. Och vad som menas med en sådan är ytterst oklart, lika oklart som vad fler män i förskolan kan innebära. Är förebildens uppgift att (åter)introducera en stereotyp (lokalt) dominerande maskulinitet eller att bryta upp stereotyper? Dessa ambivalenser beskrivs av flera av informanterna och de kan också förstås på en diskursiv nivå där synen på kön, familj etc. är stadd i förändring, men en förändring som på intet sätt är stabil eller enkel.

Det är möjligt att också analysera den föreställda faderfrånvaron utifrån en reduktion av de komponenter som traditionellt ansetts utgöra ett gott och idealt faderskap. Vad är egentligen pappa bra till? Om faderskap tidigare har ansett bestå av en uppsättning komponenter så har dessa en efter en frigjorts

eller försvagats. Auktoritet är en, försörjning en annan. Rollen som upprätthållare av familjens status, uppfostran är ytterligare några. Det är med detta resonemang möjligt att tänka sig att bara är två komponenter återstår: utvecklandet av en manlig könsidentitet, skild från moderns, genom identifikation med fadern samt uppvisandet av en heterosexuell kärleksrelation som barnet kan repetera. Nära kopplat till dessa är, som framgick i kapitlet, föreställningen om behovet av manliga förebilder. Och i centrum kommer kön och sexualitet att stå. I mitt material är dock denna avskalning inte fullt genomfört utan här betonas även *gränssättning och disciplin*. Detta sker i relation till moderns föreställda brister och inom en psykoanalytisk diskurs.

Detta är det tredje och sista kapitlet som tar sin utgångspunkt i intervjuer med ledare/behandlare inom några öppna verksamheter för i första hand tonårspojkar. Låt mig här sammanfatta de viktigaste diskurser som hittills har kunnat identifieras i relation till föreställningen *brist på manliga förebilder*. Från kapitel fyra kan vi bära med oss hur den strulige killen konstruerades med *risk* som ett centralt begrepp och en betoning av föräldrarnas brister. Målsättningen för verksamheterna kan sammanfattas i begreppet normalisering. Metoderna som beskrivs fokuserar struktur och gränser parat med aktivitet och det manliga könet förutsätts. I kapitel fem kunde vi se flera manlighetskonstruktioner, den lokalt dominerande konstrueras i relation till marginaliserade maskuliniteter samt femininiteter och gavs namnet *den traditionelle mannen* eller *kroppens man*. Men även en *huvudets man* eller *den jämställda mannen* konstruerades även om denna diskurs i detta sammanhang kan ses som lokalt konkurrerande (men generellt dominerande). För dessa båda diskurser spelar också två andra viktiga roller; å ena sidan *kön som olika och komplementära*, och å andra *kön som lika*. *Den traditionelle mannen* kuggar direkt in i *kön som olika och komplementära* medan båda de olika könsdiskurserna kan rymmas inom ramen för *den jämställda mannen*. I detta kapitel har också en *moderscentrerad diskurs* med psykoanalytiska influenser identifierats, likaså en stark, men inte hegemonisk, *faderskap som biologi* och olika komponenter i faderskapet. Fadersfrånvaron har diskuterats och en diskurs om *barns, speciellt pojkars, behov av fadersfigurer* kan urskiljas. Också här har vi kunnat identifiera en ambivalens inom ramen för jämställdhetsdiskursen rörande synen på kön. I nästa kapitel, kapitel sju, fortsätter dekonstruktionen av föreställningen *brist på manliga förebilder* men med delvis andra metoder – kvantitativa – och en annan empiri, nämligen svaren på en enkät.

ENKÄTSTUDIEN

I föregående kapitel beskrevs och analyserades utförarnas, det vill säga behandlarnas/gruppledarnas, ”tal om” ungdomarna i verksamheterna, deras föräldrar, samt hur fadersfrånvaron konstrueras. Dessutom studerades hur de beskriver det arbete de utför. I kapitel fyra berördes socialsekreterarnas uppdrag, vilka uppfattades som vida och icke-specifika av utförarna. Dessa vida ramar för arbetet innebar att ansvaret för utformandet av insatsen i stor utsträckning förläggs hos på personal som beskriver att de både av socialsekreterare, ungdomar samt ungdomarnas familjer ofta förväntas vara ”traditionella män” och manliga förebilder för i första hand pojkarna. Utförarna/de anställda männen förhåller sig till dessa upplevda förväntningar på olika sätt. För några faller det sig ”naturligt” att svara upp mot den medan andra berättar om en tvekan eller avståndstagande.

Detta kapitel, handlar om socialsekreteraren som tar emot anmälningar, utreder den unges situation, bedömer, klassificerar och prognostiserar. Hon, för det är oftast en kvinna, föreslår vidare åtgärder för att avhjälpa, lindra, förebygga eller kompensera en uppfattad brist/ett socialt problem. De tanke-mönster som präglar socialsekreterarnas möten med unga pojkar som lever med sina ensamstående mammor, de problem som definieras och de insatser som föreslås står i fokus för denna studie.

Kapitlet sammanfattar några resultat från den enkätstudie som genomförts inom ramen för forskningsprojektet *Betydelsen av manliga förebilder – om socialtjänstens insatser för ensamstående mödrar med söner*. Enn enkät sändes år 2002 till ett styrt slumpmässigt urval⁷⁸ bestående av 98 nyckelpersoner inom kommunernas socialtjänst specialiserade på barn och ungdomsutredningar. 52 respondenter (samt ytterligare sex i en bortfallsenkät) besvarade frågor som rörde tanke-mönster samt problemdiskurser (enkäten återfinns i appendix två). Bortfallet m.m. gör att resultaten bör tolkas med försiktighet. För en fördjupning hänvisas till rapporten *Pojkar behöver manliga förebilder?* (H. Johansson, 2005). Då socialtjänstens insatsrepertoar för unga redovisas diskuteras, som komplement till mina egna resultat, också andras.

Resultaten har viktats vilket i korthet innebär att respondenter från kommuner med många ungdomar som utreds getts större ”tyngd”. Materialet har också analyserats med hjälp av flera variabler, t.ex. har kommunerna delats i tre kommuntyper: storstäder med dess förorter, större/medelstora/

⁷⁸ Se H Johansson (2005) för en redovisning av urvalet samt Trost (2001) för en definition av urvalsbegreppet.

industrikommuner samt små kommuner. I begreppet kommuner innefattas även stads-/kommundelar.

Aktualisering, utredning, beslut och insatser

Totalt utreddes i de enheterna vars respondenter besvarat enkäten år 2001 ca 3 750 ungdomar. Spännvidden bland respondenterna var stor: en kommun utredde fem ungdomar medan en annan utredde 400. För flickorna var *skolproblem* den vanligaste utredningsorsaken medan det för pojkar var *kriminalitet*. Kriminalitet kom först på femte plats när det gällde flickorna. En annan skillnad rörde *psykiska problem* som för flickorna angavs som utredningsorsak av 26 respondenter och som totalt avsåg 692 flickor. Motsvarande antal respondenter för pojkarna var två och rörde totalt bara 34 pojkar.

Skolan uppges av nästan alla vara en av de aktörer som oftast *aktualiserar* barn- och ungdomsärenden. Flickorna och/eller deras vårdnadshavare ansöker i något högre grad än pojkarna/s om bistånd medan betydligt fler pojkar aktualiseras av polisen. Sjukvården eller BUP⁷⁹ aktualiserar i betydligt högre grad flickor än pojkar och färre än 5 % uppger fritidsverksamheter som initiativtagare till en aktualisering. En aktualisering vid socialkontoret innebär ofta en problemdefinition och kontakten med individ och familjeomsorgen kan uppfattas som ett uppdrag eller en önskan om att ett eller flera problem åtgärdas. Sett på detta sätt kan skolan och polisen anses vara de främsta uppdragsgivarna tillsammans med den enskilde. Även om sambanden mellan utredningsorsak och aktualiserare⁸⁰ inte är glasklara kan vi konstatera att socialtjänstens individ och familjeomsorg har tre huvudsakliga ”beställare” när det gäller ungdomar: skola, polis och den enskilde. Dessa verkar ha legitimitet hos socialsekreterarna att i stor utsträckning också formulera problemen. Dessa definieras och formuleras med andra ord redan innan den enskilde socialsekreteraren påbörjat sitt egentliga arbete; utredningen, bedömningen, beslutet och genomförandet. Senare i detta kapitel återkommer vi till några diskurser inom vilka socialsekreterarna placerar sig och till de senare faserna i ”konstruktionsprocessen”.

Ca 60 % av antalet utredningar uppges röra pojkar. Ungefär 50 % av flickorna och 60 % av pojkarna uppges bo med en ensamstående mor. I min undersökning är andelen ungdomar som lever med en ensam mor betydligt högre än riksgenomsnittet för ungdomar allmänhet.

Påfallande ofta är det inte *motiv* i form av en uppfattad social problematik (kriminalitet, missbruk, skolproblem etc.) som anges i enkätsvaren då *skäl/motiv för bistånd till pojkar med ensamma mödrar* efterfrågas utan i stället *insatsen/biståndet* i sig (kontaktperson, stödsamtal etc.) eller *behovet* av en insats (t.ex. ”behov av

⁷⁹ Barn och ungdomspsykiatri.

⁸⁰ När skolan anges som aktualiserare har detta (naturligtvis) ofta ett samband med skolproblem som utredningsorsak, polisen med kriminalitet etc. Sambandet är dock inte absolut och mellan övriga aktualiserare (Sjukvård/BUP, Fritid, Egen ansökan, etc.) och utredningsorsaker (Psykiska besvär, Missbruk, Brister i hemmet etc.) syns inga sådana samband. Se vidare rapporten (H. Johansson, 2005).

stöd”). Socialsekreterarna svarar alltså, då motiv/skäl efterfrågas, med att ange en insats eller ett behov eller *formen för insatsen* (samtal, kontaktperson, vård etc.). Detta kan sannolikt tjäna som bekräftelse av att handläggare tenderar att ”tänka insats” och ofta i insatsens *form* snarare än dess *innehåll*. Den tillgängliga insatsrepertoaren verkar i hög grad påverka utredningarna och de motiv man ser för bistånd. Detta kan vidare indikera att utformningen av insatsens innehåll delvis överlämnas till utförare i form av kontaktpersoner, behandlare e.dyl. Insatserna för sönerna till ensamstående mödrar har enligt respondenterna två huvudsakliga önskvärda karakteristika: *gränser* samt *manliga förebilder*.

Insatsrepertoar

Svenska kommuner har enligt Socialtjänstlagen (SFS 2001:453) det övergripande ansvaret för barns och ungdomars uppväxtvillkor. För socialtjänstens del tar sig detta främst uttryck i en skyldighet att utreda och ibland ingripa när barn misstänks fara illa. Socialtjänstens insatser för ungdomar uppvisar en stor spännvidd. En vanlig insats är en *stödkontakt* i form av regelbundna samtal med socialsekreterare, ensam eller tillsammans med familjen. Många kommuner bedriver *strukturerad öppenvård eller mellanvård*. 2004 placerades ca 3 400 ungdomar (13-17 år) i *haldygnsvård*, frivilligt eller med stöd av LVU (Socialstyrelsen, 2005). Bo Vinnerljung visar att av de barn som föddes under 70-talet har 3-3,5 % vistats i fosterhem eller på institution någon gång under sin uppväxt. Antalet barn och ungdomar som någon gång överhuvudtaget möter socialtjänstens barnavård, i form av kontaktperson, samtal med socialsekreterare eller liknande, är naturligtvis betydligt högre (Vinnerljung, 1996). Pojkarna är överrepresenterade vad gäller öppenvårdsinsatser men beträffande heldygnsinsatser skiljer sig inte pojkar och flickor åt (Socialstyrelsen, 2005).

Haldygnsinsatser: Familjehem och institutioner

Antalet barn och ungdomar omhändertagna för samhällsvård var högt på 1930-talet men minskade sedan stadigt. Under 1990-talet vände kurvan uppåt igen och 2004 påbörjades omhändertaganden av ca 7 200 barn och unga. Den största ökningen var i åldern 13 till 17 år där 5,6 omhändertaganden inleddes per 1 000 invånare (Socialstyrelsen, 2005). Tiden för omhändertagandena varierar kraftigt; frivilliga omhändertaganden är i regel kortare (median 5 mån.) än tvångsomhändertaganden (median 17 mån.) (Socialstyrelsen, 2005). Ökningen av heldygnsvården av tonåringar kan i viss mån förklaras med att fler tonåringar döms till vård inom socialtjänsten. Ensamstående mödrar löper en betydligt högre risk än tvåföräldrafamiljer att deras tonåringar skall omhändertas, frivilligt eller med tvång, för samhällsvård (Lundström, 2000). Detta samband är dock mer komplext än det kan verka vid första anblicken; faktorer som låga inkomster, övrig social struktur, resursfördelning, insatsrepertoar, socialarbetarkultur m.m. kan påverka dessa resultat. Även det ökade trycket utifrån på

socialtjänsten påverkar naturligtvis de aktuella resultaten. Församlingar har t.ex. skett i barns och barnfamiljers livsvillkor, vi har sett nedskärningar inom elevvården, förändringar i ”samhällsklimatet”, i lagstiftningen etc. (Lundström & Vinnerljung, 2001).

De flesta barn som placeras i familjehem kommer från familjer där modern är ensamstående. Sven Hessle (1988) visar att endast 17 % av de placerade av Malmö kommun under ett drygt år i början av 1980-talet före placeringen levde i en ursprunglig kärnfamilj. Siffror av något senare datum visar att ca 25 % av de inskrivna på så kallade § 12-hem kom från familjer med två föräldrar (SiS, 2001).

Öppenvård/Mellanvård

Betydligt vanligare än omhändertaganden är naturligtvis öppenvårdsinsatser som kan bestå av strukturerade öppenvårdprogram, kontaktfamilj/person eller behovsprövat personligt stöd. Vad dessa kategorier omfattar är något oklart och varierar sannolikt från kommun till kommun. Under den första kategorin faller allt från utbildningssatsningar till äventyrsläger och under den tredje stödsamtal, familjeterapi, förtur till förskola, hemmahosare m.m. Ca 29 000 barn och unga var under 2004 föremål för minst en öppenvårdsinsats; drygt 22 000 av dessa hade en kontaktperson/-familj (Lundström & Vinnerljung, 2001; Socialstyrelsen, 2005).⁸¹

Kontaktperson

I 1980 års Socialtjänstlag, som trädde i kraft 1982, introducerades insatsen kontaktperson/kontaktfamilj. Insatsen blev snabbt populär och antalet barn och ungdomar som beviljats en insats i form av kontaktperson har ökat från 9 000 år 1987 till drygt 22 000 år 2004. Cirka en procent av alla svenska barn hade en insats i form av kontaktperson eller kontaktfamilj under 2004.⁸² Insatsen är vanligast bland pojkar i åldern 13-17 år, av vilka 1,5 % har en kontaktperson (Kommunförbundet, 2000; Socialstyrelsen, 2005).

Att tillsätta en kontaktperson är också den absolut vanligaste insatsen för pojkar som bedöms sakna manlig förebild enligt enkätsvaren. Respondenterna ombads rangordna bland fem fasta svarsalternativ samt ett öppet. 51 av 52 svar har med detta alternativ. 42 av svaren uppger detta som den vanligaste insatsen. 33 av 52 nämner stödsamtal med socialsekreterare eller liknande, dock sällan som förstahandsalternativ. Öppenvårdsprogram nämns av 28 och gruppverksamhet på fritiden nämns av 21 av 52, inte heller dessa i första hand. Placering (i familjehem eller institution) nämns av 14, oftast i fjärde eller femte hand. Sex övriga insatser nämns under ”övrigt”, tre av dessa är kontaktfamilj. 23 enheter uppger att de som insats använder något eller några program eller

⁸¹ Det är tämligen vanligt att ha fler än en öppenvårdsinsats. Antalet avser situationen 1/11 2004.

⁸² Någon gång under året.

institution. Det vanligaste verkar vara att använda sig av kommunens egna verksamheter. Privata program eller institutioner placerar sig på andra plats, före statliga (där flera ungdomshem ryms). Respondenterna från de större städerna med dess förorter verkar i betydligt högre grad än de övriga använda sig av privata program eller institutioner. Dessa är fler till antalet angivna än de kommunala. Bland andra kommuners respondenter (större städer ned till mycket små) är lejonparten av de institutioner eller öppenvårdsprogram man använder sig av kommunala.

Mona Franséhn (2004) har studerat relationerna mellan i första hand ensamma mödrar och socialtjänsten. Hon pekar på att mödrarna ofta då de ansöker om bistånd har formulerat att det är en kontaktperson (eller familj) de önskar. Denna formulering kan ha föregåtts av rekommendationer från t.ex. skola eller BUP. I mötet med socialtjänsten omdefinieras behovet och en förhandling tar vid. Socialsekreteraren försöker då ofta stärka modern i att se sig som "tillräckligt bra" förälder⁸³ eller mobilisera nätverket. Resultatet blir ofta att en kontaktperson (eller -familj) ändå tillsätts.

Lisbeth Johnsson och Margareta Regné (2003) pekar i sin rapport om kontaktfamiljer på det omvända förhållandet; socialsekreteraren föreslår en manlig förebild medan mödrarna i högre grad talar om behov av avlastning samt att barnet/barnen får vidgat nätverk. Att vara trött, behöva avlastning och ha ett svagt nätverk bedöms dock inte som tillräckliga skäl för att beviljas en insats från socialtjänsten. I linje med resultaten ovan, det vill säga att insatser eller behov uppges då skäl för bistånd efterfrågas, diskuterar man också i rapporten att hjälpbehoven tenderar att föregå/ersätta problemen. "Om inte klientfamiljen har kontakt med socialtjänsten av annan anledning än ansökan om kontaktfamilj, så är det klientfamiljens uttryckta hjälpbehov som man utgår ifrån, inte de problem som föranleder hjälpbehoven." (Johnsson & Regné, 2003:103). Socialtjänstens utredningsprocess kan således ses som en arena för möten och förhandlingar mellan och inom olika diskurser. Dessa kan röra både kön, familj, organisation, problembild, orsakssamband, professionella strävanden m.m. Sådana möten sker sannolikt alltså inte bara mellan handläggare och klient utan också inom organisationen, i professionen, privat, i förhållande till aktiverare och utförare etc.

Tankemönster och positioner

I enkäten ombads respondenterna ta ställning till sju påståenden vilka presenteras nedan och med vardera fyra svarsalternativ (*Instämmer helt, delvis, något respektive inte alls*).

⁸³ Ett begrepp från den brittiske psykoanalytikern D W Winnicott.

1. Att vara ensamstående⁸⁴ med barn innebär en ökad risk för social problematik
2. Bland ungdomar med sociala problem är det vanligare än bland andra ungdomar att man är uppvuxen med en ensamstående mor
3. Det är svårare för en ensamstående mamma att uppfostra pojkar än flickor
4. Det är svårare för söner än döttrar att växa upp med en ensamstående mor
5. Det är viktigt för pojkar att ha en manlig förebild att identifiera sig med
6. Pojkar som saknar manliga förebilder identifierar sig med orealistiska mansbilder
7. Det är ett problem att det finns så få män inom verksamheter för barn och unga

De fyra första påståendena kan ses som två frågepar och svaren kan analyseras i förhållande till varandra. Svaren redovisas först var för sig och därefter görs en jämförelse inom frågeparet.

Orsak och verkan

Avsnittets första påstående, *Att vara ensamstående med barn innebär en ökad risk för social problematik* (1), formulerar ett orsakssamband mellan å ena sidan familjeformen *ensamstående med barn* och å andra sidan *social problematik*. Är man av uppfattningen att familjeformen i sig innebär en ökad risk för sociala problem? Respondenterna i min studie verkar till stor del anse det och 32 av de 52 respondenterna instämmer helt eller delvis. Man ger alltså uttryck för ett tanke-mönster där familjeformen per se anses ge upphov till social problematik.

I det andra påståendet, *Bland ungdomar med sociala problem är det vanligare än bland andra ungdomar att man är uppvuxen med en ensamstående mor* (2), instämmer fler än hälften helt eller delvis, endast fyra respondenter tar helt avstånd. Så många som en fjärdedel instämmer bara något.

En relativt stor grupp (24 respondenter), dock färre än hälften, instämmer helt eller delvis i båda påståendena. Sex respondenter svarar att de inte instämmer alls när det gäller ett av påståendena. Ingen tar helt avstånd från båda.

Det är möjligt att statistiskt se att det bland socialtjänstens totala antal klienter finns en överrepresentation av ensamma mödrar och deras barn (se t.ex. Socialstyrelsen, 2002). Detta har vi också sett i denna studie. Det behöver dock inte innebära att det finns ett kausalt samband så att ensamstående mödraskap leder till att deras barn får sociala problem. Dessa kausalkedjor diskuteras av

⁸⁴ I påståendet specificeras inte om det är fäder, mödrar eller ensamstående i allmänhet som åsyftas. Ingen av enkätrespondenterna har kommenterat denna oklarhet, möjligen för att enkäten heter *Socialtjänstens insatser för söner till ensamstående mödrar* och att de därför inte uppfattat oklarheten. Tolkningarna i rapporten och här byggs på antagandet att det är ensamstående *mödrar* som avses.

flera forskare och man varnar för uppfattningen att ett samband på ena hållet med automatik ger samband på det andra (Jonsson, 1967; Vinnerljung, 1998). Flera studier fokuserar på det omvända orsakssambandet och jämför barn från enföräldersfamiljer med barn från tvåförälderfamiljer. Jämförelserna rör olika saker och sker med hjälp av olika metoder. Resultaten skiljer sig också åt. Några forskare finner ett samband mellan familjeform och olika problem (se t.ex. Ringbäck-Weitof et al., 2003) medan andra inte finner något sådant samband (se t.ex. Lagerberg & Sundelin, 2000). Här är det på sin plats att skilja mellan familjer där barnet aldrig levit tillsammans med en av de biologiska föräldrarna och familjer där de biologiska föräldrarna skiljer sig eller separerar.⁸⁵ I en metaanalys av publicerade nyckelstudier inom området mellan 1944 och 2000 om barn vars föräldrar separerar sammanfattar Jan Pryor och Bryan Rodgers (2001): "Undoubtedly, parental separation constitutes a risk for children, but the evidence suggests that it is not *the* major risk factor. Children are not necessarily harmed by family transitions, but neither are transitions benign, risk-free events." (Pryor & Rodgers, 2001:73). Förutom separationen förekommer flera faktorer som har betydelse för barnens utveckling; föräldrakonflikten som föregick separationen, att bevittna eller utsättas för våld, förändrade socioekonomiska förhållanden etc. (se t.ex. Lassbo, 1988).

Till skillnad från de flesta studier inom området har Lisbeth T Pike (2003) differentierat mellan olika typer av enförälderfamiljer. Gruppindelningen baseras på både förälderns och barnets kön. Dessa jämförs inbördes och med tvåföräldrafamiljer. Resultaten visar få skillnader mellan barnen med ensamlevande föräldrar och de som lever med båda föräldrarna. Några skillnader konstaterades dock: flickor med ensamma mödrar visar lägre resultat på testerna rörande fysik, uppförande samt läsning. Flickorna med ensamma fäder har sämre resultat vad gäller stavning och matematik. Pojkar med ensamlevande fäder presterade lägre på testerna rörande några fler områden. Intressant nog visar pojkarna som levde med ensamma mödrar inga skillnader i förhållande till pojkar med två sammanlevande föräldrar. Då de fyra grupperna jämfördes med varandra sågs inte heller några större skillnader med undantaget att "the boys with their mothers and the girls with their fathers are demonstrating the greatest levels of competence." (Pike, 2003:196). Barn som levde med en förälder av motsatt kön uppvisade alltså högre kompetens än barn sammanlevande med förälder av samma kön. Detta resultat motsäger både föreställningen att *barn bör vara med föräldern av samma kön* och den närbesläktade om *de ensamma mödrarnas tillkortakommanden i förhållande till sönerna*, vilket är en av de föreställningar denna avhandling söker dekonstruera.

Det antyddes ovan att flera andra faktorer, förutom att leva med en av föräldrarna, kan påverka barnens situation. En sådan faktor är orsaken till den

⁸⁵ 5 % av 17-åringarna i Sverige hade 1999 aldrig levit tillsammans med en av de biologiska föräldrarna, 25 % hade upplevt att föräldrarna skildes eller separerade (SCB, 2005).

frånvarande föräldrarnas ”försvinnande”. Det finns på detta område forskning som jämför barn till separerade föräldrar med familjer där den ena föräldern avlidit. Timothy J Biblarz och Greg Gottainer (2000) finner t.ex. att ”separationsbarn” i lägre grad utbildar sig, får yrken med lägre status och får en lägre nivå av lycka som vuxna jämfört med barn där föräldern avlidit. De senares resultat skiljer sig inte från barn som lever med båda sina biologiska föräldrar. Varför skiljer sig då en typ av enförälderfamilj från en annan? Biblarz och Gottainer avfärdar tanken att separerade mödrar skulle skilja sig i någon högre grad från änkor vad gäller värdesystem, psykisk och fysisk hälsa, socialt beteende, framtidstro etc. Vad man däremot finner stöd för är att grupperna skiljer sig vad gäller inkomst, anställningsform och ekonomisk stress. Dessa skillnader kan inte förklaras med ”individual-level variation in human capital” (s. 545) eftersom gruppernas utbildningsnivå inte skilde sig åt. I stället står förklaringen att finna i en ”policy that discriminates between kinds of single-parent families, decisions that are then realized in substantially more favorable public support for widows.” (Biblarz & Gottainer, 2000:545). Man pekar här alltså på en diskriminering från samhällets stödssystem sida till fördel för änorna och till nackdel för de skilda/separerade. En liknande diskriminering återfinns i Sverige. När en förälder avlidit har familjen rätt till barnpension samt ofta ersättningar från livförsäkring etc. (Försäkringskassan, 2006). Denna ersättning överstiger sannolikt ofta underhållet/underhållsstödet.⁸⁶

Det verkar alltså inte som om fadersfrånvaron per se inverkar på risk, karriär eller lycka utan orsakerna står snarast att finna i strukturella faktorer. Detta både i form av ekonomiska stödformer eller brist på sådana samt i diskursiva formationer som skapar och återskapar bilden av ensamföräldraskapet som problematiskt.

Hur var det då med orsakssambanden? Jo, att barn till ensamstående är överrepresenterade inom t.ex. socialtjänsten kan vi utgå från har sin riktighet. Finns det ett samband i motsatt riktning, att ensamstående föräldraskap i sig skulle generera problem(barn)? Frågan är svår att besvara men om det gör det så verkar orsakerna inte stå att finna i familjesammansättningen utan snarare i socioekonomiska förhållanden och/eller tankemönster som omger den ensamstående mamman. Att vara ensamförälder kan knappast ses som problemalstrande i sig (Lagerberg & Sundelin, 2000).

Går vi tillbaka till förhållandet mellan de två påståendena (se figur fyra nedan) är det ingen av respondenterna som tar avstånd från det första men instämmer i det andra. Istället instämmer nästan hälften helt eller delvis i båda

⁸⁶ Barnpensionen utgör 25-35 % av den avlidnes uppskattade totala pension. För att få utbetalning från livförsäkring krävs att sådan tecknats av den enskilde eller arbetsgivare. Även i PPM-systemet ingår ofta ett efterlevandeskydd. Underhållets storlek baseras på icke-boföräldrarnas inkomst. Om denne inte kan betala gör staten det med max 1 273:-/mån (Försäkringskassan, 2006).

påståendena.⁸⁷ Möjligen kan påståendena läsas som att det första rör enbart mödrarna och även leda tankarna till t.ex. en ökad ekonomisk utsatthet medan det andra mer renodlat rör den unge. Det är vidare möjligt att respondenterna inte har uppfattat frågan som ett orsak-verkanresonemang från två håll utan i stället uppfattat frågorna som synonyma. Inga av dessa farhågor verifieras dock då påståendena presenterades för informanterna jag intervjuade inom ramen för den kvalitativa studie som presenteras i kapitel fyra, fem och sex. Vi kan här konstatera att de två tillvägagångssätten, som är olika både när det gäller typ av empiriskt material och analysmetoder, ger resultat som pekar i samma riktning. (Se vidare metoddelen av kapitel tre.) Intervjuerna bekräftar, då dessa två påståenden sätts i relation till varandra, att det är möjligt att diskutera resultaten på två sätt. Det ena, kausaliteten har vi berört ovan. För en fördjupad analys av det samband vi kunnat konstatera sammanförs de två påståendena i en fyrfältsfigur. Därigenom förenklas den följande diskussionen som nu rör diskursens två nivåer. I centrum för mina studier står beskrivningar eller konstruktioner. Alla de svar jag erhållit eller texter jag studerat är "talade" och därmed delar i en språklig konstruktion. I analyserna rör jag mig emellertid med två nivåer på dessa beskrivningar; en jag kallar diskurser eller föreställningar och en som avser beskrivningar av upplevelserna av en social praktik.

Figur 4: Positioner i förhållande till påstående 1 och 2 baserade på grad av instämmande.

		2: Bland ungdomar med sociala problem är det vanligare än bland andra ungdomar att man är uppvuxen med en ensamstående mor	
		Instämmer helt/delvis	Instämmer något/inte
1: Att vara ensamstående med barn innebär ökad risk för social problematik	Instämmer helt/delvis	Genomslag 24	Risk 8
	Instämmer något/inte	Komplexitet 10	Irrelevans 10

Om vi för ett ögonblick lämnar den traditionella kvantitativa studiens språkbruk och form och i stället intresserar oss för olika tankemönster är det möjligt att utifrån figuren ovan urskilja fyra positioner. Låt oss anta att påstående nummer två rör respondenternas egen, direkta eller indirekta, upplevelse av den sociala praktiken. Med detta antagande får vi följande tankefigur: *Ensamma mödrar utgör en risk för att barnen hamnar i sociala svårigheter – min upplevelse av den sociala praktiken styrker detta*. Fyra positioner utkristalliserar sig då. En bekräftar detta, en tar helt avstånd och två har invändningar. De två första är kongruenta i sina svar och de två senare är inkongruenta. Modellen kan alltså hjälpa oss att

⁸⁷ *Instämmer något* har i analysen parats ihop med *instämmer inte alls* vilket gör att graden av instämmande kan tänkas bli lägre än om *instämmer något* tolkats som ett instämmande vilket det också kan förstås som, om än i lägre grad än *instämmer delvis*.

förstå kongruens/inkongruensen i hur socialarbetare tänker om ensamstående mödrar och deras söner.

Genomslag (ja/ja) Ensamma mödrar är ett problem, detta har jag också upplevt i den sociala praktiken. Positionen verifierar att problematiseringen av ensamma mödrar har genomslag både på en diskursiv nivå och i den sociala praktiken.

Risk (ja/nej) Det kan vara en risk, men jag upplever det inte i min sociala praktik. *Eller* Det kan vara en risk men tack vare olika former av stöd ger denna risk inte utslag i praktiken. Denna position anammar diskursen men upplever inte att diskursen bekräftas i den sociala praktiken.

Komplexitet (nej/ja) Man kan inte säga att det är en risk generellt men kan vara en faktor bland flera i vissa fall.⁸⁸ Här innebär positionen ett mera komplext tankemönster. Man ifrågasätter/tar avstånd ifrån tankefiguren men upplever ändå att barn till ensamstående mödrar är överrepresenterade bland ungdomar med problem.

Irrelevans (nej/nej) Det är ingen risk generellt, detta upplever jag inte i den sociala praktiken. Denna position placerar sig utanför diskursen om relationen ensamstående mödrar – risk.

Utifrån dessa fyra positioner kan vi nu röra oss på två inbördes relaterade nivåer. En *diskursiv nivå* och en vi kan kalla för den *sociala praktiken*.⁸⁹ Den sociala praktiken är också diskursiv och kan inte klart skiljas ut från diskursen. Den diskursiva nivån är den som rör våra föreställningar. Norman Fairclough (2003) skriver att den sociala praktiken artikulerar både diskurs och icke-diskursiva element. Diskursen är således både skapare och skapad, både herre och slav i förhållande till den sociala praktiken (se kapitel tre).

När det gäller den diskurs vi nu granskar *Ensamma mödrar utgör en risk för att barnen hamnar i sociala svårigheter* intar respondenterna olika positioner. Den vanligaste tycks vara att instämma i diskursen på båda nivåerna. Den beskrivna upplevelsen överensstämmer med föreställningen. Diskursen har *genomslag*. Även i vissa fall, i *riskepositionen*, där respondenterna inte upplever dess sociala praktik, omfattas man av tankemönstret. En annan position, *komplexitet*, representerar det omvända förhållandet; man upplever dess praktiska sida men förhåller sig avvaktande till diskursen. Samma inställning till den diskursiva nivån uppvisar den fjärde positionen, *irrelevans*, men här har man heller ingen del i den sociala praktiken rörande denna diskurs.

⁸⁸ Teoretiskt skulle kausaliteten kunna vara den omvända: Är barnen ”besvärliga” och/eller uppvisar problem skiljer sig föräldrarna eller ingår inte i nya förhållanden.

⁸⁹ Begrepp hämtade från diskursanalysen. Se t.ex. Fairclough (1992) och Winter Jørgensen/Philips (2000) samt kapitel tre.

Spelar kön roll?

Nästa påstående, det tredje av de sju, att *det är svårare för en ensamstående mamma att uppfostra pojkar än flickor* (3), tar drygt hälften av informanterna avstånd från helt. Ytterligare 12 respondenter instämmer något. Endast en respondent instämmer helt i påståendet. Totalt kan vi konstatera att graden av instämmande i påståendet är låg; det uppfattas inte som att det för modern är svårare att uppfostra söner än döttrar.

Ungefär en tredjedel av respondenterna instämmer helt eller delvis i påståendet *Det är svårare för söner än döttrar att växa upp med en ensamstående mor* (4) och ungefär lika många instämmer inte alls. En viss skillnad mellan kommuntyp (se kapitlets inledning) kan urskiljas med de två första grupperna (stora till medelstora städer) å ena sidan, och glesbygds-, landsbygds- och mindre kommuner å andra. Respondenterna i de senare verkar instämma i påståendet i något högre grad än de tidigare. I dessa mindre kommuner uppges också färre ungdomar leva med en ensam mor.

Det finns ett samband mellan svaren på påstående nummer tre och fyra. Det bör dock noteras att sambandet framför allt gäller dem som har en låg grad av instämmande. Två tredjedelar tar avstånd från båda påståendena vilket i sin tur reser vissa frågor om varför dessa familjer/pojkar är överrepresenterade inom socialtjänsten. Det är inte svårare för söner än döttrar att växa upp med en ensamstående mor och det är inte heller svårare för ensamstående mödrar att uppfostra pojkar än flickor. Detta kan förstås som att socialsekreterarna genom sina svar betonar att barnets kön inte spelar någon roll. Vi kunde under föregående rubrik se att en förhållandevis stor grupp både på en diskursiv nivå och i den sociala praktiken såg ett samband mellan ensamstående mödrar och social problematik, men när frågan nu fördjupas till att speciellt röra barnets kön vill man inte kännas vid några skillnader. Samma resultat erhåller Mona Franséhn där socialsekreterarna menar att de inte "tänker kön" utan i stället tar hänsyn till individuella behov hos varje ungdom (Franséhn, 2004).

Figur 5: Positioner i förhållande till påstående 3 och 4 baserade på grad av instämmande.

		3. Det är svårare för en ensamstående mamma att uppfostra pojkar än flickor	
		Helt/delvis	Något/inte alls
4. Det är svårare för söner än döttrar att växa upp med en ensamstående mor	Helt/delvis	Svårt för båda 9	Svårt för mor 2
	Något/inte alls	Svårt för son 5	Inte svårt för någon 33

Av de nio som anser det vara svårare för både mor och son håller sju också med i påståendena ett och två, de intar den tidigare position vi kallade *genomslag*. För dessa hade diskursen om ensamma mödrars problem genomslag både på en diskursiv nivå och i den sociala praktiken. Å andra sidan finns det bland

de 33 som menar att det inte är svårt för någon en relativt jämn fördelning mellan positionerna.⁹⁰

Det är en splittrad bild som framträder. En grupp respondenter uttrycker en stark problematisering av de ensamma mödrarna och deras söner: positionen *genomslag* ovan kombinerad med *svårt för båda* (7 respondenter). En annan, också tydlig, är de som intar positionen *irrelevans* och uttrycker *inte svårt för någon* (8 respondenter). Dessa placerar sig utanför diskursen om de ensamma mödrarnas och sönerns problem. Möjligen tar de också avstånd från den. De upplever inte heller den sociala praktiken på detta sätt. De som i sin upplevelse av den sociala praktiken såg en överrepresentation av pojkar till ensamma mödrar men tog avstånd från diskursen och ensamma mödrars brister, *komplexitetspositionen*, och i linje med detta menar att det *inte är svårt för någon* bildar en tredje grupp (7 respondenter). Denna grupp eller position uppvisar också viss konsistens. Även dessa placerar sig utanför diskursen, tar möjligen avstånd från den, men ser praktiska konsekvenser av uppfostran eller dålig ekonomi eller liknande. En fjärde position intar *riskepositionen* ovan tillsammans med *inte svårt för någon* (7 respondenter). Man anammar diskursen, har ingen upplevelse av den sociala praktiken och menar samtidigt att det inte är svårt för någon. En möjlig tolkning av detta är att man inte kopplar svårigheterna till kön. Här hade det varit mycket intressant med ytterligare upplysningar från respondenterna för att förtydliga dessa svar. Ingen kommenterade dessa frågor, trots uppmaningar, och därför försvåras en fördjupning. Övriga 23 respondenter fördelar sig över de ytterligare 12 positioner som är möjliga att inta då dessa två ”fyrfältare” sammanförs.⁹¹

Vi kan nu konstatera att respondenterna förhåller sig på olika sätt till diskursen eller tankemönstret rörande de ensamma mödrarnas brister. Om de som på något sätt ställer sig utanför eller tar avstånd från denna diskurs rör sig inom andra kan inte denna studie besvara.

Manliga förebilder?

De tre sista påståendena rör specifikt tankemönster i relation till föreställningen brist på manliga förebilder. Respondenternas placering i förhållande till påståendet *Det är viktigt för pojkar att ha en manlig förebild att identifiera sig med* visar en rörande samstämmighet och ett nästan totalt instämmande i påståendet att det är viktigt för pojkar att kunna identifiera sig med en manlig förebild. Endast en respondent utmärker sig genom att helt ta avstånd. Detta är sannolikt en av de ”sanningar” om ensamstående mödrars söners behov som fått ordentligt fotfäste inom Individ och Familjeomsorgen runt om i landet.

Då vi granskar hur respondenterna förhåller sig till påståendet *Pojkar som saknar manliga förebilder identifierar sig med orealistiska mansbilder* framträder en nå-

⁹⁰ 11 genomslag, 7 risk, 7 komplexitet och 8 irrelevans.

⁹¹ Se appendix 3, typologi 1, för en figur över positionerna.

got mera splittrad bild. De flesta instämmer delvis eller något. Inga skillnader kan noteras mellan olika kommuntyper.

Även i påståendet *Det är ett problem att det finns så få män inom verksamheter för barn och unga* noteras ett rungande instämmande. Ingen svarar något annat än att de instämmer helt eller delvis. Vi kan alltså konstatera att en mycket stor del av respondenterna instämmer i två av påståendena: Att det är viktigt för pojkar att ha en manlig förebild att identifiera sig med samt att det är ett problem att det finns så få män inom verksamheter för barn och unga. De kan alltså sägas representera tankemönster eller diskurser som är allmänt accepterade på våra socialkontor och i arbetet med ungdomar i olika familjesituationer.

Ansökningar, utredningar och oskrivna motiv

Enkätens tredje del innehåller tre inbördes relaterade frågor: Hur stor del anger ”brist på manlig förebild” i: 1. Ansökningar från den unge/dennes familj, 2. I utredningar som skrivet motiv för bistånd och 3. I utredningar som tänkt men oskrivet motiv. Jämförs dessa tre svar får vi en relativt jämn fördelning av svar i en figur där vi kan se hur det är möjligt att positionera sig i förhållande till de tre påståendena. Här utkristalliseras fyra förhållningssätt rörande både diskurs och social praktik:⁹²

Figur 6: Positioner i förhållande till uppgiven förekomst av ”brist på manlig förebild” i ansökan, i utredning och i tankarna.

A AKTUELLT HÖG FÖREKOMST I ANSÖKNINGAR I UTREDNING I TANKARNA ”I högsta grad närvarande. Skriver det ofta men håller det ibland till tankarna.”	B FORMELLT REL. HÖG FÖREKOMST I ANSÖKN. I UTREDNING EJ I TANKARNA ”Vi hanterar ansökningarna och tänker vi på det skriver vi det också”
C INFORMELLT MODERAT FÖREKOMST I ANSÖKN. EJ I UTREDNING I TANKARNA ”Vi tänker på det men skriver det sällan”	D INAKTUELLT LÅG FÖREKOMST I ANSÖKNINGAR EJ I UTREDNING EJ I TANKAR ”Inget problem hos oss”

I position A finner vi huvudsakligen respondenter som *inte tillhör storstäderna och deras förorter*. (Större, medelstora och industrikommuner fördelar sig jämt i figuren.) Tio av tolv respondenter uppger att många (hälften eller fler) av ansökningarna innehåller en formulering om brist på manlig förebild. Dessa respondenter anger ”brist på manlig förebild” både som ett skrivet motiv för bistånd, och oskrivet. Detta är ett något överraskande resonemang; om många

⁹² Egentligen en ”åttafältare” som här förenklas. Se appendix 3, typologi 2, för en mer detaljerad figur.

ansökningar innehåller det borde beslut också motiveras i utredningen på detta sätt. *Hög förekomst i ansökningar – ofta skrivet motiv – ofta oskrivet motiv.*

Position B innehåller de respondenter där man ofta eller ganska ofta skriver ”brist på manlig förebild” i beslutsmotiveringen och mer sällan använder detta som oskrivet motiv. Här återfinns hälften av *storstädernas/förorternas respondenter* samt en mindre kommuns. Fler än hälften av respondenterna uppger att hälften eller fler av ansökningarna innehåller denna problembeskrivning. *Relativt hög förekomst i ansökningar – ofta skrivet motiv – sällan oskrivet.*

I C-positionen svarar sju av tolv att det i ansökningarna återfinner problemformuleringen brist på manlig förebild, de andra inte. Fyra *storstädernas/förorters* och en mindre kommuns respondenter finns här. Det intressanta här är att man oftare ser brist på manlig förebild som ett ”dolt” än ett ”öppet” motiv för att bevilja bistånd. Positionen kännetecknas av *Moderat förekomst i ansökningar – sällan skrivet motiv – ofta oskrivet motiv.*

Slutligen, D-positionen som uppger att man varken har ”brist på manlig förebild” i ansökningarna, utredningarna eller tankarna. Här finner vi två *storstädernas/förorters* och tre småkommuners respondenter. *Låg förekomst i ansökningar – sällan skrivet – sällan oskrivet.*

Diskussion

Inledningsvis kan vi se att en del av utredningarna inom socialtjänstens arbete med ungdomar aktualiseras, och att problemen definieras av andra än socialtjänstens tjänstemän. Samtidigt kan vi konstatera att insatsernas form betonas mer än dess innehåll. Detta ger vid handen att en stor del av det som kan antas vara socialtjänstens handläggares ansvar, alltså problemformulering och utformning av insatsens innehåll, hamnar antingen tidigare eller senare i den process för vilken socialtjänsten ansvarar och som rör sig från aktualisering, över utredning, bedömning och beslut, till genomförande av insatsen. Att ett stort ansvar för insatsen utformning läggs på utförarna kunde vi se i kapitel fyra. Insatserna verkar vidare bli ett motiv för biståndet. Detta resultat styrks också av en kartläggning av handläggningen av ungdomsärenden i Västernorrlands län (*Socialtjänstens vård- och behandlingsinsatser för unga – kartläggning och granskning i Västernorrlands län, 2006*).

En majoritet (ca 60 %) av utredningarna i min studie rör pojkar. Vi kan tala om en könad praktik. Utredningsorsakerna skiljer sig framför allt på ett område; flickorna anses ha psykiska besvär i betydligt högre utsträckning än pojkarna. Psykisk problematik uppges som en av de vanligaste utredningsorsakerna av 52 % när det gäller flickor, att jämföras med bara 1 % när det gäller pojkar. Kriminalitet är å andra sidan vanligare beträffande pojkarna.

Drygt hälften av de utredda ungdomarna lever med en ensamstående mor. Det finns anledning att, med utgångspunkt i studiens resultat och i ljuset av att många ensamma mödrar hänvisas till socialtjänsten för hela eller delar av sin

försörjning⁹³, konstatera att barn/söner till ensamstående mödrar riskerar att överproblematiskeras.

När det gäller sambandet ensamstående mor - sociala problem hos barnet skiljer sig svaren ganska kraftigt åt. Flera av respondenterna uppger dock att det bland ungdomar med sociala problem är vanligare än bland andra ungdomar att de lever med en ensam mamma *och* att familjeformen i sig orsakar social problematik.

Respondenterna menar varken att det är svårare för ensamstående mammor att uppfostra söner (än döttrar) eller att det är svårare för söner (än döttrar) att växa upp med en ensam mor. Slutsatsen blir då att det inte är könet på barnet som avgör utan det faktum att föräldern är ensam. Men varför då denna övervikt för pojkar vi har noterat?

För att fördjupa förståelsen av resultaten och diskutera dem vidare konstruerades också två typologier för att illustrera de olika positioner som är möjliga att inta både i förhållande till en diskursiv nivå och till en nivå som rör upplevelsen av den sociala praktiken. I den typologi som skapades finns fyra positioner inom fältet ensamstående förälder – sociala problem för barn(en). Den vanligaste kan kallas *genomslag* och omfattar diskursen samt upplevelser av dess sociala praktik. Men det är också möjligt att inta andra positioner, en grupp är t.ex. skeptisk/avvaktade på den diskursiva nivån men ser fenomenet i sin sociala praktik.

Trots att man instämmer i diskursen om de *ensamma mödrarnas brist/er* kan studien inte ge svar på vari bristen/erna består när de sätts i relation till barnets kön. Det är inte svårare att uppfostra en son och inte heller svårare att vara son som/till en ensamstående mor.

En grupp placerar sig helt utanför diskursen (påstående 1), den sociala praktiken (påstående 2) och de två förslagen till förklaringar (påstående 3 och 4). Denna grupp hade varit intressant att studera vidare men det låter sig inte göras inom ramen för denna enkätstudie. Samtidigt som vi kan notera detta instämmer samtliga respondenter utom en i påståendet *Det är viktigt för pojkar att ha en manlig förebild att identifiera sig med*. Samtliga instämmer också i att *det är ett problem att det finns så få män inom verksamheter för barn och unga*.

Slutligen visar resultaten att *brist på manlig förebild* relativt ofta anges i ansökningarna. Hälften av respondenterna använder detta som beslutsmotivering ofta eller ganska ofta. Detta stärker bilden av att *brist på manlig förebild* uppfattas som ett aktuellt socialt problem eller orsak till andra sociala problem. Att däremot nästan hälften av respondenterna uppger att *brist på manlig förebild* ofta eller ganska ofta är ett tänkt men ej skrivet motiv för bistånd överraskar. Möjligen kan det tolkas som att respondenterna å ena sidan intar positioner som undviker att stigmatisera den ensamstående modern, å andra sidan positionerar sig i

⁹³ Ca 25 % (Socialstyrelsen, 2002).

en diskurs där det könskomplementära föräldraskapet återskapas och görs till norm.

Diskurser och sociala praktiker rörande föreställningen *brist på manliga förebilder* har belysts och förhoppningsvis framträtt med större tydlighet genom redovisningen av denna studie. Samtidigt har vi kunnat se att vi inte rör oss med en entydig diskurs utan flera och ibland motstridiga. Då dessa sätts i relation till en social praktik blir bilden än mer komplex.

Diskursen om behovet av manliga förebilder återfinns hos socialsekreterare. Enkätens resultat visar att detta är ett accepterat och etablerat socialt problem. En etablerad diskurs riskerar dock att hindra deltagarna och institutionen att se andra diskurser eller utveckla nya. Det kan vidare vara ett sätt att undvika problematisering av andra förhållanden. I ljuset av ovanstående är det då intressant att notera att flera respondenter ändå undviker att i skrift uppge behov av manlig förebild i sina utredningar. Är det både en etablerad diskurs och en ”het potatis”?

Huvudresultatet i kapitlet kan sammanfattas med att en diskurs identifierats, föreställningens styrka har verifierats, likaså ett närbesläktat krav:

1. Att växa upp med ensamstående mamma innebär risk för sociala problem eller *Den otillräckliga ensamman* med lite färre ord. Denna diskurs verkar inneha en *vis lokal dominans* men utmanas av andra som dock inte till fullo låter sig identifieras här. Bland socialsekreterare som utreder barn och ungdomars situation kan den sägas inneha en svag dominans.
2. *Pojkar behöver manliga förebilder*. Till skillnad från den tidigare diskursen innehar denna föreställning en stark position bland respondenterna.
3. Det behövs fler män som arbetar med barn och unga. I detta krav, nära förbundet med diskursen barndomen som kvinnovärld och den ensamman mammas brister samt föreställningen om brist på manliga förebilder, har ett mycket starkt stöd.

Sätter vi dessa resultat i relation till tidigare identifierade diskurser kan vi konstatera att den ensamman modern i detta kapitel getts mer utrymme än den frånvarande fadern. Den diskursiva länk mellan moderns brister och den unge pojkens problem som beskrivs i tidigare kapitel har bekräftats i detta kapitel, samtidigt som ambivalenser framträder. Vi kan vidare notera att den könade praktiken inte återfinns explicit i diskurserna. Däremot återfinns de implicit i föreställningen om pojkars behov av manliga förebilder och kraven på fler män till verksamheter för barn och unga.

Föreställningen *brist på manliga förebilder* har i fyra kapitel dekonstrueras till ett antal beståndsdelar. I dessa beståndsdelar kan mer förgivettagna utgångspunkter, d.v.s. diskurser urskiljas. Jag vill illustrera detta med en figur eller karta över detta diskursiva landskap. Jag identifierar tre interrelaterade områden

inom vilka diskurserna kan beskrivas; *kön, familj och sambälle*. Nära kopplad till föreställningen *brist på manliga förebilder* finns kravet om *fler män till barnomsorg och skola* (och socialtjänst) samt *barndomen som en kvinnovärld*. Låt oss ta oss an könsområdet först: Inom detta område kan en generellt dominerande men lokalt underordnad diskurs urskiljas, *jämställdhetsdiskursen*. Inom sig rymmer den i sin tur två diskurser rörande kön; den första *kön är lika* (kön är oväsentligt och socialt konstruerat) existerar sida vid sida med *kön är olika* (kön spelar roll/kön är essentiellt två olika och sinsemellan kompletterande). På en generell nivå är det svårt att veta vilken av dessa som dominerar men i mitt lokala resultat (intervjustudien) är det den sistnämnda. Maskulinitetskonstruktionerna innehåller flera delar men en central komponent är en *traditionell kroppens man*. Men också en modern, barncentrerad jämställd man som kan lokaliseras inom jämställdhetsdiskursen kan identifieras. Båda dessa diskurser kan, hypotetiskt, länkas till krav på manliga förebilder (Nordberg, 2005) men i denna studie är det bara kön som olika, med dess ”bihang” traditionell maskulinitet som länkas på detta sätt.

Rör vi oss så över till familjeområdet kan speciellt två diskurser utläsas som är nära relaterade till diskursen om kön som essentiellt olika, nämligen *pappa är alltid pappa/biologiskt faderskap* respektive en *traditionell könskomplementär familj*. Denna sistnämndas räckvidd är svår att tolka men jag kan konstatera att den i intervjuerna innehåller en stark ställning.⁹⁴ I intervjustudien länkas diskursen om det biologiska faderskapet och den könskomplementära familjen till en diskurs om den *ensamma moderns brister*. Nära förbunden med den senare är i sin tur diskursen om *behovet av fadersfigurer* med en unik funktion - att vara en fadersfigur i familjen. Denna innehåller som vi såg i kapitel sex flera komponenter; (pojken) könsidentitet, skillnad, förebild, beskydd, gränser samt heterosexuell vuxen kärlek. Och nu har vi återigen närmast oss bristen på manliga förebilder. Finns dessa funktioner inte i familjen, för att (den biologiske) fadern är frånvarande, bör detta kompenseras av en (god) manlig förebild.

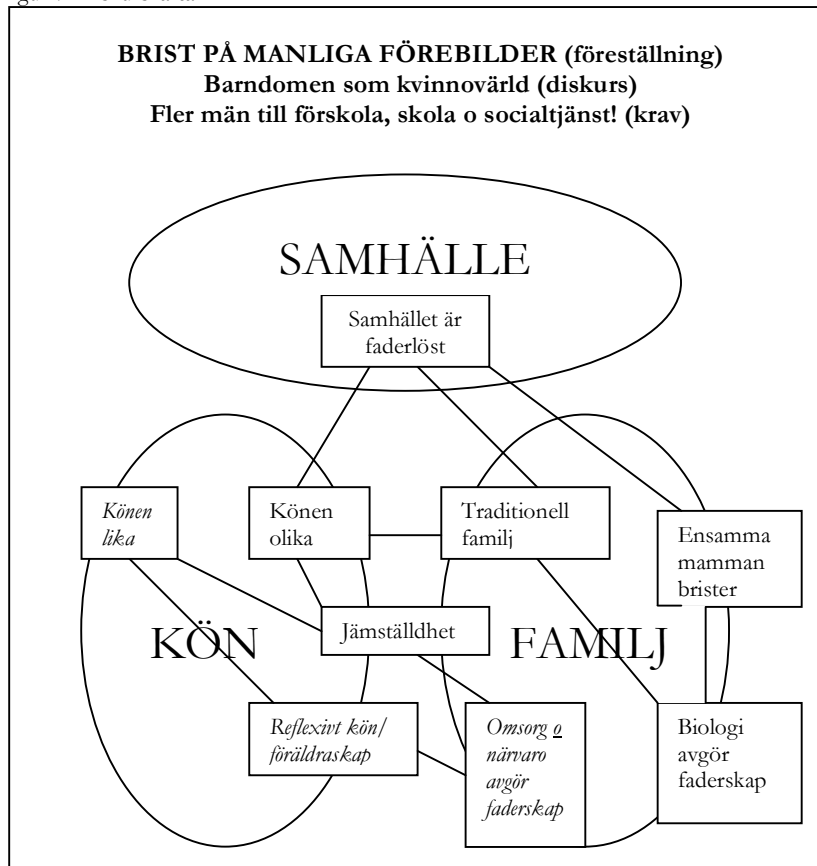
På samhällsområdet återfinns antydningssvis diskursen *det faderlösa sambället*. Denna pekar i två riktningar; dels mot familjen och en upplösning av den samma orsakad av det moderna/senmoderna samhällets arbetsdelning, feminism etc., dels mot syskonsamhället med dess brist på auktoriteter och gränser. En dubbel faderlöshet blir resultatet och ungdomsproblemen ses som en reaktion på denna. Samhället får då, genom olika insatser, söka fostra, kultivera och normalisera på andra sätt än genom familjen. Vilket för oss åter till socialtjänstens insatser riktade till tonårspojkar.

Med avsikt att underlätta för läsaren att se några av de aktuella diskurserna och deras relationer presenteras en figur. Kartan bör inte läsas som en bild av ”verkligheten” eller en sammanfattning av resultaten utan snarare en läshjälp

⁹⁴ Vi kommer i Socionomenstudien att se att den där utmanas av en mer nutida diskurs om den *jämställda tvåföräntfamiljen med en omsorgsgivande far* men också av en *reflexiv diskurs om kön och föräldraskap*.

och ett komplement. I ett annat sammanhang och med andra frågeställningar kunde naturligtvis andra diskurser ha framträtt. En figur blir av nödvändighet förenklad och kan inte rymma den komplexitet, dynamik och de rörelser som återfinns inom och mellan de olika diskurserna, inte heller de historiska förändringarna. Denna kartbild, som kommer att utvecklas och diskuteras ytterligare i kommande kapitel, av hittills identifierade diskurser med inflytande på den studerade föreställningen, leder oss vidare till nästa kapitel där avsikten är att vidga förståelsen av dessa diskurser genom att studera texter som socialarbetare antas hämta stöd och inspiration från.

Figur 7: Diskurskarta I

Figurförklaring: Normal text: identifierade diskurser inom en traditionell ordning. Kursivering: identifierade diskurser inom en annan ordning

SOCIONOMEN 1958–2000

I de föregående kapitlen har föreställningen *brist på manliga förebilder* brutits ned i ett antal komponenter som i sin tur dekonstruerats och diskuterats. Nu vänds blicken mot avhandlingens tredje, och sista, empiriska del – texter i *Socionomen*. Hur har familj, mammor, pappor, män, kvinnor, pojkar, flickor med eller utan sociala problem konstruerats i ett (relativt kort) historiskt perspektiv? Vilka diskurser kan urskiljas och har de förändrats? I så fall - hur? Hur kan de hjälpa oss att tolka resultaten i föregående kapitel? Detta är de frågor detta kapitel söker besvara. Eftersom studien rör texter i anslutning till ett professionellt socialarbetarfält kommer fokus att ligga på föreställt problematiska förhållanden som alltså relateras till en föreställd normalitet.

Sammanlagt har ca 30 000 sidor i 767 nummer av tidskriften gått igenom. 217 texter har lästs och analyserats ingående. Arbetet påbörjades efter det att flera av mina övriga empiriska material/texter analyserats preliminärt och det är från dessa analyser diskurser med relevans för min studies syfte identifieras. De kontexter som identifierades i kapitel ett bör ses som en allmän beskrivning av det fält som omger avhandlingens kärna. I föreliggande kapitel, det åttonde i ordningen, är avsikten att identifiera specifika diskurser i tidskriften *Socionomen* under tidskriftens första 42 år (1958 t.o.m. 1999, se vidare kapitel tre). I sex avsnitt varvas en tematisk beskrivning med en historisk. Under några av rubrikerna målas en grov historisk linje upp medan det under andra görs nedslag i en (ungefärlig) tidsperiod. Flera av de identifierade diskurserna kan inte läsas fast i en speciell tidsperiod följd av en annan med andra diskurser. I stället bör de ses som parallellt existerande och konkurrerande under en period varpå en uppnår en (mer eller mindre tillfällig) dominans för att sedan på nytt utmanas, utvidgas eller förändras. Somliga diskurser är dock betydligt mer trögrörliga och utmanas inte (framgångsrikt) på samma sätt (se kapitel tre). Jag har valt att presentera texterna utan koppling till den person som skrivit dem eller hans/hennes yrkesmässiga position. Det är texterna som analyseras, inte författarna, deras positioner eller avsikter med att skriva texterna (se kapitel tre). Avsikten är att analysera vad som sägs, hur det sägs och hur det kan förstås. Att placera texterna hos personer mer eller mindre kända inom det sociala arbetets fält skulle också kunna dra uppmärksamhet från det som är mitt syfte. (Samtliga 217 texter som analyserats återfinns i appendix ett.) Jag väljer i detta kapitel vidare att diskutera resultaten i relation till tidigare forskningsresultat samlat och i slutet av kapitlet.

Familjer och föräldrar – ifrågasatta, jämställda och vilsna

Vi har i de tidigare kapitlen kunnat se flera diskurser på familjens och föräldraskapets område. Flera av den strulige killens problem förklaras med brister i föräldraskapet. Modern har konstruerats på flera sätt men bilden av hennes *otillräcklighet* framträder relativt tydligt. Fadersbilderna ges flera och skiftande innebörder. Ömsom betonas den närvarande, jämställda, omsorgsgivande fadern, ömsom den traditionelle fostrande och disciplinerande. Diskursen om den biologiske faderns oersättlighet (i princip) och hans unika funktion i familjen framträder också. Denna diskurs står delvis i motsats till betoningen av omsorgsaspekten och antyder en strid om definitionen av faderskapet; är det den vardagliga närheten och samvaron eller det biologiska släktskapet som definierar faderskap?

På familjens område har jag också kunnat identifiera en dominans för en moderscentrerad diskurs om familjen, med inslag från psykoanalytisk teori-bildning, men också konkurrens i form av en mer reflexiv syn på dels sig själv som manlig förebild, dels föräldraskap och kön. Låt oss starta vår historiska upptäcktsfärd genom *Socionomens* texter med att studera hur familj och föräldraskap konstruerats under de 42 år studien spänner över.

Kärnfamilj och välfärdsstat

Under tidskriftens första årtionden är välfärdsbygge ett centralt tema (t.ex. 1958/3, 1959/5a, 1962/7, 1963/2 och 1973/18). Urbaniseringen och kvinnors ökande grad av förvärvsarbete ställer krav på boendereformer och barnomsorg. Det goda samhällets baksida visar sig genom bl.a. asocial ungdom, framför allt då raggare. Bostadsfrågan ses som en lösning på flera av dåtidens aktuella problem: en låg nativitet, ungdomars alkoholbruk och ensamstående mödrar. Mödrar, både gifta och ensamstående, beskrivs i *Socionomen* under 50- och 60-talen huvudsakligen som garantier för barnens personlighetsutveckling och som kärleksfulla uppfostrare. De ensamstående mödrarna problematiseras framför allt med utgångspunkt i att de p.g.a. fattigdom och ensamhet inte förmår fostra barnen på ett för samhället tillfredsställande sätt. Frånvarande fäder eller behov av manliga förebilder nämns dock inte explicit under denna period.

Liksom på 30-talet artikuleras på 60-talet en oro över en sjunkande nativitet. ”Sverige hade under 1960 världens lägsta födelsetal (13,66) vilket också är det lägsta talet i vår befolkningsstatistik” (1962/7). Som orsak till detta anförs bl.a. bostadsbristen samt en ovilja att sänka sin materiella standard i samband med att man skaffar barn. Lösningarna är politiska: en höjning av barnbidraget, flerbarnstillägg, barnavdrag vid beskattning, barnstugor, större och bättre bostäder. Maningarna till en förbättrad familje- och bostadspolitik kan ses som uttryck för dels en vilja att förbättra standarden och omsorgen om de svagaste, dels en mer pragmatisk ambition att motverka arbetskraftsbrist och ”störningar” i framför allt storstadslivet. Dessa störningar handlar om

ungdomar som ”hänger på stan”, använder alkohol etc. och anses hota ”den allmänna ordningen” i samhället och främja asocialitet (1962/1).

En text i *Sociologin* behandlar ”kärleken och den personliga anpassningen makar emellan” och två böcker på samma tema (1965/5-6) recenserades 1965. Båda rekommenderas som kurslitteratur och i texten efterlyses mer forskning om familjen som skulle kunna sprida ljus över ”många påståenden, ofta tillspetsade och förenklade” som förekommit i den allmänna debatten. Det som vetenskapen kan motsäga är att: ”barnen blir missanpassade om mamman förvärvsarbetar’, ’hemmafruar är instängda och enkelspåriga’, ’standardjaktet driver ut kvinnan på arbetsmarknaden’ och ’kvinnor kan aldrig bli bra arbetsledare’.” Här kan läsaren ana den familjesociologiska forskningens roll i att motverka fördomar och förlegade föreställningar. Forskningen ställs i progressionens tjänst. Texten kan också förstås som ett försvar av familjen. Under denna period råder en *moderscentrerad familjediskurs* men ett begynnande hot kan urskiljas vid horisonten i form av kvinnors ökande förvärvsarbete och de omvälvande förändringar detta kan medföra. I en annan text kan utläsas att familjelivet förändras men att det inte bör påverka familjens grundläggande funktioner: intimitet och barnuppfostran. Forskningens roll blir enligt texten att avdramatisera det hot mot den bestående familjeordningen som kvinnors ökande förvärvsarbete anses utgöra eller att visa att förändringen inte är så stor som görs gällande: ”Åsikterna om hur många gifta kvinnor med och utan småbarn som förvärvsarbetar är betydligt överdrivna” (1963/5-6b).

Uppfostran som faderns uppgift

Att presentera kategoriseringar är populärt under 1960- och 70-talen. I en text delas hem in i fem kategorier: fullständiga och bra, fullständiga skenbart bra, fullständiga med påvisbar asocialitet, splittrade samt ofullständiga. De två senare avser skilsmäsohem respektive hem med barn utom äktenskapet där de senare anses inverka negativt på barnens uppväxtmiljö (1961/9b). Brister i barnens uppfostran uppmärksammas och i en annan text presenteras fem klasser av uppfostransmetoder: mild men fast, för mild (låga krav), för sträng (höga krav), för slapp låt-gåuppfostran och för lynnig (1973/16). Föga överraskande är det de två sistnämnda uppfostransmetoderna som definieras som orsak till brottslighet bland ungdomar. Det är *familjens fostrande funktion* som står i fokus och som speciellt viktiga inslag för en positiv utveckling under uppväxtåren nämns *ledning, kontroll, tillsyn* samt förutsägbara reaktioner från föräldrarna. Dessa förknippas i första hand med mannen/pappan. Traditionellt ”kvinnliga/moderliga” funktioner som kärlek, omsorg, närhet etc. nämns inte. En speciell betydelse ges implicit här åt fadern som genom fostran av barnen blir den som skall förhindra en asocial utveckling. I tidigare kapitel kunde vi se hur gränssättning, normer och moral tillskrevs fadern eller den manlige förebilden och ovan finner vi så en historisk koppling. Att faderns unika funktion definie-

ras i termer av disciplin finner vi alltså både i intervjuerna utförda på 2000-talet och i texter i *Sociologin* 40 år tidigare.

Att även det omsorgsgivande *medföräldrskapet* är ett mål att sträva mot märks t.ex. i en text där stor vikt läggs vid de emotionella banden mellan barn och far samtidigt som familjens viktiga roll i samhället poängteras och den manliga könsrollen problematiseras. Männens ”blir i stor uträkning avskurna från hemlig och intimare kontakt med barnen” (1958/4). Här återfinns vi tankarna om faderns ofrivilliga distansering från familjerelationerna som det moderna samhället medfört och en längtan tillbaka till en svunnen tid eller en omorientering när det gäller faderskapet (jämför med kapitel ett samt sex).

Ifrågasatt kärnfamilj

Denna omorientering kan observeras under 60-talet och framåt då den traditionella kärnfamiljen börjar utmanas. En text från 1968 argumenterar för en avveckling av idealen äktenskap och monogami. Texten förespråkar med stöd av Masters och Johnsons undersökningar ”lustprincipen som vägledande för de mänskliga relationerna i ett välutvecklat pluralistiskt samhälle” (1968/4). Liknande resonemang återfinns då boendesegregationen diskuteras. ”Idén att hustrun i en liten bo-cell skulle fostra barn och ge man markservice är en transplantering från borgerlig överklass” (1978/9). Texten bär rubriken *Kollektivhus frigör – främst kvinnor!* En kollektiv samlevnad förespråkas i en annan text också ur ett barnperspektiv: ”ju fler positiva vuxenkontakter ett barn får uppleva under sin uppväxt, desto mer berikas deras erfarenheter och underlättas den sociala utvecklingen” (1977/17). En debatt om alternativa familje- och/eller boendeformer förekommer under 60-talets sista år samt under 70-talet och kan ses som åtminstone delvis utmanade av den tidigare kärnfamiljsdiskursen. Även om denna konkurrerande diskurs fick genomslag inom vissa grupper i samhället är det svårt att urskilja några efterverkningar i dagens samhälle. Vad som däremot haft inflytande är diskursen om ”den jämställda familjen” och de förändringar som skett inom eller i nära anslutning till kärnfamiljsdiskursen.

Den jämställda familjen

En relativt omfattande genomgång av familjens ställning och funktioner i ett historiskt perspektiv görs i en text från 1982 (1982/32). En rörelse beskrivs där den traditionella familjen under 1800-talet och 1900-talets första decennier var stadd i upplösning. På 30-talet ”intervenerade statsapparaten med en rad åtgärder för att stärka och återupprätta familjen” och under de två följande decennierna utvecklades en stark ideologi som betonade familjen som en enhet för ”lycka, gemenskap och känsloliv”. Kvinnan var mor och fadern var försörjare och auktoritet. De tydliga ”rollföreskrifterna” omfattade även barnet och tog sig uttryck i teorier om ”normal” barnutveckling och den tidiga relationen

mellan mor och barn. Med 60- och 70-talens ökande kvinnliga förvärvsarbete, utbyggnad av barnomsorgen m.m. kommer så ”den nya familjen” då de materiella betingelserna för den traditionella kärnfamiljen försvinner. ”Den nya familjen” karakteriseras enligt texten av att den är en ansamling av självständiga och jämlika individer, faderns roll har förändrats i förhållande till barnen, morbarnrelationen skjuts i bakgrunden och en stor hjälpapparat växer fram för att uppfostra barn och stödja familjerna. I texten förs avslutningsvis in en klassaspekt på denna utveckling:

... om ideologin om den nya familjen svarar mot mellanskiktens verklighet, så låter den sig svårare förenas med arbetarklassens verklighet. I arbetarklassen saknas den materiella utveckling som legat till grund för förändringarna inom mellanskikten. Här finns vare sig de ekonomiska, kulturella, sociala, psykologiska eller tidsmässiga resurserna för att leva det liv som den nya familjeideologin föreskriver. En av konsekvenserna av detta är att familjer från arbetarklassen inte kan leva upp till de normer och föreställningar som allt mer dominerar instanser som BVC, MVC, daghemmen, fritidshemmen, skolan och som återfinns i tidningarnas frågespalter och vardagsidor [Fetstil i original] (1982/32).

”Den nya familjen” utmålas trots kritiken i positiva ordalag och som ett frigörelseprojekt för alla inblandade. En frigörelse från ”det borgerliga samhällets nödvändigtvis privatiserande och inskränkande sociala relationer” (1982/32). Diskursen om den jämställda familjen förläggs i texten till medelklassen och till samhällets institutioner medan arbetarklassen ställs utanför den.

Skilsmässor/styvfamiljer

Samtidigt som de ökande skilsmässotalen uppmärksammas problematiseras *den nya jämställda familjen*. I en text (1983/23) beskrivs hur individens behov och utveckling kommit att stå i fokus och hur lättvindigt makarna kan gå skilda vägar om relationen inte fungerar. Ingen av de utvalda texterna argumenterar för en återgång till kärnfamiljen med en försörjare men i flera problematiseras konsekvenserna av den nya familjen som nu innebär en individcentrering, två försörjare och (på diskursiv nivå) jämställdhet mellan könen. En sådan konsekvens är styvfamiljens problem som ”äلتas i tystnad”, där makarna förhåller sig till kärnfamiljen men: ”En styvfamilj är inte en kärnfamilj, eftersom det finns en biologisk förälder någon annanstans. (...) Alla försök att få styvfamiljen att likna kärnfamiljen och fungera som denna är dömda att misslyckas” (1983/22b). En annan konsekvens beskrivs som svårigheterna för män att kommunicera med kvinnor vilket kan leda till skilsmässa. Efter en uppslitande sådan har mannen inte heller förmåga att tala om sina känslor tillsammans med

andra män (1989/6). En tredje konsekvens rör barnen och deras längtan efter auktoritet och normer. "Föräldrarna lever i nuet – precis som sina barn" (1992/4). I denna text kopplas "den nya familjen" samman med "det moderna samhället och kommersialiseringen som förvirrat oss i våra roller".

Vilken sorts jämställdhet?

Jämställdhetsdiskursen vinner alltmer mark under den studerade perioden. I slutet av 90-talet är den så avlagrad att den närmast intar en sanningsposition, den är dominerande (se appendix ett). Den utmanas däremot under den första tiden av liberala debattörer där individuell valfrihet betonas inom ramen för jämställdhetsprojektet. Även en väg av s.k. särartfeminism kan identifieras under senare tid (se nedan).

TVå långa texter diskuterar 1962-63 "kvinnosakens dilemma". I texterna pläderas för en jämställdhet innebärande en frihet för kvinnan att välja att vara hemma med barnen eller arbeta. Här formuleras texten i förhållande till något som antas vara dominerande, d.v.s. att jämställdhet innebär att kvinnor måste arbeta. Dessutom framförs i texten att arbete som en väg till personlig utveckling inte gäller arbetarklassens kvinnor: "Att det skulle vara mera utvecklande för personligheten att hela dagen stansa hål i en metallbit än att fostra barn vill väl ändå ingen på allvara göra gällande" (1963/1). Texten placerar sig i en liberal tradition och inom diskursen om en moderscentrerad familj:

Man kan inte komma ifrån att eftersom varje ung kvinna (likom varje man) vill gifta sig och få barn och eftersom detta för henne har ofrånkomliga konsekvenser med avseende på barn och förvärvsarbete, så kommer hon alltid att välja förvärvsarbete utifrån andra aspekter än mannen (1963/1).

En av dessa två texter manar dock avslutningsvis samhället att avskaffa all diskriminering samt att "chockhöja" barnbidraget (1962/10). Texterna visar hur jämställdhetsdiskursen inte är entydig och det inom ramen för diskursen ryms flera olika grundläggande antaganden om t.ex. kön, flera definitioner av jämställdhet och flera politiska åtgärder att vidta utifrån dessa antaganden och definitioner.

Stereotypa könsroller och fördomar ses i flera texter som orsak till bristen på jämställdhet (1962/10, 1963/1, 1964/2). Ett ihärdigt arbete mot könsdiskriminering, inte minst inom arbetslivet och fackföreningsrörelsen, är en av lösningarna. Under 70-talet har också terminologin kommit att förändras. *Kvinnosaken* är nu *jämställdhetsfrågan*. Denna kopplas i några texter samman med analyser av produktionens utformning och villkor (1970/20, 1972/17). Flera andra texter berör könsrollsfrågor och jämställdhet, speciellt under 70- och början av 80-talen.

Alternativt föräldraskap

Under periodens sista år kan en förändrad föräldraskapsdiskurs börja urskiljas. Debatten om homosexuellas rätt att prövas som adoptivföräldrar är temat för några texter under 90-talet och debatten illustrerar en diskursiv kamp mellan två olika föräldraskapsdiskurser (1999/7, 1993/4a, 1993/5b, 1993/5c). Den första innehåller en mängd komponenter som tillsammans bildar en tämligen traditionell diskurs om familjens roll och könets natur. Utgångspunkten är vad man i texterna kallar *barns rätt*. Denna rätt definieras i texterna som:

- Barns rätt till en *kärnfamilj*, vilket i dessa texter betyder en mamma-pappakonstellation, alltså föräldrar med olika kön samt ett eller flera (gemensamma) barn.
- Barns rätt till *manliga förebilder* vilket man kan utläsa att barnet inte får om det har två mammor. Den manliga förebilden är här per definition pappan och någon annan kan inte vara detta. Saknas denna könsmässiga likhet förstås att barnet kommer att utveckla (könsmässiga och sexuella) identitetsproblem.
- Barns rätt till *heterosexuella identifikationsobjekt* för att själva utveckla heterosexualitet. Det är inom ramen för den heterosexuella kärleksrelationen barnalstring sker. ”Ett barn bör också få växa upp med en klar uppfattning om att barn inte kan komma till världen annat än genom en sexuell relation mellan en man och en kvinna” (1999/7).
- Barns rätt till kunskap om att kön och heterosexualitet är *medfödd essens*: ”... det är naturens ordning och det finns en mening med det.” (1999/7).
- Barns rätt att *inte bli mobbade*. Här kan tankefiguren förstås som att eftersom adopterade barn representerar en annanhet, och därmed utsatthet, skall bördan av ytterligare en sådan inte läggas på dem. Ansvar för denna eventuella mobbning förläggs här hos (adoptiv)föräldrarna, inte hos en intolerant omgivning (som texterna i sig kan sägas vara en del av).

Texterna (1999/7, 1993/4a) anför vidare som ett argument mot homosexuellt föräldraskap(!) att socialtjänsten varken har rutiner eller resurser att stödja dessa ”mindre resursstarka” barn och föräldrar. Intressant är att notera att denna text avvisar forskningen: ”Forskning kan faktiskt inte ge svar på allt, framför allt inte när det gäller komplicerade mellanmänniska förhållanden. Även andra faktorer än de som är åtkomliga för forskning måste vägas in.” I stället för forskning hänvisas i texten till andra auktoriteter som barnpsykiatrer och uttalanden från personer i Socialstyrelsens vetenskapliga råd för att underbygga argumentationen. Texten avslutas med en sammanfattning som kan förstås inom kärnfamiljdiskursen: ”Vi har även ett ansvar för att barn födda i Sverige får så goda uppväxtbetingelser som möjligt och dit hör två föräldrar av

motsatt kön” (samtliga utdrag ur 1999/7). Det är här värt att notera de likheter som kan konstateras mellan bestämningarna av fadersfrånvarons effekter som vi såg i kapitel sex och hur diskurser om kärnfamiljen, fadersfrånvaro och kön som essens här förenar i argumentationen mot homosexuellas rätt att provas som adoptivföräldrar.

Att familj konstrueras av en kärleksrelation mellan två individer med olika och varandra kompletterande biologiska kön, heterosexualitet samt barnalstring inom ramen för denna framställs sällan med sådan tydlighet som i dessa texter. Oftast kan dessa komponenter tolkas som förförstådda och förgivettagna, något som självklart ingår men sällan uttalas. I och med denna debatt under 90-talet artikuleras dock samtliga dessa tydligt.⁹⁵

Den andra, konkurrerande, positionen uttrycker här vad som här kan tolkas som ett reflexivt synsätt på kön och föräldraskap. I dessa texter tas forskning som en mycket betydelsefull intäkt för kraven att alla, oavsett familjestruktur, skall ha rätten att provas som adoptivföräldrar. Här finns en kraftfull argumentation för likabehandling oavsett sexuell läggning. Jag vill påstå att denna på ytan konkurrerande diskurs närmast kan förstås som refererande till den dominerande kärnfamiljdiskursen och snarare vidgar definitionen av föräldraskap än utmanar och ersätter diskursen med en helt annan konstruktion av föräldraskap och familj (1993/5b och c). Denna reflexiva diskurs är just reflexiv, inte revolutionerande. Det kan vidare vara intressant att notera att utgångspunkten i texterna ofta inte är föräldraskapets *innehåll* utan dess *form* (1984/19b, 1999/1d).

Familjens olika medlemmar kommer under den studerade perioden i allt högre utsträckning att ses som individer med egna ambitioner, intressen och viljor. Omsvängningen i synen på barn och betoningen på barnen som individer och aktörer tar sin start under 80-talet och som ett resultat antar FN år 1989 Barnkonventionen, där barns rättigheter slås fast. Denna omsvängning sätter barnens behov, rättigheter och perspektiv i centrum och får genomslag i retoriken (se kapitel ett).

En mamma med brister/en farlig mamma

Låt oss nu lämna familjen som en enhet och i stället studera konstruktionen av, den ofta ensamma, mamman i *Socionomen*. Jag ber här läsaren att bära i minnet att det är konstruktionen av mamman i relation till föreställda sociala problem som studeras, inte konstruktionen av mammor i allmänhet. I intervjuerna konstrueras den ensamma mamman som stark, kämpande och tyngd under en krävande moderskapsdiskurs men också, och huvudsakligen, som bristfällig. I

⁹⁵ Debatten resulterade i att homosexuella sedan 1/2 2003 har rätt att provas som adoptivföräldrar samt från 1/7 2005 att lesbiska kvinnor får tillgång till assisterad befruktning. Det mer reflexiva föräldraskapet kan ses som vinnare av denna diskursiva strid men inom den sociala praktiken i form av t.ex. adoptionsorganisationer, religiösa samfund kan ett tydligt motstånd identifieras.

konstruktionen av den ensamma moderns brister spelar psykoanalytisk teori- bildning en viktig roll. Samma inflytande återfinns i *Socionomen*, speciellt under den senare delen av den studerade perioden.

Under slutet av 90-talet publiceras flera långa texter i *Socionomen* på temat "familjesituation och psykisk störning" av en och samma författare. Här återfinns bland annat en text om mödrar som förgriper sig på sina söner (1997/2) och en serie texter om borderlinestörningar (1998/3, 1998/4, 1998/7a, 1999/1, varav den tredje 1998/7a analyseras här). I ytterligare en annan diskuteras de "riktiga 'värstingarna'" vilka benämns psykopater (1996/2). Texterna utgår från ett psykoanalytiskt perspektiv och stor vikt läggs vid diagnostisering. En mission att upplysa och utbilda socionomer i diagnostisering samt vikten av psykoterapi kan också läsas in. Texterna, författaren och redaktionen mötte viss kritik och fick inte stå oemotsagda. Texterna sticker ut i mitt material både för deras omfattning och för att de är flera på samma tema. De ger exempel från klientarbetet och är skrivna på ett lättillgängligt sätt. Jag återger ett ganska långt avsnitt ur *Borderline och själamord* med underrubriken *Borderlinestörningens orsaker*.

1. Vad beträffar borderlinestörningens uppkomst
2. är uppfattningen i stort sett samstämmig
3. bland psykodynamiskt skolade och praktiserande behandlare.
4. Den avgörande faktorn är tidiga brister i relationen mellan mor och barn
5. där den springande punkten är att modern förmedlar till barnet att separation är farlig.
6. Konsekvenserna kan bli att barnet stannar känslomässigt hos modern
7. och inte vågar gå över gränsen och utveckla en egen identitet.
8. Barnet som är totalt utlämnat till modern tror henne om gott,
9. att det är omsorg om barnet som driver henne.
10. Det blir världen som blir ond och modern barnets skydd mot den i barnets föreställningsvärld.
11. Barnet fastnar i en destruktiv bindning till modern

12. och eftersom det ser världen som ond
13. kan det inte söka sig ut för att få hjälp.
14. Barnet har inga andra erfarenheter av relationer
15. och kan därför inte jämföra och förstå vad det utsätts för.
16. Det tror att det är som det skall vara.
17. Ett barn kan inte känslomässigt leva med insikten att dess mor är skadlig för det.
18. En aningslös omgivning uppfattar barnets starka bindning till modern som uttryck för dess lojalitet,
19. i stället för att inse att det är resultatet av ett själamord (1998/7a).

Innan vi diskuterar utdraget behöver bilden kompletteras med den helhetsbild texten ger. Inledningsvis slås fast att den period som avhandlas är den så kallade trotsåldern som inträffar mellan 18 månader och tre års ålder. Denna period beskrivs som ett pendlande mellan omnipotens och total hjälplöshet. Även om det vid några tillfällen står ”föräldrarna” är fokuseringen på moderns relation till barnet nästan total.⁹⁶ Föräldrarnas/förälderns uppgift i denna fas är enligt texten att ”verklighetsanpassa barnet”, ledsaga det och att ”sätta rimliga gränser”. En normal avslutning på utvecklingen under denna fas sägs vara att ”barnet är en egen individ med en egen identitet”. Det är ”felutvecklingen” som beskrivs i utdraget ovan.

Anslaget i utdraget är ambitiöst. En ”uppkomst” skall förklaras (rad 1). Läsaren utlovas en sanning om borderlinestörningens orsaker, vilken är inte bara textförfattarens egen utan ”i stort sett samstämmig” (rad 2). Oavsett om rad 3 läses som att ”samstämmigheten” rör gruppen behandlare med både ”skolning” och praktisk erfarenhet eller om det rör två grupper; dels de psykodynamiskt skolade, dels de praktiserande behandlarna, refereras till positioner som kan antas ha relevans för och auktoritet hos fältet socialt arbete. Dessa ”psykoanalytiskt skolade och praktiserande behandlare” (rad 3) ger insikten till en ”aningslös omgivning” att barnets starka bindning till modern inte är ett uttryck för lojalitet (rad 18) utan i stället moderns själamord på barnet (rad 19). Sanningsanspåket är explicit och kontrasteras mot okunskap och aningslöshet.

Texten arbetar med tre förloppsbeskrivningar: en avgörande faktor som pekar ut problemområdet – ”tidiga brister i relationen mellan mor och barn”, en springande punkt – ”modern förmedlar till barnet att separation är farlig” samt möjliga konsekvenser av detta. Barnet är objektet och modern subjektet. Mo-

⁹⁶ Texten illustreras dock av tre tecknade bilder av en större och en mindre person där den större har traditionellt manliga attribut: byxor, inget hår.

dern handlar och barnet får ta konsekvenserna. Flera av de beskrivna konsekvenserna kan förstås som tämligen allmänna bestämningar av vad tidig barn-dom innebär: barnet har inga erfarenheter, kan inte förstå, är utlämnat, ser modern som god och som ett skydd etc. De mer centrala formuleringarna återfinns på rad 6-7 samt i inledningen till andra stycket (rad 11-13). Barnet fastnar/stannar hos modern, ”vågar inte gå över gränsen” samt ”utvecklar inte en egen identitet”. Denna ”onormala” utveckling bör ses i relation till en ”normal”. I en sådan bryter barnet med modern, går över gränsen och utvecklar en egen identitet. Detta är några av grundstenarna i en psykoanalytisk diskurs och även om fadern inte nämns här anas hans ansvar att vara behjälplig i separationen från modern, gränsöverskridandet och identitetsutvecklingen. Utan hans, den dolda aktörens, ingripande riskeras en felutveckling. Modern konstrueras i denna text som farlig och skadlig för barnet. Hon binder barnet för hårt till sig. Hon låter det inte utvecklas till en egen individ. I ljuset av denna teori blir det nu betydligt lättare att tolka resultaten i tidigare kapitel.

Avslutningsvis talas i texten (som inte återges här) om symtomfrihet, pseudoanpassning, att ”borderlinepersonligheten är tämligen stabil i sin instabilitet”, en variation av symtom och att ”föräldrarna förefaller problemfria”. En ”aningslös” läsare och/eller socionom kan, i linje med argumentationen ovan, lätt låta sig luras av denna normala yta hos familjen (mor och barn) eller individen (den vuxne borderlinestörde) men med ”rätt” kunskap kan ”själamordet” uppdragas och diagnos ställas. Sökandet efter orsaken tar i texten sin utgångspunkt i den symbiotiska bindningen mellan mor och barn där en separation måste ske för att barnet skall bli en egen individ. I den psykoanalytiska diskursen spelar fadern en viktig roll i denna separation. Det är han som hjälper barnet separera från modern och vänder det utåt, mot omvärlden. I texten ovan finns knappt någon förälder förutom modern. Den kan ses som ”mother-blaming” vilket texterna också kritiserades för i *Socionomen*.

I en text från 1983 beskrivs fadern som begår incest också i psykoanalytiska termer:

En incestuös faders uppväxt är oftast på följande sätt: en oupplöst fixering till modern, avsaknad av identifiering med fadern, uppmuntran att bli husets lille ”husfar” eller att sörja för föräldrarnas känslomässiga behov.

Fixeringen behöver inte innebära ett nära förhållande utan modern kan vara känslomässigt kylig och antyda att om sonen gör tillräckligt mycket så skall hon släppa honom närmare in på sig. Han fortsätter att hungra efter närhet, ofta livet ut.

När pojken sedan kommer upp i treårsåldern vill han ha en total förfoganderätt till henne. I familjer där pappan är en av-

lägsen eller helt frånvarande gestalt, kan denna förhoppning om total äganderätt till mamman hålla i sig många år. För det mesta finns emellertid manliga individer i pojken omgivning som blir ”ersättningspappor” (1983/8).

Detta är första gången incest beskrivs i tidskriften och rubriken lyder ”INCEST – ett ömbetsproblem?” Tankemönster liknande de tidigare återfinns också i denna text. Även här står faderns frånvaro och relationen mor-barn i fokus och nu som förklaring till incest. Notera att det är den nu vuxne förövarens uppväxt som beskrivs och att ansvaret för övergreppen förläggs hos offrets/barnets farmor. Vi skulle kunna kalla det ”granny-blaming”. Ordvalet förstärker denna skuldbeläggning; barnet (som sedan blir förövare) hungrar efter ömhet och närhet men förvägras denna av modern (farmodern). Eller också får barnet för mycket. I båda fallen blir det känslomässigt fixerat. Här nämns också fadern (farfadern). Hans avlägsenhet eller frånvaro förs in som en förklaring till felutvecklingen. Är inte fadern närvarande kan pojken fortsätta att hungra efter total ägande/förfoganderätt över modern. En förfoganderätt som fadern annars har. Pojken har ingen konkurrent starkare än honom själv. Moderns närvaro och faderns frånvaro är båda problematiska. Lösningen som pekas ut är ”ersättningspappor” av manligt kön i pojken omgivning. Har pojken en ”ersättningspappa” blir han således inte en incestuös far.⁹⁷

Sambandet mellan skilsmässor, ensamma mammor eller frånvarande fäder och *risk* att utvecklas ogynnsamt konstateras ofta i texterna, och ofta utan referens, men diskuteras inte i någon större utsträckning. I allmänhet uppges ganska kortfattat att ett sådant samband finns, till exempel: ”Forskning har visat att de barn som efter skilsmässa har en dålig kontakt med sin pappa i mycket större utsträckning riskerar att fastna i missbruk än de som bevarar en god relation.” (1999/8b) Ytterligare en text på samma tema lyder ”... de flesta skinnskallar kommer från hem där fadern saknas” (1996/1a).

I en text (1998/6) görs en direkt koppling mellan fadersfrånvaro och *riskan att utsättas för övergrepp*: ”Pojkar som inte lever med sina pappor eller som har dålig kontakt med dem är en grupp som löper särskilt stor risk att bli utsatt för sexuella övergrepp.” Ett exempel citeras:

⁹⁷ Inom denna psykoanalytiska diskurs innehar modern en särposition och ansvaret för barnets ”felutveckling”. Att så inte alltid varit fallet inom psykoanalysen kan illustreras av följande text skriven 1909 av C. G. Jung, som då fortfarande ingick i Freuds närmaste krets. Titel lyder *Om faderns betydelse för den enskilde individens äde*. I den betonas faderns betydelse och inflytande på barnet och den vuxne betydligt starkare än moderns. ”De nyaste grundläggande forskningarna visar det ofta under århundraden förhärskande inflytandet av faderskaraktern i en släkt. Mödrarna tyckas betyda mindre i släkten. Om detta är fallet redan på äftlighetens område, hur mycket mer får vi då ej vänta oss av de psykologiska inflytanden, som utgå från fadern” (s.86). Han hänvisar till Freud som: ”(...) med stor tydlighet framhållit det faktum att barnets psykosexuella förhållande till föräldrarna, särskilt fadern, har en utslagsgivande betydelse för innehållet i en senare uppkommen neuros” (s.85). Detta beskrivs genom fyra fallstudier och speciellt betonas döttrarnas relation till fäderna, fäder som beskrivs som grymma, beräknande och manipulativa (Jung, 1924).

1. Pojkar som har gles eller ingen kontakt med sina biologiska pappor
2. känner naturligtvis mer längtan och blir mer känslomässigt knutna
3. till manliga vuxna än andra pojkar.
4. Ett exempel är en tioårig pojke vars pappa var död.
5. Han blev fäst vid en hantverkare med pedofil läggning.
6. Under fyra år blev han regelbundet utnyttjad av mannen.
7. Inte sällan har de barn som under lång tid blivit sexuellt utnyttjade av pedofiler sett dessa män som substitutpappor.

I föregående text (1983/8) framhålls tanken att separationen från modern kan stimuleras av en annan person, en annan man, en "ersättningspappa". Denna pappa är här god. Vi har här ett inom psykoanalysen grundläggande tanke-mönster för de insatser vi studerat i tidigare kapitel. Den frånvarande fadern och den (gode) manliga förebilden. I texten ovan däremot gör unga pojkarnas längtan efter kontakt med en man dem sårbara. Frånvaron kompenseras men utnyttjas. Ersättnings- eller substitutpappan är ond.

I texten är det fadersfrånvaron som problematiseras. Det sanningshävdande anspråket framkommer i ordvalen "naturligtvis" (rad 2) och "inte sällan" (rad 7). Ett "naturligt" samband etableras mellan å ena sidan en frånvarande (biologisk) far och å andra sidan en längtan och en känslomässig anknytning till "substitutpappor". Att sakna biologisk far konstrueras som en risk, inte bara en risk att hämmas i sin utveckling p.g.a. för stark bindning till modern, som diskuterats tidigare, utan också en svag punkt i pojken som kan utnyttjas av illasinnade vuxna män.

Vi har i detta avsnitt kunnat se hur framför allt moderns brister, men även faderns frånvaro konstrueras som orsak till både borderlinestörning och sexuella övergrepp i två generationer. Det är viktigt att hålla i minnet att de analyserade texterna utgör ett begränsat urval med fokus på bristen på manliga förebilder och konsekvenser av detta. Detta urval ger en relativt entydig bild av hur mödrar konstruerats i tidskriften under senare delen av den studerade perioden. Mammans främsta brist är att hon är ensam, d.v.s. inte lever ihop med fadern. Hon kan per definition inte kompensera denna frånvaro. Hon binder också barnen (alltför) hårt till sig, är oförmögen att släppa taget och kontrollen och orsakar därmed psykiska problem hos barnet. Här kan dock läggas till en konstruktion som inte konkurrerar med utan snarare kompletterar denna bild. Det är konstruktionen av "den goda modern", hon som med ousinlig energi hanterar både arbete, hem och barn. Hon som har en omhändertagande och

kärleksfull relation till barnen och samtidigt förmår släppa dem då det är dags. Denna bild är så självklar att den blivit en ”modersmyt”.

En vilsen pappa men en kroppens man

I tidigare kapitel har flera faderskapskonstruktioner kunnat urskiljas; å ena sidan en stark betoning av biologiskt faderskap där två underkategorier återfinns; den ”gode men frånvarande fadern” och den ”farlige eller oförmögne”. Å andra sidan en diskurs där närvaro, jämställdhet och omsorg utgör faderskaps innebörd.

Inom den psykoanalytiska genren placerar sig, liksom texterna ovan, en text från 1985 (1985/24b) men här återfinns flera tankemönster. Tydligast är kanske kopplingen mellan kvinnors frigörelse och individualiseringen av problem. Resultatet blir ”den vilsne mannen”: ”Det är ju svårt att vara man i en kultur som litet halvhjärtat understöder kvinnokampen precis lagom för att en kvinna skall bli militant och aggressiv även mot den man hon älskar mest.” Männen och deras kvinnor, som de framställs i texten, vet inte riktigt hur de skall förhålla sig till varandra. Det finns inga vedertagna normer att gå efter, varken för män eller för kvinnor.

Den nye jämställda mannen upplever graviditeten, närvarar vid förlossningen och tar ut föräldraledighet (1984/19a). Att man sedan inte delar lika på hem och barnavård beror på sociala faktorer. Pappa både vill och kan (1986/4, 1998/1d). Den jämställda mannen kallas under 80-talet för ”velourpappa” (1984/19a, 1986/4). I definitionen av den nye mannen ligger också ett avståndstagande till den gamle. De nya männen beskrivs som män som vill vara: ”nära sina barn under fosterstadiet och en tid därefter. Män som inte är och inte vill vara som ’den gamla sortens pappor’” (1998/1d).

Även om diskursen om den jämställda mannen kan tolkas som dominerande sedan 70-talet saknas inte konkurrens. Den dominerande diskursen utmanas. Låt mig ge två exempel, båda från 90-talet. Det första är en text från 1992 och rubriken lyder: *Han ger oss fäder och före detta pojkar upprättelse – Något för dagisfröknar, ensamstående mammor, förvirrade fäder och professionella behandlare, i nämnd ordning, att läsa.* Texten inleds med:

Så äntligen har det sunda förnuftet släppts fram. Fast med förklädnad. Pojkar, det vill säga blivande män, en föraktad minoritet i den terapeutiska/behandlande världen, får sin upprättelse, om än i psykoanalytisk form. Någon vågar äntligen säga emot Alice Miller och Bruno Bettelheim. Någon som ifrågasätter dagisfröknar, ”Vi föräldrar” och ensamstående mödrar.

(...)

[Författaren] skriver om två saker. Han skriver om pojkar och fäder. Om att män och kvinnor är annorlunda. Mäns sätt att uppfostra är annorlunda och att pojkars behov är annorlunda. Han skriver att man får ta i. Att man får, ja till och med att man ska bestämma då det är väsentligt att barn kan känna att det finns någon som är starkare än dem.

Om att det är skillnad på att sätta gränser och att bestraffa. Att det är mänskligt, ja till och med nyttigt, att inte alltid vara perfekt. Att ta i lite för mycket ibland och att vara på dåligt humör ibland. Det är vi och vi är olika.

(...)

[Författaren anser att] krigsleksaker fyller ett viktigt behov och att sport och tävlingar visst är bra för barn. ”Fredsfostern” häcklas. Inte som fenomen, utan som ersättning för aggressiva våldsamma lekar.

Det som författaren menar är problemet, är alla frånvarande pappor eller sådana pappor, som han menar, har övergett idén om att det manliga är något positivt. I den förändring som in- neburit att familjen inte längre är beroende av en (manlig) försörjare och att beslutsbördan inte med självklarhet vilar på mannens skuldror, menar [författaren] att också något värdefullt har förlorats. Det ”manliga” är nedvärderat eller glöms bort och ersätts av de ”kvinnliga” egenskaperna och uttrycksformerna. I den processen finns det alltför lite plats för pojkarna och deras speciella behov (1992/5).

Fadern beskrivs i texten som detroniserad och i behov av upprättelse. Han är den som skall ”ta i” och sätta gränser. Temat återfinns explicit i intervjuerna som diskuteras bl.a. i kapitel fyra och fem. I den nya familjen har mannen övergett idén om manlighet som något gott och man kan ana en längtan tillbaka till enförörjarfamiljen och den självklara manligheten i texten. Och man kan identifiera en placering i diskursen *kon som essens*. Pojkar och män bär på en ”inbyggd aggressivitet” som måste få utlopp. Ett kvinnligt förhållningssätt förhindrar detta enligt texten. En förändring har genomförts och ”det manliga” har förlorats, nedvärderats eller glömts bort på vägen. Detta har skett då männen övergett idén om det manliga som positivt. Detta pekars i texten ut som orsaken till en dominans av ”det kvinnliga” och en marginalisering av pojkar och pojkars behov.

Texten beskriver en diskursiv kamp. I den ena ringhörnan placeras Alice Miller, Bruno Bettelheim, dagisfröknar, Tidningen Vi föräldrar, ensamstående mödrar, förvirrade fäder och professionella behandlare. Implicit är det dessa, auktoriteter och andra, som föraktar pojkar som/och blivande män. En kvinnovärld som föraktar "det manliga". I andra ringhörnan placeras "det sunda förnuftet" som framhäver "det manliga" som "annorlunda" och viktigt både i relationen till söner och i behandling. Detta manliga skall återupprättas och vanmakt vändas till makt.

Den andra texten är från 1995 och bär rubriken *Film att bli berikad av: Om den snåriga vägen till mandom och manlighet*. I texten beskrivs en film som tar hjälp av grekiska gudasagor och myter för att skildra manlighet. Den grekiske guden Akilles används i filmen enligt beskrivningen i *Socionomen* för att definiera en typ av manlighet:

... vad händer med den pojke som blir överbeskyddad av alltför mycket modersenergi, och som inte får ta sin egen kamp med drifterna, med odjuret i sig, med de mörka krafterna? Den Akilles som likt en snarstucken sårbar diva kan bli den verkligt farliga mannen då han inte lärt sig att tampas med sin naturliga aggressivitet (1995/7a).

Här kopplas den symbiotiska modern samman med en ovilja eller oförmåga att hantera den "naturliga" och inbyggda manliga aggressiviteten. Andra manlighetstyper är Ares – krigaren och Orfeus – drömmaren. Texten ger ett ambivalent intryck. Den är positiv till filmen men poängterar samtidigt vikten av att "integrera saknade delar" i stället för att "förstärka en redan överdimensionerad arketyper" och rekommenderar Broarna i Madison County där Clint Eastwood ger en bild av en mera "nyanserad, kärleksfull och hel manlighet". I texten befaras att filmen skapar "fler myter om manlighet än öppningar". Samtidigt kallas filmen viktig, spännande och lysande. Texten illustreras av en teckning där en grupp unga män med rakade huvuden gör Hitlerhälsning framför en flagga. I en tankebubbla går att läsa: "Fan vad jag längtar efter pappa".

Även denna text placerar in sig i en psykoanalytisk diskurs, nu med Jungianska förtecken. Manlighetsskapande står i fokus. Texten (och filmen) problematiserar inte vad manlighet är utan ser den som en kraft eller en egenskap inneboende i pojkkroppen. En kraft som måste både lockas fram men också tämjas. "Av den furiöse Ares – krigaren – får vi en självdisciplinerad och god fadersfigur som beskyddar sitt land och använder sin kraft med sans och vett." Här står den manliga aggressiviteten i centrum. Den är inre drifter, odjur och demoner. Genom att vara överbeskyddad av modern förhindras denne Akilles att "ta kamp" och kan därför utvecklas till en "farlig man". Aggressiviteten måste erkännas och släppas fram, inte trängas bort. Förnekandet av aggressivitet förläggs hos modern och en ideal utveckling är den Ares genomgår, från

furiös till en god far. Denne gode far är självdisciplinerad, sansad och beskyddande. Han försvarar sitt land och sin familj. Aggressivitet är då en manlig medfödd egenskap. Mödrar kan stå i vägen för denna genom för stor närhet, och orsaka en farlig ”felutveckling”. Här konstrueras en kroppens man snarlik den som framträdde tidigare i detta kapitel samt i kapitel fem.

Den dominerande faderskapsdiskursen i *Socionomen* från 70-talet och framåt är den om *den jämställda mannen*. Mannen som är en aktiv medförälder och som delar på ansvaret för försörjning, hemarbete och barn med sin kvinna. Han känner sig dock inte riktigt hemma i sin nya roll utan upplever som vi sett en viss vilshenhet. Ytterligare en bild framträder dock: den av *den traditionelle mannen* där aggressivitet framhålls som en ”naturlig” del och där könskomplementariteten betonas utifrån en syn på kön en essens.

I kapitel sex kunde vi se hur även en farlig pappa konstruerades som god nog. Dessa tankefigurer återfinns i *Socionomen*. ”Många vuxna tror att det är bäst för barnet att inte träffa en förälder som missbrukar. Men *tomrummet* [min kurs.] efter en borttappad förälder kan inte fyllas av någon annan” (1988/6). Så lyder inledningen till texten *Pappor som dricker är ändå pappor* vilken beskriver ett projekt riktat till missbrukande fäder på behandlingshem. Den första meningens ”vuxna” indikerar att barn, till skillnad från vuxna ”vet” att så inte är fallet. Att det är bäst att träffa en missbrukande förälder. Här kan förstås att barnets ”naturliga klokhet” har försvunnit hos vuxna. Vi vuxna tror oss veta vad som är bäst för barnet, men har fel. Därmed antas vuxna skada barnen. Ordet ”borttappad” är också värt att notera. Detta förstärker den första meningens att ett misstag, en försumlighet, har begåtts. Notera betydelseförskjutningen om ”borttappad” ersätts med ”frånvarande”. I denna text rör diskursen den biologiska pappans unika ställning och funktion. Den kan inte intas av någon annan. Inga ersättningspappor kan fylla den biologiske faderns plats. Faderskapet bestäms enbart som biologiskt/genetiskt. Det räcker att ha avlat barnet för att definieras som far och en god far.

I texten poängteras dock att det också finns fall där det är olämpligt att barnet träffar sin pappa. Dessa specificeras till de fall där barnet är resultat av en ”mycket tillfällig förbindelse många år tidigare” eller då modern och/eller barnet misshandlats av fadern. Texten tar vidare spjärn mot en inställning att ”farliga män är inga bra fäder” som den har för avsikt att utmana:

Många vuxna i barnets omgivning tror att det är bäst för barnet att slippa träffa sin förälder, om denne är missbrukare och inte förmodas kunna sköta en regelbunden kontakt. Det är en föreställning som är mycket vanlig bland vårdpersonal på socialförvaltningar och institutioner (1988/6).

I en annan text på samma tema framhålls att: ”Det finns en ’naturlig’ konservatism även bland behandlare vilket kan innebära att de har svårt att se fäder

som annat än sekundärt viktiga för sina barn. Teorierna om moderns oersätthet har ett starkt inflytande.” (Här refereras till Bowlby och Chodorow). Detta kopplas också till att en övervägande del av denna personal är kvinnor (1993/5a). Vi stannar kvar i samma text som inleds:

Inom behandlarvärlden, det vill säga socialtjänsten, psykiatri och andra områden där barn och föräldrar borde vara i fokus, riktar man in sig på mor-barnrelationen. Trots alla fagra ord och intressanta debatter verkar historien om jungfrufödslar ha satt sin prägel på det praktiska behandlingsarbetet. Far är numera en raritet!

Här konstateras att det dominerande synsättet inom ”behandlarvärlden” rör en betoning av mor-barnrelationen. I opposition mot denna placerar sig texten som vill lyfta fram fädernas betydelse:

Fäder är viktiga för barn. Barn har behov av sina fäder. Fäder råkar vara män. Enkla självklarheter som blivit allt aktuella genom debatter och olika inlägg i massmedia de senaste åren.

I texten framstår författarna inte som ensamma i denna strävan utan hänvisning sker till ”debatter och olika inlägg”. Avsnittet inleds med en dubbel åsiktsdeklaration, ”fäder är viktiga” och ”barn har behov av sina fäder”. Efter dessa ”enkla självklarheter” följer en fördjupning och förklaring. Och ytterligare en upprepning av författarnas tes:

Barn har behov av pappor av flera olika anledningar. Som rollmodell, som partner till modern, som omvårdare med sin unika stil och så vidare. Faderns roll som vårdare av barn har fått ökad status. Han är nu inte bara ett bihang till modern de första åren och därefter en medhjälpare som sysslar med disciplin och pedagogik, utan betraktas som en jämlike från början, vars enda brist är oförmågan att amma (1993/5a).

Genom en referens förankras argumentationen hos välkända debattörer och texten legitimeras därmed sina anspråk. Här knyts an till den dominerande diskursen *den jämställda mannen* där pappor är lika viktiga som mammor i omsorgen om hem och barn. Denna bör enligt texten även lyftas in i behandlingsarbetet som enligt beskrivningen representerar en annan, tidigare dominerande, *modercentrerad diskurs*.

Inom samma diskurs positionerar sig också en text från 1991. I denna text talas om ”umgängessabotage” och detta sabotage förläggs hos mödrar som hindrar fäder från att träffa sina barn. ”Kvinnorna får ett helt annat stöd än männen, både i rättspraxis och ute i samhället. Det märker vi i vårt arbete och

det gör många män irriterade.” Texten hänvisar till de (då) nya förändringarna av Föräldrabalken där barnens behov av båda föräldrarna understryks och texten anger att nu ”gäller det att hon kan avstå från delar av sin makt.” Detta kopplas samman med att män redan gett upp delar av sin makt inom arbetslivet. Även i denna text hänvisas till forskningen men här utan referens: ”Forskning kring skilsmässobarn visar att de barn som har en konfliktfri relation till båda föräldrarna och bor växelvis hos mamma och pappa (s.k. delad vårdnad) mår bäst.” För ytterligare legitimering används även frekvenser: ”Varje år är 45 000 barn med om att föräldrarna separerar. Efter fem år har hälften tappat kontakten med den ena föräldern” (1991/2).

En text (1988/6) argumenterar för ett förändrat synsätt inom både barnavården och missbruksbehandlingen och ett projekt beskrivs som syftar till att stärka de manliga missbrukarnas identitet som fäder. Om männen i högre grad definieras som fäder kan *faderskapet hjälpa dem i deras behandling*. Detta antas kunna leda till både en större ansvarskänsla hos mannen och ett ökat självförtroende. Hittills har barnavården inte frågat efter papporna då t.ex. omhändertagande diskuterats men ”hur blir man en bra pappa om man inte har någon förebild, om man är uppvuxen bland kvinnor som mer eller mindre tydligt uttrycker sin bitterhet och förakt för män?”. Av texten framgår att utgångspunkten för arbetet inom projektet är att alla barn behöver båda sina föräldrar och att det är ur barnets perspektiv arbetet skall bedrivas.⁹⁸ Texterna kan beskrivas som balanserande mellan att se ett stärkt faderskap som en resurs i behandlingen å ena sidan och som svar på barnets behov å andra sidan.

Texterna i relation till konstruktionen av *fadern som undanskuffad* respektive *faderskapet som behandlingsresurs* förhåller sig till två diskurser: *den jämställda och omsorgsgivande mannen* respektive *det biologiska faderskapet*. Båda dessa har inflytande på generell nivå men då fokus förflyttas mot sociala problem eller socialt arbete blir diskursen rörande det biologiska faderskapet som sällan kan anses förverkat alltmer inflytelserik. Texterna ifrågasätter den moderscentrerade synen på familjen där fadern görs mindre viktig än modern för barnen. Den placeras hos vårdpersonal/behandlare och kallas ”konservativ”. Texterna kan förstås som utmanande denna ”gamla” syn då de föreslår ett mer ”modernt” synsätt, där en strikt biologisk definition görs av faderskap, som mycket sällan kan förverkas. Om definitionen av faderskap i den förra diskursen är vidare och ställer krav på medverkan, ansvar etc. och samtidigt rymmer tankeformationen att farliga fäder inte bör ha kontakt med sina barn står denna för motsatsen: ”den farliga fadern inte så farlig” och ”pappa är alltid pappa.” Samma diskurs identifierades i kapitel sex och vi kan nu alltså konstatera att den återfinns även på en mer generell nivå bland texter i *Socionomen*.

⁹⁸ Det bör dock noteras att det i takt med framväxten av diskursen om barns rättigheter tas kraftfullt avstånd från föreställningen att barn kan användas som verktyg i föräldrars rehabilitering.

Det faderlösa samhället

I tidigare empiriskt baserade kapitel har vi kunnat se hur flera diskurser framträder inom fadersfrånvarons område: den biologiske faderns oersättlighet, behovet av fadersfigurer med unika egenskaper samt den ensamma mammans brister. Dessa diskurser har lokaliserats till familjeområdet. I *Socionomen* diskuteras även det faderlösa samhället på en samhällsnivå.

Fadern har i *Socionomen* under den studerade perioden kommit att omdefinieras från en auktoritär och uppfostrande familjeförsörjare till en demokratisk medförälder, ofta dock med en viss vilshenhet som vi kunnat se ovan. Faderns roll i familjen har urholkats och endast ett fåtal funktioner kvarstår (se kapitel sex). Pappans roll i barnens uppväxt uppmärksammas allt mer i *Socionomen* kring 1980 samtidigt som ”den frånvarande fadern” tar plats på scenen. Följande text bär rubriken *Det ”faderlösa samhället” behöver nya sociala experter* och illustrerar Mitscherlich tankar väl (se kapitel ett) men betonar den demokratiska samhällsutvecklingen betydligt mer än Mitscherlich, som ju framförallt anförde arbetsdelningen som orsak till det faderlösa samhället.

... fadern som familjens överhuvud har störtats. Familjen har blivit demokratisk – men faderlös. Det vi kallar individens frigörelse liknar mera lösrivenhet och försvagning av sociala institutioner med vars hjälp människor kan bära upp, utveckla och försvara gemensamma livsintressen. När familjen inte längre klarar sig rycker samhället in med allsköns experter.

Naturligtvis var det bra att man rensat ut aga, hotelser och maktspråk mot barn ur svenska hem och skolor. Efter andra världskriget kan man förstå en sådan revolt. Men [författaren] undrar om inte fadersauktoriteten också stod för det grundläggande mänskliga kravet på förutsägbarhet och ordning, utan vilka individer och kollektiv sjunker i ett utarmat kaos.

Utan auktoritet berövas barnen sitt samvete. Det kan inte längre bearbeta den hatkärlek som alliansen mellan disciplin och kärlek väcker. Barn hamnar i identitetskriser, sådana man ofta finner hos unga missbrukare. Frågor som ”vem är jag?”, ”vad är min funktion i samhället?”, ”vem bryr sig om mig?” och ”vad är meningen med livet?” lämnas obearbetade (1981/33).

Inledningsvis indikeras att en makthavare ”störtats”. Ordvalet knyter an till revolution eller kupp. I nästa mening antyds att det snarast är en demokratisk revolution som genomförts. Det är dock en revolution vars effekter ifrågasätts. I stället för ”frigörelse” innebär den ”lösrivenhet och försvagade institutioner”.

Pluralisformen ”institutioner” antyder att revolutionen förutom på familjen även haft effekter på andra institutioner. Vilka får vi dock inte veta. Dessa institutioner ”bär upp, utvecklar och försvarar gemensamma livsintressen”. Den demokratiska, men försvagade familjeinstitutionen klarar sig inte. Detta är en ganska drastisk passage som i sin förlängning leder tankarna till ett dödförklarande av familjen. Att ”allsköns” experter ”rycker in” blir en konsekvens av detta. Till det störtade överhuvudets maktutövning kopplas i nästa stycke åga, hot m.m. vilket ”naturligtvis” är bra att ”man” rensat ut. Dock, ett ”utarmat kaos” hotar. Texten gör krav på förutsägbarhet och ordning till ”grundläggande mäskliga” och då dessa länkas samman med den störtade fadersauktoriteten ”sjunker” individer och kollektiv ned i detta kaos. Denna text lever definitivt upp till den dramatik som krävs för att etablera ett fenomen som ett socialt problem. Textens tredje stycke saknar inte heller dramatik. En koppling görs mellan auktoritet och samvete och förlusten av den förra medför också en förlust av den senare. Resultatet är ett barn utan samvete. Ytterligare en koppling görs i nästa mening, nu mellan disciplin och kärlek. Dessa formar en allians inför vilken barnet känner en hatkärlek det måste bearbeta. Och även andra existentiella frågor lämnas obearbetade.

I denna text förklaras flera sociala eller psykiska problem med ”det faderlösa samhället”: identitetslöshet, brist på samvete, normlöshet, vilshet m.m. En lösning, annan än att återvända till den odemokratiska och auktoritära familjen, är svår att identifiera. I en text från 1999 beskrivs denna *normlöshet*:

Gemensamma normsystem i skolor, familjer och i samhället har lösts upp. Andelen ensamstående föräldrar har ökat genom skilsmässor. Den vuxne är inte längre en självklar positiv förebild för unga människor.

Se bara på presidenten vi har idag. Visst är Bill Clinton intelligent, det ifrågasätter jag inte. Vad som verkar fel är att han inte tar konsekvenserna av sitt handlande. Vi vet att han är son till en ensamstående mamma och att han har fått växa upp i ett samhälle som inte stöder den gruppen barn och föräldrar. Det har givit honom luckor som vi nu ser följderna av (1999/3a).

Här förläggs risken, i det här fallet för normlöshet, till fadersfrånvaro, inte som ovan i relation till modern eller i en ökad utsatthet från vuxna pedofiler utan till en samhällsnivå. Fadersfrånvaron är i texterna symbolisk och avser att familjen förändrats och att värden som auktoritet, förutsägbarhet, ordning och samvete undergrävts. Detta till följd av ett förändrat samhälle med förändrade familjeformer och funktioner. I båda texterna betonas vidare samhällets ansvar att stödja familjerna/de ensamma mödrarna. Gör samhället inte detta blir konsekvensen ”luckor” och en oförmåga att ta konsekvenser av sitt handlande. Som

i Clintons fall enligt texten. Att etablera ett samband mellan å ena sidan fadern, symbolisk eller reell, och å andra sidan auktoritet, ordning, gränser och normer är centralt också för den sociala praktiken som vi sett i tidigare kapitel. Här finns också paralleller till Mitscherlich regression till tidigare stadier och samsamhällets framväxt.

Kön och sociala problem

Under denna rubrik diskuteras på liknande sätt som i kapitel fem hur flickor och pojkar görs, nu i texter i *Socionomen*. I likhet med könsgörandet inom de verksamheter vars personal jag intervjuat är det konstruktionen av de *struliga/problematiska ungdomarna* som beskrivs och analyseras, alltså inte pojkar och flickor i allmänhet. Likhetstecken har länge satts mellan ungdomsproblem och pojkeproblem. Många studier anger t.ex. att de handlar om ungdomar trots att man studerat pojkar. På senare tid har detta dock börjat uppmärksammas (Öhlund & Bolin, 1994). Samma likhetstecken mellan *ungdom* och *pojke* finns i texterna i *Socionomen* enligt min studie. Flickorna träder dock fram som offer för en olämplig miljö och/eller pojkarnas beteenden. Att pojkarna som ses som problematiska saknar manliga förebilder återkommer ständigt från 80-talet och framåt. Speciellt uppmärksammas detta under 90-talet.

I texterna som rör ungdomsproblem sker en successiv addition av problematiska epitet under de 42 år min studie omfattar. I en *första* fas är ungdomarna asociala, brottsliga, störande och befinner sig på fel platser samt kommer från splittrade hem. I en *andra* har de samlat på sig samtliga dessa epitet plus ytterligare fyra: de bor i förort, missbrukar⁹⁹, är våldsamma och invandrare.

Fas 1: Asocial/störande, brottslig, på fel plats och från stympat hem

I en text i *Socionomens* tredje nummer definieras det övergripande problemet i samhället som ”dagens omfattande och komplicerade ungdomsproblem” (1958/3b). Orsakerna beskrivs som förlagda till familjen och som ”störningar” i en naturlig utvecklingsprocess. Målet är ett ”harmoniskt och livsdugligt” barn och vägen dit går via familjestöd och utbildning inom den sociala barnvården. Centralt tema är familjens betydelse (”... den barninriktade familjen är det bästa utgångsläget för familjen.”), och skilsmässor framskyntar som en orsak till felutvecklingen. Tilltron till utbildning, professionalisering samt samhällets möjligheter att hjälpa och stödja mindre lyckligt lottade är genomgående stark i denna text (1958/3b). Vi bör här komma ihåg att vi rör oss i en period där kvinnor fortfarande förvärvsarbetade i en relativt liten utsträckning.

Året därpå konstateras (1959/5a) att ”barn- och ungdomskriminaliteten är stadd i snabb tillväxt”. Detta gäller hela västvärlden och i texten framförs att

⁹⁹ Sannolikt ses även (alkohol)missbruk som problematiskt även under fas 1 men det betonas då inte på samma sätt som i den senare fasen.

”reaktionssystemets utformning spelar en mindre roll än man är benägen att tro.” I stället vänds intresset mot sociologiska faktorer. Dels pekar texten på rollen som urbaniseringen och industrialiseringen (samt bilismens expansion) spelar, dels – och här läggs tonvikten – på familjens omvandling. Det ekonomiska beroendet har minskat och kvinnorna börjat yrkesarbeta vilket:

... medfört ökade risker för instabilitet i barnens uppväxtmiljö, vilket rimligen måste vara av betydelse för uppkomsten av social missanpassning. Vid jämförelser mellan vanlig och asocial ungdom finner man också regelmässigt, (...), att frekvensen av stympade hem är långt högre i fråga om de asociala ungdomarna (1959/5a).

Texten hänvisar till ”svenska undersökningar” och anger frekvensen till 60-70 % jämfört med ca 20 % av alla ungdomar. Den stympade familjen är alltså huvudorsak till ungdomsproblemen. Detta kan ses som ett mycket tydligt uttryck för etableringen av ett samband mellan bristfälliga familjeförhållanden och sociala problem hos barn och ungdomar. Barndomen definieras som en utvecklingsprocess som, om den inte råkar ut för störningar, producerar en vuxen individ. Processen äger rum inom ramen för en stabil traditionell familj och förändringar av denna medför en störning. Varför förändringarna medför problem specificeras dock inte. Texterna talar här inte specifikt om fadersfrånvaro eller behov av manliga förebilder. I stället nämns ”instabilitet” som det problematiska och ”stymningen” avser sannolikt att den inte längre är hel. Just kärnfamiljens karaktär av stabil och ”komplett” konstruerar en normalitet som sätts i relation till och definieras i förhållande till det instabila, inkompleta och stympade. I praktiken är detta familjen där en ensam mor lever med ett eller flera barn. En anomali, en abnormitet, något inkomplett där något saknas. En bristsituation.

Samma tema återkommer i en text rörande en undersökning av 100 ungdomar aktuella vid en barnavårdsnämnd som fått åtalseftergift (1961/9c). Samtliga är pojkar. I denna konstateras att 45 av de 100 pojkarna kommer från ”fullständiga och bra hem”. Pojkarna från dessa hem beskrivs som att de i oförstånd begått kriminella handlingar och ”prognosen för denna grupp måste betecknas som synnerligen god.” När det gäller skilsmässobarnen konstateras att mödrarna ofta gift om sig och att styvfadern spelar en viktig roll för pojkens kriminalitet. 28 av pojkarna kommer från denna kategori. Endast en kommer från en ”ofullständig familj”. Trots att slutsatsen av undersökningen är ”... att ungdomsbrottslighet inte enbart är någon följd av dåliga hem och flera skilsmässor” gör språket att fullständiga och harmoniska hem är bra medan skilsmässor eller ofullständighet är dåligt.

Att vara störande och på fel plats lyfts upp i en text från 1962 (1962/8b) som behandlar införandet av den s.k. "raggarparagrafen"¹⁰⁰. Ungdomarna "driver omkring i de större städerna särskilt på platser som erfarenhetsmässigt är tillhåll för mindre skötsamma personer". Miljöerna anses utgöra "grogrund för vanart". Det faktum att "raggar- och gathörngängen rekryterar sina medlemmar från samtliga socialgrupper" pekar på en allvarlighetsgrad över den normala. I diskussionen om "raggarproblemet" pekas flickorna för första gången ut speciellt i mitt material. Ett avsnitt ur en text illustrerar flera intressanta tanke-mönster om kön och social problematik:

Något måste göras för att hindra de underåriga töserna att följa med raggare och bl.a. låta sig utnyttjas sexuellt. Flickorna "sumpar ner" sig på ett annat sätt än pojkarna, de blir mer asociala. Och asocialitet i bemärkelsen tidiga alkoholvanor och promiskuöst levnadssätt är utifrån min erfarenhet betydligt svårare att komma till rätta med än ren kriminalitet (1962/8b).

Två saker är värda att uppmärksamma i detta avsnitt; för det första hur flickorna förknippas med sexualitet. Synen på sexualitet framstår som dubbel. Flickorna är både offer, samtidigt som ingen förövare pekas ut eller problematiseras, och "promiskuös" och därmed problematisk. En nyckelformulering är "låter sig utnyttjas". Denna bör ses i ljuset av de på 50- och början av 60-talet rådande diskurserna om kön och sexualitet. Pojkarnas kriminalitet är "ren" vilket antingen kan tolkas som motsats till flickornas "orena" brottslighet eller som "enkel" i förhållande till flickornas "komplexa" problematik. För det andra är det värt att notera hur flickorna just konstrueras som annorlunda och svårare. Pojkarna och deras problem är norm för avvikelser och flickornas avvikelser är avvikande. Detta diskuteras vidare nedan.

Några år senare är det inte raggarna som står i centrum för uppmärksamheten utan i stället modsen (1968/6). Å ena sidan definieras dessa som "missanpassade" och "slashasar" och å andra som "normalt avvikande". Med den senare definitionen följer att modsens samhällskritik kan vara berättigad och att utrymme måste ges för ifrågasättande och alternativa värderingar. Med den tidigare definitionen argumenteras för att: "Målet i arbetet med modsen måste vara att inordna dem i samhället oavsett hur detta ser ut".

Föräldrarnas betydelse för att leda ungdomen in på rätta vägar poängteras i en text från 1983 (1983/22a). Här konstateras att "den kommersiella ungdomskulturen har förvridit perspektivet för oss" samtidigt som sociala experter tagit "ansvaret från föräldrar och andra vuxna förebilder i ungdomarnas när-

¹⁰⁰ Ett förslag lades fram av Socialstyrelsen om tillägg i Barnavårdslagen om hemtransport av ungdomar samt anmälan till Barnavårdsnämnden. Ingreppet kunde ske helt utan rättslig prövning och i botten låg en oro för vad "raggarflickorna" kunde utsättas för. Denna s.k. "raggarparagraf" infördes 1963 i lagen (Hamreby, 2004; Swärd, 1993).

het". Familjens betydelse och de vuxnas funktion som förebilder är central. Denna står i motsats till yttre krafter som social experter och kommersialism.

Fas 2: Också missbrukare, våldsam, invandrare samt i förort

En text från 1970 med rubriken *Cityträsket* staplar problem för att beskriva en storstadsproblematik; narkotika, rån, misshandel, misär, kriminalitet, prostitution, knivskärning, våld et etc. Texten beskriver hur ungdomar från hela Sverige och från utlandet "sugs" mot träsket i Stockholms city. Träsket är en "smitthärd" och narkotikamissbruket en "epidemi". "När beroendet kommit igång" är ungdomarna fast i en karusell som inte går att stoppa. "Pojkarna får klara finanserna med brott, flickorna får oftast betala narkotikan in natura, med samlag. En månad senare kan de vara vrak" (1970/4a).

Låt oss också titta närmare på en betydligt senare text (1993/7) som illustrerar flera av de diskurser som kan sökas bakom föreställningen *brist på manliga förebilder*. Här återges ett längre avsnitt av texten. Rubriken lyder *Anabola steroider – missbruk i jakten på mansroll*.

Faderlöshet är den enda säkra gemensamma nämnare jag har hittat bland de killar som går här [i behandling, min komm.].

[Den intervjuades namn] grundtanke är att allt bruk och missbruk av droger går att förklara utifrån behov som uppkommit tidigare i livet. Olika preparat kan fylla olika tomrum. När det gäller anabola steroider ser han orsakerna på två olika plan. Dels psykologisk påverkan från tidig uppväxt, dels sociala faktorer som det rådande samhällets värderingar och hur ungdomar kan hitta en identitet.

Den första tiden i livet när barnet ska separera från mamman och bli en självständig individ är betydelsefull, menar [namn]. Hans tes är att det hos de här killarna kanske hände något i detta tidiga skede som gav sår i själen. Om inte såren läks genom en bra uppväxt kan de senare leda till ett abnormt behov av att synas och få sin självkänsla bekräftad. En lucka som kan fyllas med exempelvis anabola kickar.

Här kommer också faderslösheten in, betonar [namn].

Många av de här killarna är fortfarande starkt bundna till mamman. Ingen pappa har kunnat gå emellan och hjälpa dem att separera.

Frånvaron av pappan behöver inte nödvändigtvis vara fysisk, menar han. Det kan också vara exempelvis en karriärpappa som stängt av mycket av den känslomässiga kontakten.

I vissa fall tror jag det är bättre om pappan är helt frånvarande. Då kan man ha en Pippi Långstrumpfarsa istället.

Det behöver inte vara den biologiska pappan som barnet har som manlig förebild. Men om det inte heller finns andra män riktigt nära under uppväxten så kan det gå snett, menar [namn]. Då fylls den lilla pojken av tomhet i stället för att hitta en könsidentitet.

Och när han sedan i 15-16-17-årsåldern ska övergå till att bli man och inte haft någon att lära sig av så kommer vilsenheten: Hur är man som man? Vad gör egentligen en man? (1993/7)

Här kan två diskurser identifieras; en psykoanalytisk med uttryck som ”separation från modern”, ”sår i själen” etc. och en sociokulturell med ”kommersiella intressen”, ”exploatering” etc. (den sistnämnda lyfts fram mer i texten som helhet än utdraget visar.) Bristerna, såren, tomheten skapas under barndomen och utnyttjas sedan hänsynslöst av kommersiella intressen. Resultatet blir missbruk, aggressivitet etc. När det gäller den första diskursen, den psykoanalytiska, fokuserar texten på fadersfrånvaron. Om pappan inte är där och separerar pojken från modern uppstår svårläkta sår. Pappans frånvaro vidgas från att omfatta fysisk frånvaro till att även omfatta pappor ”i karriären som stängt av mycket av den känslomässiga kontakten.” På detta sätt vidgas problematiken till en tämligen allmän nivå och till diskursen *det faderlösa samhället*.¹⁰¹ Och modern finns kvar i relationen till barnet, en relation som, enligt denna diskurs, är problematisk genom sin blotta existens eftersom mödrarna beskrivs som oförmögna att klippa banden. Separation ses som nödvändig för att kunna skapa en egen identitet och inte minst könsidentitet. Pappa blir en bra pappa för att han är man. Några andra föräldrafunktioner (trygghet, kärlek, omsorg etc. som ofta beskrivs som tillhörande ”det goda föräldraskapet”) placeras inte hos pappan. Här återkommer ”substitutpappan”. Finns det inga män ”riktigt nära under uppväxten” kan pojken inte bli man. I stället blir han tom och vilsen. Intressant är att notera att ”manligheten” både är essens och ”naturlig” och måste skapas. Imitation eller identifikation med en vuxen man är nödvändig för att manlighet skall uppnås samtidigt som den redan finns ”inbyggd”. Som manligt, ofta erhållet via drogen som ersätter fadern/mannen, beskrivs hårdhet, okänslighet, heterosexuell lust, djuriskhet och aggressivitet. Men samtidigt

¹⁰¹ Att småbarnsfäder bara tar ut ca 20 % av föräldraledigheten och att de arbetar som mest under denna period under sitt liv framgår av flera undersökningar (se t.ex. SCB, 2004).

som manligheten inte kommer automatiskt uppstår ett tomrum utan den. Det är också, enligt denna logik, möjligt att peka på ”risken” att pojken i stället för att bli manlig blir kvinnlig i avsaknad av nära män. Fadersfrånvaron ges dock inte explicit denna innebörd i denna text (jfr kapitel sex).

Ytterligare en text ur *Socionomen* handlar i stället för missbruk av anabola steroider om kriminalitet och rubriken lyder *Att förmå männen att vara pappor är århundradets viktigaste projekt* (1995/3a). Här är jämställdhetsdiskursen mer närvarande än ovan: Om papporna engagerar sig mer i barnen skapas ”helt andra möjligheter till utveckling”. Men orsakerna är desamma.

1. De pojkar och män hon möter har en sak gemensam
2. – de saknade vuxna män när de växte upp.
3. Det är inte en slump
4. att de flesta av våra killar har haft det så.
5. Vi måste våga se
6. hur det har bidragit till deras kriminalitet.

Och något senare i intervjun:

7. Eftersom små pojkar och flickor står modern nära,
8. måste fadern träda in
9. och föra barnet ut ur moderligheten.

Även här samma psykoanalytiska orsaksförklaring, nu till kriminalitet. Orsaks-sambandet konstateras: fadersfrånvaro leder till kriminalitet. Texten antyder att ”vi” inte vågar se detta medan författaren/den intervjuade har modet att ”se”. Även om rad 2 talar om vuxna män och inte fäder specifikt är det fadern som avses vilket framkommer på rad 8.

Våld och rasism är teman som aktualiseras under 90-talet. Här är det också tydligt att fadersfrånvaron ses som en av huvudorsakerna till båda (1996/2f, 1998/5b). Detsamma gäller när invandrarungdomar problematiseras (1996/1a, 1995/5b). Flera uppmärksammade våldsdåd inträffar under denna period; i Kode, Stureplan, Falun, Klippan etc. Det kan utläsas en nära koppling mellan våld och ”invandrarproblem”: ”Många invandrarungdomar lever i ett vakuum med osäkra föräldrar, sökande efter ny identitet nya förebilder nytt umgänge. De hittar gatan och gatans gemenskap med droger kriminalitet och våldens makt” (1995/2). I denna text konstateras att våldet växer. Ansvar läggs i första hand på föräldrar och hemmiljön, i andra hand på samhället när det gäller integration av invandrargrupper. Även ett förslag till lösning lyfts fram; samhället måste ställa krav på ”våra nya medborgare”. Tyngst av allt väger dock föräldransvaret och barnets rätt till båda sina föräldrar. Föräldrar som

engagerar sig och sätter gränser. För att tillgodose gränssättningsbehovet föreslås i texten att ”alla frånvarande pappor letas upp.”

År 1998 publiceras en ”hältehistoria” om en ung man som med hjälp av en manlig gruppleddare tagit sig ur nynazismen och nu leder ett projekt (1998/5b). I texten får ”mentorn” beskriva honom då de först träffades: ”Han växte upp i en destruktiv värld och saknade en vuxen identitet. Jag uppfattade det som att [namn] höll på med en gigantisk manlighetsrit, att bevisa sin manlighet med tuffa tag.” Även här kopplas sociala problem till manlighet och problem med att ”finna en identitet och den ”riktiga manligheten”.

Samma ansvar hos familjen poängteras i ytterligare en text (1996/2f). ”Det är i synnerhet de ungdomar, vars föräldrar inte bryr sig som uppvisar den högsta brottsbenägenheten.” Den fortsätter: ”Vi vet också att barn vill att deras föräldrar skall bry sig och sätta gränser ...”. Texten nämner inte frånvarande fäder eller separationer utan använder i stället ”misstro till vuxenvärlden”, ”djupa sår från barndom och uppväxt” och brist på rollmodeller. I behandlingsarbetet fokuseras enligt texten uppfostran med konsekvenser, kontroll och reaktioner för att ersätta ett bristande föräldraskap under uppväxten. Ett mönster som känns igen.

Socialt ungdomsarbete – en könad praktik

Jämställdhetsdiskursen vi ovan identifierat som stark när det gäller både professionen och familjen är i det närmaste helt frånvarande när det sociala ungdomsarbetet diskuteras i *Socionomen*. Under denna rubrik diskuteras några olika beskrivningar av hur det sociala arbetet med ungdomar utformas. Låt oss börja med en text från 1962 om de gathörnshängande ragg ungdomarna. Barnavårdsnämnden har en nattpatrullsverksamhet och även polisen har försökt få kontakt med gruppen.

Från ungdomarnas sida har ständigt klagats över att de ingenstans har att ta vägen. Vi har därför (...) helt enkelt bjudit ner dem till stationen på s.k. ”fikaträffar”. Avsikten med dessa träffar har dels varit att ge ungdomarna möjlighet att vara tillsammans utan att behöva hänga i gathörnen och få tillfälle att spela bordtennis och spisa plattor, dels också att skapa förståelse för polisens arbetsproblem och kanske i första hand visa att poliser också är människor, riktigt hyggliga ibland t.o.m. (1962/8b).

Detta är inte bilden av den farliga ungdomen. Istället lyfts vanligheten fram; ungdomarna vill vara tillsammans, spela bordtennis och lyssna på musik. Som en orsak till denna betoning av det ”normala” kan noteras att det två gånger i texten nämns att ragg ungdomarna kommer från alla samhällsklasser. När det gäller denna ungdomskulturella rörelse finns en relativt stor förståelse från

vuxenvärlden och samhället. ”Raggjarproblemet” kom att sätta fart på både det uppsökande sociala arbetet riktat till ungdomar och inrättandet av ungdomsgårdar m.m. (Calissendorf et al., 1986).

Fältarbetets möjligheter och metoder beskrivs i en text där samarbete över förvaltningsgränserna poängteras. Fältgruppen arbetar med uppsökande arbete, samtalsgrupper varvade med aktiviteter som museibesök, utställningar och bio utan ”skräck, krig eller våld” och föräldraträffar. Att åka på läger framhålls också som en effektiv metod. Lägren har en kompensatorisk målsättning: ”Flera av ungdomarna hade aldrig tidigare varit på ’landet’” och här framträder bilden av ”förortsungdomen” tydligt. Personalen: ”fungerar som ställföreträdande föräldrar, de försöker överföra vettiga normer, enkelt och konkret.” Normer som ungdomarna i linje med detta resonemang inte fått hemma. Familjen är bristfällig (1980/15). Gruppsamtal, nu med uttalad psykodynamisk inriktning, lyfts fram i flera andra texter, bl.a. 1983 (1983/32). I denna beskrivs ”ungdomsgång” både som en tillgång i ”lossandet av de infantila banden till föräldrarna” och som en negativ ”broms för individuationen”. Gångmedlemmarna beskrivs som uppgivna och utan framtidstro. Samtidigt menas att: ”I gänget finns dynamik, oförlösta krafter, resurser och starka känslor.” Personalen, helst en man och en kvinna, blir i gruppsamtalen ”objekt för både identifikation och överföring” och även här ställföreträdande föräldrar (1983/32).

När uppsökande arbete och gruppsamtal inte räcker till aktualiseras ungdomarna med allvarliga sociala problem för institutionsplacering. Som ett alternativ till placeringar presenteras en segling till Västindien med två ”missanpassade” pojkar¹⁰². Pojkarna beskrivs som i behov av hårt arbete, äventyr och nya erfarenheter. Detta kan inte institutionerna erbjuda. Att segla med ”svåra och stökiga” ungdomar kräver enligt texten både ett stort engagemang och ”kaptenens auktoritet” (1981/22). Det är inte alltför långsökt att här be läsaren minnas Lägrets verksamhet och Leifs beskrivningar av ungdomarna i tidigare kapitel.

Som vi tidigare sett konstrueras arbetet med flickor i behandling som anorlunda och svårare än pojkbehandling:

[Personalen] oroar sig mest för flickorna. De har ofta inga visioner eller drömmar om ett eget liv (...). Många (...) har visserligen skapat sig ett bättre liv än tidigare, ändå är de påfallande osjälvständiga. – Tjejerna ärver sina mödrars socialhjälpakter. De vill ha gullegull och en man. Det tar inte många år förrän de själva är mammor. Det är bara att hoppas att de klarar det (1995/5a).

¹⁰² En tid efter detta startade den s.k. ”värstingdebatten” där vård ställdes mot straff. Många ansåg att det var alltför lyxigt att få segla till Västindien. Se t.ex. (Hydén, 1992).

Texten handlar om flickor som är/har varit i behandling. Ändå andas det upp-
givenhet. Flickan beskrivs som hopplöst omodern och i termer som indikerar
att hon också är mindre vetande ("vill ha gullegull"). En flicka som är vuxen
men samtidigt omogen. I kapitel fem konstruerades två flickor varav den ena i
termerna av omogenhet och ofarlighet. Flickor med liknande omogenhet och
svaga begåvning beskrivs i en text från 1961 (1961/9a) Nu är de på en yrkes-
skola, mellan 15 och 18 år och "... unga, något svagt begåvade, känslomässigt
omogna och även i övrigt mycket ojämnt utvecklade". För dessa flickor är en
placering "på landet", d.v.s. på yrkesskola eller i familjevårdshem mycket lämp-
lig. "Mer begåvade elever skulle däremot sannolikt för sin anpassning kräva
mer stimuli". Förutom fyra "traditionella utbildningsgrenar"; kök, hemvård,
sömnad och smådjurskötsel erbjuds aktiviteter i form av rodd/paddling, fot-
boll/handboll, gymnastik med bastubad och terrängbanor utomhus samt söm-
nad, stickning, bordtennis, dans och TV-tittande inomhus (1961/9a).

Flera texter betonar som sagt flickornas problem som både svårare och mer
komplexa än pojkarnas under hela den studerade tidsperioden. Och trots att
fokus förskjutits från "sexuell vanart" till "narkotikaproblem" ser behandlingen
riktad till flickor överraskande lika ut. 1995 beskrivs flickornas problembild
med orden "svår ångest, hämningar, fobier, ätproblem, och självdestruktivitet."
"Flickornas relationer till sina osäkra mammor finns också med i bilden"
(1995/5a). Flickorna har "särskilda behov", "multiproblem" och saknar "ut-
vecklade jagfunktioner". "De är rymningsbenägna och har vagabonderat." Och
behandlingen består, liksom 36 år tidigare, av "... skötsel av höns och får,
källsortering, kompostering, odling av blommor och grönsaker (...) bakning,
matlagning och möbelrenovering" (1997/3a). Det är här möjligt att urskilja
tankegångar från förra seklets början där underklassens flickor i barnvårdens
händer skulle tränas att bli dugliga tjänsteflickor och hemvårdarinnor
(Lundström & Sallnäs, 2003). År 1999, studien sista år, publiceras dock en text
där arbetet med flickor och flickprojekt problematiseras och riktlinjer dras upp
för ett synliggörande och frigörande arbete i stället för ett konserverande
(1999/4c).

Vårdens innehåll vid en ungdomsinstitution (för pojkar) beskrivs i en text
(1996/2f) som "uppfostringsmetoder för att motverka ett avvikande socialt
beteende". Det är attityder och beteenden som skall korrigeras med hjälp av
tydlighet, kontroll, konsekvens, gränser och reaktioner. Detta tillsammans med
rollmodeller, värme och kärlek. Liksom på många andra ungdomsinstitutioner
är det kognitiv beteendeterapi som används och det är bilden av "den gode
fadern" som framträder. Beskrivningen i texten görs dock inte i könade termer.

En annan text om "mellanvård" i aktiebolagsform problematiserar däremot
fäderna till de invandrarungdomar man arbetar med, bl.a. med individual- och
systemterapi.

Fäderna beskrivs genomgående som svaga och otydliga i sina papparoller. En vanlig uppfattning på [verksamhetens namn] är att många fäder inte vågar vara riktigt närvarande för sina barn. Undantaget är några ”macho-farsor” som ställer upp och engagerar sig med stor energi. Men ofta är mödrarna ensamstående och har under många år slitit med att rädda sina barn från ett utanförskap i samhället (1995/5b).

Mödrarna görs kämpande men ensamstående. Fäderna görs frånvarande eller macho. Att symbiosen med modern måste brytas nämns också i denna text: ”De enda riktiga misslyckanden vi haft har varit med psykiskt sjuka mödrar som inte klarat barnets avnavling och steg ut i vuxenlivet.” Diskursen om den nödvändiga separationen och mödrars skuld återkommer här (1995/5b).

Diskussion

I kapitlet har ett urval av texter ur *Socionomen* från 1958 till och med 1999 analyserats och diskuterats. Syftet har varit att spåra idé-komponenter inom de diskurser som diskuterats i de tidigare kapitlen. Denna spårning sker i relation till dels en bredare grupp, alla de socionomer som tar del av texter i *Socionomen*, dels i ett historiskt förlopp. Den diskursiva kartan innehåller både logiska motsättningar, dynamik, ambivalenser och komplexitet. Några av dessa vill jag diskutera här. Låt mig börja med *jämställdhetsdiskursen*, som kan sägas inneha en stark dominans. Samtidigt är den otydlig. Vad avses med jämställdhet? Att kvinnor i dag, till skillnad för hur situationen gestaltade sig för bara 50 år sedan, har tillgång till högre utbildning och egen försörjning ifrågasätts inte alls. Inte heller att kvinnor bör betalas lika mycket som män, inte diskrimineras etc. Men granskar vi synen på kön inom jämlikhetsdiskursen grumlas bilden. Innebär manligt och kvinnligt kön per definition och ”naturligt” olikhet och komplementaritet? Eller står diskursen för att kön i princip är oväsentligt och att de konstruktioner och tillskrivningar som görs både kan ifrågasättas och upplösas? Vi tar ett mer praktiskt exempel; det behövs fler män på dagis – javisst men *varför* och vad menar vi med ”män”? Behövs männen för att ge barnen det de inte får i ”kvinnovärlden”, d.v.s. en traditionell manlighet med fokus på aktivitet eller behövs männen för att visa att könsöverskridande är möjligt och bryta invanda stereotyper? Inte nog med att den manliga närvaron ges helt olika innebörder – problematiserar vi ytterligare kan även dessa till synes diametralt olika innebörder böttna i ett och samma tankemönster; att kön är olika. I det första fallet befästs olikheten, idet andra överskrids den. I båda fallen ”finns” den.

Samtidigt som den traditionella familjeinstitutionen försvagas barnens rätt betonas allt starkare. Kan det vara så att en institution ersätts med en annan och att familjeinstitutionen kommit att åtminstone delvis ersättas av ”barnens rätt”? Vad barnens rätt, ett barnperspektiv eller barnets bästa är låter sig dock

inte definieras så lättvindigt. Trots att hänvisningar ofta sker till barnets bästa görs detta ofta utifrån olika positioner och inom skilda kontexter. Som vi såg i kapitel sex kan man t.ex. diskutera om umgänge med en "farlig" pappa är för barnets bästa, pappans bästa eller alls bra (se t.ex. Eriksson, 2003). Möjligen har både *familjeinstitutionen* och *barnens rätt* kommit att bli diskurser, dominerande under var sin period, med samma innehåll och med samma syfte; att bevara stabilitet bland de vuxna och fostra de små. Thomas Knoll diskuterar barnens rätt till sin barndom: "Vad betyder denna rättighet? Rätten till kärlek och omsorg och att växa upp och utvecklas i sin egen takt, eller rätten till kontroll, disciplin, internalisering av auktoritet och att 'lära sig' sin könsidentitet?" (Knoll, 2005:179)

I texterna som analyserats i detta kapitel framstår liknande motsättningar och ambivalenser. Både under rubriken *En vilse pappa men en kroppens man* och i kapitel sex såg vi hur faderskapet konstruerades som biologiska band. Den biologiska pappan är alltid pappa, oavsett vad han gör eller vad som sker. Denna diskurs samexisterar med en annan där faderskapet definieras som närvaro, omsorgsgivande och delat, jämlikt föräldraskap. Vi kan här ana en avgörande definitionsstrid mellan olika bestämningar av föräldraskap men någon explicit motsättning kan inte återfinns i materialet som presenterats här eller i en mer allmän debatt.

Mona Franséhn (2004) identifierar tre moderskapsdiskurser under det senaste seklet: den moderscentrerade, den decentrerade och den reflexiva. Den moderscentrerade diskursen artikulerades av bl.a. Sigmund Freud och Melaine Klein och fokuserar det dyadiska förhållandet mellan mor och barn. Den decentrerade moderskapsdiskursen artikulerades inom kvinnorörelsen av bl.a. Nancy Chodorow och Hanne Haavind vilka fokuserade kvinnors autonomi. Den reflexiva förläggs hos senmoderna teoretiker som Ulrich Beck och Anthony Giddens och betonar framför allt ambivalensen mellan gamla traditioner och nya alternativ. I relation till min studie av *Socionomen* kan konstateras att den förstnämnda, moderscentreringen, haft en stark ställning under den första delen av studien men att den kommit att ersättas av den decentrerade diskursen sedan 70-talet och även, under 90-talet sista år, även av glimtar av en reflexiv föräldraskapsdiskurs.

Ambivalenser och motsättningar återfinns inom samtliga de diskursiva områden som diskuteras i denna avhandling. Att brist på manliga förebilder och den kvinnodominerade barndomen och socialtjänsten beskrivs som problematiska i materialet råder det dock knappast någon tvekan om. Inte heller råder någon tvekan avseende hur den ensamma modern till barn med (risk för) sociala problem konstrueras: hon är bristfällig. Konstruktionen förefaller dock dubbel: hon är både stark och kämpande men tyngd under en modersdiskurs och uppvisar tillkortakommanden och brister. Hon har också ett svagt nätverk. Bristen bestod enligt intervjuerna framför allt i att hon knyter barnet/ pojken för hårt till sig och inte förmår sätta gränser. Enkätstudien bekräftar denna

konstruktion även om respondenterna inte könar diskursen här. Socionomen-texterna förstärker denna sista konstruktion ytterligare och klär den i psykoanalytisk språkdräkt. Här blir mamman som knyter sonen för hårt till sig *symbiotisk* och den icke genomförda separationen resulterar i en borderline-störning. Modern, och speciellt den ensamma modern, ges ansvaret och skulden för ett flertal problem hos barnet/pojken: missbruk, kriminalitet, sexuella övergrepp och psykisk störning.

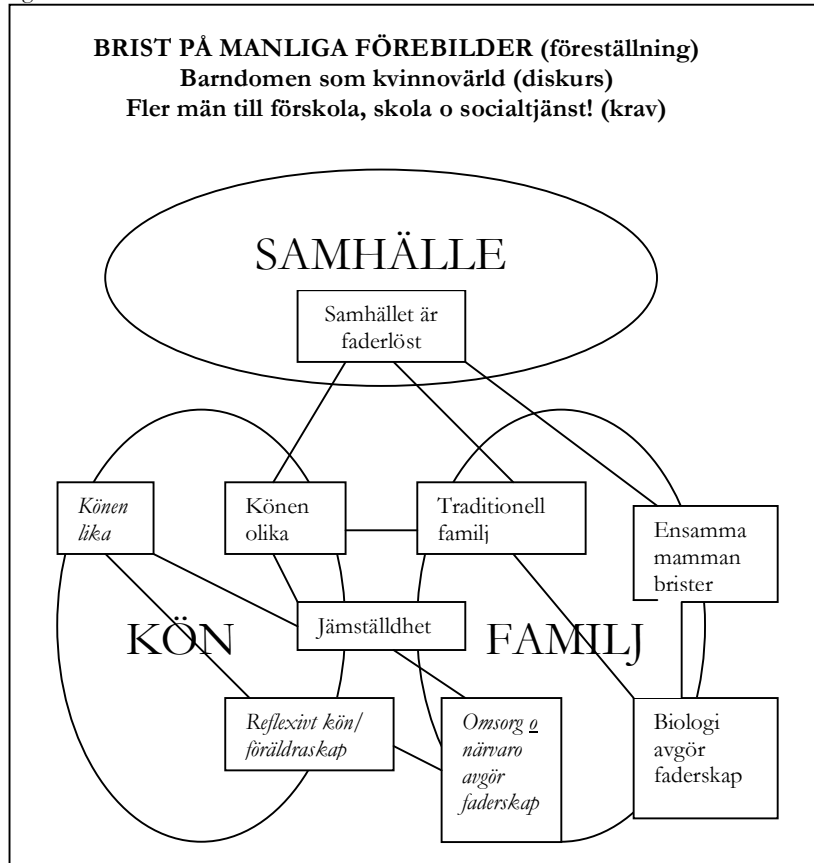
Också när det gäller synen på manlighet, här i relation till pojkar med eller i riskzon för social problematik kan en logisk motsättning urskiljas. Å ena sidan har diskursen om pojkens inneboende essentiella, och från flickans väsensskilda, egenskaper och behov en stark ställning. Å andra sidan har diskursen om vikten av att pojkar socialiseras av män till att bli män en lika stark ställning.

Maskulinitet konstrueras påfallande ofta i essentiella termer och faderns uppgift i familjen beskrivs, under hela den studerade perioden, som 1. Disciplinering, ordning, normer och gränssättning, 2. En förebild könsmässigt lik pojken som leder honom från närheten med modern och ut i samhället och 3. En fostrare till heterosexualitet. Här ser vi en direkt koppling till de konstruktioner som gjordes i föregående kapitel. Faderns frånvaro konstrueras på liknande sätt men då som det som saknas, det som den ensamma modern inte kan erbjuda. Och även då blicken riktas mot samhället och faderlösheten relateras till ett senmodernt sådant definieras bristerna hos de faderlösa unga som just brist på disciplin, auktoritetstro, konsekvens och regression, i Mitscherlich bemärkelse, till ett ohämmat, vilt, njutningssökande och gränsöverskridande liv. Dessa ungdomar har den sociala barnvården till uppgift att bemöta och bemästra.

Vi kan också här urskilja ett könsmässigt delat åtgärdssystem. Flickornas sexualitet bestraffas och problematiseras medan det varit pojkarnas kriminalitet som dominerat problembilden och åtgärderna. Den ”sexuella vanarten” som beskrevs i kapitel ett och som antyds i detta kapitel verkar ha försvunnit ur den officiella vokabulären i slutet av 60-talet då narkotikamissbruket tog över för både pojkar och flickor (Ohlsson & Swärd, 1994). Spår av diskursen återfinns dock i det praktiska arbetet, vilket vi kunnat konstatera i avhandlingens tidigare delar. Flickors behandling har under hela den studerade perioden riktats in på fostran till ett hemriktat liv medan pojkarnas i högre grad riktar blickarna utåt. Mycket tyder på att dessa behandlingstankar avmattats men att de samtidigt lever kvar i högre grad än vad en officiell retorik vill göra gällande. Något överraskande kan också noteras att jämställdhetsdiskursen som kan förstås som genomsyrande både synen på familjen och de professionella frågorna som behandlas i *Socionomen* inte alls återfinns i diskussioner om den sociala barnvården.

Den ”diskurskarta” som lades fram i föregående kapitel kan nu utvecklas och kompletteras. Lägg dock märke till att den, inte heller här, bör betraktas som varken sammanfattning eller illustration utan i stället en läshjälp.

Figur 8: Diskurskarta II

Figurförklaring: Normal text: identifierade diskurser inom en traditionell ordning.
 Kursivering: identifierade diskurser inom en annan ordning

Diskursen om en alternativt, konkurrerande *reflexiv syn på både kön och föräldraskap* har framträtt i kapitlet. Det faderlösa samhället har implikationer och inflytande över andra diskurser både på familjens och på samhällets område. Två andra diskurser har fördjupats och förstärkts; definitionen av *faderskap som biologi* och en (relativt) *traditionell diskurs om familjen* där kvinnligt förvärvsarbete inte (nämns eller) ifrågasätts men där ansvar och skuld i förhållande till barnens problem placeras på moderns axlar.

I nästa kapitel avslutas avhandlingen, analyserna summeras och diskuteras i förhållande till både avhandlingens syfte och frågeställningar och dekonstruktionen av föreställningen *brist på manliga förebilder*, de diskurser som analyserats och några diskurser som inte analyserats.

AVSLUTANDE DISKUSSION

Med utgångspunkt i socialkonstruktivistisk teori samt en ”doing gender”-ansats och med hjälp av kritisk diskursanalys samt genealogi har jag sökt dekonstruera föreställningen *brist på manliga förebilder* och analysera de diskurser den består av. När avhandlingen nu närmar sig sin slutpunkt kan jag konstatera att denna föreställning är i högsta grad levande inom socialt arbete. Därmed inte sagt att det är en helt igenom entydig föreställning. Några av dem som har till uppgift att vara manliga förebilder för pojkar med problem beskriver en ambivalens inför vad det egentligen innebär och vad de förväntas göra. Klart är dock att bristen på manliga förebilder har kommit att bli en populär förklaringsmodell för social problematik speciellt när det gäller tonårspojkar med ensamma mammor. Att undersöka maskulinitetskonstruktioner och socialtjänstens insatser för pojkar ur ett könsperspektiv anser jag vara både viktigt och fruktbart. Alltför få studier riktar på detta sätt blicken mot hur överordnat kön konstrueras, speciellt inom ramen för ytterligare en maktdimension, den som återfinns i relationen mellan socialarbetare och klient.

I avhandlingen använder jag tre, sinsemellan olika, empiriska material – *tal, tabell och text* – och tillämpar olika metoder, varav de kvalitativa är uttalat teoretiskt förankrade, för att förstå dessa. Dessutom har ett av materialen, texterna ur *Socionomen*, en historisk dimension som spänner över en händelserik period i svensk välfärdsstatlig utveckling. Jag har sökt uppmärksamma diskurser i det talade språket, enkätsvar och skrivna texter. Syftet med denna metodpluralism är inte i första hand att genom triangulering validera resultaten utan snarare att kunna diskutera och fördjupa förståelsen av ett komplext och dynamiskt fenomen. Genom en resa som startar i några informanternas beskrivningar av pojkarna de möter och det arbete de utför, vidare över enkätsvar från socialsekreterare som utreder pojkars behov och beslutar om insatser i liknande verksamheter, till texter i den tidskrift som många socionomer läser, och har läst, söker jag mig ”uppåt”, ”utåt” och ”bakåt” i relation till den föreställning som studeras i samtliga material. Jag valde inledningsvis att symbolisera denna resa med en bakvänd tratt.

Avhandlingens syfte är att analysera och dekonstruera föreställningen *brist på manliga förebilder* inom fältet socialt arbete och särskilt att studera hur föreställningen och de diskurser den är relaterad till reproduceras och/eller omformas i det praktiska sociala arbetet med söner till ensamstående mödrar. I detta kapitel kommer jag att sammanfatta och diskutera de diskurser jag identifierat i relation till de tre områdena: kön, familj, samhälle samt en därtill relate-

rad social praktik. Även diskursernas inbördes förhållanden, förändringar och nivåer behandlas. Den definition av begreppet diskurs som gjordes inledningsvis (se kapitel tre) har varit vägledande för det analytiska arbetet. I den betonas flera aspekter: *För det första* de dominerande diskursernas samband med makt och vetande. *För det andra* diskursers pluralitet och rörelse. *För det tredje* den nära kopplingen mellan diskurs och social praktik där förändringar i den ena ofta påverkar den andra. Och *för det fjärde* en betoning av aktörskap både i form av individers aktiva användning av olika diskurser och i form av ett möjligt förändringsarbete.

Brist på manliga förebilder

I centrum för avhandlingens intresse står föreställningen *brist på manliga förebilder*. Nära länkad till denna föreställning om framför allt söner till ensamstående mödrar återfinns i avhandlingen en diskurs och ett krav. Jag har valt att kalla diskursen *Barndomen som kvinnovärld*. Den tar i sin tur sin utgångspunkt i en diskurs om kön som olika och komplementära. När det gäller familjeområdet kan *barndomen som en kvinnovärld* ses både som ett konstaterande av ”tingens ordning” – det är i huvudsak kvinnor som tar hand om barn- men också en indikation om att detta är ett problem; det är inte bra att barndomen är en kvinnovärld. Det leder i sin tur till kravet *Det behövs fler män som arbetar inom barnomsorg, skola och socialtjänst!*

Jag inriktar mig här främst på en ambivalens i synen på kön i detta krav och tar hjälp av Marie Nordbergs (2005) avhandling om manliga arbetstagare i kvinnoyrken. Att vara man, behandlare och arbeta med pojkar innebär förväntningar på att vara en manlig förebild eller rollmodell. Två förhållningssätt till detta kan urskiljas. För det första, och vanligast i mitt material, kan den manlige behandlaren komma att stå symbol för en traditionell och stereotyp maskulinitet karakteriserad, som diskuterades i kapitel fem, av fysisk aktivitet, fasthet, ordkarghet, mod, heterosexualitet och en trimmad kropp. Med dessa egenskaper förväntas en pojke, utkliven ur kvinnovärlden, kunna identifiera sig och därmed växa upp till en man. Relationen mellan pojken och mannen/behandlaren kommer att präglas av gränssättning och disciplin vilket man menar att den ensamma mamman inte kan erbjuda. (Här finns också en nära koppling till en kultivering och civilisering av den vilda ungdomen.) De manliga förebilderna kommer, med detta synsätt, att förstärka synen på kön som (diametralt) olika och komplementära. En konsekvens av denna diskurs som jag kallar *kön som olika* är att fysisk aktivitet, mod, gränser etc. görs till manliga egenskaper som kvinnor inte kan eller vill ha. I Nordbergs studie på några förskolor är det dessa manliga förebilder som snickrar och bygger kojor med barnen. För det andra går det också att, som hos Nordberg, urskilja en annan syn på de manliga förebildernas funktion nämligen att visa att könsöverskridande handlingar är både möjliga och önskvärda. Några av mina informanternas utsagor ger uttryck för ett sådant synsätt. Den verbale, relations-

orienterade och känslomässige ”sociofarsan” får i kapitel sex illustrera denna diskurs om *kön som lika*, ett praktiskt könsöverskridande och en utmaning av en förlegad könsordning. Båda dessa positionerar sig i relation till en traditionell manlighet. Det ena genom att uttrycka den, det andra genom att överskrida den.

Tanken att pojkar behöver manliga förebilder att identifiera sig med för att ”lära sig sitt kön” av har förekommit inom *jämställdhetsdiskursen* en längre tid. Jag menar att den rymmer en rad oklarheter och ambivalenser, inte minst i synen på kön och strävan att öka andelen manliga arbetstagare i kvinnodominerade yrken.

Ytterligare en ambivalens, som berördes ovan, rör om kön är essens eller ej. För att parafrasera Foucault (2002:37-38) fråga om sexualiteten kan frågan här komma att lyda:

Hur kommer det sig att vi under så lång tid så högljutt har klagat över fadersfrånvaron, så vidlyftigt ordat om dess konsekvenser och envisats med att kompensera den genom en uppsjö åtgärder som försökt göra våra pojkar och unga män mer maskulina?

Kan det vara så att dessa ansträngningar i sig är ett bevis för att kön konstrueras och att patriarkatet är hotat? Att kön inte är medfött och att pojkar måste ”fostras” att bli män? Att de annars blir något annat? Å ena sidan är synen på könen som essens, olika och komplementära, stark. Å andra sidan formuleras både hos forskare på 50- och 60-talen (Mitscherlich och Tiller), i Socionomen från 80-talet och framåt och i intervjuer och enkätsvar en oro över att pojkar inte blir män utan betydande hjälp under denna process. Och denna socialisering bör ske av en vuxen man, och en man i rätt bemärkelse. Ett möjligt svar på frågorna ovan kan vara att det första ledet i antagandet är fel – att kön inte är essens. Ett annat är att det är essens men en svag sådan som kan tryckas undan och ersättas med något annat (kvinnlighet) om miljön förmedlar detta andra. Detta leder oss vidare i två riktningar; dels mot familjen och speciellt mot pojkar som växer upp med ensamma mammor, dels mot Mitscherlichs faderlösa samhälle. Låt oss dock först se hur maskuliniteter konstrueras i de empiriska materialen.

Maskuliniteter

I de empiriska materialen konstrueras maskuliniteter på flera sätt. Den lokalt dominerande diskursen, hos de behandlare/ledare jag intervjuat, är den som jag använt Hirdmans (2001) begrepp för, alltså *kroppens man*. Denna manlighetskonstruktion tillskrivs egenskaper och förmågor som fysisk aktivitet, kroppligt trim och betonar olikhet och komplementaritet i förhållande till kvinnor. Jag förstår denna konstruktion som traditionell, stereotyp och med en

arbetarman som idealbild. Men i materialet konstrueras också en *huvudets man* (även detta begrepp lånat från Hirdman) där likheten med kvinnor betonas. Denne man görs modern och tillhör medelklassen. Han pratar, är känslig och mer intresserad av inre processer än fysisk aktivitet. Denne man konstrueras i förhållande till, och kontrasteras mot kroppens man, vilken är en maskulinitetskonstruktion som tas avstånd ifrån.

Konstruktionen av *kroppens man* sker i avhandlingen i relation till *huvudets man* som tillskrivs vekhet, svag fysik och inåtvändhet, men också i relation till en föreställd homosexualitet och två konstruktioner av kvinnligheter. Den ena konstrueras som utmanande och förslagen med en uttalad sexualitet och förmåga att förföra även vuxna manliga ledare. Sådana flickor görs farliga att ha i verksamheten dels för att de kan väcka en manlig sexualitet, dels för att kan rikta anklagelser om övergrepp mot ledarna. Det är intressant att notera att den manliga, okontrollerbara (hetero)sexualiteten här tas för given medan dessa flickors blotta existens och tillskrivna sexualitet beskrevs som problematisk. Ansvaret för både verkliga och påstådda sexuella händelser förläggs hos flickorna. I den andra kvinnlighetskonstruktionen är det i stället sportighet och en form av barnslig omogenhet som betonas, och denna anses passa verksamheten. Sexualitet kan då exkluderas och homosocialiteten i princip bevaras.

Homosocialitetsbegreppet används i kapitel fem och jag vill här utveckla det något. Manlig homosocialitet, alltså olika grupper, tillfällen eller sammanslutningar för enbart män, fyller en viktig funktion i understödandet av dominerande maskulinitet. Detta gäller inte bara män som i sitt dagliga liv positionerar sig i denna diskurs utan, och kanske speciellt, män som till vardags intar en position i en annan diskurs. Låt mig ge ett exempel: den man som till vardags och i relation med sina närmaste intar en position som jämställd, modern och barncentrerad kan i omklädningsrummet inta en position i en annan, där och då, dominerande diskurs, t.ex. den traditionelle kroppens man. De homosociala miljöerna blir ett sätt att odla och förstärka en dominerande, eller tidigare dominerande, maskulinitetsdiskurs. Det är alltså fullt möjligt, vilket Bird (1996) visar och vilket också ligger i linje med avhandlingens resultat, att vid olika tillfällen, i olika relationer och miljöer positionera sig inom olika diskurser. Avhandlingen har gett exempel på denna rörlighet mellan olika diskurser rörande t.ex. maskulinitet och faderskap.

Mödrar och fäder – olika diskurser

På diskurskartans familjedel (se nedan) har jag placerat fyra inbördes relaterade diskurser. De har en stark koppling till föreställningen brist på manliga förebilder och den därtill hörande diskursen och kravet (se ovan). I både tal, tabell och text har en relativ enighet i uppfattningen att pojkar behöver manliga förebilder kunnat urskiljas. Båda ledare/behandlare och handläggande socialsekreterare befinner sig i en social praktik där söner till ensamma mammor utgör en stor del av de ungdomar de möter, och många ansökningar innehåller också en

beskrivning där faderfrånvaro kategoriseras som ett socialt problem. Medan en grupp enkätsvar kan förstås som att familjeformen i sig ökar risken för social problematik kan en annan ses som mer skeptisk till att etablera ett sådant orsakssamband. Både konstruktionerna av den ensamma mamman och den frånvarande fadern innehåller ambivalenser och relateras till diskurser om moderskap respektive faderskap. Att ge en entydig bild av hur bristen på och behovet av manliga förebilder konstrueras låter sig knappast göras. En del i denna konstruktion är dock en förlorad fadersauktoritet i familjen. Då faderns auktoritet försvagas eller försvinner ges kvinnorna motsvarande auktoritet, alternativt uppstår ett tomrum. Resultaten blir i båda fallen en förvirrad pojke.

Bakgrunden till den överproblematisering som drabbar de ensamma mödrarna och deras söner står till stor del att finna i de dominerande diskurser som presenteras i avhandlingen. Av analysen framgår hur ensamma mödrar och deras barn, speciellt söner, under lång tid betraktats som särskilt problematiska ur socialtjänstens och barnavårdens perspektiv. Bör då den överrepresentation som jag och andra konstaterat inom den sociala barnvården ses som resultat av mammornas strukturella underordning eller individuella tillkortakommanden? Jag menar att man genom att erbjuda en manlig förebild inte kan kompensera för socioekonomiska resursbrister. Dessa bör i stället åtgärdas genom formulering av en ny diskurs om de ensamma mödrarna samt politiska åtgärder.

En moralisk diskurs rörande den ensamma mamman kan urskiljas i empirin. Hon konstrueras som (hetero)sexuellt aktiv och därmed avvikande från den norm som definierar kvinnors sexualitet som passiv. Då hon har barn med flera män görs hon också moraliskt avvikande från normen om kvinnors (och mäns) livslånga parrelation inom vilken barn bör födas och växa upp. Många menar att detta moraliska fördömande av den ensamma mamman försvunnit ur det sociala arbetet och samhällsdebatten, och den var inte synlig i *Sociomomens* texter, men min intervjustudie visar att en sådan lever kvar även om den inte intar en framskjuten plats.

Det är, enligt ett psykoanalytiskt synsätt, som i avhandlingens olika studier har en stark ställning, extra svårt att skapa en vuxen maskulin könsidentitet för pojkar vars vardag befolkas av kvinnor. Både i tal och i text framträder bilden av en mamma som i och med faderns frånvaro, eller av andra skäl, knyter sonen alltför nära sig och inte förmår lossa de symbiotiska banden eller ”ta konflikter” och sätta gränser. Pojken riskerar i linje med detta synsätt att antingen bli feminin eller så osäker att han överdriver en maskulinitet. Den närvarande pappans roll är i denna fas, enligt det psykoanalytiska synsättet, att under lekfulla former lotsa pojken rätt med en stabil maskulin och heterosexuell identitet som mål. Ändå är det modern som i första hand skuldbelastas och hålls ansvarig för barnets ”avvikelse”. Det är hon som får bära ansvaret, och skulden, inte fadern.

Mödrar och fäder bedöms till stora delar utifrån olika måttstockar. Moderns otillräcklighet riskerar att bedömas hårt medan fadern tenderar att betraktas som "god nog" i kraft av sitt biologiska faderskap. Samtidigt konstrueras ibland de frånvarande fäderna också som olämpliga, omogna, oansvariga och ibland rentav farliga. Även inom kategorin fäder tillämpas två måttstockar. Enligt den första konstrueras den frånvarande fadern som en, av olika skäl, försummad eller outnyttjad resurs, ofta offer för olyckliga omständigheter eller för en hustru/moder som stängt ute honom från närheten till barnet. Denna pappa är alltid pappa enligt en *biologisk definition* och upphör aldrig att vara det. Enligt den andra måttstocken, vilken bär flera likheter med moderskapsmåttstocken, har den frånvarande fadern förverkat sitt faderskap i och med frånvaron och en därtill länkad ansvarslöshet och bristande omsorg. I mitt material dominerar den första diskursen, biologiskt faderskap, men även den andra förekommer. Avhandlingens teoretiska perspektiv kan här hjälpa oss att förstå ett eventuellt framtida diskursivt skifte, eller åtminstone en mer uttalad diskursiv kamp mellan dessa två definitioner. Det bör här för tydlighetens skull sägas att en total omdefinition för de flesta inte är aktuell på en praktisk nivå då de båda samverkar, kanske handlar det snarare om en förändrad diskurs, en förändrad betoning. Skulle definitionen av faderskap komma att förändras och i stället för biologi baseras på *närvaro och omsorg*, d.v.s. en diskurs om ett psykologiskt och socialt föräldraskap, skulle detta få betydande konsekvenser i många s.k. länkade familjers vardag. Den "nya" fadern, "plastpappan" skulle då kunna få en starkare ställning och kunna definieras som "riktig" pappa i betydligt högre grad än vad som sker idag.

Faderns roll i familjen har förändrats, som avhandlingen visat. Från att tidigare ha haft ett flertal funktioner varav försörjning kanske varit den viktigaste är det idag möjligt att se att flera av dessa funktioner frikopplats från fadern. Försörjning är den ena, upprätthållare av familjens status och lots på vägen ut i den "stora världen" är några andra. Några komponenter återstår dock och möjligen är det så att dessa betonas ytterligare då andra har försvagats eller försvunnit. Jag vill nämna tre sådana återstoder; förmedlare av en *manlig könsidentitet*, likaså av manlig *heterosexualitet* samt delar av en uppfostranskomponent nämligen att *sätta gränser och disciplinera*. För de första två krävs per (biologisk) definition en man. Enligt ett psykoanalytiskt synsätt klarar modern inte att sätta gränser och denna funktion förläggs hos mannen. Och hos dem som är satta att vara manliga förebilder ges samtliga dessa tre komponenter en central position.

Det faderlösa samhället

Hos Mitscherlich ges det faderlösa samhället två innebörder. Den ena, den primära faderlösheten, har jag diskuterat ovan. Den andra, eller sekundära, rör samhället och den symboliske fadern. Den far som står för ordnandet och ordningens princip, den far som bär och traderar moralen och civilisationen.

Fadersfrånvaro får på detta sätt och i en överförd betydelse förklara det (sen/post)moderna samhällets auktoritetskras. Denna kras tar sig många uttryck varav impulsstyrighet, brist på ansvarstagande, ideologiförsvagning, aggression och kaos är några. Mitscherlich (och andra) menade att pojkar som inte har fäder att "slipa av kanterna mot" under uppväxten tenderar att söka, och hitta, faderssubstitut i form av auktoritära ledare som t.ex. Hitler. I den fortsatta debatten om det faderlösa samhället under speciellt 1980-talet kom även missbruk, kriminalitet etc. att läggas till de problem som i det moderna/senmoderna samhället kan tillskrivas faderlösheten. För flera kom lösningen också att bli ett återupprättade av familjen och fadern auktoritet, Lasch (1977) beskrev t.ex. familjen som en *haven in a heartless world*.

Naturligtvis har denna diskurs också påverkat det sociala arbetet med ungdomar, eller åtminstone pojkar. De två nivåernas diskurser om faderlöshet kommer att mötas och samverka då ungdoms/pojkk-problem skall mötas, förebyggas och åtgärdas. Å ena sidan en förståelse av det moderna samhället som auktoritetslöst och å andra familjen med den ensamma mamman som bristfällig. Den dubbla faderlösheten kan på detta sätt även förstås/konstrueras som en *socialarbetarnas dubbeldiskurs*. Hur möter man då dessa ungdomar som antas vara vilsna i samhället utan ordning och auktoritet och från ett hem med en ensamt ansvarig och föreställt bristfällig mor? Jo, med en manlig förebild implicit laddad med föreställningar om normalitet i allmänhet och manlig normalitet i synnerhet; en traditionell maskulinitet, heterosexualitet samt gränser och disciplin.

De manliga informanterna, anställda vid verksamheter för tonårpojkar med problem, axlar med entusiasm rollen som manlig förebild även om några förhåller sig frågande inför vad som förväntas av dem. Flera tolkar socialsekreterarnas vaga uppdrag utifrån en egen föreställning om en traditionell manlighet. När bristen på fadersauktoritet skall kompenseras sker detta ibland i militäriska termer och gränssättning blir ett centralt tema. Andra uttrycker ambivalens och osäkerhet och positionerar sig i en diskurs som tar avstånd från den första och betonar *förebild*, inte *manlighet*.

I avhandlingen återfinns en diskurs om den strulige eller rentav missanpassade pojken som riskerar att, om inte motåtgärder sätts in, hamna i kriminalitet, asocialitet och utanförskap. Ett viktigt inslag är pojkarnas inneboende aggressivitet som måste kontrolleras. Farligheten ligger under ytan och verksamheternas uppgift är att förmedla normer, kontrollera och uppfostra. Här är kopplingarna i tankemönster starka till vad som kan kallas en "ungdomsbrottslighetsdiskurs". Denna är, historiskt sett, i mycket hög grad könad och rör så gott som endast pojkar och unga män. Samtidigt länkas denna diskurs till det senmoderna samhället i vilket förutsägbarheten och traditionen försvunnit, familjefadern har detroniserats och kvinnors makt, både i familj och i samhällsliv ökat. När faderns auktoritet på så sätt underminerats breder normlösheten ut sig och pojken får inte de nödvändiga gränserna. Ingen kan längre

tämja honom. Modern kan det inte per definition och fadern har inte längre auktoritet att göra det.

Diskurserna från förra seklets början om den vilda och farliga arbetarklasspojken som genom auktoritet och disciplin skulle tämjas till en skötsam arbetare återfinns än i dag. Den dominerande maskuliniteten, kroppens man, var idealet och normen till vilken pojkarna skulle anpassas. En liknande ambition och diskurs återfinns under mitten på förra seklet då välfärdsstaten byggdes. Även här var ”fostran till lönearbete” central i synen på de unga pojkarna i riskzonen för, eller med utvecklade, sociala problem. I denna skepnad förstärktes diskursen med hjälp av ett psykoanalytiskt synsätt och en diskurs om kärnfamiljen. I det senmoderna samhället med dess ökade betoning av reflexivitet, men också vilshenhet verkar samma tankemönster ha kvar en stark ställning trots att kontexten förändrats tämligen radikalt. Möjligen blir det begripligt först då kön förs in i analysen och öppnar för en förståelse av disciplinerings- och normaliseringssträvandena inom båda dessa områden. Resonemanget kan vidare ses som en illustration av den dynamik, de ambivalenser och de rörelser avhandlingen diskuterar både inom och mellan diskurser och sociala praktiker. Och trots att vissa diskurser kan uppfattas som trögrörliga kan motsägelser och konkurrens urskiljas.

Praktiken

I Socionomenstudien kan ingen direkt debatt om vikten av eller vådan med att använda olika insatser för pojkar respektive flickor urskiljas. Att insatserna utformas olika tas för givet och de skildras i stort sett utan kommentarer eller reflektioner om just deras könade karaktär. Även den debatt om jämställdhet som förekommer i professionella eller fackliga frågor och i diskussion om familjen lyser med sin frånvaro när det gäller socialtjänstens insatser för unga.

En tolkning som kan göras, med utgångspunkt i avhandlingens resultat är att då den individbetoning som görs i lagstiftningen skall omsättas i utredningar, sätts parentes om en strukturell förståelse av de situationer individerna befinner sig i. När en insats skall föreslås och genomföras lyfts parentesen bort och resultatet blir en könad insats utformad enligt de diskurser som betonar köns olikhet och komplementaritet. För de pojkar och unga män som bedöms sakna en manlig förebild verkar detta bli tydligt och centrala inslag i insatserna tenderar att bli fysisk aktivitet, gränser, traditionell manlighet etc. Individbetoningen lämnar alltså fritt spelrum för, och undviker reflektion över och ifrågasättande av, traditionella könsstrukturer (och andra strukturer).

Vilka konsekvenserna blir för ungdomarna i behandling kan denna avhandling bara spekulera i. Sannolikt innebär den förmenta könsblindheten och den könade praktiken ett (åter)skapande av stereotyper som sannolikt ifrågasätts i högre grad i samhället i stort än inom behandlingen. Ungdomarna ges troligtvis inga, eller få, redskap att hantera denna ambivalens mellan olika maskulinitetsdiskurser. Att reflektera över diskurser, lyfta fram motsägelser och formulera

nya om hur män och kvinnor kan agera är viktiga uppgifter för både forskare, politiker och praktiker.

Övergripande mönster

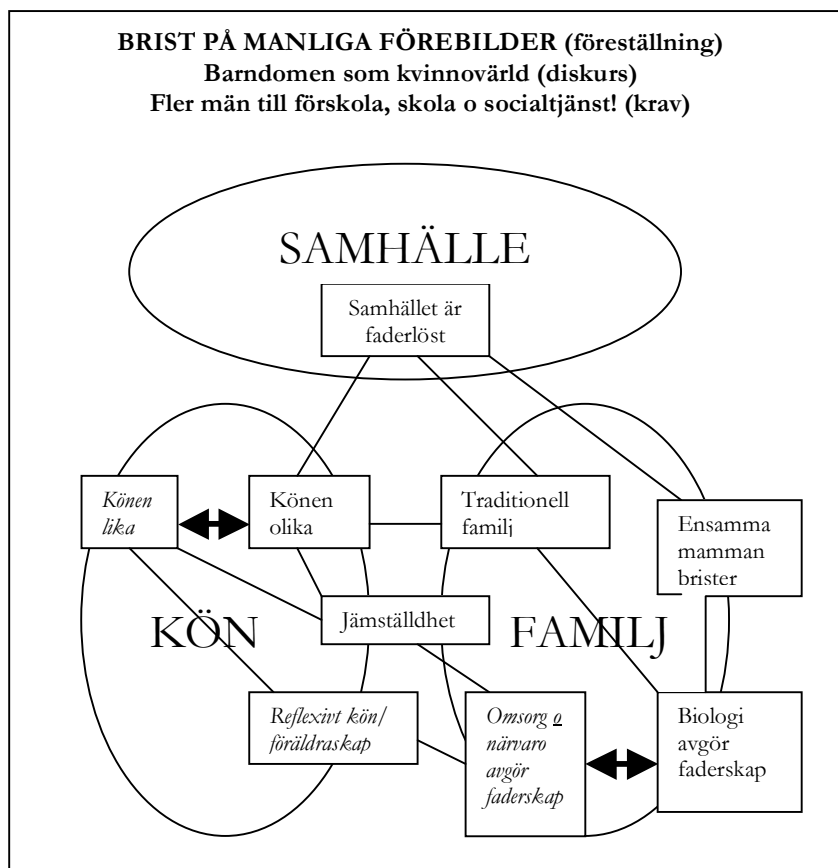
Ett övergripande mönster för flera av de analyserade diskurserna kan urskiljas – det psykoanalytiska. Detta mönster sätter sin prägel på diskurser om både familj, kön och samhälle. Den psykologiska diskurs som Mitscherlich och Tiller kan anses representera och som dominerande under 60-talet betonade olikheten och komplementariteten mellan kvinnor och män. Även under de därpå kommande seklen, när den frånvarande fadern får en allt viktigare roll på den diskursiva scenen tillsammans med föräldrar som abdikerat från sin funktion och auktoritet, har psykoanalytiska övergripande synsätt en central ställning, vilket kunnat konstatera i avhandlingen.

Psykoanalysen har kommit att bli en del av den västerländska kulturen (Bengtsson, 2001; Magnusson, 2003). Avhandlingen har visat hur kön, familj, uppväxt, m.m. konstruerats i relation till ett psykoanalytiskt tankemönster. Under psykoanalysens 100-åriga historia har det naturligtvis hänt en hel del. Freuds syn på kön har diskuterats och ibland ansetts radikal, ibland konservativ. Flera, inte minst feministiska psykologer och psykoanalytiker, har omvärderat och vidareutvecklat Freuds idéer och anpassat dem till en nutid. Det inflytande från psykoanalytiska (traditionella) idéer som återfinns i avhandlingen vittnar dock knappast om denna omorientering. Tillsammans med traditionella manlighetsideal bildas ett raster genom vilket ett flertal i avhandlingen identifierade diskurser kan förstås.

Men, och inte minst viktigt, det går också att urskilja konkurrerande/alternativa diskurser som både utmanar och rubbar de dominerande. Detta är i avhandlingen mest framträdande när det gäller synen på kön och familj där ett aktivt ifrågasättande, formulerande och positionerande äger rum, t.ex. när Bosse och Gustav i kapitel fem säger sig inte vilja vara manliga förebilder, att kön inte är viktigt och att ”viktighetens kärna” är en annan. Eller i några av Socionomentexterna där andra former av samlevnad än den traditionella kärnfamiljens förespråkas.

Med avhandlingens teoretiska perspektiv och dess betoning på en mångfald av diskurser, somliga med en relativt massiv dominans, andra mer parallella och rörliga och ytterliga andra i direkt motsättning till varandra, och med betoningen på att individerna är aktörer som aktivt positionerar sig har föreställningen brist på manliga förebilder kunnat dekonstruerats. Ett fält av diskurser med betydelse för denna föreställning har lagts fram, analyserats och diskuterats. Avslutningsvis har ”diskurskartan” utvecklats ytterligare något och nu också kommit att innehålla diskursiva strider.

Figur 9: Diskurskarta III

Figurförklaring: Dubbelriktad pil: konflikt, konkurrens, alternativ. Normal text: identifierade diskurser inom en traditionell ordning. Kursivering: identifierade diskurser inom en annan ordning

Diskurskartan har förhoppningsvis tjänat som läshjälp utan att för den skull göra anspråk på att återge hur terrängen ser ut ”på riktigt”. De tre områden som avhandlingen spänner över finns utsatta på kartan: samhälle, kön och familj. På de två senare områdena kan ett par diskurser urskiljas som utmanar och står i motsättning till de övriga, nämligen en syn på kön som lika och en definition av faderskap som omsorg och närvaro (dubbelriktade pilar i kartan).

I kartan skulle även t.ex. en konkurrerande syn på de ensamma mödrarna kunna placeras in, hämtad från Knoll (1995, 2005; se även Bak, 1997) nämligen *de ensamma mammorna som senmodernitetens pionjärer*. En förändring till förmån för denna diskurs skulle innebära en radikal omritning både av den diskursiva kartan och av den sociala praktiken. Låt mig nämna ytterligare några: manliga könsöverskridande förebilder, ett vidgat och/eller omdefinierat familjebegrepp

etc. Några av dessa antyds i de empiriska materialen medan andra befinner sig på en hypotetisk nivå.

Mellan de olika könsdiskurserna råder en relativt öppen strid, åtminstone inom den vetenskapliga världen. Detsamma gäller synen på familjen där speciellt dess biologiska band och obligatoriska heterosexualitet fått se sig utmanad både i debatt och i lagstiftning. Även på andra områden relaterade till avhandlingens frågor förekommer, och kommer det att förekomma, mer eller mindre öppna strider om diskursiv dominans och rätt att definiera normalitet. I detta har det sociala arbetets olika aktörer en roll att fylla.

SUMMARY

Aims and issues

Sons of single mothers lack male role models. This is a statement often made both within and outside the social services in Sweden. This thesis aims to deconstruct this conception and analyse some of the discourses surrounding it in relation to the field of social youth work in Sweden. The object of this study is hence the conception *lack of male role models*. Three specific issues are discussed in this thesis. Each one is related to a dataset that treats different components of the conception, both in relation to a social practice and in relation to relevant discourses.

- What does the conception look like? How is it, and related discourses, constructed or contested amongst social service staff working with teenage boys judged to suffer from a lack of male role models?
- How are measures taken, programs etc. motivated and formed for these boys? How are the conception and the discourses interacting with the social workers' practice concerning assessments and treatment?
- Which discourses concerning *lack of male role models* can be discerned within the field of social work? How are they expressed? How can they be understood? What are the patterns and contrasts?

The issues are dealt with in order from the small to the big. The journey takes its starting point – after being placed in a context of mainly Swedish political and common debates and changes concerning gender, family and society during the last half of a century – in descriptions by social workers/group leaders of their work and the boys they meet. The journey continues with answers to a questionnaire directed to social workers assessing the boys' needs and proposing measures to be taken, sometimes placing them in groups similar to the ones where my informants in the first study work. The last leg of this imagined journey broadens the analysis by looking back in history, and to texts written for social workers at large, trying to see roots of the contemporary discourses influencing the conception *lack of male role models*.

Theoretical framework and methods for data gathering and analysis

This thesis applies a social constructionist and a “doing gender” (West and Zimmerman) perspective with special emphasis on the construction of masculinities (Connell). It combines critical discourse analysis (Fairclough), genealogy and traditional quantitative analysis to analyse three kinds of empirical data: speech, tables and text. The first study is an interview study including nine interviews with 11 group leaders or social workers in the field of open care for, mainly, teenage boys. The units were chosen in order to give the material a breadth and diversity. The second concerns the answers, of 52 out of 98 key social workers, to a questionnaire. The questionnaire contained both questions on background data such as number of assessments, gender differences, measures taken etc. and the respondents were asked to position themselves in relation to assertions concerning single mothers, their sons and male role models. The third study encompasses a sample of 217 texts from 42 years (1958-2000) of publishing of *Socionomen*, the most influential journal for professional social workers. The aim of mixing methods is not primarily to, by triangulation, validate the results, but to discuss and deepen the understanding of a complex and dynamic phenomenon.

The perspective chosen emphasises a multitude of discourses active at the same time but often with one, sometimes strongly grounded and taken for granted, dominant at a special time and in a special context. It also highlights the individuals as active and using discourses to position themselves in and to promote change. This positioning in different discourses can be observed within the same interview and should not be seen as inconsistencies but an active use of available discursive resources. The analyses performed are not of individuals or authors, their background or intentions, but of texts/speech as a tool in constructing gender, family, absent fathers, male role models etc., and positions used in the discourses surrounding the conception. Special attention has been given to speech/interview sequences/interviews or texts that present unexpected, alternative or competing positions in, and in relation to, dominating discourses. The focus of this thesis is to discuss the components by which the conception *lack of role models* is constructed not to argue for what is “the truth”. The relation between discourse and social practice is strong. While on the one hand everything can be seen as discourse, and no thinking or knowledge can take place outside the frames set by language, this thesis, on the other hand, is placed in a tradition where extra-discursive conditions are acknowledged, and as such present a dynamic understanding of the interplay between words and deeds.

Main results

The conception lack of male role models is very much alive within Swedish social work, however it's not a completely unambiguous conception. Some of the informants with the task of role models for boys with problems describe an ambivalence in its meaning and the expectations that follow. It seems clear that the lack of male role models has become a popular way of explaining social problems, especially when it comes to teenage boys living with their single mothers.

Closely linked to the conception are one discourse and one demand. The discourse is called *Childhood as a female world*. It can be traced to a discourse of gender as different and complementary. Concerning the family sphere childhood as a female world can be seen both as a statement on "the order of things" – it is mainly women that care for children – but also as an indication of a problem, i.e. it's not good that childhood is a female world. This in turn leads to the demand *More male staff are needed within childcare, school and social work!*

Two approaches by the male staff can be seen in relation to the expectations of being a male role model. The first, and most common in this material, means standing as a symbol for a traditional and stereotypical masculinity characterised by physical activity, sturdiness, taciturnity, courage, heterosexuality and a trimmed body. With these qualities a boy, stepping out of the female world, is expected to identify and grow up to be a man. The relation between the boy and the men/staff will be characterised by defining boundaries and discipline, which the mother is, by definition, not able to provide. The male role models will, with this definition, reinforce a view of gender as different and complementary. One consequence of this discourse, called *gender as different*, is that physical activity, courage, and boundaries etc. are *made* male and that women can not or do not want to possess. It is also possible to see another view of the function of male role models, namely to show that gender-transgressing acts are both possible and desirable. Some of the informants' descriptions express such a perspective. The verbal, relation-oriented and sensitive "social worker dad" is an example of this discourse of *gender as sameness*, a practical gender transgression and a challenge of an obsolete gender order. Both these positions are taken in relation to a traditional masculinity: one by expressing it, the other by transgressing it.

The thought that boys need male role models to identify with in order to "learn their gender" has existed within the discourse of gender equality for a long time. It contains a number of inconsistencies and ambivalences, not least in the view on gender and the ambition to increase the number of male employees within female dominated professions.

Another ambivalence concerns gender and whether gender is seen as essence or not. To paraphrase Foucault's (2002:37-38) question on sexuality it is possible to ask:

Why is it that we under such a long time so loudly have complained about father absence, so vividly talked about its consequences and persisted to compensate it through a number of measures trying to make our boys and young men more masculine?

Can it be that these efforts in themselves are evidence that gender is constructed and that patriarchy is threatened? That gender is not innate and that boys must be “trained” to become men? That they otherwise become something else? On the one hand the view of gender as essence, difference and complementarity, is strong. On the other hand a worry is formulated by researchers in the 50’s and 60’s (Mitscherlich and Tiller), in *Socionomen* from the 80’s onwards and in the interviews and answers to the questionnaire. A worry that boys will not become men if they do not receive considerable help in this process. A man, a man in the “right” sense, must carry out this socialisation.

The constructions of masculinities are manifold in this thesis. The locally dominating discourse, with the staff/group leaders interviewed, is the man of the body. This construction of masculinity is ascribed the characteristics and qualities noted above. This construction can be understood as traditional, stereotypical and with a working class man as the ideal. But in the material a man of the head is also constructed. This man is modern and middle class. He talks, is sensitive and more interested in inner processes than physical activity. This man is constructed in relation to, and in contrast to, the man of the body, which is a construction of masculinity it opposes. The construction of the man of the body is in the thesis carried out in relation to the man of the head that is ascribed mental and physical weakness and introversion, but also in relation to homosexuality and two constructions of femininity. The first of which is constructed as sexually provocative and calculating with an explicit sexuality and ability to seduce even adult male group leaders. These girls are constructed as dangerous to have in the groups both because they might awake a male sexuality, and because they may make allegations of sexual abuse from the group leaders. The responsibility for both real and alleged sexual events lies with the girls. The other construction of femininity includes sportiness and a kind of childish immaturity. This girl fits in the group. Sexuality can be excluded and homosociality can, in principal, be maintained.

The concept homosociality is used in this thesis. Male homosociality, i.e. different groups, occasions or societies for just men, fills an important role in supporting dominating masculinities. This applies not just to men that in their daily life position themselves in this discourse, but, and maybe especially, for men that in their everyday life position themselves in another (complicit or marginalised) discourse on masculinity. The homosocial environments become a way of cultivating and strengthening a dominating, or earlier dominating, discourse. Thus, it is fully possible, and common, to in different environments,

on different occasions and in different relations take positions within different discourses. This thesis has presented examples of this mobility between different discourses on, for example, masculinity and fatherhood.

In the area of family four interrelated discourses can be mentioned; the insufficient mother, the traditional family, fatherhood defined as biology and fatherhood defined as presence and care. They present a strong link to the conception lack of male role models and the related discourse and demand (see above). Both in speech, tables and texts this thesis has shown a relative unity of the need for male role models in the descriptions. Group leaders and administrative social workers are found in a social practice where sons of single mothers constitute a great part of the teenagers they meet, and many cases can be understood as defining father absence as a social problem. While one part of the answers to the questionnaire is seen as defining the single mother family as increasing the risk of social problems, another can be seen as more sceptical in establishing such a connection. The constructions of both the single mother and the absent father contain ambivalences and are related to discourses on mother- and fatherhood. Presenting a clear picture of the lack and the need of male role models is not possible. One part of this is, however, a loss of fatherly authority in the family. When this is weakened or disappears the women are given, or take up, a similar authority, or a void occurs. The result is in both cases a confused boy.

The background of the over problematisation that affects single mothers and their sons is mainly found in the dominating discourses presented in this thesis. The analysis shows how single mother and their children, especially their sons, have been viewed as problematic in social child and youth care. Should this over problematisation be seen as a result of structural marginalisation or individual shortcomings? This is to say that providing a male role model cannot compensate for socio-economic marginalisation. This should instead be addressed by a formulation of a new discourse on single mothers and political measures.

A moral discourse on the single mother is also presented. She is constructed as (hetero)sexually active and thus deviant from the norm defining female sexuality as passive. When she has children with different fathers she is also made morally deviant from the norm on women's (and men's) life long relationships in which children should be raised. Many suggest that this moral condemnation of the single mother has disappeared from social work and public debate, and it was not visible in the texts in *Socionomen*, but the interview study shows that such a condemnation still exists, though not in a forward position.

It is, in accordance with a psychoanalytical perspective, which has a strong position in the different studies in this thesis, extra hard for boys whose everyday life is populated by women to acquire an adult male gender identity. Both in speech and texts a picture is emerging of the single mother who by the

father's absence, or for other reasons, holds the son too close and is incapable of "cutting the cord", manage conflicts and define boundaries. The boy risks, according to this view, either to become feminine or so insecure that he exaggerates his masculinity. The role of the present father is, in the psychoanalytical view, to under playful circumstances guide the boy towards a stable masculine and heterosexual identity. Still it is the mother who is primarily blamed and held responsible for the child's delinquency, not the father.

Mothers and fathers are largely measured by different gauges. The shortcomings of the mother risk being judged harshly while the father tends to be seen as "good enough" just through biological fatherhood. At the same time, the absent fathers are also constructed as unsuitable, immature, irresponsible and sometimes downright dangerous. Even within the category fathers, two gauges are used. According to the first the father is constructed that, for different reasons, is a neglected or unused resource and often as a victim of unfortunate circumstances or of a wife/mother that that excluded him from nearness to the child. This father is always the father by a biological definition and this never ceases. According to the second gauge, which bears similarities to the motherhood gauge, the absent father has forfeited his fatherhood by his absence and a therewith-linked lack of responsibility and lack of care. In this thesis the first discourse – *fatherhood defined as biology* – dominates, but others occur. The theoretical framework of this thesis facilitates the understanding of a possible future discursive shift, or more likely a pronounced competition between the two definitions of fatherhood. A complete shift is most often not wished for at a practical level where the two coincide. The change lies rather in a change on emphasis. A change from the definition of fatherhood as biology to *fatherhood defined as presence and care*, i.e. a psychological and social parenthood, would bring significant consequences in many so called linked families. The "new" father, "the plastic father" would then have a stronger position and be defined as a "real" father to a larger extent than today.

In this thesis it has been shown that the role of the father in the family has changed. Earlier he was ascribed a number of functions of which being the breadwinner was one of the most important. Nowadays it is possible to claim that most of these functions have been removed from the construction of the father. Breadwinner is one, keeper of family status and guidance "out in the wide world" are others. Some components however remain, and possibly these are given a stronger emphasis when others have been weakened or removed. Three such are: supplier of a male gender identity, male heterosexuality, and discipline and boundaries. The first two require per (biological) definition a man. Within a psychoanalytical perspective the mother is unable to set the boundaries and this function is placed with the father. When it comes to staff expected to be male role models these three components are central.

Alexander Mitscherlich (1969/1993) gave *the fatherless society* two meanings. The first, primary fatherlessness, was discussed above. The secondary father-

lessness concerns society and the father that symbolises order, morality and civilisation. According to Mitscherlich the secondary fatherlessness explains the crisis of authority in (late) modern society. The ways of expressing this crisis are manifold of which lack of responsibility, a weakening of ideologies, aggression and chaos are some. Mitscherlich (and others) meant that boys and men lacking fathers to “wear down the edges against” during childhood tend to seek, and find, authoritarian leaders such as Hitler. In the continued debate on the fatherless society, especially during the 80’s, drug abuse, criminality etc. were added to the problems ascribed the fatherless society. For some a solution was a re-establishment of the family and fatherly authority. Lasch (1977) for example called the family a *haven in a heartless world*.

This discourse has affected social youth work in Sweden, or at least social work with boys. The two levels of the discourse of fatherlessness meet and cooperate when teenage/boy problems are met, prevented and acted upon. The double fatherlessness can thus be understood as a double discourse of social work. How are the problems with the lost and orderless teenagers without a belief in authorities and from homes with single mothers then met? By a male role model implicitly charged with conceptions of normality in general and a male normality in particular; a traditional masculinity, heterosexuality, order and discipline.

The male informants, employed as group leaders for teenage boys with problems shoulder with enthusiasm the role as male role models even if some of them are questioning what is expected from them. Some interpret the vague task from the administrative social worker from their own view of traditional masculinity. When the lack of fatherly authority is compensated it is sometimes carried out in military terms and defining boundaries is a central theme. Others express ambivalence and position themselves in another and different discourse, emphasising *role models*, not *maleness*.

Another discourse presented and discussed is *the troublesome or maladjusted boy* who, if measures are not taken, will end up in criminality, asociality and marginalisation. An important part is the boy’s innate aggressiveness that needs to be controlled by transmitting norms, control and education. The links to a “delinquent teenager” – discourse is strong which historically to a large degree are gendered and focused on boys and young men.

The discourses from the beginning of the last century on the wild and dangerous working class boy, that through authority and discipline should be tamed to become a well-behaved worker, can still be seen. The dominating discourse, *the man of the body*, was the ideal and the norm to which the boys should adjust. A similar discourse and ambition can be found during the mid-19th.century when the welfare state was built. Also here “learning to labour” was at the centre of attention concerning teenage boys with social problems. This discourse was strengthened with help from a psychoanalytical perspective and a strong discourse on the nuclear family. In a late/post-modern society

with its emphasis on reflexivity the same discourse still seems to hold a grip despite the change of context. This is probably only possible to understand after first introducing gender into the analysis, which opens for an understanding of disciplination and normalisation within both these fields. The discussion can also be seen as an illustration of the dynamics, the ambivalences and the movements both in and between discourses and social practices that this thesis discusses. And, despite the fact that some discourses can be seen as inert, contradictions and conflicts can be observed.

In *Socionomen* no debate on the importance, or risks, on different treatments for boys and girls can be seen. The differences are taken for granted and are described without comments or reflections upon their gendered character, and the gender equality debate, so prominent in professional or union matters, cannot be detected in relation to discussions on social work with children and youths.

One interpretation that can be made from the results of this thesis is that when the emphasis on individual need, that is salient in the law, is operationalised in assessments, a parenthesis is put around a structural understanding of the situations the individuals find themselves in. When the assessment is suggested and carried out the parenthesis is lifted, and the result is a gendered treatment formed according to discourses emphasising gender difference and complementarity. For the boys seen as lacking a male role model this becomes obvious and central parts of the treatment tend to be physical activity, boundaries, traditional masculinity etc. An emphasis on the individual level thus leaves plenty of room for traditional gender structures and avoids reflection and questioning. This thesis can only speculate on the consequences of this. Most probably this supposed gender blindness and the gendered practice (re)constructs stereotypes that are questioned in society at large. No, or few, tools are provided to the teenagers to help them to handle this ambivalence between different masculinity discourses. To reflect upon discourses, highlight contradictions, and formulate new discourses on how men and women can act are important tasks both for researchers, politicians and practitioners.

An overall pattern, influencing many of the discourses on society, gender and family presented, can be seen – the psychoanalytical. The discourse represented by Mitscherlich and Tiller, which dominated in the 60's emphasised difference and complementarity between men and women. When the absent father and abdicated parents are given strengthened roles on the discursive scene during the following decades, the psychoanalytical framework is strong which this thesis has shown. Gender, family, childhood etc. are all constructed in relation to this framework. During the history of psychoanalysis Freud's view on gender has been discussed and sometimes seen as radical, sometimes conservative. Many, not least feminist psychologists and psychoanalysts, have reassessed and developed his ideas and put them into line with

contemporary society, but the results of this thesis hardly bear any witness of this reorientation. Together with traditional masculinities it forms a matrix through which many of the discourses discussed can be understood.

But, competing and alternative discourses can be observed that challenge and disturb the dominating ones. This is most salient in a view on gender and family where an active problematisation, reformulation and positioning takes place.

Between the different gender discourses there is a relatively open struggle, at least within the scientific community. The same goes for the discourses of family where especially the biological ties and the compulsory heterosexuality are being challenged. Also in other areas related to the aim of this thesis there are, or will be, more or less open struggles for discursive dominance and the right to define normality. In this the different actors of social work have an important function to fill.

Referenser

- Ahrne, G., & Roman, C. (1997). *Hemmet, barnen och makten: Förhandlingar om arbete och pengar i familjen: Rapport till kvinnomaksutredningen* (SOU 1997:139). Stockholm: Fritze.
- Allmänna barnhuset. (1992). *Från tukthus till behandlingshem: Ett mörkt eller ljus kapitel i socialsverige?* Helsingborg/Stockholm: Nordjem; Allmänna barnhuset distributör.
- Ambjörnsson, F. (2004). *I en klass för sig*. Stockholm: Ordfront förlag.
- Andersson, B. (1997). *Ett §12-hem för flickor*. Lund: Network for Research in Criminology and Deviant Behaviour at Lund University.
- Andersson, S. (2003). *Ordande praktiker: En studie av status, homosocialitet och maskuliniteter utifrån två närpolisorganisationer*. Stockholms univ: Pedagogiska institutionen.
- Andreasson, J. (2003). Brudar, bärs och bögar - maskulinitet och sexualitet i en enkönad miljö. I T. Johansson & P. Lalander (red.), *Sexualitetens omvandlingar* (s. 25-46). Göteborg: Daidalos.
- Armelius, B.-Å., Bengtzon, S., Rydelius, P.-A., Sarnecki, J., & Söderholm-Carpelan, K. (Eds.). (1996). *Vård av ungdomar med sociala problem: En forskningsöversikt*. Stockholm: Liber utbildning: Statens institutionsstyr. (SIS).
- Bacchi, C. L. (1999). *Women, policy and politics: The construction of policy problems*. London: SAGE.
- Bak, M. (1997). *Enemorfamilien*. København: Forlaget Sociologi.
- Bak, M. (2003). "Ensam mor"-familjen. I M. Bäck-Wiklund & T. Johansson (red.), *Nätverksfamiljen*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Bak, M., & Bäck-Wiklund, M. (2003). Den gode stedfar - om stedfaedre og omsorg. I K. Hjort & S. B. Nielsen (red.), *Maend og omsorg*. Köpenhamn: Hans Reitzels forlag.
- Bangura Arvidsson, M. (1996). *Att sätta gränser för det normala*. Network for Research in Criminology and Deviant Behaviour at Lund University.
- Bangura Arvidsson, M. (2003). *Ifrågasatta fäder: Olika bilder av fäder till socialt utsatta barn*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
- Barlebo Wenneberg, S. (2001). *Socialkonstruktivism: Positioner, problem och perspektiv* (B. Nilsson, övers.). Malmö: Liber ekonomi.
- BARN. (2001). Thomas Bodström - en vardagsnära justitieminister. *Barn*, s. 30-33.
- BBBSA. (2003). About us. Nedladdad 20030415 från www.bbbsa.org
- Bech, H. (1997). *When men meet: Homosexuality and modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Bekkengen, L. (2002). *Man får välja: Om föräldraskap och föräldraledighet i arbetsliv och familjeliv*. Malmö: Liber ekonomi.
- Bengtsson, M. (2001). *Tid, rum, kön och identitet*. Lund: Studentlitteratur.
- Berg, L. (1999). *Lagom är bäst: Unga kvinnors berättelser om heterosexuell samvaro och pornografi*. Stockholm: Bilda: Riksorganisationen för kvinnojourer i Sverige (ROKS).
- Berg, L.-E., & Johansson, T. (1999). *Den andre föräldern: Om deltidspappor och deras barn*. Stockholm: Carlsson.
- Berger, P. L., & Luckmann, T. (1966/1998). *Kunskaps sociologi* (S. Olsson, övers. 2. uppl. ed.). Stockholm: Wahlström & Widstrand.

- Bergman, H. (2003). *Att fostra till föräldraskap: Barnavårdsmän, genuspolitik och välfärdsstat 1900-1950*. Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis: Almqvist & Wiksell International distributör.
- Bergman, H., & Hobson, B. (2002). Compulsory fatherhood: The coding of fatherhood in the Swedish welfare state. I B Hobson (red.) *Making men into fathers: Men, masculinities and the social politics of fatherhood*. West Nyack, NY: Cambridge university press
- Bergmark, Å., & Lundström, T. (1998a). *Metoder i socialt arbete*. Stockholm. Särtrycksserien/Socialhögskolan, Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet
- Bergmark, Å., & Lundström, T. (1998b). *Socialhögskolorna och metoder i socialt arbete*. Stockholm. Särtrycksserien/Socialhögskolan, Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet
- Bergmark, Å., & Lundström, T. (2000). *Kunskaper och kunskapsyn: Om socialarbetare inom socialtjänsten*. Stockholm. Särtrycksserien/Socialhögskolan, Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet
- Bernler, G., Skärner, A., & Johnsson, L. (1993). *Behandlingens villkor: Om relationen och förväntningarna i det sociala arbetet*. Stockholm: Natur och kultur.
- Berouius, M. (1991). *Genealogi och sociologi: Nietzsche, Foucault och den sociala analysen*. Stockholm; Stehag: B. Östlings bokförl. Symposium.
- Biblarz, T. J., & Gottainer, G. (2000). Family structure and children's success: A comparison of widowed and divorced single-mother families. *Journal of marriage and the family*, 62, 533-548.
- Bird, S. R. (1996). Welcome to the men's club: Homosexuality and the maintenance of hegemonic masculinity. *Gender and Society*, 10(2), 120-132.
- Blankenhorn, D. (1995). *Fatherless America: Confronting our most urgent social problem*. New York: BasicBooks.
- Brannen, J. (1992). *Mixing methods: Qualitative and quantitative research*. Aldershot: Avebury.
- Brantsaeter, M. C. (1992). Om kjønns logikk. I M. C. Brantsaeter & K. Widerberg (red.), *Sex i arbeid(et) i Norge*. Oslo: Tiden Norsk Forlag A/S.
- Burman, E. (1994). *Deconstructing developmental psychology*. London: Routledge.
- Burr, V. (2000). *An introduction to social constructionism*. London: Routledge.
- Bäck-Wiklund, M. (1997). *Det moderna föräldraskapet: En studie av familj och kön i förändring*. Stockholm: Natur och kultur.
- Bäck-Wiklund, M., Franséhn, M., Johansson, H., & Johansson, T. (2003). *Den dolda könsdiskursen: Mödrar, söner och frånvarande fäder*. Stockholm: Migra grafiska.
- Bäck-Wiklund, M., & Johansson, T. (red.) (2003). *Nätverksfamiljen*. Stockholm: Natur och kultur.
- Bäck-Wiklund, M., & Lundström, T. (2001). *Barns vardag i det senmoderna samhället*. Stockholm: Natur och kultur.
- Börjeson, A. (1998). *Flickorna och frigörelsen: Forskning om flickor och arbete med tjejprojekt*. Stockholm: Ungdomsstyr.
- Börjesson, B. (2000). Repression och socialt arbete. I A. Meuwisse, S. Sunesson & H. Swärd (red.), *Socialt arbete en grundbok*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Börjesson, M. (2003). *Diskurser och konstruktioner: En sorts metodbok*. Lund: Studentlitteratur.

- Calissendorf, J., Höjer, S., & Svensson, P. (1986). *Grundbok i socialt fältarbete*. Stockholm: Liber Förlag.
- Carlberg, A. (2002). *Vuxna betyder allt - är vi vuxna uppgiften?* Stockholm: Hjalmarson & Högberg.
- Carrabine, J. (2001). Unmarried motherhood 1830-1990: A genealogical analysis. I M. Wetherell, S. Taylor & S. J. Yates (red.), *Discourse as data*. London/Thousand Oaks/New Delhi: SAGE/Open University.
- Chouliaraki, L., & Fairclough, N. (1999). *Discourse in late modernity rethinking discourse analysis*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Connell, R. W. (1987). *Gender and power: Society, the person and sexual politics*. Cambridge: Polity in association with Blackwell.
- Connell, R. W. (1999). *Maskuliniteter*. Göteborg: Daidalos.
- Connell, R. W. (2000). *The men and the boys*. Cambridge: Polity press.
- Crafoord, C. (1986). *En bok om borderline*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Czarniawska, B. (2005). *En teori om organisering*. Lund: Studentlitteratur.
- Dahlgren, A. (1979). *Två världar: Om ungdomar och könsroller: Ett kunskapssociologiskt perspektiv*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Dahlström, E. (1992). Debatten om kön och familj under svensk efterkrigstid. I J. Acker (red.), *Kvinnors och mäns liv och arbete*. Stockholm: SNS förlag.
- de los Reyes, P., Molina, I., & Mulinari, D. (2002). *Maktens (o)lika förklädnader: Kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige*. Stockholm: Atlas.
- Dellgran, P., & Höjer, S. (2000). *Kunskapsbildning, akademisering och professionalisering i socialt arbete*. Göteborg: Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet
- Durkheim, E. (1921/1965). A durkheimian fragment: The conjugal family, (G Simpson övers.) *American Journal of Sociology*, 70(5), 527-536.
- Edwards, R., Bäck-Wiklund, M., Bak, M., & McCarthy, J. R. (2002). Step-fathering: Comparing policy and everyday experience in Britain and Sweden, *Sociological Research Online*.
- Englund, B., & Svensson, J. (2003). Sakprosa och samhälle. I B. Englund & P. Ledin (red.), *Teoretiska perspektiv på sakprosa*. Lund: Studentlitteratur.
- Enstående föräldrar. (2006). <http://enastaeendeforaldrar.hemsida.net>.
- Eriksson, M. (2003). *I skuggan av pappa: Familjerätten och hanteringen av fädrens våld*. Stehag: Gondolin.
- Eriksson, M. (2005). *Tackling men's violence in families: Nordic issues and dilemmas*. Bristol: Policy Press.
- Estrada, F. (1999). *Ungdomsbrottslighet som samhällsproblem: Utveckling, uppmärksamhet och reaktion*. Stockholm: Univ.
- Estrada, F. (2001). Ungdomsvåld - uppmärksamhet och reaktion. I F. Estrada & J. Flyghed (red.), *Den svenska ungdomsbrottsligheten*. Lund: Studentlitteratur.
- Estrada, F., & Flyghed, J. (2001). Inledning. I F. Estrada & J. Flyghed (red.), *Den svenska ungdomsbrottsligheten*. Lund: Studentlitteratur.
- Fahlgren, S. (1999). *Det sociala livets drama och dess manus: Diskursanalys, kön och sociala avvikelser*. Umeå: Institutionen för socialt arbete Univ. distributör.
- Fairclough, N. (1992). *Discourse and social change*. Cambridge: Polity.
- Fairclough, N. (1993). Critical discourse analysis and the marketization of public discourse: The universities. *Discourse & Society*, 4(2), 133-168.

- Fairclough, N. (1995). *Critical discourse analysis: The critical study of language*. London: Longman.
- Fairclough, N. (2003). *Analysing discourse: Textual analysis for social research*. New York: Routledge.
- Familjeberedningen. (1956). *Stöd åt ofullständiga familjer: Promemoria*. Stockholm.
- Featherstone, M., Miegel, F., & Johansson, T. (1994). *Kultur, kropp och konsumtion: Kultursociologiska texter*. Stockholm; Stehag: B. Östlings bokförl. Symposion.
- Fleck, L. (1997). *Uppkomsten och utvecklingen av ett vetenskapligt faktum: Inledning till läran om tankestil och tankekollektiv* (B. Liliequist, övers.). Eslöv: B. Östlings bokförl. Symposion.
- Forkby, T. (2005). *Ungdomsvård på hemmaplan: Idéerna -- framväxten -- praktiken*. Göteborg: Institutionen för socialt arbete Göteborgs universitet.
- Forsberg, M. (2005). *Brunetter och blondiner: Om ungdom och sexualitet i det mångkulturella Sverige*. Göteborg: Institutionen för socialt arbete Göteborgs universitet.
- Foucault, M. (1993). *Diskursens ordning* (M. Rosengren, övers.). Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag.
- Foucault, M. (2001a). *Vansinnets historia under den klassiska epoken* (C. G. Liungman, övers. 5 ed.). Stockholm: Arkiv.
- Foucault, M. (2001b). *Övervakning och straff: Fängelsets födelse* (C. G. Bjurström, övers. 3 ed.). Lund: Arkiv.
- Foucault, M. (2002a). *Sexualitetens historia band 1: Viljan att veta* (B. Gröndahl, övers.). Göteborg: Daidalos.
- Foucault, M. (2002b). *Vetandets arkeologi* (S.-E. Torhell & C. G. Bjurström, övers. (Ny utg. / ed.)). Lund: Arkiv.
- Franséhn, M. (2004). *Den dolda triaden: Om ensamstående mödrar med söner och deras behov av stöd inom socialtjänsten*. Göteborg: Institutionen för socialt arbete Univ.
- Frosh, S., Phoenix, A., & Pattman, R. (2002). *Young masculinities: Understanding boys in contemporary society*. Basingstoke: Palgrave.
- Fundberg, J. (2003). *Kom igen, gubbar! Om pojksfotboll och maskuliniteter*. Stockholm: Carlsson.
- Försäkringskassan. (2006). nedalddad 20060217 från www.fk.se/privatpers/efterlev/
- Gavanas, A. (2004). *Fatherhood politics in the united states: Masculinity, sexuality, race and marriage*. Urbana: University of Illinois Press.
- Gill, R. (1996). Discourse analysis: Practical implementation. I J. T. E. Richardson (red.), *Handbook of qualitative research methods*. Leicester: BPS Books.
- Gillis, J. R. (2000). Marginalization of fatherhood in western countries. *Childhood*, 7.
- Goldstein, A. P., Glick, B., & Gibbs, J. C. (2000). *ART - aggression replacement training: En multimodal metod för att ge aggressiva barn och ungdomar sociala alternativ*. Aneby: KM-förl.
- Grogan, S., & Richards, H. (2002). Body image. *Men and masculinities*, 4(3), 219-232.
- Gulbrandsen, L. M. (1996). *Kulturens barn: En utvecklingspsykologisk studie i åtte - ni åringers sociale landskap*. Oslo: Univ.
- Gunnarsson, E., & Schlytter, A. (1999). *Kön och makt i socialt arbete*. Stockholm.
- Göteborgsposten, 2005-11-17 Månggifte bakom franskt förortsvåld enligt minister.
- Hamreby, K. (2004). *Flickor och pojkar i den sociala barnavården: Föreställningar om kön och sociala problem under 1900-talet*. Umeå: Umeå universitet.
- Hesse, S. (1988). *Familjer i sönderfall*. Stockholm: Norstedt.

- Hilte, M., & Claezon, I. (2005). *Flickor och pojkar på institution: Ett könsperspektiv på vården av ungdomar*. Stockholm: Stiftelsen Allmänna barnhuset.
- Hirdman, Y. (1989). *Att lägga livet till rätta: Studier i svensk folkbempolitik*. Stockholm: Carlsson.
- Hirdman, Y. (1993). *Folkbemstanken och kvinnorna: Historiens andra sida*. Stockholm: Brevskolan: LO.
- Hirdman, Y. (2001). *Genus: Om det stablas föränderliga former*. Malmö: Liber.
- Hjälmeskog, K. (1999). Feminism, pragmatism och utbildning. I C. A. Säfström & L. Östman (red.), *Textanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- Holstein, J. A., & Gubrium, J. F. (1994). Constructing family: Descriptive practice and domestic order. I T. R. Sarbin & J. I. Kitsuse (red.), *Constructing the social*. London/Thousand Oaks/New Delhi: SAGE Publications.
- Holter, H. (1992). Berättelser om kvinnor, män, samhälle: Kvinnoforskning under trettio år. I J. Acker (red.), *Kvinnors och mäns liv och arbete*. Stockholm: SNS Förlag.
- Holter, Ø. G., & Aarseth, H. (1994). *Mäns livssammanhang* (I. Ingemark, övers.). Stockholm: Bonnier utbildning.
- Hopkins, J. (2000). Signs of masculinism in an "uneasy" place: Advertising for "big brothers". *Gender, place and culture*, 7(1), 31-55.
- Hydén, L.-C. (1992). Brott och straff och vård. *Nordiskt socialt arbete*(1), 3-13.
- Högskoleverket. (2006). Databas för jämställdhet: <http://nu-hsv.se>
- James, A., Jenks, C., & Prout, A. (1998). *Theorizing childhood*. Cambridge; New York: Polity Press: Teachers College Press.
- Johannisson, K. (1994). *Den mörka kontinenten: Kvinnan, medicinen och fin-de-siècle*. Stockholm: Norstedt.
- Johansson, H. (2005). *Pojkar behöver manliga förebilder? En studie av socialsekreterares tankemönster och arbete med söner till ensamstående mödrar*. Göteborg: Institutionen för socialt arbete.
- Johansson, T. (1998a). *Den skulpterade kroppen*. Borås: Carlsson Bokförlag.
- Johansson, T. (1998b). Pappor och deras pappor. I C Ekenstam et.al, *Rädd att falla Studier i manlighet*. Hedemora: Gidlunds
- Johnsson, L., & Regné, M. (2003). *Ensamma föräldrar och vanliga familjer: En studie av insatsen kontaktfamilj inom socialtjänsten*. Göteborg: Institutionen för socialt arbete Univ.
- Jonsson, G. (1967). *Delinquent boys, their parents and grandparents*. Copenhagen: Munksgaard.
- Jonsson, G., & Kälvesten, A.-L. (1964). *222 stockholmspojkar: En socialpsykiatrisk undersökning av pojkar i skolåldern*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Jung, C. G. (1924). Om faderns betydelse för den enskilde individens öde. I P. Bjerre (red.), *Psykoanalysen: Dess uppkomst, omvandlingar och tillämpning* (2 uppl.). Stockholm: Natur och kultur.
- Järvinen, M. (1999). Kön som text -om den sociala konstruktivismens gränser. *Kvinder, kön & forskning* (2), 18-28.
- Klinth, R. (2002). *Göra pappa med barn: Den svenska pappapolitiken 1960-95*. Umeå: Boréa.
- Knoll, T. (1995). *Not a piece of cake: Ambivalence about female-headed families*. Lund Bromley: Lund Univ. Press; Chartwell-Bratt.

- Knoll, T. (2005). Nya familjer. I T. Knoll & A.-K. Witt (red.), *Ensam tillsammans* (s. 133-192). Lund: Studentlitteratur.
- Kommunförbundet. (2000). *Kontaktperson/familj/vänner 2000 – en insats enl. SoL*. Stockholm: Kommunförbundet.
- Kullberg, C. (2002). Gender and social work. Research on gender differences in the treatment of clients in welfare institutions. I C. Gruber & H. Stefanov (red.), *Gender in social work: Promoting equality* (s. 131). Lyme Regis: Russell House.
- Kvale, S. (1997). *Den kvalitativa forskningsintervjun* (S.-E. Torhell, övers.). Lund: Studentlitteratur.
- Kälvemark/Ohlander, A.-S. (1980). *More children of better quality?* Stockholm: Almqvist och Wiksell International.
- Kåhl, I. (1995). *Socialarbetarkåren: Den lindansande professionen*. Lund: Bokbox.
- Laanemets, L. (2002). *Skapande av femininitet: Om kvinnor i missbrukarbehandling*. Lund: Socialhögsk. Univ.
- Laclau, E., Mouffe, C., & Jensen, C. (1997). *Demokrati og hegemoni*. København: Akademisk Forlag.
- Lagerberg, D., & Sundelin, C. (2000). *Risk och prognos i socialt arbete med barn: Forskningsmetoder och resultat*. Stockholm: Gothia: Centrum för utvärdering av socialt arbete.
- Larsson-Sjöberg, K. (2000). *Barndom i länkade familjesystem. Om sambörighet och åtskillnad*. Örebro: Örebro universitet/Göteborgs universitet.
- Lasch, C. (1977). *Den belägrade familjen* (S. Kihlgren, övers.). Stockholm: P A Norstedt & Söners Förlag.
- Lasch, C. (1982). *Den narcissistiska kulturen* (O. Hoffsten, övers.). Stockholm: P A Norstedt & Söners Förlag.
- Lassbo, G. (1988). *Mamma – (pappa) – barn en utvecklingsekologisk studie av socialisation i olika familjetyper*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Lassbo, G. (1991). *Enförälderfamiljen som uppväxtmiljö. En genomgång av nordisk forskning under perioden 1950-1988*. Göteborg: Institutionen för pedagogik, Göteborgs universitet.
- Le Play, P. G. F. (1855/1982). Inheritance laws, family organization, and social reform (C. B. Silver, övers.). I C. B. Silver (red.), *Frédéric le Play on family, work, and social change* (s. 267-280). Chicago: The heritage of sociology, Univ. of Chicago
- Lentell, H. (1998). Families of meaning: Contemporary discourse of the family. I G. Lewis (red.), *Forming nation, framing welfare*. London: Routledge.
- Levin, C. (1998). *Uppfostringsanstalten. Om tvång i föräldrars ställe*. Lund: Arkiv förlag.
- Ljunggren, J. (1998). Mellan kultur och natur: Mannens kropp och gymnastikens uppgift. I C Ekenstam et.al, *Rädd att falla Studier i manlighet*. Hedemora: Gidlunds
- Loseke, D. R. (2003). *Thinking about social problems: An introduction to constructionist perspectives* (2. uppl.). New York: Aldine de Gruyter.
- Lundgren-Gothlin, E. (1999). *Kön eller genus?* Göteborg: Nationella sekretariatet för genusforskning.
- Lundström, T. (1993). *Tvångsombändertagande av barn*. Stockholm: Sköndalsinstitutet.
- Lundström, T. (2000). Om kommunernas sociala barnavård. I *Välfärd, vård och omsorg - antologi från kommittén välfärdsbokslut*. Stockholm: Socialdepartementet SOU 2000:38.

- Lundström, T., & Sallnäs, M. (2003). Klass, kön och etnicitet i den sociala barnavården. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 2-3, 193-213.
- Lundström, T., & Vinnerljung, B. (2001). Omhändertagande av barn under 1990-talet. I M. Szebehely (red.), *Välfärdstjänster i omvandling SOU 2001:52*. Stockholm: Norstedts.
- Lyckliga barn*. (1962). (4 uppl.). Göteborg: Förlagsaktiebolaget Religion och kultur.
- Löfstrand, C. (2005). *Hemlöshetens politik: Lokal policy och praktik*. Malmö: Égalité.
- Magnusson, E. (2000). Studier av konsistens och föränderlighet i könsinnebörder. I H. Haavind (red.), *Kön och tolkning. Metodiska möjligheter i kvalitativ forskning*. Gjøvik: Natur och kultur/Gyldendal.
- Magnusson, E. (2003). *Psykologi och kön: Från könsskillnader till genusperspektiv*. Stockholm: Natur och kultur.
- Mattsson, T. (2005). *I viljan att göra det normala: En kritisk studie av genusperspektivet i missbrukarvården*. Malmö: Égalité.
- Mellberg, N. (2002). *När det överkliga blir verklighet: Mödrars situation när deras barn utsätts för sexuella övergrepp av fäder*. Umeå: Borea.
- Mitscherlich, A. (1993). *Society without the father* (E. Mosbacher, övers. nytryck). New York: Harper Collins publishers.
- Moi, T. (1997). Vad är en kvinna? *Res Publica*(35/36), 71-158.
- Morén, S. (1992). *Förändringens gestalt: Om villkoren för mänskligt bistånd*. Stockholm: Publica: Allmänna förl. distributör.
- Myrdal, A., & Myrdal, G. (1934). *Kris i befolkningsfrågan*. Stockholm: Bonnier.
- Månsson, S.-A., & Hedin, U.-K. (2000). Kön och socialt arbete. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 7(1-2).
- Nobus, D. (2003). Spectres of fatherlessness: Social and clinical implications of a modern scourge. *Discourse of Sociological Practice*, 5.
- Nordberg, M. (2005). *Jämställdhetens spjutspets? Manliga arbetstagare i kvinnoyrken, jämställdhet, maskulinitet, femininitet och heteronormativitet*. Göteborg: Arkipelag.
- Ogden, T. (2002). Kommentarer till en konferens om ungdomar med tung social problematik. I K. Söderholm-Carpelan & W. Runquist (red.), *Ung med tung social problematik*. Stockholm: Statens institutionsstyrelse.
- Ohlander, A.-S. (1993). *Det bortträngda barnet: Uppsatser om psykoanalys och historia*. Uppsala: Historiska institutionen Univ.
- Ohlsson, L. B., & Swärd, H. (1994). *Ungdom som samhällsproblem*. Lund: Studentlitteratur.
- Olsson, E. (1993). "naiv teori" i socialt behandlingsarbete. *Nordiskt Socialt Arbeta*(1), 3-17.
- Parker, I. (1994). Discourse analysis. I P. Banister (red.), *Qualitative methods in psychology*. Bristol: Open University Press.
- Payne, M. (2002). *Modern teoribildning i socialt arbete* (B. Nilsson, övers.). Stockholm: Natur och Kultur.
- Pike, L. T. (2003). The adjustment of australian children growing up in single-parent families as measured by their competence and self-esteem. *Childhood*, 10(2), 181-200.
- Plantin, L. (2001). *Mäns föräldraskap: Om mäns upplevelser och erfarenheter av faderskapet*. Göteborg: Institutionen för socialt arbete Univ.
- Plantin, L. (2003). Faderskap i retorik och praktik. I M. Bäck-Wiklund & T. Johansson (red.), *Natverksfamiljen*. Stockholm: Natur och Kultur.

- Popenoe, D. (1996). *Life without father: Compelling new evidence that fatherhood and marriage are indispensable for the good of children and society*. New York: Martin Kessler Books the Free Press.
- Poster, M. (1984). *Foucault, marxism and history: Mode of production versus mode of information*. Cambridge: Polity Press.
- Potter, J. (1996a). Attitudes, social representation and discursive psychology. I M. Wetherell (red.), *Identities, groups and social issues*. London/Thousand Oaks/New Delhi: SAGE publications/The open university.
- Potter, J. (1996b). Discourse analysis and constructionist approaches: Theoretical background. I J. T. E. Richardson (red.), *Handbook of qualitative research methods*. Leicester: BPS Books.
- Potter, J., & Wetherell, M. (1987). *Discourse and social psychology: Beyond attitudes and behaviour*. London: Sage.
- Pryor, J., & Rodgers, B. (2001). *Children in changing families*. Malden, Mass.: Blackwell.
- Qvarsell, R. (1996). Ungdomars brottslighet och samhällets vård. I K. S. Carpelan (red.), *Vård av ungdomar med sociala problem - en forskningsöversikt*. Stockholm: Liber och Statens Institutionsstyrelse.
- Ramström, J. (1991). *Tonåringen i välfärdssamhället*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Riksdagsprotokoll 2/12, 3§, (1993/94)*.
- Ringbäck-Weitof, G., Hjern, A., Haglund, B., & Rosén, M. (2003). Mortality, severe morbidity, and injury in children living with single parents in Sweden: A population based study. *The Lancet*, 361 (Januari 25, 2003), 289-295.
- Sachs, H. (1918). *Män och barn*. Stockholm.
- Sahlin, I. (1996). *På gränsen till bostad*. Lund: Arkiv förlag.
- Sahlin, I. (1999). Diskursanalys som sociologisk metod. I K. Sjöberg (red.), *Mer än kalla fakta kvalitativ forskning i praktiken* (s. 83-106). Lund: Studentlitteratur.
- Sahlin, I. (2002). Sociala problem som verklighetskonstruktioner. I A. Meeuwisse & H. Swärd (red.), *Perspektiv på sociala problem*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Sahlin, I. (2003). Självpresentationer och stereotyper i intervjuer. En studie i brott. I A. Meeuwisse & H. Swärd (red.), *Den o censurerade verkligheten*. Stockholm: Carlsson.
- Sallnäs, M. (2000). *Barnavårdens institutioner: Framväxt, ideologi och struktur*. Stockholm: Univ.
- Sallnäs, M. (2005). Vårdmarknad med svårigheter. *Socialvetenskaplig tidskrift 2-3 (12)*
- Sandqvist, K. (1993). Vad betyder kontakten med en "bortapappa" för barns utveckling? I A. Agell, B. Arve-Parès o. U Björnberg (red.), *Om modernt familjeliv och familjeseparationer. En antologi från ett forskarseminarium*. Stockholm: Socialvetenskapliga forskningsrådet, Stockholm: Socialdepartementet
- SCB. (2004). *På tal om kvinnor och män: Lathund om jämställdhet*. Stockholm: SCB.
- SCB. (2005). Allt fler har upplevt en separation: www.scb.se.
- Schlytter, A. (1999). *Kön och juridik i socialt arbete: Tillämpningen av 3 § LVU på länsrättsnivå*. Lund: Studentlitteratur.
- Sernhede, O. (1995a). *Modernitet, adolescens & kulturella uttryck*. Göteborgs universitet, Göteborg.
- Sernhede, O. (1995b). Svart musik - vit adolescens. I *Modernitet, adolescens & kulturella uttryck*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- SFS 1902:63, Lag om fosterbarns vård.

- SFS 1902:67, Lag angående uppfostran åt vanartade och i sedligt afseende försummade barn.
- SFS 1902:72, Lag om ändrad lydelse af 5 kap. 1, 2, 3 och 6 paragraferna Strafflagen.
- SFS 1917:376, Lag om barn utom äktenskapet.
- SFS 1980:621, Lag med särskilda bestämmelser för vård av unga.
- SFS 1998:319, Lag om ändring i föräldrabalken.
- SFS 2001:453, Socialtjänstlagen.
- Silverman, D. (1997). The logics of qualitative research. I G. Miller & R. Dingwall (red.), *Context and method in qualitative research*. London/Thousand Oaks/New Delhi: SAGE Publications.
- Silverstein, L. B., & Auerbach, C. F. (1999). Deconstructing the essential father. *American Psychologist*, 54(6), 397-407.
- Singer, A. (2000). *Föräldraskap i rättslig behysning*. Uppsala: Iustus Förlag AB.
- SiS. (2001). *Årsrapport adad 98. Ungdomar som skrivs in på särskilda ungdomshem under 1998: Bakgrund, livssituation och behandlingsbehov*. Stockholm: SiS (Statens institutionsstyrelse).
- Sjöblom, Y. (2002). *På väg ut: När ungdomar rymmer och kastas ut hemifrån - ur socialtjänstens perspektiv*. Stockholm: Univ.
- Skeggs, B. (2000). *Att bli respektabel: Konstruktioner av klass och kön*. Göteborg: Daidalos.
- Socialstyrelsen. (2002). *Barn och unga - insatser år 2001*. Stockholm:
- Socialstyrelsen. (2005). *Barn och unga - insatser år 2004*. Stockholm.
- Socialtjänstens vård- och behandlingsinsatser för unga - kartläggning och granskning i Västernorrlands län*. (2006). (No. 2006:1): Länsstyrelsen Västernorrland.
- Swärd, H. (1993). *Mågenstädes svårt vanartad*. Floda: Zenon.
- Söderholm Carpelan, K., & Runquist, W. (red.). (2002). *Ung med tung social problematik: Hur kan vi förstå, förutsäga och planera för framtida behandling?* Stockholm: Statens institutionsstyr. (SIS).
- Talja, S. (1999). Analyzing qualitative interview data: The discourse analytic method. *Library & Information Science Research*, 21(4), 459-477.
- Taylor, S. (2001). Evaluating and applying discourse analytic research. I M. Wetherell, Taylor S, Yates S J (red.), *Discourse as data*. London/Thousand Oaks/New Delhi: Sage.
- Socialvetenskaplig tidskrift 1-2(2000).
- Tiller, P. O. (1958). Father absence and personality development in sailor families. *Nordisk Psykologi, Monograph Series no 9*.
- Tiller, P. O. (1985). Gjensyn med farsfravaer – eller ”det kommer an på.” I I. Bö (red.), *Barn i miljö. Oppvext i en utviklingsökologisk sammenhang*. Lillehammer: J W Cappelans forlag a.s.
- Trost, J. (2001). *Enkätboken* (2 rev. uppl.). Lund: Studentlitteratur.
- TS. (2006). (Tidningsstatistik AB): www.ts.se
- Ulmanen, P., & Andersson, G. (2006). *Svensk social barnavård ur ett könsperspektiv 1993-2003: En litteraturgenomgång*. Stockholm: Statens institutionsstyrelse (SiS).
- Vinnerljung, B. (1996). Hur vanligt är det att ha varit forsterbarn? *Socialvetenskaplig tidskrift*, 3(3), 166-179.
- Vinnerljung, B. (1998). Socialt arv. I V. Denvall & T. Jacobson (red.), *Vardagsbegrepp i socialt arbete* (s. 21-44). Stockholm: Norstedts.
- Walkerdine, V. (1993). Beyond developmentalism. *Theory and psychology*, 3 (4), 451-469.

- West, C., & Zimmerman, D. H. (1987). Doing gender. *Gender and Society*, 1(2), 125-151.
- Wetherell, M., & Edley, N. (1998). Gender practices: Steps in the analysis of men and masculinities. I K. Henwood, C. Griffin & A. Phoenix (red.), *Standpoints and differences. Essays in the practice of feminist psychology*. London/Thousand Oaks/New Delhi: SAGE Publications.
- Wetherell, M., & Edley, N. (1999). Negotiating hegemonic masculinity: Imaginary positions and psycho-discursive practices. *Feminism & Psychology*, 9 (3), 335-356.
- Whitehead, S. (2002). *Men and masculinities: Key themes and new directions*. Malden, Mass.: Polity.
- Widerberg, K. (2002). *Kvalitativ forskning i praktiken*. Lund: Studentlitteratur.
- Wiklund, S. (2005). Social barnavård i nya former. Om marknadsorientering inom barnvårdsfältet. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 12(2-3), 149-168.
- Winter Jörgensen, M., & Philips, L. (2000). *Diskursanalys som teori och metod* (S.-E. Torhell, övers.). Lund: Studentlitteratur.
- Öhlund, T. (1997). *Normaliseringspraktiker i det moderna samhället: En diskursanalys av åtta sociala ungdomsprojekt*. Umeå: Univ.
- Öhlund, T., & Bolin, G. (1994). *Ungdomsforskning: Kritik, reflektioner och framtida möjligheter*. Stockholm: Ungdomskultur vid Stockholms universitet.
- Överlien, C. (2003). Innocent girls or active young women? Negotiating sexual agency at a detention home. *Feminism & Psychology*, 13(3), 345-367.

Artiklar ur Socionomen

- 1958/3a *Samma resurser åt alla barn*
- 1958/3b Clarence Blomström *Nordisk barna och ungdomsvård*
- 1958/4 *Uppfostran - vad är det?*
- 1959/5a Karl-Erik Granath *Ungdomsbrottsligheten - fel politik eller bristande resurser*
- 1959/5b Carin Colliander *"Familjen i centrum"*
- 1961/9a Göte Nilsson *Håkanstorp -en stimulerande yrkesskola*
- 1961/9b blm *Behandlingsforskning och effektivare vård*
- 1961/9c Ulla Karlsson/Karlbom *Är fullständiga hem en garanti mot ungdomsbrottslighet?*
- 1962/1 Kåge Karlsson *Effektiv nykterhetsvård för ungdomar*
- 1962/7b Tage Sjöberg *Ny kris i befolkningsfrågan*
- 1962/8b *"Lex raggare"*
- 1962/10 Ruth Wächter *Kvinnosakens dilemma I*
- 1963/1 Ruth Wächter *Kvinnosakens dilemma II*
- 1963/2 Paul Lindblom *Renässans för familjepolitiken*
- 1963/5-6b *Mer än var femte småbarnsmamma arbetar på minst halvtid utanför hemmet*
- 1964/2 *"Jämställdhetsfölkämpar i Göteborg" Könsdiskriminering*
- 1965/5-6b Ingemar Mundebo *Vem gifter man sig med?*
- 1968/4 Sven-Olof Johansson *Samlevnad och sexuellt gensvar*
- 1968/6 Inger Svensson *"200 socialarbetare diskuterade "modsen"*
- 1970/4a Jan Malmstedt *Cityträsket - Narkotika Missbandel Rån*
- 1970/20 Rita Liljeström *Människan värderas bara efter produktionens krav*
- 1972/17 Maj Fant, Ulla Esbjörnsson *Kvinnan i underläge - överallt och alltid*
- 1973/16 *Miljön i familjen förklarar brott bland barn*
- 1973/18 *Varför blir ungdomar kriminella - och vad kan skolan göra?*

- 1977/17 Britt Persson *Storfamiliernas barn - tryggare än andra?*
- 1978/9 *Kollektivbus frigör- främst kvinnor!*
- 1980/15 Märta Persson *Varför kom vi inte på det här förut? Samarbete över yrkesgränser minskar ungdomsproblem?*
- 1981/22 Marja Wallmark *På kryss med socialförvaltningen*
- 1981/33 Ulf Georg Conrah *Det "faderlösa sambället" behöver nya social experter*
- 1982/32 Felipe Costa, L-C Hydén *Den nya familjens ideologi*
- 1983/8 K... *Incest- ett ömbetsproblem?*
- 1983/22a Ulf G Conrah *Visa föräldrarna vägen*
- 1983/22b *Banbrytande om styvfamiljen*
- 1983/23 Elly Engstedt *Är föräldrar utbytbara*
- 1983/32 Elisabeth Stern, Hans-Erik Helander *Gruppsamtal som metod i gängbearbetning*
- 1984/19a Peter Hagman *Pappor och barn*
- 1984/19b Ulf G Conrah *Barnets psykologiska rättigheter*
- 1985/24b Eva Basch-Kåre *Tre män och deras problem*
- 1986/4 Rolf Eriksson *Om djurs och människors fäder*
- 1988/6 Ingegerd Gavelin *Pappor som dricker är ändå pappor*
- 1989/6 Inge Ohlsson *Det är inte lätt att vara man*
- 1991/2 Elisabeth Martinell *Socialtjänsten gör för lite*
- 1992/4 Britta Collberg *90-talets föräldraskap*
- 1992/5 Jehoshua Kaufman *Han ger oss fäder och före detta pojkar upprättelse*
- 1993/4a I Andersson *Fattiga barn - offer för homosexuellas intressen*
- 1993/5a Lars Dannerup, Jehoshua Kaufman *Pappor - vå ska man ha sådana till?*
- 1993/5b Anna Colleen, Hans Olsson *"Föräldrarnas känslomässiga resurser är det primära - inte den sexuella läggningen"*
- 1993/5c Martin Andreasson *"Barn tar inte skada av att växa upp med homosexuella föräldrar"*
- 1993/7 Björn Rönnblad *Anabola steroider missbruk. I jakten på mansroll*
- 1995/2 Martha Kestely *Vi har förfärat oss tillräckligt, vi måste gå till handling*
- 1995/3 Ylva Berlin *Att förmå männen att vara pappor är århundradets viktigaste projekt*
- 1995/5a Gunnar Sandelin *Tid för kvalificerat kvinnoperspektiv på Solå Ungdomscenter*
- 1995/5b Gunnar Sandelin *PAN har en egen metod för tungt belastade invandrarungdomar*
- 1995/7a Annika Sahlée *Film att bli berikad av*
- 1996/1c Gudrun Nordborg *Barnets bästa - eller faderns?*
- 1996/2c Ingrid Skinner *Vilka är dom, dom riktiga "värstingarna"?*
- 1996/2f Per Wijkman *Det obegripliga våldet*
- 1997/3a Weddig Runquist *Brüttegården - slockinstitution med gamla anor*
- 1997/6a Ingrid Skinner *När pappa är borta*
- 1998/1d Barbro Bohrn *En vardagsbok om män nära sina barn*
- 1998/5b Michael Tärnfalk, *Exit Sverige -nödutgång för nynazister*
- 1998/7a Ingrid Skinner *Borderline & själamord - om konsekvenserna av bristande separation*
- 1999/1d Barbro Bohrn *Utsatta barn får läsaren att reflektera*
- 1999/3a Yvonne Sjöblom *Alla barn behöver någon som idiotälskar dem*
- 1999/4c Agneta Sköldstedt *Från könskillnader till könsojämlighet*
- 1999/7c Ingrid Åkerman m fl *Homosexuella bör inte få adoptera*
- 1999/8b Anna Angelin *Faderskap efter separation*